

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

ПРАВО.UA

LAW.UA

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 1, 2024

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

САПАРОВА А.О., ТИМЧУК А.О. СВОЄРІДНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ПІЛКИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ	5
КОРОТЮК М.Г. ДО ПИТАННЯ ПРО НОРМАТИВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	11
ЗЛЕПКО Н.І. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	19
ЛОТЮК О.С. ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД КОРИННИХ НАРОДІВ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ КРИМУ	27
ЧОВГАН І. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ШКІДЛИВИХ ПРОГРАМНИХ ЧИ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ	33
НІКІТІН М.М. КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ ДИСКУРС ПРАВОВИХ ВІДМІННОСТЕЙ	39
НІКІТІНА О.В. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ У ПОРІВНЯЛЬНОМУ ПРАВОНАВСТВІ	44

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ДЖАФАРОВА О.В., ШАТРАВА С.О., ЛЕЩЕНКО Д.О. ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ	49
---	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КАНЦІР В. ЩОДО ПИТАННЯ ПОДАЛЬШИХ НАУКОВИХ РОЗВІДОК «ЗЛОЧИНІВ АГРЕСІЇ» /ПРОПАГАНДА, ПЛАНУВАННЯ, ПІДГОТОВКА, РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТА ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ/.....	54
СЛІНЬКО С.В., МАКСИМОВА Л.О. ГАРАНТІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	59
КАВЕРІНА Т.П. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ	65
ФРОЛОВА О.Г. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ФАРМАЦЕВТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ.....	73
ВЕРБОВА Н.І. ВЗАЄМОДІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....	80
НОВІЧЕНКО А. ВЗАЄМОВІДНОСИНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ГРОМАДИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	86
ШАЙ Р.Я., ШАРДАКОВА А. ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ЗЛОЧИННОСТІ: АНАЛІЗ ФАКТОРІВ, ЯКІ ПРИЗВОДЯТЬ ДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	94
ЛЕМЕХА Р.І. ЗАГИБЕЛЬ ЛЮДЕЙ ЯК КВАЛІФІКУЮЧА ОЗНАКА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	99
ЯРЕМКО Г.З. «БОЙОВИЙ ІМУНІТЕТ»: АНАЛІЗ СКЛАДУ ПРАВОМІРНОГО ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ ПІД ЧАС ЗАХИСТУ УКРАЇНИ	104
ДРУЖИНІН Д.О. СТАНОВЛЕННЯ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	114
ОНИШКЕВИЧ І.А. НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ: ВИЗНАЧЕННЯ МОМЕНТУ ЗАКІНЧЕННЯ ЗЛОЧИНУ	120
МАКАРОВА О. РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА-ПСИХІАТРА СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ: ПІДВИЩЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОСТІ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ОБВИНУВАЧЕНИХ.....	128

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ЄВДОКИМЕНКО С.В. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ВИЗНАЧЕННЯ ШКОДИ ТА ОБСЯГУ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ПІДПРИЄМСТВАМ, УСТАНОВАМ ТА ОРГАНІЗАЦІЯМ ВНАСЛІДОК ЗНИЩЕННЯ ТА ПОШКОДЖЕННЯ ЇХ МАЙНА У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ, А ТАКОЖ ВТРАЧЕНОЇ ВИГОДИ ВІД НЕМОЖЛИВОСТІ ЧИ ПЕРЕШКОД У ПРОВАДЖЕННІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	135
САЙНЕЦЬКИЙ О.П. ТЕНДЕНЦІЯ ЩОДО ПРИЙНЯТТЯ ЄДИНОГО КОДИФІКОВАНОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ІНТЕНСИВНОЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ТА ВОЄННОГО СТАНУ	142

ШУБА Б.В., КОНОПЕЛЬКО М.В., АПОСТОЛІДІ Г.Г. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО РЕСУРСУ В УКРАЇНІ (пропозиції для використання в рамках платформи United24).....	149
---	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ДОВКІНА К.Р., СЫРОТА О.О. CORPORAL PUNISHMENT IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE IN THE LATE MIDDLE AGES.....	155
ДІКАРЄВ О.І., БАРАНОВСЬКА В.М. КОНЦЕПТ «ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ» У МІЖНАРОДНОМУ ТА ПРАВОВОМУ ДИСКУРСАХ.....	162
КУЧМА О.А., СІНЬОВА Л.М. РОЗВИТОК ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ.....	172
КАРБАН М. ПРАВО НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАННЯ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ.....	179
КОСТЕНКО І.В., ФЕДОРЧУК О.В. ВИДИ МАЙНОВИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА ЛИТОВСЬКИМ СТАТУТОМ 1588 РОКУ.....	185
ГОНЧАРУК Д.Р. ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВІЙСЬКОВИХ ЦІЛЯХ.....	192

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

ВАСИЛЕНКО В.М., МУЗИЧУК О.М., НЕВЯДОВСЬКИЙ В.О. ДИСКУСІЯ ЩОДО ПОНЯТТЯ «СУДОВА ВЛАДА» В ДОКТРИНІ ТЕОРІЇ ПРАВА.....	198
ВОСКОБОЙНИКОВ В.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПІДТРИМКИ ТА РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	204
ЯНІШЕВСЬКА К.Д., МУРАЧ Д.В. ДО ПИТАННЯ ДЕМАРКАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ МИСТЕЦТВА В АВТОРСЬКОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	210
ГЕТА Д.С. КОНСУЛЬТАЦІЙНО-ДОРАДЧІ ОРГАНИ ПРИ ГЛАВІ ДЕРЖАВИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	218
ГОНЧАРОВ С.І. НЕПЕРЕБОРНА СИЛА ТА ФОРС-МАЖОРНІ ОБСТАВИНИ ЯК ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТА СІМЕЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	228
ШИРКІН В.Т., ПІТЕЛЬ В.В. ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	234
ПОДОРОЖНІЙ Є.Ю., ПОДОРОЖНІЙ А.Ю. ГРОШОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ВАЖЛИВА СОЦІАЛЬНА ГАРАНТІЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ.....	240

СВОЄРІДНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ГІЛКИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

САПАРОВА Анастасія Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права Київського міжнародного університету

<https://orcid.org/0000-0001-5569-8192>

ТИМЧУК Артем Олександрович - студент магістратури Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права Київського міжнародного університету

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.1>

Судова влада України є самостійною, незалежною сферою публічної влади й становить сукупність повноважень по здійсненню правосуддя, тлумаченню норм права, з відповідними контрольними повноваженнями спеціальних органів – судів. Судову владу необхідно розглядати як самостійну та незалежну гілку державної влади, створену для вирішення, на основі закону, соціальних конфліктів між державою і громадянами, самими громадянами, юридичними особами; контролю за конституційністю законів; захисту прав громадян у їх взаємовідносинах з органами виконавчої влади та посадовими особами; контролю за дотриманням прав громадян при розслідуванні злочинів і проведенні оперативно-розшукової діяльності; встановлення найбільш значущих фактів і станів. Судова влада в сучасному суспільстві, будучи інтегрованою в державний механізм, має виконувати функцію посередника в суперечках між учасниками суспільного життя і є доволі ефективним засобом примирення і розв'язання соціальних конфліктів. У цьому вбачається головна соціальна цінність правосуддя і основна причина, через яку суб'єкти соціального життя конституують судову владу. Водночас судова влада (як і інші гілки влади) та структури громадянського суспільства є генетично пов'язаними. У суспільстві, де немає місця для громадянської ініціативи, не може існувати і незалежна судова влада, а значне поширення нігілістичних настроїв масової свідомості щодо легальних форм задоволення своїх потреб і захисту

інтересів руйнує фундамент існування судової влади.

Ключові слова: судова влада, правосуддя, народовладдя, орган держави.

Постановка проблеми

Реформа судової влади є однією з важливих сходинок на шляху модернізації нашої держави. Вона покликана забезпечити надійний, простий і доступний захист прав і свобод громадян, а також правовий захист підприємств, установ і організацій від будь-яких неправомірних посягань. Судова влада повинна слугувати народові України. Її діяльність має бути налаштована на простий, доступний і ефективний захист конституційних прав і свобод людини і громадянина на принципах європейських стандартів законності і справедливості. З огляду на це пріоритетним напрямом для поступу нашої держави (з урахуванням її суверенних та національних інтересів) є формування виважених наукових підходів, обґрунтування її подальшого впровадження відповідних концепцій розвитку судової влади, її функцій, ефективної структури системи органів.

Правосуддя в Україні здійснюється судом, як носієм судової влади, за допомогою конституційного, цивільного, адміністративного, господарського та кримінального судочинства. Незалежно від процесуальних форм здійснення правосуддя його конституційні основи проявляються в цілях і принципах, закріплених в Основному Законі нашої країни. При цьому визначальну роль

відіграє цільова спрямованість процедури здійснення правосуддя. Ці принципи, будучи основними початками побудови судового процесу, разом із тим відіграють підлеглу роль щодо цілей правосуддя, під яким слід розуміти суспільно необхідний і бажаний результат процесуальної діяльності суду та інших учасників розгляду та вирішення справи. За своєю суттю принципи призначені саме для вираження процесуальних цілей і визначення методів їх здійснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Основи наукових уявлень про співвідношення різних видів влади в державі були поступово сформовані у вже «класичних» для правової науки працях Арістотеля, Платона, Ш. Монтеск'є, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, А. Гамільтона, Дж. Медісона, І. Канта, Г. Гегеля та багатьох інших. Варто зауважити, що кожен підхід запропонований мислителями, філософами, юристами щодо взаємодії видів влади, опосередкований ступенем розвитку правової науки, державно-правовою практикою певного історичного періоду або конкретної держави.

У сучасній вітчизняній правовій доктрині питання демократично-правової трискладової теорії державної влади вельми досліджені в галузі конституційного права. Водночас теоретико-правові положення щодо співвідношення складових державної влади в демократичній, правовій державі залишаються малодослідженими. Одним із небагатьох їх науковий аналіз здійснив В. В. Ладиченко [6], який звернувся до питання специфіки поділу державної влади.

Серед новітніх досліджень, які стосуються окремих правничих аспектів співвідношення складових державної влади, можна також відмітити наукові підходи О. Н. Євтушенко [2], В. В. Забарського [3], В. М. Лавговського [5] та інших.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є спроба встановлення правової природи, конститутивних рис, функціональних й інституційних особливостей, стану доктрини, ключових проблемних питань, перспектив їх вирішення, а також

стратегій можливого подальшого розвитку дискурсів судової влади.

Виклад основного матеріалу

Розвиток ідеї про «владний характер» судової діяльності одним із перших у вітчизняній юридичній науці аргументовано показав В. С. Смородинський. На основі дослідження генези розвитку судової влади та її призначення на різних етапах розвитку суспільства науковець обґрунтував визначення влади в сучасному демократичному суспільстві не як панування, а як суспільно корисний ефективний вплив уповноважених суб'єктів на свідомо уповноважуючих їх на такий вплив інших суб'єктів на основі спільних інтересів [8, с. 16].

У цьому контексті В. С. Смородинський запропонував розуміння судової влади як вирішального впливу на підвладних суб'єктів, що має легальний, легітимний і правовий характер і здійснюється з метою захисту прав і свобод громадян або інших суспільних цінностей. Найважливішою характеристикою судової влади В. С. Смородинський визначив її легітимність (наявність позитивного сприйняття влади з боку підвладних).

Відомий правник, професор конституційного права Паризького університету Ф. Люшер досліджував два аспекти принципу розподілу влади – функціональний і органічний. У функціональному плані цей принцип означає, що кожна влада має монополію на здійснення присвоєної їй функції, яку інші влади не можуть виконувати ні за яких обставин. «Законодавець творить усі закони, уряд забезпечує їх виконання, суддя виносить по них рішення, аж до того, що може притягувати до суду й членів законодавчих органів, і членів уряду в якості приватних осіб» [7, с. 37].

Функції кожної гілки влади є особливостями, що відрізняють її від функціонального призначення двох інших гілок.

Разом із тим, як стверджує Л. Грудцина, в організаційному сенсі аспект розподілу влади означає, що кожна з державних влад зобов'язана поважати незалежність іншої влади; законодавець не має права втручатися у функції уряду або направляти судді свої

розпорядження; уряд не вправі призупиняти застосування законів та втручатися в діяльність органів правосуддя; суддя не може притягнути до суду ані законодавчий орган, ані уряд [1, с. 84].

З цього приводу Ф. Люшер визнає протистояння двох концепцій розподілу влади – французької і американської, – що пояснюється, головним чином, різною оцінкою ролі судової влади в цих країнах [7, с. 45].

У США взяв гору функціональний підхід до цієї концепції, оскільки там суддя вправі судити як законодавця, так і уряд. Навпаки, у Франції революціонери вважали, що судді забороняється «перешкоджати виконанню законів» або порушувати діяльність апарату управління. Це призвело до того, що, поперше, суддя був відсторонений від контролю за конституційністю законів, а по-друге, принцип розподілу влади був доповнений ще і відділенням управлінської сфери від судової з подвійною системою юрисдикційного контролю [1, с. 86].

Поряд із функціональним і органічним аспектами принципу розподілу влади існують два аспекти поняття «судова влада». У функціональному аспекті судова влада є сукупністю обмежених юридичною конституцією та загальними принципами права юрисдикційних і пов'язаних із ними повноважень держави, що реалізуються від імені народу незалежними посадовими особами (суддями) за особливо обумовленої законом судової процедури, а також іншими посадовими особами, які забезпечують юрисдикційну діяльність суддів. В іншому, інституціональному, аспекті судова влада відображається в нашому мисленні у вигляді відокремленої групи взаємопов'язаних державних установ (в основному – судів), що організують і забезпечують реалізацію суддями юрисдикційних повноважень.

У контексті вищенаведеного відзначимо, що способом досягнення правової держави І. Кант вважав поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, кожна з яких автономна і діє в рамках своєї компетенції. На думку філософа, «якщо перша з влади видає закони як влада суверенна, друга – діє на основі законів, то судова влада говорить про те, що

є право. Вона вирішує спір, виступає проти антизаконних дій» [4, с. 334].

Пізніше послідовники І. Канта аргументували ідею правової держави. Наприклад, Г. Еллінек у своїх роботах стверджував, що «правовою може вважатися лише та держава, у якій законодавець також законний, як і громадянин» [11, с. 23].

З думкою вченого важко не погодитися. Дійсно, у законі повинні бути чітко позначені механізми гарантування та захисту прав громадян від незаконних дій держави щодо них. Основним законом країни є юридична конституція. Тому цілком логічним виглядає закріплення юридичних гарантій та фіксування механізмів роботи цих гарантій насамперед у Конституції країни. Так, С. Котляревський організації правової держави надає особливого значення незалежному деполітизованому суду, що підкоряється, у першу чергу, Конституції і закону. Крім цього, умовою ефективної діяльності суду слугує довіра до нього народу. Втрата такої довіри підриває засади правосуддя та основи правової держави [10, с. 365].

Для втілення в життя принципу кантивського «найкращого ладу» необхідне створення логічного взаємозв'язку примус – захист в особі громадянина. Це означає наступне: громадянин повинен володіти реальною можливістю примусу державних та інших органів, третіх осіб до належного виконання закону точно так само, як держава володіє можливістю примусу громадян до дотримання права. Гармонійна взаємодія цих кореспондуючих можливостей держави та громадянина можна назвати взаємодією інтересів [1, с. 90].

Слід відзначити, що соціальна природа судової влади полягає саме у розв'язанні суддями конфліктів протидіючих інтересів у суспільстві. Розгадка юридичної природи судової влади криється в тому, що судді в конкретному випадку розмежовують вільні сфери сторін, що сперечаються та формулюють відповідні загальнообов'язкові наслідки. Конституційно-правові параметри забезпечення правозахисної функції судової влади обумовлені тим, що сама судова влада є підфункцією більш загального поняття – правоохоронної функції судової влади. Під

правозахисною функцією розуміється на-прямок впливу суду на суспільні відносини, що має своєю метою примусове здійснення порушених або оспорюваних прав і свобод людини і громадянина. Гарантування – різновид забезпечення, тобто такої особливої форми загальної взаємодії елементів дійсності, при якій одні елементи виступають умовою існування або взаємодії між собою інших елементів. Поява в цій системі суб'єкта соціального управління вимагає посилення ординарного забезпечувального впливу в окремих аспектах, що досягається за допомогою додаткових засобів (гарантій). Гарантії покликані здійснювати спеціальне забезпечення, виступаючи додатковими заходами, засобами та способами. Вони цілеспрямовано створюють необхідні умови (середовище) існування і функціонування забезпечуваного об'єкта [1, с. 92].

Що ж стосується наукових підходів учених Західної Європи та Сполучених Штатів Америки, можна відмітити, що їх основою є «абстрактна академічна теорія незалежності судової влади (judiciary) як складової державної влади. Цю ознаку в європейській та американській доктрині судової влади науковці називають чи не найважливішою для розуміння судової влади та її органів у демократичній державі.

Так, на думку Гар Єна, вона покликана «компенсувати недосконалість законодавства або свавілля органів виконавчої влади» [12, с. 13].

Як свідчать наукові джерела, походження цієї ознаки у європейській та американській доктрині судової влади слід пов'язувати із науковими основами демократично-правової теорії трискладової державної влади, а саме її обґрунтованими аспектами щодо взаємоконтролю складових влади та незалежності у виконанні своїх функцій – «система стримувань і противаг у балансі складових державної влади» [14, с. 22–23].

Ще як одну з найбільш досліджених ознак судової влади в західноєвропейській правовій доктрині можна зазначити «ситуативність». Вона співвідноситься із принципом неупередженості судової влади під час виконання покладених на її органи функцій. Також серед ознак судової влади

в демократичній державі американські науковці, зокрема Кейт Малесон, зазначають її «підзвітність громадянському суспільству», яке є «споживачем послуг» судової влади [13, с. 183–210].

Отже, у західноєвропейській та американській правовій доктрині при характеристиці ознак судової влади значну увагу зосереджено на її правовій природі як складової влади демократичної держави. При цьому «ознака» в західній доктрині судової влади розглядається як невід'ємна характеристика її правової природи.

Система ознак судової влади – науково обґрунтована сукупність сутнісних характеристик судової влади, що відображає її правову природу як складової державної влади демократичної, правової держави та має відповідну структуру.

Систему ознак судової влади можна уявити у вигляді трирівневої структури.

Так, первинною характеристикою природи судової влади як державно-правового явища та відповідного наукового поняття є відображення напрямів діяльності держави в конкретно-визначеній сфері, з урахуванням конкретизованих, аутентичних цінностей та орієнтирів, що корелюється із розумінням мети цієї держави в суспільстві, її цілями, змістом функцій, які виконує держава в суспільстві (державних функцій), завданнями, поставленими суспільством перед державою на кожному етапі її розвитку. У структурі ознак судової влади її можна охарактеризувати як комплексну «ознаку призначення» державно-правового явища та відповідного юридичного поняття. Суть цієї ознаки стосовно судової влади можна сформулювати як «відображення змісту теоретико-правових положень про судову владу в демократичній, правовій державі». Первинність зазначеної ознаки є логічно обґрунтованою з огляду на те, що призначення судової влади як «регулятора» справедливості в конкретній демократичній державі відображає зміст встановлених первинних понять (відносно судової влади) – «справедливість», «рівність», «законність» та «правосуддя». А також розуміння кроссекторальних значень правничих понять – «влада», «держава», «державна влада», «функції держави». Ця

ознака є відображенням положень про демократичну, правову державу та її призначення.

Наступним рівнем є ознаки судової влади, що характеризують її як складову державної влади. У цьому контексті слід звернути увагу на питання співвідношення судової влади з іншими складовими державної влади. Саме в такому співвідношенні визначається єдність кожної складової державної влади як частини цілого. Окреслюючи цей рівень, варто зауважити, що він досліджений у межах лише однієї з умовно систематизованих груп вітчизняних підходів до розуміння системи ознак судової влади. Так, у положеннях, запропонованих І. Є. Марочкіним, виокремлено «загальні» ознаки судової влади. Серед них: «цілеспрямованість, вольовий характер, регулююче й організаційне призначення влади, примусовий характер тощо» [9, с. 12–16].

Висновки

Наявність конфлікту, необхідність його врегулювання та встановлення справедливості означає, що юридичні факти, які переважно є основою правовідносин у сфері судової влади, уже відбулися.

У цьому зв'язку слід зазначити можливість перспективного регулювання відносин у сфері судової влади, зокрема шляхом застосування прецедентного права. Однак це питання залишається дискусійним і наразі суттєво не впливає на основний масив правовідносин у сфері судової влади, наприклад, в Україні. Лише в діяльності окремих органів судової влади можна говорити про певні винятки щодо регулювання та здійснення ними правовідносин у майбутньому. Наприклад, у діяльності органів, які здійснюють організаційні напрями діяльності з метою забезпечення функцій судової влади, зокрема щодо добору суддів. При цьому основою правовідносин у сфері судової влади дотепер залишаються юридичні факти, які відбулися.

Специфічною ознакою щодо правовідносин у сфері реалізації судової влади є відсутність ініціювання правовідносин у суб'єкта-носія судової влади. Вона стосується суддів як суб'єктів-носіїв судової влади

в органах, що здійснюють судочинство за певним фактом (судах); суб'єктів-носіїв судової влади, що здійснюють дисциплінарний контроль щодо суддів, які реалізують відповідні напрями за певним фактом та багатьох інших видів правовідносин у сфері судової влади.

Судова влада має винятковий характер, що виражається в повноваженнях різних органів судової влади. Ця ознака характерна для судів як єдиних органів влади, що здійснюють судочинство, суб'єктів-носіїв судової влади органу конституційної юрисдикції та багатьох інших суб'єктів-носіїв судової влади, що мають особливі повноваження.

Реалізація судової влади різними її органами здійснюється, як правило, щодо конкретного випадку з урахуванням усіх специфічних обставин. Так, вирішення судом конкретної справи за певним юридичним фактом з урахуванням різних обставин є прикладом цієї ознаки. Ще одним прикладом є реалізація повноважень дисциплінарними органами судової влади, які ухвалюють рішення на основі конкретних юридичних фактів та обставин. Саме в такій діяльності полягає суттєва відмінність судової влади від законодавчої і виконавчої складових державної влади, сфера «поширення» владних рішень яких поширюється на більш загальне коло правовідносин.

Література

1. Грудцына Л. Ю. Адвокатское право. Москва: Деловой двор, 2009. 320 с.
2. Євтушенко О. Н. Принцип поділу влади та його вплив на формування демократичної моделі державної влади: зарубіжний досвід і Україна. *Наукові праці Чорноморського національного ун-т імені Петра Могили*. Т. 10. 2009. № 97. С. 89–93.
3. Забарський В. В. Принцип поділу влади в українському державотворенні. *Юридичний вісник*. 2014. №2 (31). С. 29–34.
4. Кант И. Критика чистого розуму / Пер. с нем.; предисл. И. Евлампиева. Москва: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2007. 1120 с.
5. Лаговський В. М. Принцип розподілу влади та його вплив на систему стримувань і противаг. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 1. С. 7–11. URL: <http://>

nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2015_1_4. (дата звернення: 30.12.2022).

6. Ладиченко В. В. Гуманістичні основи організації державної влади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2008. 42 с.

7. Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности. Москва, 1993. 320 с.

8. Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 19 с.

9. Судова влада: монографія / І. Є. Марочкін, А. М. Москвич, І. В. Назаров та ін.; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2015. 792 с.

10. Томсинов В. А. Сергей Андреевич Котляревский (1873–1939). *Российские правоведы XVIII–XX веков: Очерки жизни и творчества*. В 2-х томах (Том 2). Москва, 2007. С. 364–413.

11. Юрьев С. С. Учение Г. Еллинека о праве меньшинства: лекция. *В мире права*. 2000. № 2. С. 12–41.

12. Gar Yein Ng. Quality of Judicial Organization and Checks and Balances / G. J. Wiarda Institute for Legal Research. Utrecht. 2007. 428 p.

13. Malleson K. The New Judiciary: the effects of expansion and activism. Dartmouth: Ashgate Publishing Aldershot. 1999. 276 p.

14. Vile M. J. C. Constitutionalism and the separation of powers. 2nd ed. Indianapolis: Liberty Fund, 1998. 455 p.

SUMMARY

The judicial power of Ukraine is an independent sphere of public power and constitutes a set of powers for the administration of justice, the interpretation of legal norms, with the corresponding control powers of special bodies – courts. The judiciary must be considered as an independent branch of state power, created to resolve, on the basis of the law, social conflicts between the state and citizens, citizens themselves, legal entities; control over the constitutionality of laws; protection of citizens' rights in their relations with executive authorities and officials; control over the observance of the rights of citizens during the investigation of crimes and the implementation of investigative activities; establishment of the most significant facts and circumstances. The judicial power in modern society, being integrated into the state mechanism, should perform the function of a mediator in disputes between participants of public life and is a rather effective means of reconciliation and resolution of social conflicts. This is the main social value of justice and the main reason why the subjects of social life constitute the judiciary. At the same time, the judiciary (like other branches of government) and the structures of civil society are genetically linked. In a society where there is no place for civil initiative, an independent judiciary cannot exist, and the significant spread of nihilistic attitudes of the mass consciousness regarding legal forms of satisfying one's needs and protecting interests destroys the foundation of the existence of the judiciary.

Key words: judiciary, justice, people's power, state body.

ДО ПИТАННЯ ПРО НОРМАТИВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

**КОРОТЮК Михайло Геннадійович - аспірант Класичного приватного
університету, адвокат**

ORCID: 0009-0008-2098-1076

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.2>

У статті проаналізовано нормативне визначення адвокатської діяльності. Установлено, що правова конструкція ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що побудована за «умовною формулою: адвокатська діяльність – це діяльність адвоката щодо здійснення (перефразовуються види адвокатської діяльності)», не є досконалою і потребує уточнення. Автором встановлено, що саме розгляд адвокатської діяльності як виду правничої допомоги дозволяє виокремити її специфічні риси розгляданого поняття, що вирізняють його з-поміж інших видів юридичної діяльності. Проте, співвідношення понять «адвокатська діяльність» і «правничка допомога» показало, що законодавче визначення першого поняття значно звужує зміст професійної діяльності адвоката і вступає у прями суперечності із більш широким поняттям «правничка допомога». Водночас, проведений аналіз дозволив зробити висновок, що три основні компоненти, які вказують на спрямованість усіх правничих послуг, а саме: а) забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, б) захист цих прав і свобод, в) їх відновлення у разі порушення мають бути відтворені й у визначенні адвокатської діяльності. Автор встановив, що як різновид правничої допомоги адвокатська діяльність володіє всіма рисами останньої, а також має специфічні, притаманні їй особливості, а саме: а) здійснюється спеціальним суб'єктом – адвокатом (який відповідає визначеним законодавством вимогам); б) здійснюється в інтересах і на користь визначеної законом особи, яка в деяких випадках позначається законодавцем

як «клієнт»; в) здійснюється за домовленістю з адвокатом, оформленою у формі спеціально визначеного у законі документа – договору про надання правничої допомоги; г) здійснюється у визначених законом формах (захист, представництво, інші види правничої допомоги), згідно встановленою метою та у встановлених межах діяльності (зокрема, не може здійснюватися всупереч інтересам клієнта); г) адвокатська діяльність як різновид правничої допомоги спрямована на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. На підставі проведеного дослідження у статті наведено авторське визначення адвокатської діяльності, якою пропонується визнавати професійну правничу допомогу, яка здійснюється адвокатом і надається фізичним і юридичним особам, органам державної влади, органам місцевого самоврядування, державі з метою забезпечення реалізації прав і свобод фізичних і юридичних осіб, захисту цих прав і свобод, недопущення їх порушення і їх відновлення у разі порушення.

Ключові слова: адвокатська діяльність, адвокат, правничка допомога, адвокатура, захист, представництво, професійна діяльність.

Постановка проблеми

Адвокатура займає особливе місце в суспільному житті. Належне функціонування адвокатури як інституту громадянського суспільства не тільки забезпечує захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, дотримання державою основних гарантій прав і свобод людини і громадянина, але й

безпосередньо впливає на здійснення правосуддя. На сьогодні здійснення адвокатської діяльності в Україні забезпечується нормами Основного закону (статті 59, 131-2 Конституції України [6]), положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [3], що врегульовує порядок здійснення професійної діяльності адвокатів, численними нормами Кримінального процесуального кодексу України [8], у якому містяться положення, що закріплюють право на професійну правничу допомогу і забезпечення захисника, визначення випадків обов'язкової участі захисника в кримінальному процесі, участь адвоката у визначених законом процесуальних діях і можливість доступу до інформації (загалом можна нарахувати більше сотні статей кодексу, які передбачають і деталізують повноваження захисника в кримінальному процесі) та ін. Аналіз законодавства показує, що в Україні визнається особливе значення інституту адвокатури для системи правосуддя і її публічно-правовий статус, пов'язаний із наявністю не тільки приватних, а й публічних державних інтересів у забезпеченні належного порядку її здійснення. Водночас, нормативне визначення адвокатської діяльності обмежується лише окремими аспектами здійснення професійної діяльності адвоката.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі питання, що стосуються визначення встановлення правової охорони адвокатської діяльності та правового статусу адвоката, були висвітлені такими вченими як Бірюкова А. М. [1], Вільчик Т. Б. [2], Козьмініх А. В. [5], Тацій Л. В. [10], Хотенець П. В. [11] та ін. Утім, у цих працях особливості нормативного визначення адвокатської діяльності, що є основою правової охорони цієї соціальної цінності, комплексно не досліджувалося.

Постановка завдання

Разом з тим, саме нормативне визначення адвокатської діяльності має бути одним із важливих джерел для подальшого наукового вивчення всіх аспектів її здійснення. Власне, від встановлення в законі особливостей

і рис адвокатської діяльності, залежить обсяг і зміст правової охорони будь-якої соціальної цінності. Таким чином, вбачається доцільним і актуальним проаналізувати визначення поняття «адвокатська діяльність» і надати правову оцінку ознакам, закладеним законодавцем у цьому понятті.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту. У ст. 2 цього ж Закону визначено, що адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом.

Нормативне визначення поняття «адвокатська діяльність» розкриває це поняття як вид професійної юридичної діяльності. У такому аспекті адвокатська діяльність є одним із різновидів правничої допомоги. В узагальненому вигляді представлена вище правова конструкція створена за такою умовною формулою: адвокатська діяльність – це діяльність адвоката щодо здійснення (перераховуються види адвокатської діяльності). Однак, у цьому визначенні законодавець не вказує на те, що адвокатська діяльність є, передусім, різновидом правничої допомоги і володіє всіма її рисами. Позначення законодавцем окремих різновидів адвокатської діяльності як «інші види правничої допомоги» хоча і вказує на те, що адвокатська діяльність співвідноситься з поняттям «правнича допомога» як ціле і частина, а саме – адвокатська діяльність є одним із різновидів правничої допомоги, проте, не враховує правові конструкції, закріплені в Законі України «Про безоплатну правничу допомогу» [4], де визначено такі поняття, як «правнича допомога» і «правничі послуги». Той факт, що адвокатська діяльність є різновидом правничої допомоги, підтверджується безпосередньо і положеннями ст. 9 Закону

України «Про безоплатну правову допомогу». Відтак, саме розгляд адвокатської діяльності як виду правничої допомоги дозволяє виокремити ті специфічні риси розглядуваного поняття, що вирізняють його з-поміж інших видів юридичної діяльності.

Крім того, відповідно до ст. 59 Конституції України, кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. У ст. 131-2 Конституції України передбачено, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом. Тільки адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення.

Відтак, професійна правнича допомога визначена в Основному законі як мета діяльності адвокатури.

У ст. 1 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» передбачено, що правнича допомога - це надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення; правничі послуги – це надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації.

З огляду на це, можемо побачити наступні відмінності у співвідношенні понять «адвокатська діяльність» і «правнича допомога»:

а) якщо правнича допомога визначається законодавцем як «надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина», то в нормативному визначенні адвокатської діяльності (а саме – при розкритті поняття

«захист») зазначено про «захист прав, свобод і законних інтересів» осіб, які мають конкретний процесуальний статус (наприклад, підозрюваний, обвинувачений тощо), при цьому перелік осіб, щодо яких здійснюється захист, не є точним, про що йтиметься нижче. У визначенні поняття «представництво» вказано про «забезпечення прав і обов'язків» особи з відповідним процесуальним статусом (потерпілий, цивільний позивач тощо). Таким чином, змісту більш широкого поняття «правнича допомога», яка включає «надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина», кореспондує зміст більш вузького поняття «адвокатська діяльність», що передбачає «захист прав, свобод і законних інтересів» лише конкретних осіб, а також «забезпечення прав і обов'язків» осіб з відповідним процесуальним статусом.

Це дозволяє поставити питання про відповідність положень ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» конституційно-правовим нормам, які визначають, що «кожен має право на правничу допомогу» (ст. 59 Основного закону) і доцільність визначення конкретного правового (процесуального) чи будь-якого іншого статусу особи, в інтересах якої здійснюється адвокатська діяльність. Конституційний Суд України у рішенні у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу), справа N 1-23/2009 від 30 вересня 2009 року, N 23-рп/2009, зазначив, що «важливу роль у забезпеченні реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні як демократичній, правовій державі відведено праву особи на правову допомогу, закріпленому у статті 59 Конституції України. Це право є одним із конституційних, невід'ємних прав людини і має загальний характер. У контексті частини першої цієї статті «кожен має право на правову допомогу» поняття «кожен» охоплює всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Здійснення права на правову допомогу засноване

на дотриманні принципів рівності всіх перед законом та відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (стаття 21, частини перша, друга статті 24 Основного Закону України). Крім того, реалізація кожним права на правову допомогу не може залежати від статусу особи та характеру її правовідносин з іншими суб'єктами права» [9];

б) визначення «правнича допомога» включає в себе три основні компоненти, які вказують на спрямованість усіх правничих послуг: 1) забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, 2) захист цих прав і свобод, 3) їх відновлення у разі порушення. Утім, у межах визначення «адвокатська діяльність» компонент, який стосується відновлення прав і свобод, включений до такого різновиду адвокатської діяльності, як «інші види правничої допомоги», і передбачає: «складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення». Таким чином, йдеться саме про складення процесуальних документів, що сприяють відновленню прав, свобод та інтересів відповідних осіб, а не власне здійснення адвокатом діяльності, що спрямована і сприяє відновленню таких прав і свобод. При цьому, у таких складових адвокатської діяльності, як захист і представництво, про відновлення прав, свобод та інтересів взагалі не зазначається.

Разом з тим, слід погодитись із думкою, висловленою у науково-практичному коментарі до Конституції України, що право на правову допомогу має подвійну природу, яка відображає його зміст і конституційне призначення. З одного боку, це одне з фундаментальних прав людини, яке кожна особа отримує як учасник і суб'єкт правовідносин, у які вона вступає у своєму суспільному житті, з другого – це одна з ключових конституційних гарантій прав і свобод людини, а також її конституційно-правового статусу,

що дозволяє забезпечувати та реалізовувати визначені Конституцією України права й свободи людини і громадянина [7, 434]. Конституційний Суд правильно відзначив те, що правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати [9]. Виходячи із цього, адвокатську діяльність слід розглядати у більш широкому значенні, що дозволить нам розкрити її багатоаспектність і різноманітність.

Отже, як різновид правничої допомоги адвокатська діяльність володіє всіма рисами останньої, а також має специфічні, притаманні їй особливості, а саме:

а) здійснюється спеціальним суб'єктом – адвокатом (який є фізичною особою, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного згідно із Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю); відзначимо, що адвокатська діяльність – це професійна діяльність адвоката;

б) здійснюється в інтересах і на користь визначеної законом особи, яка в деяких випадках позначається законодавцем як «клієнт» (фізична або юридична особа, держава, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, в інтересах яких здійснюється адвокатська діяльність), в інших – як особа, що володіє відповідним процесуальним чи іншим статусом (зокрема, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.);

в) здійснюється за домовленістю з адвокатом, оформленою у формі спеціального визначеного у законі документа – договору про надання правничої допомоги (домовленість, за якою одна сторона (адвокат, ад-

вокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правничої допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правничої допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору);

г) здійснюється у визначених законом формах (захист, представництво, інші види правничої допомоги), згідно у встановлену метою та у встановлених межах діяльності (зокрема, не може здійснюватися всупереч інтересам клієнта);

г) адвокатська діяльність як різновид правничої допомоги спрямована на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення в разі порушення.

Однак, **прослідковується непослідовний підхід законодавця до формулювання визначення «адвокатська діяльність», що значно обмежує справжній зміст цього поняття.**

Звернувшись до ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ми можемо виділити три основні компоненти, які законодавець визначає в якості напрямів здійснення адвокатської діяльності:

- захист (у кримінальних провадженнях і справах про адміністративні правопорушення);

- представництво (у цивільному, господарському, адміністративному, конституційному судочинстві, а також щодо деяких категорій осіб у кримінальному провадженні і справах про адміністративні правопорушення);

- інші види правничої допомоги (без уточнення категорій справ і статусу чи інших характеристик осіб, в інтересах яких здійснюється адвокатська діяльність).

Вищевказані формулювання закону вказують на те, що **основними критеріями для виокремлення вказаних вище категорій повноважень адвоката були:**

- вид справи (провадження) (що визначається шляхом зазначення наступних виразів: «у кримінальному провадженні», «під час розгляду справи про адміністративне правопорушення»);

- процесуальний чи інший статус клієнта адвоката (визначено шляхом вказівки на «підозрюваного», «обвинуваченого», «підсудного», «засудженого», «виправданого», «особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування», «особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)», «особи, яка притягається до адміністративної відповідальності»);

- вид виконуваної діяльності (вказано про «надання правової інформації», надання «консультацій і роз'яснень з правових питань», «правовий супровід діяльності клієнта», «складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру»).

При цьому, можна побачити *непослідовний підхід до формулювання змісту і спрямованості того чи іншого напрямку здійснення адвокатської діяльності, що виражається у наступному:*

а) хоча законодавець використовує вказівку на процесуальний чи інший статус особи, якій надається адвокатська діяльність, як один із основних критеріїв для розподілу на види адвокатської діяльності, у переліку не зазначено всі різновиди правового статусу особи-клієнта адвоката. Зокрема, у визначенні поняття «захист» не передбачено таких осіб, як свідок, особа, яка є власником тимчасово вилученого майна, особа, яка є власником арештованого майна, володілець обшукуваного приміщення;

б) у порівнянні всіх трьох передбачених законом видів (напрямів) адвокатської діяльності (захист, представництво, інші види правничої допомоги), можна звернути увагу на те, що по відношенню до кожного з цих видів діяльності використано інший підхід до конструювання відповідної правової дефініції. Зокрема, при розкритті поняття «захист» перераховуються особи, в інтересах яких може здійснюватися адвокатська діяльність, шляхом вказівки на їх процесуальний чи інший статус (при цьому, перелік цих осіб не є вичерпним); при розкритті значення поняття «представництво» в законі містяться як посилання на поняття «клієнт», так і вказівка на конкретні право-

ві статуси особи; щодо поняття «інші види правничої допомоги» законодавець вказує поняття «клієнт», що визначено як фізична або юридична особа, держава, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, в інтересах яких здійснюється адвокатська діяльність;

в) визначення містить у собі тавтології і деякі термінологічні звороти, значення яких потребує уточнення. Зокрема, викликає зауваження формулювання визначень, побудованих на такій конструкції, як «захист – це вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту...» або «представництво – це вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків» (але не їх відновленні у разі порушення та/або недопущення порушення). При цьому про відновлення порушених прав та недопущення їх порушення вказується саме в межах інших видів правничої допомоги, а саме у контексті складання документів, спрямованих на відновлення прав і недопущення їх порушення. Крім того, у визначенні «інші види правничої допомоги» вказується про «правовий супровід діяльності клієнта», проте не визначається, про яку саме діяльність йдеться (зокрема, клієнтом адвоката може бути фізична особа, яка не займається підприємницькою чи будь-якою професійною діяльністю; тому це формулювання видається таким, що потребує уточнення, оскільки не може бути застосовано до всіх видів клієнтів);

г) зміст поняття «адвокатська діяльність», що визначено у ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і включає в себе такі компоненти, як «захист», «представництво», «інші види правничої допомоги», є доволі вузьким і не охоплює всі види адвокатської діяльності, передбачені у ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». У чинній редакції Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» види адвокатської діяльності містять перелік таких різновидів діяльності адвоката, які значно виходять за межі нормативного визначення (наприклад, у ст. 19 Закону вказано про надання правничої допомоги свідку, захист прав, свобод і законних інтересів викривача у зв'язку з

повідомленням ним інформації про корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення тощо).

Висновки

З цих підстав вважаємо, що визначення адвокатської діяльності, що міститься у ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» потребує уточнення.

Виходячи з вищенаведеного, пропонуємо визначити, що **адвокатська діяльність** – це професійна правнича допомога, яка здійснюється адвокатом і надається фізичним і юридичним особам, органам державної влади, органам місцевого самоврядування, державі з метою забезпечення реалізації прав і свобод фізичних і юридичних осіб, захисту цих прав і свобод, недопущення їх порушення і їх відновлення у разі порушення.

Таким чином, ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» будуть уточнювати загальне визначення адвокатської діяльності.

Література

1. Бірюкова А. М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза / Бірюкова Аліна Миколаївна; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2006. – 206 с.

2. Вільчик Т. Б. Юридична природа адвокатури та проблеми організації її діяльності / Т. Б. Вільчик // Університетські наукові записки : часопис Хмельницького університету управління та права: Право. Економіка. Управління. Хмельницький, 2011. – №4. – С. 327-332

3. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI // *Голос України*, 2012, 08, 14.08.2012 N 148-149

4. Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI // *Голос України*, 2011, 07, 08.07.2011 N 122

5. Козьмініх А. В. Роль інституту адвокатури в реалізації правозахисної функції громадянського суспільства: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата

політичних наук: спеціальність – 23.00.02: політичні інститути та процеси / Козьмініх Альона Віталіївна; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2008. – 18 с.

6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // *Голос України*, 1996, 07, 13.07.96 N 128

7. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2012. – 1128 с., С. 434

8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // *Голос України*, 2012, 05, 19.05.2012 N 90-91

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу), справа N 1-23/2009 від 30 вересня 2009 року, N 23-рп/2009 // *Офіційний вісник України*, 2009, N 79 (23.10.2009), ст. 2694

10. Тацій Л. В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність – 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Тацій Лариса Василівна; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2008. – 18 с.

11. Хотенець П. В. Правовий статус адвоката в Україні: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність – 12.00.10 – судоустрій, прокуратура та адвокатура / Хотенець Павло Васильович; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2002. – 23 с.

References

1. Biryukova A. M. Ensuring the Constitutional Right of the Accused to Defense in the Criminal Process of Ukraine by the Legal Profession: thesis for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences: specialty 12.00.09 – criminal process and criminology; forensic examination / Alina Mykolaivna

Biryukova; Odesa National Law Academy. – Odesa, 2006. – 206 p.

2. Vilchik T. B. Legal Nature of Advocacy and Problems of Organization of Its Activity / T. B. Vilchik // *University scientific notes: journal of Khmelnytskyi. University of Management and rights: Law. Economy. Management. Khmelnytskyi*, 2011. – No. 4. – P. 327-332

3. Law of Ukraine «On Advocacy and Advocate Activity» dated 07/05/2012 No. 5076-VI // *Voice of Ukraine*, 2012, 08, 08/14/2012 N 148-149

4. Law of Ukraine «On Free Legal Aid» dated 02.06.2011 No. 3460-VI // *Voice of Ukraine*, 2011, 07, 07/08/2011 N 122

5. Kozminykh A. V. The Role of the Advocacy Institute in the Implementation of the Human Rights Function of Civil Society: autoref. thesis for obtaining the scientific degree of candidate of political sciences: specialty – 23.00.02: political institutions and processes / Kozminykh Alyona Vitaliyvna; Odesa National Law Academy. – Odesa, 2008. – 18 p.

6. Constitution of Ukraine dated 06/28/1996 No. 254k/96-ВР // *Voice of Ukraine*, 1996, 07, 07/13/96 N 128

7. Constitution of Ukraine. Scientific and Practical Commentary / editorial. : V. Ya. Tatsii (chief editor), O. V. Petryshyn (deputy secretary), Yu. G. Barabash and others. ; National Acad. rights of Sciences of Ukraine. – 2nd ed., revised. and added – Kh.: Pravo, 2012. – 1128 p., p. 434

8. Criminal Procedure Code of Ukraine dated 04/13/2012 No. 4651-VI // *Voice of Ukraine*, 2012, 05, 05/19/2012 N 90-91

9. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the Case of the Constitutional Appeal of the Citizen Golovan Ihor Volodymyrovych regarding the official interpretation of the provisions of Article 59 of the Constitution of Ukraine

(case on the right to legal aid), case No. 1-23/2009 of September 30, 2009, No. 23-рп/2009 // *Official Gazette of Ukraine*, 2009, No. 79 (October 23, 2009), Art. 2694

10. Tatsii L. V. The Legal Nature of Advocacy in the System of Protection of the Rights and Freedoms of a Person and a Citizen: autoref. thesis for obtaining the scientific

degree of candidate of legal sciences: specialty – 12.00.01 – theory and history of the state and law; history of political and legal students / Tatsii Larisa Vasylivna; Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2008. – 18 p.

11. Khotenets P. V. Legal Status of a Lawyer in Ukraine: autoref. thesis to obtain the scientific degree of candidate of legal sciences: specialty – 12.00.10 – judiciary, prosecutor's office and advocacy / Khotenets Pavlo Vasyliovych; National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. – Kharkiv, 2002. – 23 p.

Korotiuk M. G.

**ON THE QUESTION OF THE
NORMATIVE DEFINITION OF
ADVOCATE ACTIVITY**

The article analyzes the normative definition of advocate activity. It was established that the legal construction of Art. 1 of the Law of Ukraine "On Advocacy and Advocate Activity", which is built according to the conditional formula "advocacy is the activity of a lawyer in relation to the implementation (types of advocacy are listed)" is not perfect and needs to be clarified. The author established that it is the consideration of advocacy as a type of legal aid that allows us to single out those specific features of the considered concept that distinguish it from other types of legal activity. However, the comparison of the concepts of "advocate activity" and "legal assistance" showed that the legislative definition of the first concept significantly narrows the content of a lawyer's professional activity and comes into direct conflict with the broader concept of "legal assistance". At the same time, the analysis made it possible to conclude

that there are three main components that indicate the direction of all legal services, namely: a) ensuring the realization of human and citizen rights and freedoms, b) protection of these rights and freedoms, c) their restoration in case of violation, should be reproduced in the definition of advocacy. The author established that, as a type of legal aid, advocacy has all the features of the latter, and also has specific, inherent features, namely: a) it is carried out by a special subject – a lawyer (who meets the requirements defined by legislation); b) is carried out in the interests and for the benefit of a person defined by law, who in some cases is designated by the legislator as a "client"; c) it is carried out by agreement with a lawyer, drawn up in the form of a special document defined by law – an agreement on the provision of legal assistance; d) is carried out in the forms defined by law (defense, representation, other types of legal assistance), according to the established purpose and within the established limits of activity (in particular, it cannot be carried out contrary to the interests of the client); e) advocacy as a type of legal aid is aimed at ensuring the realization of human and citizen rights and freedoms, protection of these rights and freedoms, and their restoration in case of violation. On the basis of the conducted research, the article provides the author's definition of advocacy, which is proposed to recognize professional legal assistance provided by a lawyer to individuals and legal entities, state authorities, local self-government bodies, and the state in order to ensure the realization of the rights and freedoms of individuals and legal entities, protection of these rights and freedoms, prevention of their violation and their restoration in case of violation.

Key words: *advocacy, lawyer, legal aid, advocate activity, defense, representation, professional activity.*

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

**ЗЛЕПКО Назар Іванович - аспірант, кафедра господарського права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**

<https://orcid.org/0009-0007-2160-7724>

УДК 94(477)»19/20»:355.02:342.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.3>

У статті розглядається повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України, яка підкреслює актуальність підготовки до війни в мирний час на законодавчому рівні та в практичній площині. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає зміст, порядок введення та скасування воєнного стану, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб. Враховуючи актуальність теми, стаття детально аналізує історичну ретроспективу впливу воєнного стану на правове поле України, висвітлюючи адаптацію законодавства до нових реалій.

Автор зосереджує увагу на важливості забезпечення балансу між необхідністю гарантування національної безпеки та збереженням основних прав і свобод громадян. Особлива увага приділяється історичному екскурсу аналізу змін, які були внесені до законодавства в умовах воєнного стану, їх впливу на життя суспільства та діяльність державних інституцій. Звернено увагу на методологічні підходи до вивчення правового режиму воєнного стану, зокрема використання порівняльного аналізу з іншими країнами, дозволило виявити як унікальні аспекти українського досвіду, так і загальні тренди в регулюванні воєнних станів. Автор розкриває складнощі, які виникають при застосуванні норм воєнного стану,

особливо з точки зору захисту прав людини, та пропонує можливі шляхи їх подолання через правові реформи та міжнародну співпрацю. У дослідженні визначено ключові етапи розвитку правового режиму воєнного стану в Україні, виявлено основні правові документи, що регулювали цю сферу в різні історичні періоди, та проаналізовано їх вплив на сучасне законодавство.

Стаття акцентує увагу на необхідності подальшого дослідження впливу воєнного стану на економічний розвиток країни, соціальну стабільність та міжнародні відносини, підкреслюючи важливість адаптації українського законодавства до можливих майбутніх викликів. Наголошено на важливості створення ефективної системи правового регулювання, здатної забезпечити як ефективний захист держави в умовах війни, так і повагу до основних прав і свобод громадян.

Ключові слова: правовий режим, правовий режим воєнного стану, екстраординарний період.

Постановка проблеми

Повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України зайвий раз проілюструвала актуальність латинського виразу «*Si vis pacem, para bellum*» (хочеш миру, готуйся до війни) та необхідність у мирний час, як на законодавчому рівні, так і в практичній площині, «відпрацювати» правові механізми, які можуть бути застосовані у випадку війни.

Проблематика правового режиму воєнного стану набуває особливої гостроти в умовах збройного конфлікту, що змушує державу мобілізувати всі свої ресурси для захисту суверенітету та територіальної цілісності. Агресія російської федерації вимагає від України не лише військової відповіді, але й адаптації законодавства, щоб забезпечити ефективне управління державою, захист прав і свобод громадян, а також стабільність економіки під час воєнних дій. Важливою є розробка та вдосконалення правових норм, які дозволять уряду швидко реагувати на змінені умови, забезпечуючи при цьому дотримання міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини та гуманітарного права. З цією метою необхідно проаналізувати досвід інших країн, що стикалися з подібними викликами, а також залучити до обговорення експертів з конституційного права, міжнародного права, військового права та прав людини. Отже, визначення оптимального балансу між необхідністю забезпечення національної безпеки та захистом основоположних прав і свобод стає ключовим завданням для України в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. Ст. 1 цього закону вказує, що воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та за-

безпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Загальнотеоретичні питання щодо поняття та характеристики категорії правового режиму досліджували С.С. Алексєєв, А.В. Малько, А.В. Басов, Ю.П. Битяк, С.О. Кузнiченко, О.О. Крестьянінов, Т.О. Коломоєць, С.О. Магда, С.С. Маїлян, Л.Л. Попов, Р.А. Калюжний, В.Б. Рушайло, Ю.А. Тихомиров, Л.В. Томаш та ін.

Водночас малодослідженим у вітчизняній правничій науці залишається історія такого явища, як правовий режим воєнного стану, особливо в контексті сучасних реалій його введення у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України.

Історичний аналіз такого правового явища, як правовий режим воєнного стану в Україні, дає можливість усвідомити помилки, які були допущені в минулому, – внаслідок недосвідченості в питаннях державного управління, невміння чи небажання законодавчо врегулювати режимний стан, або, банально, через страх зробити стратегічну помилку, – та по можливості врахувати їх у майбутньому. Також досліджуючи певне правове явище через призму історії власного народу, ми бачимо ментальні якості, притаманні саме українському законодавцю, державному апарату, суспільству, його рефлексію на соціальні та суспільно-політичні подразники, що і є складовою правової ідентичності певного народу.

Мета статті полягає в аналізі історичних аспектів виникнення, становлення та розвитку правового режиму воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Історію людства неможливо уявити без воєн. Більше того, переважно історичний розвиток, становлення та співіснування сусідніх держав є історією воєн між ними.

Незаперечним є те, що з початку історичних часів уявлення наших предків про такий екстраординарний період їхнього життя, як війна, мало міфологічне, а згодом релігійне пояснення.

Міфологічний світогляд – це своєрідне бачення світу, у якому змішуються природне і надприродне, фантастичне і реально існуюче, ідеальне і реальне, неможливе і можливе, бажане і дійсне. Міф для носіїв міфологічної свідомості був не думкою чи розповіддю, а самою реальністю [2, с.15]. Якщо звернутися до давньо-української міфології, то за війни та кровопролиття відповідало божество Пек [3, с.40].

Язичництво Київської Русі не сприяло державному будівництву, усталенню привілеїв панівного класу феодалів, розвитку писемності й культури, налагодженню зв'язків з іншими, в абсолютній більшості християнськими, країнами. Тому в середині 80-х років X століття київський уряд помалу схиляється до прийняття іншої, якісно нової релігії – християнства. У літописі події трьох років – 988, 999-го і 990-го зведені під одним – 988-м, що традиційно вважається роком запровадження нової віри на Русі [4, с.33].

У період середньовіччя війну навряд чи можна назвати незвичним явищем, оскільки стан, коли не було воєн, був рідкістю. За часів Київської Русі найбільше прав в питаннях війни та миру належали вічу. У кожному конкретному випадку сам народ на вічі вирішував питання про участь народного ополчення у поході чи умови договору з сусідньою країною. Вирішення питань війни і миру вимагали інтереси безпеки, необхідність нових витрат на війну, зміцнення укріплень тощо. Отже, для того, щоб вести війну, князь повинен був одержати згоду і підтримку віча. Саме за ним залишалось остаточне рішення [5].

Загалом історія Київської Русі насичена війнами і військовими походами, боротьбою за об'єднання, зміцнення і розширення держави. Війні було підпорядковане все суспільне життя – соціальне, політичне, економічне і навіть ідеологічне й культурне. В епоху військової демократії військо складалось зі всього населення, здатного до бойових дій. Із виникненням сталої політичної

організації військо відокремлюється від народу та стає органом політичної влади, з допомогою якого київські князі здійснювали свою політику [6, 7].

Висвітлюючи історичні аспекти виникнення правового режиму воєнного стану в Україні, слід згадати і про таке явище, як мобілізація за часів Київської Русі. Як зазначає Іван Крип'якевич, військо за княжих часів не творило армії, готової постійно до війни, а збиралося тільки в часі нападу ворога, або в похід, який постановив князь. Таку мобілізацію називали словами «совокупити вої, дружину». Князі збирали передусім дружину. Це була найцінніша частина війська, тісно зв'язана з князем, обов'язана з'явитися на перший заклик князя. Воїв, тобто ополчення, скликав князь на віче й повідомляв там про потребу походу. Деколи мобілізація мала невеликий успіх. Коли 1093 р. напали половці, князь Святополк поїхав збирати військо. Але нашвидку зібрав лише 800 отроків, а тим часом потреба була у 8000 війська. Більші запаси зброї завжди були в князя і їх розділяли ополченню. Для потреб війська служили й коні з княжих стаднин. Але й деякі бояри мали свої магазини зброї і всякого воєнного припасу. Коли князь Данило добув двір бунтівничого боярина Судислава, знайшли там «вино, овочі, харчі, копя, стріли, – всього піддостатком побачили». Коли війна закінчувалася, князь розпускав військо додому [7, с.42-44].

За часів існування Великого князівства Литовського правовий режим воєнного стану отримав свою нормативну регламентацію в Литовських статутах. Правові норми, передбачені у Другому Литовському статуті 1566 р., відображали спектр правовідносин у тогочасному суспільстві. Питання оголошення війни, встановлення податків і прийняття нових актів законодавства не могли вирішуватись Великим князем Литовським спільно з Панами-радою, а тільки на загальному сеймі. Литовські статuti були важливим джерелом права в українських землях, вони забезпечували спадкоємність і наступність багатьох норм та інститутів українського права, сформованих у Київській Русі та Галицько-Волинській державі [8].

Особливе місце спочатку в Литовському статуті 1566 року, а потім і в третьому артикулі Литовського статуту 1588 року займає порядок призову до війська з українських земель, а саме: «А що стосується старост і державців українних, ті під час війни також повинні з маєтків своїх до війська, як і інша шляхта, пошт свій на службу земську споряджати і становити, а самі вони, а особливо ті, яким би до війська листами нашими і пани-ради або гетьмана нашого не наказували йти, такі пошт свій, що з врядів повинні ставити, мають для оборони і потреб замкових, при собі на тих замках наших, які від нас держать, зоставити», тобто одна частина шляхти призивалося на війну, а інша частина повинна була виконувати військову службу на кордоні і замках [9].

Що ж стосується козацької доби, то без перебільшення можна сказати, що формування козацтва сталося у ході постійної боротьби українського народу проти феодальної Польсько-Литовської держави (Речі Посполитої) та турецько-татарської агресії. У той час, коли майже в усіх країнах Європи панували монархи, у запорожців існувала республіканська форма правління. Кожен запорожець мав право голосу в загальній раді, якій належала повнота влади. Рада керувала всіма важливими питаннями життя Січі, її внутрішньою та зовнішньою політикою, вирішувала проблеми миру і війни, приймала й відправляла посольства, займалася судочинством. Слід зазначити, що вже наприкінці XVI ст. у раді виразно відчувався поділ на старшину та рядове козацтво, котрі вели між собою гостру боротьбу. Звичайно ради проходили на січовому майдані, але під час воєн та походів вони могли відбуватися у будь-якому місці. На радах, звичайно, обирали запорізьку адміністрацію – старшину, тобто гетьмана або кошового отамана, суддю, писаря, осавула, а також менших достойників – довбиша, пушкаря та інших. Роль старшини, особливо у другій половині XVIII ст., значно зросла, і тому ради ставали все більш формалізованими, усе менше відбивали інтереси рядового козацтва. У таких випадках останні застосували свою грізну зброю – так звану «чорну раду», яка проводилася без старшин. Рішен-

ня «чорної ради» старшина повинна була беззаперечно сприймати, бо інакше вибухало повстання. Запорізьке військо славилось своєю високою боєготовністю і військовою майстерністю. Це досягалося в значній мірі завдяки тому, що воно було регулярним і значна його частина перебувала в черговому режимі, тобто жила в куренях на Січі, займаючись повсякденно бойовою підготовкою [10, с.44- 106].

Наступний період історії України характеризується її поділом між двома сусідніми імперіями – Австро-Угорською та Російською. У складі Австро-Угорщини опинились Буковина, Східна Галичина і Закарпаття (що входило до складу Угорщини), – тобто землі, які були розташовані по західний беріг річки Збруч. Київська, Полтавська, Харківська, Чернігівська, Катеринославська, Таврійська, Херсонська, Волинська і Подільська губернії опинились у складі Російської імперії.

Основним актом законодавства, який регулював правовідносини воєнного стану на території Російської імперії з 1892 року, були «Правила про місцевості, що перебувають на військовому стані», які не лише детально регламентували самий режим військового стану, а й передбачали передання влади від цивільних військовим органам, а також широкое застосування на території губерній військової юстиції. Діяли вони й у роки Першої світової війни [11].

Що стосується Австро-Угорської імперії, то законодавче регулювання правового режиму воєнного стану там здійснювалося здебільшого на конституційному рівні.

Етап української історії, який розпочався після перемоги в лютому 1917 р. у Росії демократичної революції, у розрізі нормативно-правового регулювання правовідносин воєнного стану, можна вважати слабо інституалізованим. Не знайшли ці правовідносини належного закріплення в законодавчих актах Центральної ради. Перша війна з більшовицькою Росією та її трагічні наслідки для України (бій під Крутами, окупація Києва, яка супроводжувалась кривавими погромами та розстрілами киян), підписання в Бресті мирного договору, перекладення функцій захисту території на іноземні

війська (німецькі та австрійські), вплив цього командування та незадоволеної буржуазії на державотворчі процеси призвели до державного перевороту, закінчення діяльності Центральної Ради (29 квітня 1918 року) та встановлення гетьманату Павла Скоропадського. Конституційно-правові підстави Української Держави були задекларовані 29 квітня у двох «інавгураційних» актах, виданих гетьманом, – «Грамоті до всього українського народу» та «Законах про тимчасовий державний устрій Української Держави», відповідно до якого Гетьман був верховним командувачем української армії та флоту та мав право оголошувати військовий стан [12].

Період влади Директорії був найбільш тривалим і, можливо, найскладнішим в історії української національної державності 1917 – 1920 рр. Цей час збігся з вирішальними подіями на території колишньої Російської імперії, створенням Версальської міжнародно-правової системи, а отже, з процесами мирного врегулювання в Європі, які безпосередньо або ж опосередковано стосувалися України, ускладнювали перебіг військово-політичної ситуації в Україні, а також процес державного будівництва. Правовий режим воєнного стану був врегульований законом «Про оголошення воєнного стану та стану облоги на Україні» від 24 січня 1919 року, відповідно до якого на всій території Української Народної Республіки був оголошений воєнний стан, цивільне правосуддя відтіснялося на другий план, а існуючі до того військово-польові суди скасовувалися, незалежно від часу їх створення [13].

Що ж стосується діяльності Західно-української Народної Республіки, то варто зазначити, що з моменту створення ЗУНР опиналася у складних політичних умовах, що гальмували процес створення власної законодавчої бази, тому в багатьох сферах суспільних відносин використовувалося законодавство Австро-Угорщини. Основою для конституційного законодавства стала Тимчасова Конституція, прийнята 13 листопада 1918 р. Хронологічно період напрацювання законодавчої бази ЗУНР варто розділяти на період осені 1918 р. до початку зими 1919

р. Пізніше після проголошення Акту злуки прямий вплив на конституційне законодавство ЗУНР мали закони УНР, зокрема Передвступний Договір про об'єднання УНР і ЗУНР (1 грудня 1918 р.), Універсал Директорії Української Народної Республіки від 22 січня 1919 р. (Акт соборності українських земель), Універсал трудового конгресу України та «Закон про тимчасову владу в УНР» від 28 січня 1919 р [14]. Суспільна необхідність правового регулювання правовідносин воєнного стану була зумовлена тогочасними реаліями, а саме українсько-польською війною 1918-1919 року, проте належна нормативна база була відсутня. Польща з 20- мільйонним населенням мала велику перевагу людськими резервами проти 4- мільйонного українського населення ЗУНР. Також, не прийнявши під час роботи Паризької мирної конференції формального рішення про державну незалежність Східної Галичини і Волині, керівники Антанти і США фактично визначили їх долю, уповноваживши Варшаву застосувати у Східній Галичині підрозділи союзних військ. І досить сумнівне (з міжнародно-правової норми) право на ці землі Польща дістала лише у березні 1923 р. за рішенням Конференції послів Антанти. Небажання мільйонів галичан і волинян жити в лоні Польської держави підтвердив масовий національний рух у міжвоєнні роки, а також збройне протиборство у 40-і роки [15, с.390-394].

Поразка ЗУНР у війні з Польщею дозволяє зробити певні висновки в площині особливостей функціонування правового режиму воєнного стану, адже цей правовий режим повинен характеризуватися особливим порядком функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування та здійснення господарської діяльності, направлений на локалізацію, зменшення чи ліквідацію обставин, спричинених війною з метою подальшого відновлення загальноправового режиму. Особливого порядку функціонування також вимагають державні та недержавні політико-правові інститути суспільства. Значна роль у такому періоді життєдіяльності, як війна, належить дипломатичній діяльності як засобу здійснення зовнішньої політики держави та ефектив-

ності методів дипломатії. Вважається, що право бути почутим, як складова верховенства права є правом особи (процесуальним, або при вирішенні питань в управлінській сфері). Досліджуючи історичні аспекти розвитку правового режиму воєнного стану в Україні, можна резюмувати, що право бути почутою має також і держава особливо під час війни.

Що стосується радянського періоду, то його початком слід вважати формування Тимчасового робітничо-селянського уряду України наприкінці листопада 1918 року.

Ще не маючи законодавчих актів, які б регламентували воєнний стан, радянська влада упродовж 1918–1920 рр. запроваджувала цей режим на важливих стратегічних об'єктах декретами Ради праці та оборони (РПО) і Всеросійського центрального виконавчого комітету (ВЦВК). Такі розрізнені кроки не могли врегулювати всі аспекти, пов'язані з діяльністю державного апарату в умовах воєнного стану. Тому в листопаді 1920 р. ВЦВК і РПО РСФРР видали декрет “Про місцевості, оголошені на воєнному стані”. Надалі, у березні 1923 р. декретом ВЦВК і РНК РРФСР були скасовані нормативно-правові акти, якими регламентувалося запровадження особливих правових режимів, та затверджено нове “Положення про надзвичайні заходи з охорони революційного порядку”. При цьому, автори документа, як і законодавці російської імперії, оперували термінами “винятковий” і “воєнний” стан, а також надавали право оголошення цього стану лише центральній владі. У квітні 1925 р., вперше після створення Радянського Союзу, постановою ЦВК та РНК СРСР було затверджено нове положення “Про надзвичайні заходи з охорони революційного порядку”, яке залишалося чинним до листопада 1962 року. У цьому акті, як і в попередніх, регламентувалися питання особливих правових режимів – виняткового і воєнного стану. Конституція СРСР 1936 р. не містила жодних згадок щодо права Верховної Ради оголошувати воєнний стан. Лише у 1938 р. до ст. 49 Основного закону були внесені зміни щодо повноважень Президії Верховної Ради СРСР у частині оголошення в окре-

мих місцевостях або на всій території СРСР воєнного стану в інтересах оборони СРСР або забезпечення громадського порядку і державної безпеки. З початком нацистської агресії цей особливий правовий режим був запроваджений Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. “Про воєнний стан” на всій території Української РСР. При цьому, функції органів державної влади у сфері оборони, забезпечення громадського порядку і державної безпеки передавалися військовим радам фронтів, армій, військових округів, а там, де не було військових рад – вищому командуванню військових з'єднань. Військовій владі надавалося право притягати громадян до трудової повинності, запроваджувати воєнноквартирну повинність, нормоване постачання, здійснювати реквізицію транспорту, регулювати робочий час, обмежувати в'їзд та виїзд, виселяти в адміністративному порядку тощо. Воєнний стан був скасований у Радянському Союзі, за винятком території Західної України, а також Литви, Латвії, Естонії і західних областей Білорусії, у вересні 1945 р. У західних регіонах України вказаний правовий режим був скасований лише в липні 1946 року. Подальші зміни до законодавства в частині правових режимів відбулися в грудні 1988 р., коли Верховна Рада СРСР ухвалила закон «Про зміни та доповнення до Конституції СРСР» [16].

У період після отримання Україною незалежності законодавець не зразу усвідомив важливість врегулювання цих суспільних відносин. Аж 6 квітня 2000 року був прийнятий Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [17]. У 2015 році був прийнятий новий закон, який зі змінами, регулює суспільні відносини правового режиму воєнного стану і на сьогодні.

Висновки із цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Дане дослідження звертає увагу на те, до яких наслідків може призвести невміння чи відсутність можливостей на належному законодавчому рівні та в практичній площині реалізовувати правовий режим воєнного стану в суспільно-економічному та політич-

ному житті. Історія нам показує, наскільки важливою є швидкість реакції на негативні чинники. Ми не знаємо, як би склалась доля України у випадку адекватних і швидких законодавчих та практичних реакцій, наприклад, Центральної Ради чи ЗУНР на екстраординарні ситуації, у тому числі війну, але засвоєння цього історичного уроку дає нам, нащадкам, знання того, що законодавчо врегульований правовий режим воєнного стану сприяє розумінню як потрібно діяти і які рішення потрібно ухвалювати в найбільш короткі проміжки часу. В іншому випадку вони стають неефективними і призводять до вкрай негативних наслідків.

Таким чином, історичний аналіз правового режиму воєнного стану дає можливість виокремити таку його рису (ознаку), як швидкість (оперативність) його введення та реалізації.

Літератури

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст.250
2. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Філософія: підручник. Харків : Право, 2020. 432 с.
3. Плачинда С.П. Словник давньоукраїнської міфології. Київ : Український письменник, 1993. 63 с.
4. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: Довідник з історії України. Київ : Україна, 1993. 380 с.
5. Єрмолаєв В. Віче в Київській Русі: питання компетенції (IX — середина XII ст.). *Вісник Академії правових наук України*. 2002. №4(31). С. 45- 55
6. Нариси воєнно-політичної історії України : навчальний посібник / Атаманенко В., Близняк М., Веденєєв Д. та ін. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – 396 с.
7. Крип'якевич І.П., Гнатевич Б.П. Історія українського війська. Львів, 1936. 568 с.
8. Атаманов Н.В. Литовські статuti як історичні пам'ятки у системі вітчизняних джерел права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10-1. С. 22-24.
9. Вовк О.Й. Пам'ятки військового права України – Литовські Статuti XVI століття (історико-правовий аспект). *Прикарпатський юридичний вісник. Теорія та історія держави і права*. 2022. № 5 (46). С. 3-12.
10. Мицик Ю.А., Плохій С.М., Стороженко І.С. Як козаки воювали: історичні розповіді про запорізьких козаків. Дніпропетровськ : Промінь, 1990. 320 с.
11. Косих Р. Положення про заходи до охоронення державного порядку та суспільного спокою” і Харків у 1914–1917 роки. *Альфа-Омега*.2019. URL: <https://alfa-omega.kh.ua/ua/polozhennya-pro-zahodi-do-ohoronennya-derzhavnogo-poryadku-ta-suspilnogo-spokeyu-i-harkiv-u-1914-1917/> (дата звернення: 28.01.2024)
12. Закони про тимчасовий державний устрій України: Закон від 29.04.1918. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0004300-18#top> (дата звернення: 28.01.2024)
13. Вронська Т.В. надзвичайні військові суди в українській народній республіці. *Енциклопедія історії України*: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Nadzvyhajni_vijskovi (останній перегляд: 17.01.2024)
14. Луцький М.І. Правова характеристика конституційного законодавства в ЗУНР. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород, 2014. № 27. С. 30-33.
15. Литвин М., Україно-польська війна 1918-1919. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. 469 с.
16. Вронська Т. В., Пилипчук В. Г. Трансформація особливих правових режимів на українських землях у ХІХ – ХХ столітті. *Право*. 2016. № 31. С. 12-23.
17. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 06.04.2000 № 1647-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 28. Ст. 224.

Nazar Zlepko, Postgraduate Department of Economic Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine, nazarzlepko1@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-2160-7724>

HISTORICAL ASPECTS OF THE EMERGENCE, FORMATION, AND DEVELOPMENT OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

This article examines the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine, emphasizing the importance of preparing for war in peacetime at the legislative and practical levels. The Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» defines the content, procedure for introduction and cancellation of martial law, legal principles governing the activities of state authorities, military command, military administrations, local self-government bodies, enterprises, institutions, and organizations in conditions of martial law, guarantees of the rights and freedoms of individuals and citizens, and the rights and legitimate interests of legal entities. Given the relevance of the topic, the article analyzes the impact of martial law on the legal field of Ukraine, highlighting the adaptation of legislation to new realities. The author focuses on the importance of maintaining a balance between the necessity of ensuring national security and preserving the fundamental rights and freedoms of citizens. Special attention is paid to the analysis of changes made to legislation

during martial law and their impact on society and the functioning of state institutions. Methodological approaches to the study of the legal regime of martial law are also considered, including the use of comparative analysis with other countries, which allows for the identification of both unique aspects of the Ukrainian experience and common trends in regulating martial states. The author explores the challenges that arise when applying martial law norms, especially from a human rights perspective, and suggests possible ways to overcome them through legal reforms and international cooperation.

The research identifies key stages in the development of the legal regime of martial law in Ukraine, identifies the main legal documents that regulated this sphere in different historical periods, and analyzes their influence on contemporary legislation. The article emphasizes the need for further research into the impact of martial law on the country's economic development, social stability, and international relations, highlighting the importance of adapting Ukrainian legislation to potential future challenges. It underscores the importance of creating an effective system of legal regulation capable of ensuring both the effective defense of the state in times of war and respect for the fundamental rights and freedoms of citizens.

Keywords: legal regime, martial law, extraordinary period.

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД КОРИННИХ НАРОДІВ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ КРИМУ

ЛОТЮК Ольга Степанівна - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 342.52

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.4>

У статті здійснено дослідження нормативно-правового регулювання статусу корінних народів Автономної Республіки Крим.

Досліджено основні порушення прав і свобод корінних народів Криму з 2014 року, від початку незаконної анексії Криму російською федерацією.

Проаналізовано передумови виникнення грубих порушень прав і свобод корінних народів Криму та основні види порушень норм міжнародного гуманітарного права окупаційною владою.

Зокрема, виділено злочини, які вчиняються військовослужбовцями російської федерації та окупаційною владою на територій Криму та тимчасово окупованих територіях України по відношенню до корінних народів Криму.

Наведено статистичні дані стосовно ув'язнених на території Криму громадян України та визначено частку корінних народів серед ув'язнених.

У статті проаналізовано норми Закону України «Про корінні народи України» в частині закріплення основоположних прав і свобод корінних народів, а також положення Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя та визначено основні пріоритети державної політики щодо захисту та відновлення порушених прав та свобод корінних народів Криму.

Проаналізовано звіт Комісарки Ради Європи з прав людини «Боротьба кримських татар за права людини» та визначено найбільш вчинювані правопорушення по відношенню до корінних народів Криму.

Досліджено практику застосування судового захисту у Міжнародному Суді ООН в частині порушення прав і свобод корінних народів Криму.

Проаналізовано звіт ЮНЕСКО за 2021 рік в частині документування фактів порушення російською федерацією культурних прав на анексованому півострові.

Досліджено положення Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів в частині закріплення основних прав корінних народів дотримання яких є обов'язком кожної держави-члена Організації Об'єднаних Націй.

У статті здійснено аналіз міжнародно-правового захисту права на діяльність Меджлісу кримськотатарського народу.

Ключові слова: механізм захисту прав і свобод на окупованих територіях; корінні народи Автономної Республіки Крим; анексія Автономної Республіки Крим; міжнародне гуманітарне право, право на самовизначення.

Анексія російською федерацією Автономної республіки Крим у 2014 році нанесла непоправну шкоду не лише суверенітету, національній безпеці та територіальній цілісності України, але й стала передумовою грубих порушень прав і свобод населення Криму, а особливо його корінних народів.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про корінні народи України» корінний народ України – автохтонна етнічна спільнота, яка сформувалася на території України, є носієм самобутньої мови і культури, має

традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами України.

Корінними народами України, які сформувались на території Кримського півострову, є кримські татари, караїми, кримчаки [1].

Закон України «Про корінні народи України» є рамковим, і потребує прийняття низки нормативно-правових актів для реалізації закріплених у ньому положень.

Основним завданням зазначеного закону є надання можливості самоусвідомлення себе як корінного народу, із усіма правами, що випливають із цього статусу.

Закон цілком відповідає Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів та нормам Конституції України.

Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів, метою якою є заохочення країн співпрацювати з корінними народами для вирішення глобальних проблем, таких як розвиток, багатокультурна демократія та децентралізація, закріплює індивідуальні та колективні права корінних народів, включаючи їх права власності на культурне та церемоніальне вираження, ідентичність, мову, зайнятість, охорону здоров'я, освіту та інші питання. Їх право власності також поширюється на охорону їхньої інтелектуальної та культурної власності.

Відповідно до статті 8 Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів корінні народи та їх представники мають право не зазнавати примусової асиміляції або впливу з метою знищення їхньої культури. Держави забезпечують ефективні механізми попередження та правового захисту щодо:

будь-якої дії, метою або результатом якої є позбавлення їх цілісності як самобутніх народів або їхніх культурних цінностей, чи етнічної ідентичності;

будь-якої дії, метою або результатом якої є позбавлення їх своїх земель, території або ресурсів;

примусового переміщення населення у будь-якій формі, метою або результатом

якої є порушення або підриг будь-якого їхнього права;

примусової асиміляції або інтеграції в будь-якій формі;

пропаганди в будь-якій формі, метою якої є заохочення або розпалювання спрямованої проти них расової чи етнічної дискримінації

Статтею 10 Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів встановлено, що корінні народи не підлягають примусовому переміщенню зі своїх земель або територій. Жодне переміщення не здійснюється без вільної, попередньої та усвідомленої згоди відповідних корінних народів та здійснюється після укладення угоди, яка передбачає справедливу та чесну компенсацію і, де це можливо, варіант повернення.

Відповідно до статті 46 Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів ніщо в цій Декларації не може бути витлумачене як таке, що припускає будь-яке право будь-якої держави, народу, групи осіб або окремої особи займатись будь-якою діяльністю або вчиняти будь-які дії з порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй, або розглядатись як таке, що санкціонує чи заохочує до будь-якої дії, яка вела б до роз'єднання, або до часткового чи повного порушення територіальної цілісності та політичної єдності суверенних та незалежних держав [2].

За різними даними, чисельність кримських татар в Україні становить близько 300 тис. осіб, караїмів – 1200, кримчаків – 400. Разом вони складають близько 13-15% усього населення тимчасово окупованого півострова.

При цьому, за даними громадської організації «КримSOS», 80% кримських політв'язнів становлять кримські татари. Окупанти обвинувачують більшість з них у нібито причетності до терористичної організації, внаслідок чого їм загрожує ув'язнення до 20 років. Крім того, в окупованому Криму 75% свавільних обшуків відбувається в будинках кримських татар [3].

Документування порушення прав і свобод корінних народів Криму відбулося у 2016 році, коли Верховний суд Російської

Федерації визнав Меджліс кримськотатарського народу – вищий орган виконавчої влади та ключову традиційну структуру кримськотатарського народу – як «екстремістську організацію» та заборонив її діяльність у Криму.

Кримські татари відкрито виступали проти незаконної анексії півострова росією, а тому окупаційна влада не могла не помститися їм, застосувавши всі важелі впливу в порушення не лише законодавства України, але і міжнародного права.

Заборона діяльності Меджлісу кримськотатарського народу залишається в силі до цього часу, незважаючи на зобов'язання, що містяться в наказі Міжнародного суду ООН від 19 квітня 2017 року, який зобов'язав Російську Федерацію утримуватися від накладання обмежень на можливості кримськотатарської громади зберегти свої представницькі інститути, включаючи Меджліс.

Російською окупаційною владою в Криму систематично здійснюються посягання на свободу віросповідання кримських татар, проводяться поліцейські рейди або обшуки в мечетях і релігійних школах, накладення на них несправедливі адміністративні стягнення. Мечетям відмовляється в перереєстрації згідно з новими правилами, встановленими для релігійних організацій російською окупаційною владою.

Лідери кримських татар систематично зазнають переслідувань і фіктивних кримінальних звинувачень.

Наприклад, у вересні 2017 року Ахтем Чийгоз та Ільмі Умеров, заступники голови Меджлісу, були засуджені російським судом у Криму відповідно до восьми та двох років позбавлення волі, як результат організації ними антиросійської демонстрації в лютому 2014 року.

У червні 2021 року голова Меджлісу Рефат Чубаров, якому з 2014 року заборонений в'їзд до Криму, був заочно засуджений російським судом у Криму за «організацію масових заворушень», враховуючи його участь у мітингу проти незаконної анексії.

По багатьох кримінальних справах щодо кримських татар було прийнято рішення або на підставі свідчення так званих анонімних свідків, або на підставі доказів,

підготовлених експертами, які співпрацюють з російською владою, систематично інкримінується використання «екстремістської літератури» та інших заборонених предметів, підкинутих під час рейдів у порушення принципу рівності сторін та інших гарантій справедливого судового розгляду.

У багатьох справах, заяви про жорстоке поводження з метою отримання зізнань та свідчень також залишаються без розгляду російськими судами в Криму.

Під час розслідування кримських татар утримують у спеціальних клітках із загартованого скла, у спосіб, який вказує на те, що їх вважають небезпечними злочинцями, що повністю виключає дію щодо них презумпції невинуватості.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 році принесло з собою ще більш репресивне та дискримінаційне ставлення російської окупаційної влади Криму щодо кримських татар.

Хвилі масових арештів, обшуки та рейди часто супроводжуються звинуваченнями в «екстремізмі» або «тероризмі».

Станом на лютий 2023 року щонайменше 98 кримських татар були переслідувані та затримані за їх ймовірне членство або приналежність до Хізб ут-Тахрір – міжнародної ісламської політичної партії, заснованої у 1953 році в Східному Єрусалимі суддею місцевого шаріатського апеляційного суду Такіюддіном ан-Набгані.

Хізб ут-Тахрір визнана терористичною організацією в росії і Казахстані. У Німеччині діяльність організації також було заборонено за невизнання Ізраїлю, однак ця заборона стосується тільки публічної діяльності партії, і німецькі правоохоронні органи не переслідують членів Хізб ут-Тахрір. В усіх інших країнах Європи та в США партія діє легально та публічно.

Релігійний осередок «Хізб ут-Тахрір» в росії та окупованому нею Криму вважають терористичною організацією, членів її осередків засуджують лише за те, що вони зустрічаються і читають релігійну літературу.

73 кримських татар отримали вироки про позбавлення волі на терміни від 10 до 20 років у російських в'язницях і колоніях.

Із 243 осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі або притягнені до кримінальної відповідальності з початку незаконної анексії Криму росією в 2014 році, 173 особи були представниками кримськотатарського народу [4].

З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну російськими військами кримські татари затримувались і в інших окупованих частинах України, а згодом етапувались до ізоляторів у Криму.

У 2022 році в кримських СІЗО створили окремі центри, зокрема в Сімферополі, для утримання етнічних українців і кримських татар, звинувачених Росією в причетності до «заборонених організацій».

Особливо це стосувалося осіб, які ймовірно були афілійованими з «Кримськотатарським добровольчим батальйоном «Номан Челебіджихан» – українським воєнізованим формуванням, названим на честь Кримськотатарського державного діяча, розстріляного більшовиками, якого Верховний суд російської федерації визнав «терористом».

16 січня 2017 року Україна подала до Міжнародного суду ООН позов проти Росії щодо порушення Конвенції про заборону фінансування тероризму та Конвенції про заборону расової дискримінації.

Звинувачення, висунуті Росії, серед іншого включають дискримінацію щодо української та кримськотатарської громад; заборону діяльності Меджлісу кримськотатарського народу; хвилі зникнень, вбивства, самовільні обшуки, затримання; обмеження на викладання української й кримськотатарської мов.

6 березня 2017 року відбулися перші слухання в Гаазі, а 19 квітня 2017 року було оголошено рішення про запобіжні заходи. Міжнародний суд ООН у Гаазі постановив, що Росія має поновити діяльність Меджлісу кримськотатарського народу, забезпечити доступність освіти в Криму українською мовою.

Крім того, 31 січня 2024 року Міжнародний суд ООН постановив, що росія не виконала рішення Суду про тимчасові міри, оскільки не зняла обмеження на діяльність Меджлісу в Криму і не утрималась від дій,

які можуть ускладнити протистояння між сторонами.

Міжнародний суд ООН визнав росію винною в порушенні деяких положень Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму у зв'язку з тим, що російська влада не розслідувала випадки надання у 2014 році фінансової підтримки сепаратистським групам на Сході України.

На ряду із зазначеними порушеннями, масовими є порушення щодо корінних народів Криму, пов'язані з примусовою мобілізацією, насильницькими зникненнями тощо.

У Криму проведено 15 призовних кампаній з моменту незаконної анексії в 2014 році. Ці заходи прямо порушують норми міжнародного гуманітарного права, та націлені на кримських татар, змусивши багатьох із них шукати притулку за межами півострова.

З вересня 2022 року часткова мобілізація до збройних сил російської федерації була запроваджена в Криму у зв'язку з війною росії в Україні та була спрямована на розкол між кримськотатарським народом, з одного боку, і Українською державою, з іншого.

Незаконна анексія Криму росією призвела до змін у системі освіти, оскільки освітні програми зосереджуються на історії Росії та на представленні Криму як історично російського регіону, що спростовує багату спадщину кримських татар як корінного населення півострова.

Особливо привертає увагу мілітаризація шкіл у Криму, де діти систематично беруть участь у курсах або іграх на військову тематику.

Російська незаконна анексія Криму також мала величезні негативні наслідки та вплив на кримськотатарську культурну спадщину.

У звіті ЮНЕСКО за 2021 рік зазначено, що Росія «стерла сліди культурної присутності кримських татар на півострові», а її дії «послаблюють фундаментальну роль корінного мусульманського народу в історії Криму» [5].

Таким чином, незаконна анексія Криму росією в 2014 році вкотре стала причиною трагічного каскаду подій, що характеризу-

ються численними порушеннями прав і свобод корінних народів півострова.

Відповідно до положень Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021 російською федерацією та її окупаційною адміністрацією на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя порушуються права корінних народів і національних меншин України, зокрема право на етнічну ідентичність, культурну і мовну самобутність, свободу світогляду і віросповідання, свободу об'єднань, право на освіту, спостерігаються утиски та системні прояви дискримінації за етнічною та релігійною ознаками, впроваджується цілеспрямована політика щодо зміни демографічного складу населення. З тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя здійснюється витискання українців, представників корінних народів, знищення ознак їх національної ідентичності [6].

Відповідно до Плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2021 р. № 1171 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2023 р. № 288-р) у царині захисту прав і свобод корінних народів першочерговими є завдання щодо залучення представників Меджлісу кримськотатарського народу до участі у міжнародних, зокрема науково-комунікативних, заходах з питань тимчасово окупованої території створення онлайн-сервісу для вивчення та популяризації мов корінних народів; підтримка культурно-просвітницьких ініціатив з вивчення мов і культури корінних народів України, організація мистецьких виставок, етнічних фестивалів тощо; проведення інформаційних кампаній для громадян України про корінні народи України, які сформувалися на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, зокрема кримських татар, караїмів та кримчаків[7].

Таким чином, Україна робить усе можливе для застосування національних і міжнародних механізмів захисту прав і свобод корінних народів Криму, бере активну участь у міжнародному співробітництві для запобігання порушенням та захисту прав і свобод людини, та прав корінних народів і національних меншин на тимчасово окупованій території, зокрема шляхом взаємодії в рамках міжнародних моніторингових механізмів, надання сприяння відповідній діяльності міжнародних правозахисних і гуманітарних організацій, гуманітарних місій іноземних держав.

Література

1. Закон України «Про корінні народи України» від 01.07.2021 № 1616-IX
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>
2. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text
3. День корінних народів у Криму: утиски та порушення прав. Інтернет видання «Українська правда»
<https://www.prawda.com.ua/columns/2022/08/9/7362522/>
4. Доповідь Комісарки Ради Європи з прав людини «Боротьба кримських татар за права людини»
<https://rm.coe.int/report-on-crimean-tatars-by-dunja-mijatovic-commissioner-for-human-rig/1680aaeb4b>
5. "Follow-up to decisions and resolutions adopted by the Executive Board and the General Conference at their previous sessions, part I: Programme issues, E. Follow-up of the situation in the Autonomous Republic of Crimea (Ukraine)", report, UNESCO Executive Board, 212 EX/5.I.E, 10 September 2021.
6. Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>

7. Плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/288-2023-%D1%80#Text>

PROTECTION OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF THE INDIGENOUS NATIONS ON THE OCCUPIED CRIMEA

The article examines the regulatory and legal regulation of the status of indigenous peoples of the Autonomous Republic of Crimea.

The main violations of the rights and freedoms of the indigenous peoples of Crimea since 2014, since the beginning of the illegal annexation of Crimea by the Russian Federation, have been investigated.

The prerequisites for gross violations of the rights and freedoms of the indigenous peoples of Crimea and the main types of violations of the norms of international humanitarian law by the occupation authorities are analyzed.

In particular, the crimes committed by servicemen of the Russian Federation and the occupation authorities on the territory of Crimea and the temporarily occupied territories of Ukraine against the indigenous peoples of Crimea are highlighted.

Statistical data on Ukrainian citizens imprisoned on the territory of Crimea are provided, and the share of indigenous peoples among the prisoners is determined.

The article analyzes the norms of the Law of Ukraine «On Indigenous Peoples of Ukraine» in terms of securing the fundamental rights and freedoms of indigenous peoples, as well

as the provisions of the Strategy for Deoccupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territory of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, and defines the main priorities of state policy regarding the protection and restoration of violated rights and freedoms of the indigenous peoples of Crimea.

The report of the Council of Europe Commissioner for Human Rights «The Struggle of the Crimean Tatars for Human Rights» was analyzed and the most committed offenses against the indigenous peoples of Crimea were determined.

The practice of applying judicial protection at the International Court of the United Nations in terms of violation of the rights and freedoms of the indigenous peoples of Crimea has been studied.

The UNESCO report for 2021 was analyzed in terms of documenting the facts of the violation of cultural rights by the Russian Federation on the annexed peninsula.

The provisions of the Declaration of the United Nations Organization on the Rights of Indigenous Peoples in terms of establishing the basic rights of indigenous peoples, the observance of which is the duty of every member state of the United Nations Organization, have been studied.

The article analyzes the international legal protection of the right to activity of the Mejlis of the Crimean Tatar people.

Keywords: mechanism for the protection of rights and freedoms in the occupied territories; indigenous peoples of the Autonomous Republic of Crimea; annexation of the Autonomous Republic of Crimea; international humanitarian law, right to self-determination.

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ШКІДЛИВИХ ПРОГРАМНИХ ЧИ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ

ЧОВГАН Ігор - аспірант кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 343.98

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4797-9318>

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.5>

Стаття присвячена дослідженню сутності поняття «шкідливі програмні засоби» та їх видовій характеристиці. Сучасні комп'ютерні технології стають ідеальним засобом для вчинення кіберзлочинів, які створюють загрозу для всього людства, що виводить питання інформаційної безпеки за національні межі, і воно набуває міжнародного значення.

Автор зазначає, що при дослідженні сутності шкідливого програмного забезпечення варто виділяти технічну та кримінально-правову сторони.

У статті аналізуються критерії віднесення технічних засобів, що можуть використовуватися при вчиненні злочинів у сфері інформаційних технологій, до різних груп, визначається різниця між шкідливими технічними засобами та технічними засобами негласного отримання інформації.

Ключові слова: шкідливі програмні засоби, шкідливі технічні засоби, засоби негласного отримання інформації, кіберзлочинність.

Постановка проблеми

Бурхливий розвиток засобів зв'язку та інформаційних технологій визначає тенденції розвитку шкідливих програмних чи технічних засобів. Людство вступило в еру цифрових та інформаційних технологій, інформації відводиться велика роль, вона розглядається як стратегічно важливий ресурс. Удосконалення технологій приводить не тільки до зміцнення індустріального суспільства, але і до появи нових, раніше невідомих джерел небезпеки для нього [12, с. 4].

У такий період розвитку людства та держав світу загальновідомим є той факт, що несанкціонований та протиправний доступ до інформаційних ресурсів є можливим у тому випадку, коли такі ресурси є недостатньо захищеними. Адже такий доступ до інформаційних ресурсів може спричинити глобальні катастрофи та заподіяти суттєву шкоду суспільним та державним інтересам.

Однак альтернативи розвитку інформаційно-телекомунікаційних систем і, як наслідок, систем інформаційної безпеки не існує, оскільки кіберзлочинці на сьогодні мають змогу здійснити несанкціонований доступ до інформаційних ресурсів державних установ, організацій та фізичних осіб за допомогою шкідливих програмних чи технічних засобів та анонімності, що дозволяє обійти існуючі заходи інформаційної безпеки. Їх атаки стають регулярнішими, складнішими і витонченішими. Дедалі частіше ці атаки виявляють після їх здійснення (якщо взагалі виявляють). Найвні системи виявлення проникнень, бази даних шкідливих програмних засобів та антивірусні програми не в змозі забезпечити потрібний рівень захисту і занадто швидко втрачають актуальність [10, с. 78].

Актуальність цього дослідження полягає в тому, що у випадку вчинення кіберзлочинів можна дестабілізувати економіку країни, окремі її стратегічні об'єкти та інші галузі господарства. Сучасні комп'ютерні технології стають ідеальним засобом для вчинення кіберзлочинів, які створюють загрозу для

всього людства, що виводить питання інформаційної безпеки за національні межі, і воно набуває міжнародного значення.

Одним із прикладів можна назвати кібератаку на компанію мобільного зв'язку «Київстар». Яскравим прикладом є масштабні хакерські атаки на стратегічні об'єкти життєзабезпечення нашої країни. Так, кібератака на мобільний оператор «Київстар» була «однією з найдеструктивніших подібних операцій від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну», йдеться в повідомленні розвідки Британії. У Міністерстві оборони Британії нагадали, що 12 грудня найбільший оператор мобільного зв'язку в Україні «Київстар», який забезпечує мобільним зв'язком та домашнім інтернетом понад половину населення, зазнав кібератаки. Її наслідки тривали щонайменше дві доби. Розвідники кажуть, що серед іншого користувачі залишилися без мобільного зв'язку та можливості користуватися інтернетом. Кібератака також вивела з ладу сирени повітряної тривоги, деякі банки, банкомати й торгові термінали [9].

Пізніше до розслідування кібератаки підключилися експерти урядових установ США (Держдепартамент, Міністерство енергетики, Міністерство національної безпеки та ФБР) встановили, що для атаки застосовували шкідливе програмне забезпечення «BlackEnergy», а саму атаку здійснювала російська хакерська група під назвою «Sandworm». Кібератака складалася з п'яти елементів: 1) зараження мереж за допомогою підроблених листів; 2) захоплення управління автоматизованою системою диспетчерського управління з вимиканнями на підстанціях; 3) виведення з ладу мереж безперебійного живлення, модемів, комутаторів та іншої ІТ-інфраструктури; 4) знищення інформації на серверах і робочих станціях (утилітою «KillDisk»); 5) атака на телефонні номери колл-центрів (з російських номерів) з метою відмови від обслуговування знеструмлених абонентів [10, с. 79]. Ці атаки здійснювалися системно та періодично.

Отже, як свідчить сучасна практика, вчинення кіберзлочинів, у переважній більшості випадків вони вчиняються шляхом віддаленого несанкціонованого

доступу до комп'ютерів, комп'ютерних систем, комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку за допомогою комп'ютерної техніки загального використання, на яку встановлюється спеціальне програмне забезпечення, наприклад, Dugu, Wiper, Flame, Gauss, Madi, Narilam [5, с. 100].

Стан опрацювання цієї проблематики

Різним аспектам боротьби з кіберзлочинністю, а також частково і дослідженню сутності шкідливих програмних чи технічних засобів, присвятили свої праці І.А. Білан, М.Д. Василенко, О.О. Волков, Б.Д. Леонов, Ю.Ю. Нізовцев, О.А. Парфіло, В.О. Рачук, Д.О. Ричка, В.М. Слатвінська, В.С. Серьогін та інші науковці. Однак проблема визначення понятійного апарату та класифікації шкідливих програмних чи технічних засобів досліджена не повною мірою.

Метою статті є дослідження сутності поняття «шкідливі програмні засоби» та їх видова характеристика.

Виклад основного матеріалу

На підставі аналізу ст. ст. 359, 361 та ст. 361-1 можна зробити висновок, що кримінальне законодавство виділяє три види засобів, які потенційно можуть бути використані (використовуються) для вчинення кіберзлочинів. По-перше, це спеціальні технічні засоби отримання інформації, по-друге, – шкідливі технічні засоби, а по-третє, це шкідливі програмні засоби. Якщо у першому випадку ще можна знайти нормативне визначення спеціальних технічних засобів. Так, у п. 2 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, затверджених Постановою КМУ від 22.09.2016 р. № 669 закріплене наступне визначення поняття «спеціальних технічних засобів» – це технічні, апаратно-програмні, програмні та інші засоби, які відповідають критеріям належності технічних засобів негласного отримання інформації, що мають технічну забезпеченість для негласного отримання (при-

йому, обробки, реєстрації та/або передачі) інформації, призначені для використання у скритний спосіб, характерний для оперативно-розшукової, контррозвідальної або розвідувальної діяльності [6]. Оскільки у законодавстві України відсутнє нормативне визначення такого поняття, як «шкідливий програмний засіб», то варто його проаналізувати та з'ясувати сутність.

У відповідності до ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» комп'ютерні програми виступають у вигляді набору інструкцій, слів, цифр, кодів, схем, символів чи в будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером (настільним комп'ютером, ноутбуком, смартфоном, ігровою приставкою, смарт телевізором тощо), які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату, зокрема операційна система, прикладна програма, виражені у вихідному або об'єктному кодах [13].

У науці кримінального права існують різноманітні підходи до розуміння такого поняття, як «шкідливий програмний засіб». Так, М.Д. Василенко, В.О. Рачук та В.М. Слатвінська назву «шкідливі програми» пояснюють терміном «malware», утвореним від двох англійських слів: «malicious» («зловмисний») і «software» («програмне забезпечення») [2, с. 29]. За результатами аналізу шляхів еволюції їх застосування Ю.Ю. Нізовцев дійшов висновку, що сучасні шкідливі програмні засоби – це високотехнологічні програмні засоби, що спеціально розробляються для застосування іноземними спецслужбами, як кіберзброї, при проведенні спецоперацій за конкретними об'єктами посягання [8, с. 232].

О.О. Волков зазначає, що шкідливий програмний засіб – це програмний засіб у вигляді коду, скрипта, активного контенту, програмного забезпечення, який існує в кібернетичному середовищі, спеціально створений і конструктивно призначений та технічно придатний для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальної техніки, який не має будь-якого іншого програмного, технічного, господарського, а також прикладного призначення, що призводить до зміни, модифікації, бло-

кування, копіювання або знищення інформації, споживання технічних ресурсів ЕОТ. Таке визначення, на його думку, буде найбільш точно відповідати вимогам сьогодення та актуальності заходам протидії кіберзлочинності [3, с. 54].

І.А. Білан під шкідливим програмним забезпеченням розуміє програмне забезпечення, яке за умови запуску може завдати шкоди пристрою різними способами, зокрема – призвести до блокування пристрою та його непридатності для використання; крадіжки, видалення або шифрування даних; використання пристрою для атак на інші пристрої; отримання кіберзловмисниками інформації щодо облікових даних, які дозволяють отримати доступ до систем або служб, які використовуються; застосування з метою незаконного майнингу криптовалюти на вашому пристрої; використання платних послуг на основі ваших даних (наприклад, телефонні дзвінки на платні номери) тощо [1, с. 141].

О.А. Гритенко та Г.С. Резніченко Г.С. зазначають, що програмні засоби (комп'ютерні програми) – це певний набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером, який приводить цю програму в дію для досягнення певної мети [4, с. 11].

У такому випадку варто розрізняти шкідливе програмне забезпечення з технічної та кримінально-правової сторін.

Традиційний підхід до виявлення шкідливих програм заснований на зіставленні сигнатур досліджуваних файлів [16]. Процедура полягає в наступному: новий вірус / шкідливе програмне забезпечення починає поширюватися; експерти антивірусних компаній отримують зразки для дослідження поведінки вірусу; експерти привласнюють вірусу унікальну сигнатуру, що представляє собою послідовність інструкцій; сигнатура додається в базу даних сигнатур шкідливих програм; клієнти повідомляються про оновлення бази сигнатур; клієнти оновлюють їх бази сигнатур, таким чином стають захищеними від цього виду шкідливого програмного забезпечення. Це технічна сторона розуміння сутності шкідливого програмного забезпечення. А коли ми виходимо із аналізу

диспозиції ст. ст. 361, 361-1 КК України, де вказується на шкідливість та призначеність для несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж, то таке розуміння шкідливого програмного забезпечення вже виступає, з точки зору кримінально-правової сторони, розуміння його як предмету злочину.

Тепер перейдемо до класифікації шкідливого програмного забезпечення, адже в побуті всі шкідливі програми часто називають комп'ютерними вірусами, хоча це термінологічно некоректно. Так, М.Д. Василенко, В.О. Рачук, В.М. Слатвінська залежно від механізму дії шкідливих програм їх поділяють на чотири класи: комп'ютерні віруси, логічні бомби, хробаки, троянські коні. Найбільш відомими серед знаних «шкідників» є комп'ютерні віруси [2, с. 29]. При чому, такої думку дотримується абсолютна більшість дослідників у сфері кіберзлочинності [1, с. 141-142; 4, с. 11; 5, с. 101; 7, с. 1135].

Дещо подібну позицію у науці кримінального права висловив Д.О. Ричка, який вважає, що найбільш розповсюдженими видами шкідливих програмних засобів є: 1) комп'ютерні віруси – комп'ютерні програми, здатні після проникнення до операційної системи ЕОМ чи до АС порушити нормальну роботу комп'ютера, АС чи комп'ютерної мережі, а також знищити, пошкодити чи змінити комп'ютерну інформацію; 2) програми, призначені для нейтралізації паролів та інших засобів захисту комп'ютерних програм чи комп'ютерної інформації від несанкціонованого доступу; 3) програми-шпигуни, які після їх проникнення до певної АС, комп'ютерної мережі, операційної системи ЕОМ чи окремої комп'ютерної програми забезпечують несанкціонований доступ сторонньої особи до інформації, яка зберігається у ЕОМ, АС, мережі чи програмі або ж непомітно для власника чи законного користувача здійснюють несанкціоновану передачу такої інформації сторонній особі [14, с. 86].

Однак, з метою визначення більш чітких критеріїв належності програмного забезпечення до шкідливого доцільно створити класифікацію програмних засобів, які мож-

на використовувати для тих чи інших шкідливих цілей, залежно від їх початкового призначення. У такому випадку найбільш прийнятною є класифікація, яку запропонували О.А. Парфило та Ю.Ю. Нізовцев, де шкідливе програмне забезпечення поділяється умовно на три групи [10, с. 80].

До першої класифікаційної групи мають належати програмні засоби, спеціально призначені для несанкціонованого втручання в роботу інформаційно-телекомунікаційних систем. Це, так би мовити, класичні шкідливі програмні засоби: віруси, шпигунські програми, блокувачі комп'ютера чи браузера тощо.

Друга група складається з програм подвійного призначення – програм, створених для проведення тих самих дій, що й шкідливе програмне забезпечення, але санкціоновано. Найяскравішим прикладом таких програм є програми для тестів на проникнення (т.зв. пентестів, від англ. penetration test, pentest) [11].

Ще одним типом програм, які можна віднести до другої класифікаційної групи програмних засобів, є програми контролю роботи співробітників. Такі програми забезпечують віддалений контроль дій співробітників, аналіз ефективності їхньої праці та захист інформації від витоків. Зазвичай цього досягають такими шляхами: зняття знімків екрану (скріншотів); перехоплення натискання клавіш; моніторинг запущених процесів; контроль корпоративної пошти; відслідковування месенджерів (Skype, ICQ, MSN тощо); моніторинг веб-сайтів; відслідковування пошукових запитів; контроль соціальних мереж; моніторинг файлів і папок; моніторинг буфера обміну; моніторинг шифрованого трафіка.

Третю класифікаційну групу становлять програми, створені тільки для благодійних цілей, але які за умови певних налаштувань можна використовувати як шкідливі програмні засоби. Однією з таких програм є Punto Switcher – програма, яка автоматично переключає розкладку клавіатури. Основне призначення програми – збільшення продуктивності та зручності під час роботи з комп'ютером. Працюючи у фоновому режимі, Punto Switcher проводить ста-

тистичний аналіз послідовностей символів, що складають слова, і, якщо поєднання букв виявляється нетиповим для мови, якою вводяться символи, Punto Switcher перемикає мову введення, стирає надруковане, імітуючи натискання клавіші Backspace, і повторно вводить текст уже з правильною розкладкою клавіатури. За певних налаштувань ця, на перший погляд, зовсім невинна програма стає повноцінним клавіатурним шпигуном [17].

Ще одним прикладом третьої групи програм є утиліта ring, яка за замовченням вбудована майже в усі сучасні операційні системи та є доволі корисною для перевірки мережевого з'єднання у мережах TCP/IP. Вона надсилає запити (англ. Echo-Request) протоколу ICMP зазначеному вузлу мережі та фіксує відповіді (англ. Echo-Reply). Час між надсиланням запиту та одержанням відповіді (RTT, від англ. Round Trip Time) дозволяє визначити двосторонні затримки у маршруті та частоту втрати пакетів, тобто побічно визначити завантаженість каналів передачі даних і проміжних пристроїв. Налаштування цієї утиліти на максимальне та безперервне надсилання запитів фактично розпочне атаку на відмову в обслуговуванні [15].

Висновки

Отже, у науці кримінального права та у сфері кібербезпеки також не існує єдиного підходу до визначення поняття «шкідливе програмне забезпечення» та їх класифікації. Аналізуючи різні погляди різноманітних науковців, слід зазначити, що вони досить часто застосовують поняття «шкідливий програмний засіб», не розкриваючи його суті та змісту, чи надають визначення окремих різновидів шкідливого програмного забезпечення, уникаючи загального визначення цього поняття.

Саме тому можна погодитися із запропонованим О.А. Парфило та Ю.Ю. Нізовцевим визначенням поняття «шкідливий програмний засіб», під яким вони розуміють програму або комплекс програм, призначених для несанкціонованої (з порушенням встановленої політики безпеки) зміни режиму роботи атакованої інформаційно-телекомунікаційної системи, спрямованої на порушення по-

рядку обробки інформації або спричинення її збитків [10, с. 82-83].

Література

1. Білан І.А. Особливості застосування шкідливого програмного забезпечення спецслужбами країни-агресора. Інформація і право. № 2 (45). 2023. С.139-152.

2. Василенко М.Д., Рачук В.О., Слатвінська В.М. Шкідливі програми в контексті розуміння комп'ютерної вірусології та техніко-правової змагальності: міждисциплінарне дослідження. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2021. Том 29. С. 28-36.

3. Волков О.О. Початковий етап розслідування створення, використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2023. 198 с.

4. Гритенко О.А., Резніченко Г.С. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку: Лекція з кримінального права. ОДУВС., 2018. 24 с.

5. Леонов Б.Д., Серьогін В.С. Удосконалення методичного забезпечення експертних досліджень спеціальних програмних засобів у сфері протидії кіберзлочинності. Інформація і право. № 4 (31). 2019. С.98-106.

6. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, затверджені Постановою КМУ від 22.09.2016 р. № 669. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#Text>.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

8. Нізовцев Ю.Ю. Еволюція шкідливих програмних засобів та аналіз тенденцій не-

**CONCEPT AND CLASSIFICATION OF
MALICIOUS SOFTWARE OR TECHNICAL
MEANS**

The article is devoted to the study of the essence of the concept of “malicious software” and their specific characteristics. Modern computer technologies are becoming an ideal tool for committing cybercrimes, which pose a threat to all of humanity, which takes the issue of information security beyond national borders, and it acquires international importance.

The author notes that based on the analysis of Art. Art. 359, 361 and Art. 361-1, it can be concluded that criminal legislation distinguishes three types of means that can potentially be used (used) to commit cybercrimes: special technical means of obtaining information, malicious technical means and malicious software means.

The article indicates that when investigating the essence of malicious software, it is worth highlighting the technical and criminal legal aspects.

On the technical side, malware is starting to spread; experts from antivirus companies receive samples to study virus behavior; experts assign a unique signature to malicious software, which is a sequence of instructions; the signature is added to the malware signature database; clients are notified of updates to the signature database; clients update their signature databases, thus becoming protected against this type of malware. Based on the analysis of the disposition of Art. Art. 361, 361-1 of the Criminal Code of Ukraine, which indicates harmfulness and purpose for unauthorized interference in the work of information (automated), electronic communication, information and communication systems, electronic communication networks, then this understanding of malicious software comes from the point of view of criminal law.

The article analyzes the criteria for assigning technical means that can be used in the commission of crimes in the field of information technologies to different groups, and defines the difference between harmful technical means and technical means of secretly obtaining information.

Keywords: malicious software, malicious technical means, means of secretly obtaining information, cybercrime.

безпеки їх застосування: зб. наукових праць Національної академії СБ України. 2017. № 65. С. 230-238.

9. Одна з наймасштабніших»: розвідка Британії щодо кібератаки на «Київстар». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kyuivstar-kiberataka-rozvidka-brytaniya/32733498.html>.

10. Парфило О.А., Нізовцев Ю.Ю. Актуальні питання судово-експертного дослідження шкідливих програмних засобів у межах протидії кібертероризму. Криміналістичний вісник. № 1 (25), 2016. С.78-84.

11. Пентест – спосіб реально перевірити ефективність кібербезпеки бізнесу. URL: <https://my-itspecialist.com/pentest-is-a-way-to-check>.

12. Попередження та розкриття кіберзлочинів: Курс лекцій / За ред. Д.Й. Никифорчука. К.: НАВСУ, 2013. 300 с.

13. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.

14. Ричка Д.О. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро; Університет державної фіскальної служби України, Ірпінь, 2019. 212 с.

15. Як перевірити пінг через командний рядок? URL: <https://hostiq.ua/wiki/ukr/ping/>.

16. Jinrong Bai, Junfeng Wang, Guozhong Zou. A Malware Detection Scheme Based on Mining Format Information / Jinrong Bai – The Scientific World Journal. 2014, Vol. 2014. URL: https://www.researchgate.net/publication/263712293_A_Malware_Detection_Scheme_Based_on_Mining_Format_Information.

17. Punto Switcher – що це за програма і чи потрібна вона? URL: <https://hi-news.pp.ua/tehnka-tehnologyi/print:page,1,3069-punto-switcher-scho-ce-za-programa-chi-potrnbavona.html>.

КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ ДИСКУРС ПРАВОВИХ ВІДМІННОСТЕЙ

**НІКІТІН Марко Миколайович - здобувач третього рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» ПЗВО «Київський міжнародний університет»
DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.6>**

Ця публікація представляє огляд загального компаративістського дискурсу та способів порівняльного правознавства. У статті йде мова про те, що для того, щоб порівняльне правознавство кваліфікувалося як дисципліна, компаратисти повинні задуматися над тим, як і чому вони порівнюють. Дослідження обговорює не лише методи та теорії, а й основи та політику порівняльного правознавства. У дослідженні стверджується, що для того, щоб порівняльне правознавство було кваліфіковано як дисципліна, компаратисти повинні подумати про те, як і чому вони проводять порівняння.

Ключові слова: дискурс, компаративізм, компаративістський дискурс, порівняльне правознавство, правові відмінності.

Постановка проблеми

Найбільш впливовим і репрезентативним виміром порівняльно-правових досліджень є спроба обґрунтувати універсальний характер права. Основою самоідентифікації порівняльного правознавства як самостійної юридичної науки є надання правовим знанням загальноновизнаного наукового змісту, сформованого природознавством Нового часу. Загальний і інваріантний зміст права має бути еквівалентним законам природи. Наднаціональна та позанаціональна універсальність встановлюється в рамках двох основних парадигм універсальності права. Перша — це парадигма причинно-наслідкової універсальності, яка пояснює тотожність змісту права шляхом впливу на

право одних і тих же неправових факторів. Друга — парадигма телеологічної універсальності, яка розглядає універсальний зміст права як такий, що формується самою юриспруденцією. Діалектика парадигми є змістом порівняльного дискурсу про природу правових універсалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Є багато вчених, які займалися дослідженнями в галузі порівняльного правознавства та брали активну участь у формуванні компаративістського дискурсу. Відомі вчені і діячі, які досліджували галузь порівняльного права та зосереджувалися на компаративістському дискурсі, — це Макс Вебер — німецький соціолог і філософ, відомий своїми дослідженнями в галузі соціальної теорії та історії. Він розглядав правові системи як складову соціокультурного контексту; Герберт Л. Блумер — американський соціолог, який розвивав ідеї про взаємодію людей та їх вплив на формування соціальних структур, у тому числі правових; Джо́зеф Розенблум — відомий американський юрист і компаративіст, який активно досліджував правові системи країн та їхні відмінності; Рудольф Штраух — австрійський юрист, який зробив важливий внесок у розвиток порівняльного правознавства; Девід Кеннеді — американський юрист і компаративіст, автор праць про взаємодію права і суспільства; Гленн Паттерсон — канадський учений-юрист, який зосереджується на ви-

вченні правових систем корінних народів і порівнює їх із загальними правовими структурами; Сиріл Інґліс – британський юрист, що спеціалізується на порівняльному правознавстві та правових системах африканських країн.

Це лише деякі приклади вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток порівняльного правознавства. Однак важливо зазначити, що сфера постійно розвивається, і нові дослідження та підходи активно додаються до порівняльного дискурсу.

У дослідженні використані матеріали та дослідження таких учених, як Луць, Л., Бигич О., Гапотій В., Кресін О., Лисенко О., Мірошниченко М., Тихомиров О., Ткаченко О. та інших.

Мета та завдання дослідження

Метою дослідження є всебічний аналіз та теоретично-правове опрацювання поняття компаративістського дискурсу у порівняльному законодавстві. Виходячи із теми дослідження та поставленої мети перед нами, виступає завдання з'ясування особливостей дослідження правових відмінностей з точки зору компаративістського дискурсу.

Виклад основного матеріалу

У нашому все більш глобально пов'язаному світі порівняльне право має відігравати все більш вирішальну роль. З появою важливих нових подій за останні тридцять років, таких як поширення комп'ютерів та Інтернету, глобальні ринки капіталу, які починаються в Азії та закінчуються в Сполучених Штатах, а також взаємна торгівля товарами, такими як нафта, продукти харчування та метали, всі економічні та соціально-правові процеси у світі пов'язані важливими спільними способами.

Комп'ютер, а особливо його покоління – Інтернет, зробили нас фактично глобальним селом. Проте, звичайно, існують відмінності між регіонами світу та країнами, незважаючи на наші спільні зв'язки. Отже, це підводить нас до теми, що розглядається: оцінка ролі та методології порівняльного правознавства, щоб ми могли виробити надійну методологічну основу для кращого розуміння ролі права в різних країнах як засобу

сприяння розумінню та знанням і, можливо, певний ступінь узгодженості щодо критичних питань або, принаймні, міра загального розуміння.

Збір знань, отриманих за допомогою порівняльного правознавства, може стати життєво-важливим порталом до іноземної культури. Зібрані висновки можуть з користю висвітлити внутрішню роботу іноземної правової системи. І ці ідеї можна застосувати до нашої власної правової культури, допомагаючи висвітлити різні точки зору, які можуть дати глибше розуміння нашого правового порядку. Сутність порівняльного правознавства полягає в акті порівняння права однієї країни із законодавством іншої. Найчастіше підставою для порівняння є іноземний закон, який протиставляється мірілом власного права. Але, звичайно, порівняння може бути ширшим: компаративістський дискурс може включати не лише порівняння законодавчих норм, але і порівняння соціально-правових та соціокультурних підходів до розуміння цих норм.

Компаративізм у правознавстві вивчає правові системи різних країн та намагається зрозуміти їхні відмінності та схожості. Компаративістський дискурс правових відмінностей охоплює аналіз та порівняння різних аспектів правових систем, таких як законодавство, судоустрій, правопорядок, правозахист і тому подібне. Основна мета полягає в розкритті суттєвих відмінностей між правовими системами та виявленні можливих причин чи наслідків цих відмінностей.

Порівняльне право відрізняється від загальної юриспруденції (тобто правової теорії), а також від міжнародного публічного та приватного права. Однак це допомагає інформувати всі ці сфери нормативності.

Наприклад, порівняльне право може допомогти міжнародним правовим інституціям, таким як системи ООН, в аналізі законодавства різних країн щодо їхніх договірних зобов'язань. Порівняльне право було б застосовним до міжнародного приватного права при розробці підходу до тлумачення в аналізі конфліктів. Порівняльне право може зробити свій внесок у юридичну теорію, створивши категорії та поняття загального застосування.

Порівняльне право також може допомогти зрозуміти питання правових трансплантатів, тобто трансплантації права та правових інститутів з однієї системи в іншу. Поняття правових трансплантатів було введено Аланом Уотсоном, одним із всесвітньо відомих учених-юристів, що спеціалізується на порівняльному праві.

Гюнтер Теубнер розширив поняття правової трансплантації, щоб включити правове роздратування: замість того, щоб плавно інтегруватися у національні правові системи, іноземне правило порушує встановлені норми та суспільні домовленості. Цей зрив викликає еволюцію, де значення зовнішнього правила перевизначається та де запускаються значні трансформації у внутрішньому контексті [7]. Лассе Шульдт додав, що роздратування не є спонтанним, а потребує інституційних рухів [8].

Крім того, корисність порівняльного правознавства для соціології права та права та економіки (і навпаки) дуже велика. Порівняльне дослідження різних правових систем може показати, як на практиці функціонують різні правові норми для однієї проблеми. І навпаки, соціологія права та право та економіка можуть допомогти порівняльному правознавству відповісти на такі питання, як:

- Як положення в різних правових системах насправді функціонують у відповідних суспільствах?
- Чи можна порівняти правові норми?
- Як можна пояснити схожість і відмінності між правовими системами?

Дискурс компаративізму може включати в себе декілька ключових аспектів:

1. Порівняльний аналіз законодавства, котрий полягає в тому, що дослідження порівняння текстів законів та правових актів різних країн для виявлення спільних принципів або відмінностей.

2. Системний аналіз правових систем. Сутність та ключовий елемент системного аналізу правових систем полягає у постійному, систематизованому та всебічному аналізі структури та функціонування судових, адміністративних та інших правових органів у різних країнах.

3. Історичний підхід, котрий заключається в розгляді історичного розвитку правових систем для розуміння їхнього походження та впливу історії на сучасність.

4. Соціокультурний контекст, що включає в себе врахування соціальних та культурних факторів, що впливають на формування правових систем.

5. Правозахисні механізми. До основних функціональних характеристик таких механізмів належить аналіз заходів, спрямованих на захист прав та свобод громадян у різних юрисдикціях.

Компаративістський дискурс може допомогти в з'ясуванні того, які правові підходи ефективні, які можуть бути адаптовані для покращення законодавства та як країни можуть взаємодіяти для досягнення спільних правових цілей.

Порівняльне правознавство вивчає правові системи різних країн та проводить аналіз їхніх схожостей та відмінностей. Основні аспекти порівняльного правознавства включають вивчення текстів законів, судових рішень, правових традицій, інститутів правосуддя та інших аспектів правової системи країн. Важливо розрізняти між «порівняльним правознавством» як науковою дисципліною та «правовими відмінностями», які можуть бути однією з тем або предметів дослідження порівняльного правознавства.

Правові відмінності в рамках дослідження цього питання з точки зору компаративістського дискурсу можуть охоплювати різноманітні аспекти:

- Законодавство: Порівняння текстів законів, нормативних актів та їхніх тлумачень у різних країнах.
- Судовий процес: Аналіз судових процедур, структури судів та роль суддів у правосудді.
- Правозахист: Вивчення системи захисту прав та свобод громадян, включаючи механізми конституційного контролю та правозахисних організацій.
- Кримінальне право: Порівняння підходів до кримінальної відповідальності, покарань та процедур кримінального провадження.

- Цивільне право: Аналіз правил та принципів, які визначають взаємовідносини між особами в галузі цивільного права.

- Культурний та історичний контекст: Врахування культурних та історичних особливостей, які впливають на формування правових систем.

Порівняльне правознавство спрямоване на розуміння та аналіз різниць і схожостей у правових системах для подальшого використання цієї інформації у покращенні власної правової системи, адаптації кращих практик та сприяння міжнародній правовій гармонізації.

Дискурс правових відмінностей у порівняльному правознавстві включає аналіз та обговорення різних аспектів правових систем різних країн з метою розуміння їхніх особливостей та можливих впливів на суспільство.

Дискусії в рамках цього дискурсу можуть спрямовуватися на зрозуміння причин та наслідків правових відмінностей, пошук оптимальних рішень для сучасних викликів та можливості впровадження кращих практик для досягнення вищого рівня правосуддя та правової стабільності у різних частинах світу.

Зрозуміло, що порівняльне правознавство потребує капітального перегляду, якщо воно хоче зайняти належне йому місце як важлива юридична наука в руслі нових рухів, які розвинулися протягом останніх тридцяти років, таких як право та економіка та критичне право. Дослідження. По-перше, ми повинні зосередитися на розробці та застосуванні надійної методології, яка використовується в праві та економіці.

У ході дослідження бачень Коресіна О., Петришина О. та Тихомирова О. [3, 11, 15] можна сформулювати пропозиції стосовно розвитку компаративістського підходу в дослідженні правових відмінностей у чотири етапи. Крок 1 складається з набуття навичок компаративіста. Крок 2 передбачає застосування навичок порівняння для оцінки зовнішнього закону. Крок 3 так само вимагає застосування навичок порівняння для оцінки внутрішнього права. Нарешті, Крок 4 передбачає збір спостережень, отриманих у результаті порівняльного дослідження.

Крім того, порівняльне право має виконувати більш широкі місії. Нам потрібно глибше досліджувати незахідні та нетрадиційні культури. Нам потрібно вийти за межі наших власних рідних схильностей, щоб побачити, чи можемо ми навчитися більше від тих, на кого впливають інші культурні моделі. Погляд із заходу може значно вплинути на особисту поведінку, громадські зв'язки та підтримку, управління ресурсами Землі та торгові практики, серед інших тем. І порівняльне право має бути використано, щоб допомогти пролити розуміння основних питань державної політики.

У сучасному правовому суспільстві порівняльне право має відігравати нову й важливу роль у двадцять першому столітті. Завдяки порівняльному правознавству ми можемо почати новий курс, намагаючись з'ясувати, що робити в нашому сучасному, усе більш глобалізованому світі. Велику роль тут відіграє порівняльне правознавство. Нам потрібно взяти на себе ці нові завдання як спосіб покращити добробут людей і наш правовий порядок, будь то національний, регіональний чи міжнародний. Розуміння права та культури є ключовим для розуміння людей, – це те, що нам потрібно робити.

Висновок

Таким чином, можна відзначити, що порівняльний дискурс правових відмінностей виявляється не лише цікавою ділянкою полем для наукових досліджень, але й важливим інструментом для розвитку правових систем та гармонізації правового простору у міжнародному контексті. Шляхом аналізу, обговорень та вивчення відмінностей в правових підходах різних країн ми маємо можливість виявити найкращі практики, адаптувати їх та сприяти подальшому розвитку справедливих та ефективних правових систем. Порівняльний дискурс надає можливість країнам взаємно навчатися та покращувати свої правові підходи, сприяючи таким чином створенню більш справедливого та збалансованого суспільства на міжнародному рівні. У великій мірі, цей дискурс відображає важливість співпраці, взаєморозуміння та відкритості в контексті

розвитку правових систем для вирішення викликів, що стоять перед сучасним світом.

Література

1. Бигич О.Л. Місце порівняльного методу в правовій методології. Права держава: Щорічник наук. пр. К., 2002. Вип. 13.
2. Гапотій В. Д., Жильцов О. Л., Воржевітіна Г. І. Основні правові системи світу: навчальний посібник. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2019. 279 с.
3. Кресін О. Розвиток методології порівняльного правознавства: історичний аспект. Право України. 2006. № 2.
4. Лисенко О. Предмет порівняльного правознавства. Право України. 2001. № 3.
5. Луць, Л. А. Типологізація сучасних правових систем світу [Текст] : [відкрита лекція] / Л. А. Луць. – К. ; Сімф. : Логос, 2007. – 22 с.
6. Мірошніченко М. Системно-інформаційний підхід у дослідженні правової системи. Право України. 2006. № 8.
7. Петришин О.В., Зінченко О.В., Лук'янов Д.В. Порівняльне правознавство у таблицях: Навч. посіб. Харків: Право, 2021. 164 с.
8. Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження) [Текст] / О. Л. Копиленко [та ін.] ; наук. ред. Н. М. Оніщенко ; відп. ред. О. В. Зайчук. – К. : Фенікс, 2007. – 430 с.
9. Порівняльне правознавство у таблицях: Навч. посіб. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Авт.-уклад. О. В. Петришин та ін. 2-ге вид., змін. Харків: Право, 2018. 164 с.
10. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: зб. матеріалів міжнар. наук. симпозіуму «Дні порівняльного правознавства» (м. Київ, 8-11 квіт. 2009 р.) / [редкол.: Шемшученко Ю. С. та ін.; упоряд. О. В. Кресін]. К.: Логос, 2009.
11. Правова карта сучасного світу. Навчальний посібник. Петришин О.В., Зінченко О.В. Харків: Право, 2018. 508 с.
12. Тихомиров О. Юридична компаративістика як сучасний етап розвитку порівняльного правознавства. Право України. 2006. № 5.
13. Ткаченко О. В. Проблема порівняльно-правового неофункціоналізму. Підхід «порівняльне правознавство і економіка». Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. 2010. Вип. 47.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ У ПОРІВНЯЛЬНОМУ ПРАВОНАВСТВІ

**НІКІТІНА Олена Владиславівна - здобувачка третього рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» ПЗВО «Київський міжнародний університет»
DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.7>**

У статті розглядається доктрина сучасного права, міжнародно-правова інтеграція, правова безпека та правова відповідальність. Поряд з традиційними з'являються нові форми вираження наукових положень, що тісно пов'язано з Інтернет-технологіями. Більше уваги приділяється науково-практичним проблемам, менше – теоретичним. Відбуваються зміни в методології взаємодії правових систем у міжнародному праві, воно стає «технологією», процесом механічного оскарження, відбору, підключення та представлення обмеженого набору аргументів. Міжнародне право є універсальним засобом об'єднання національних правових систем. Зроблено висновок, що система порівняльного правознавства зараз не є цілісною. Правова конвергенція – це процес зближення різних правових систем і моделей правового регулювання міжнародно-правовими засобами. Крім того, відсутня ефективна система правової безпеки як на загальному, так і на регіональному рівнях.

Ключові слова: глобалізація; правова система; порівняльне правознавство; міжнародне право; правова безпека; міжнародно-правова інтеграція.

Постановка проблеми

Важко не погодитися із твердженням, що вся історія людства - це історія злиттів і об'єднань. Соціальна сутність і природа людини веде, штовхає її до різноманітних форм об'єднання – у групи, у сім'ю, у суспільство і навіть у державу. Людина існує в суспільстві і потребує не тільки фізичного виживання, а й

спілкування. Фіхте писав, що «призначення людини – жити в суспільстві; людина, як суспільна істота, повинна жити в общині; вона не є повноцінною особистістю і суперечить сама собі, якщо живе ізольовано» [5].

Одні й ті ж соціально-правові проблеми вирішуються «однаково або значною мірою за схожими принципами в усіх розвинених правових системах світу». Це дає змогу говорити про «презумпцію тотожності» (*presumptio similitudinis*) у праві [7]. Створені людиною правові регулятори тісно взаємодіють, і для визначення цих процесів сформовано «цілий ряд понять та позначення їх термінами: правова акультурація, правова глобалізація, правова рецепція та інші. Усі ці поняття тією чи іншою мірою характеризують взаємодію правових систем, але не стосуються всіх нюансів різноманітних правовідносин. У зв'язку з цим у науковий обіг збагачується таким новим поняттям, як «конвергенція права» – теорія взаємодії правових систем [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження особливостей функціонування та розвитку правових систем в умовах глобалізації та їх постійної конвергенції неможливе без з'ясування методологічно важливих питань щодо поняття, змісту, структури правової системи, її співвідношення з близькими, але не тотожними поняттями, насамперед правова система та система законодавства. Дослідженням питання взаємо-

дії правових систем у порівняльному правознавстві займалися такі вчені, як Лисенко О., Мірошніченко М., Кресін О., Петришин О., Зінченко О. та інші.

Мета та завдання дослідження

Метою дослідження є всебічний аналіз та теоретично-правове опрацювання поняття взаємодії правових систем у порівняльному законодавстві. Виходячи із теми дослідження та поставленої мети, перед нами виступає завдання з'ясування особливостей концептуалізації взаємодії правових систем у порівняльному правознавстві.

Виклад основного матеріалу

Сучасна доктрина взаємодії правових систем у міжнародному праві не є цілісною. Основні лінії розломів можна позначити в рамках дослідження концептуалізації та особливостей взаємодії правових систем у рамках дослідження цього питання з точки зору порівняльного правознавства.

Як і будь-яка правова доктрина, доктрина взаємодії правових систем у міжнародному праві відтворює природні та позитивні правові аргументи. Вирази аргументів - це формальні поняття, здатні наповнюватися будь-яким змістом залежно від контексту. О. Мірошніченко називає це явище оборотністю і вважає, що воно забезпечує незалежність міжнародно-правової доктрини від моралі та політики [10]. Так, поняття звичаю, позитивний характер якого виражається вимогою *opinio juris*, на практиці служить для впровадження природно-правових ідей справедливості; найчастіше міжнародні суди не турбуються довести всі елементи звичаю, виробляючи його з «незаплідненого яйця» [1]. І навпаки, концепція прав людини, яка визнається природним правом, на практиці залежить від волі політичних діячів. Це визначається чинниками, характерними для кожного суспільства: економічною структурою, формою держави, соціальними та політичними викликами тощо [5]. Фундаментальні права, визнані судом та правовою доктриною, однак, не є абсолютними, але повинні розглядатися у зв'язку з їхньою соціальною функцією.

Незважаючи на наявність єдиних підходів, міжнародно-правова доктрина правових

систем у порівняльному правознавстві зберігає свою національно-правову специфіку. У сучасному правовому полі у структурі правових систем позицію лідера займає англійська школа взаємодії правових систем у міжнародному праві, яка традиційно наголошує на формальних і практичних аспектах взаємодії правових систем у міжнародному праві та ігнорує його онтологію. Цей вектор задав Кресін О., закликаючи до використання приватної аналогії в рамках взаємодії правових систем у міжнародному праві [4]. Саме англійська доктрина визначає розвиток права міжнародних договорів, права міжнародної відповідальності та багатьох інших галузей, орієнтованих на застосування міжнародних правових норм.

Американська школа права, у рамках комперативістських течій у вивченні та систематизації правових систем, працює на стику права та політології: для неї характерний критичний наголос і просування змішаних теорій (концепції управління, феміністського підходу, структуралізму тощо). Можна сказати, що якщо англійська школа намагається створити цілісну систему права, то американська прагне її зруйнувати; в останні роки американські автори представили варту уваги критику звичаєвого права [5], права міжнародної безпеки [6] тощо.

Німецька школа взаємодії правових систем у міжнародному праві в системі порівняльного правознавства відійшла від розробки загальних питань і філософських аспектів, якими вона займалася в першій половині ХХ ст., і сьогодні займається переважно формальними конструкціями, доводячи до них властиву їм ґрунтовність. Особливо плідним є аналіз права прав людини (принцип пропорційності) та теорії співвідношення верховенства права (концепція плюралізму А. Петерса та А. фон Богданді [4]). У своєму формалізмі німецька наука не йде в руслі англійської школи; швидше, мова йде про розвиток ідей Кельзена стосовно формалізму в правознавстві.

Французька школа перебуває в деякому занепаді: правові трактати, котрі наразі публікуються у вільному доступі у французькій правовій літературі, є радше хорошими компіляціями, а не самостійними правовими

доктринами. Частково це пов'язано зі зміщенням уваги французьких учених до питань європейського права.

Система права, вивчення поняття взаємодії правових систем у якості аспекта вивчення для порівняльного правознавства в Україні лише набуває свого становлення та розвитку [9]. Перші дослідники, такі як Лисенко О., Мірошниченко М., Кресін О., Петришин О., Зінченко О. та інші, орієнтуються на Європейські норми правової взаємодії та досліджують особливості порівняльного правознавства з точки зору глобалізації та євроінтеграційних процесів, що є актуальними для України.

Надзвичайно актуальним стало питання політичних уподобань. Це не традиційний і звичний зріз цього питання, що передбачає вибір позиції з того чи іншого питання міждержавних відносин, а саме визначення бажаного сценарію розвитку міжнародної спільноти в цілому, тобто її глобальний вибір. Таких сценаріїв декілька. Відповідно до першого в осяжному майбутньому міжнародне співтовариство залишатиметься співтовариством суверенних держав; згідно з другим, реальна влада належатиме одній державі, яка нав'язує решті свої політичні ідеали і водночас тримає їх у підлеглому становищі («гегемоністський лібералізм» [12]); згідно з третім, поступово формуватиметься світова держава, яка вирішуватиме глобальні проблеми на засадах верховенства права та демократії [16]; згідно з четвертою, сформується багаторівнева, мережева структура, яка не матиме певного центру, елементами якої будуть національні держави, наднаціональні інститути, неурядові організації, транснаціональні корпорації тощо; нарешті, згідно з п'ятою, невизначеність і внутрішня напруга зберігатимуться до моменту глобального історичного перелому, суть і наслідки якого важко передбачити.

На думку Тихомирова О., юристи-міжнародники стоять перед вибором:

1. Вони можуть прагнути створити четверту суспільну систему (поряд із політикою, ринком і громадянським суспільством) – систему Імперії права);

2. Вони можуть прагнути отримати статус поза політикою, ринком і громадян-

ським суспільством, порівняний зі статусом середньовічної схоластики, передбачаючи вирішення конфліктів між соціальними системами;

3. Вони можуть відображати підрозділи нового порядку, тобто, спеціалізуються на праві міжнародної політики (міждержавному праві), праві міжнародного ринку або праві міжнародного громадянського суспільства [15].

Як би там не було, необхідність цього вибору треба усвідомлювати (навіть якщо сам вибір часом дуже важкий).

У сучасному правовому полі, орієнтовно з початку 21 століття, існувало методологічне розмежування, незвичне міжнародному праву ХХ ст., – розмежування спеціалістів загальної частини взаємодії правових систем у міжнародному праві та спеціалістів окремих галузей. Таке розмежування зумовлено різким збільшенням обсягів міжнародно-правової інформації та фрагментацією взаємодії правових систем у міжнародному праві (ускладненням його структури). У результаті кожен науковець має вибір: займатися загальними проблемами взаємодії правових систем у міжнародному праві за рахунок точності та обґрунтованості висновків або займатися спеціальними проблемами за рахунок загального поняття міжнародного права. На перший погляд, варіанти еквівалентні, але при детальнішому розгляді перший передбачає значно більше інтелектуальних зусиль, пов'язаних із необхідністю узагальнення нормативного масиву та практики та подальшого зняття «позитивістської завіси» та виявлення сутності правових структур. У зв'язку з цим більшість авторів роблять вибір на користь спеціалізації. У результаті наука взаємодії правових систем у міжнародному праві (як і будь-яка інша сучасна наука) виявляється дуже дивною конструкцією: явна і чітка у своїх вторинних проявах і проміжних висновках, вона прихована і невизначена в самій своїй основі. Такі основні питання, як поняття держави, зміст принципу самовизначення, характер звичаєвого права тощо, залишаються невирішеними та непрозорими.

Варто звернути увагу на те, що зберігається плюралізм думок щодо певних питань:

гуманітарна інтервенція, самооборона, природа визнання, необхідність створення нових організацій тощо. Ці думки щоразу виправдовуються новими комбінаціями позитивістських і природно-правових аргументів, змінюючи при переході до наступної тези. Мабуть, слід погодитися з представниками критичної школи, згідно з якими наукові позиції в кінцевому підсумку відображають змістовні ідеї справедливості, що лежать поза сферою раціональності й часом не усвідомлюються самими авторами.

Слід зазначити деякі зміни в дискурсивному середовищі доктрини взаємодії правових систем у міжнародному праві, тобто зміни в інститутах, форматах і техніках дискусії. Загалом ці зміни характеризуються поширенням форм і платформ, посиленням полеміки та уніфікацією змістовного дискурсу, тобто до зведення колись широкого поля аргументації до набору спрощених аксіом (права людини та новий екологічний порядок денний). Деякі із вищевказаних змін потребують деталізації, тому зупинимось на шести ключових аспектах зміни в дискурсивному середовищі доктрини взаємодії правових систем у міжнародному праві.

Пешиим аспектом є те, що паралельно до традиційних форм наукових викладів (журнали, підручники, дисертації, доповіді) з'явилися нові форми, зазвичай прив'язані до інтернет-технологій: електронні журнали (включаючи електронні версії «стаціонарних» журналів), публікації на форумах і соціальні мережі, відеоконференції тощо. Ці нові форми, з одного боку, забезпечують оперативність наукового реагування та можливість широкої дискусії, а з іншого – змінюють саму спрямованість наукової дискусії, яка стає більш орієнтованою на практику та розробленою для емоційної реакції та, в той же час, менш плюралістичною та глибокою.

Другою ключовою особливістю можна беззаперечно зарахувати той факт, що англійська майже скрізь стала мовою наукових дискусій; для вчених з інших країн стало майже неможливо почути їхні погляди будь-якою іншою мовою. З одного боку, як і в попередньому випадку, він передбачає широкий спектр суперечностей. З іншого боку (і це часто не враховується), образотворчі за-

соби англійської мови (як і в будь-якій іншій мові) обмежені, їх використання передбачає прийняття загальноправових понять разом із розширенням кола учасників обговорення відбувається відсікання тих, хто не володіє англійською або з якихось причин не хоче нею розмовляти. Отже, проблема полягає не стільки у факті використання англійської мови, скільки в тоталітаризмі вимоги.

По-третє, змінюється зміст дискусії: усе більше уваги приділяється науково-практичним проблемам і менше – теоретичним. Науковці рідко розмірковують над поняттями «держава», «право», «норма» тощо і все частіше над конкретними подіями. Як і в попередніх випадках, ця характеристика не може бути однозначно визначена. З одного боку, зосереджуючись на практичних аспектах, міжнародне право виявилось практичним. З іншого боку, воно перестає бути наукою, тобто способом узагальнення, синтезу та розкриття трансцендентності. Зрештою, це знижує науковий аналіз до рівня короткострокових вигод і робить людство вразливим до глобальних загроз.

Четвертим пунктом варто зазначити, що відбувається монополізація міжнародно-правової науки і практики англійськими дослідницькими центрами. У широкому сенсі це не тільки британські чи американські центри, а й голландські, німецькі та будь-які інші центри, орієнтовані на використання англійської мови та методології Лаутерпахта. Гарною ілюстрацією цього явища є той факт, що з п'ятнадцяти чинних суддів Міжнародного суду дев'ятеро отримали англійську (6) або американську (3) освіту (повну або часткову). Ця тенденція, безумовно, негативна: вона зводить нанівець досягнення інших наукових шкіл, звужує поле полеміки, упереджує результати наукової дискусії.

П'ятим, але одним із найважливіших, на нашу думку, аспектом змін у дискурсивному середовищі доктрини взаємодії правових систем у міжнародному праві можна вважати той факт, що політика викладання права та порівняльного правознавства, зокрема, у закладах вищої освіти, яка є найширшою базою для науки, переживає процес глибокої трансформації. Суть цього процесу полягає в поступовій переорієнтації університетської освіти на по-

треби ринкової економіки та розриві зв'язків закладу вищої освіти з державою. Ця переорієнтація докорінно змінює значення взаємодії правових систем у міжнародному праві, яке штучно відривається від своєї початкової мети забезпечення миру, справедливості та загального порядку та стає інструментом поширення глобального капіталізму, неоколоніалізму та соціальної нерівності.

І наостанок, відбулися серйозні зміни в методології взаємодії правових систем у міжнародному праві. Міжнародне право все більше стає технологією, тобто процесом механічного відбору, оскарження, об'єднання та представлення обмеженого набору аргументів. Це проявляється як на глобальному рівні – у висуненні нових правових концепцій, які при детальнішому розгляді виявляються повторенням колись висловлених позицій, що не містять нічого принципово нового, так і на суто технічному рівні – в оформленні наукових статей, підготовці заявок на гранти тощо.

Така технократизація свідчить про стагнацію науки та необхідність нового прориву. Здається, якщо такий прорив і вдасться зробити, то в рамках теорій природного права.

Висновок

Сьогодні міжнародне право є основою світового правопорядку. Міжнародне право впливає на розвиток правових систем, їх інтеграцію. Цей процес отримав назву «правова конвергенція». Крім того, світова політична ситуація ставить нові виклики щодо забезпечення міжнародної безпеки. Завдяки впливу міжнародних організацій, створених для розвитку економічного співробітництва різних держав, розвивається інститут міжнародно-правової відповідальності.

Література

1. Бигич О.Л. Місце порівняльного методу в правовій методології. Правова держава: Щорічник наук. пр. К., 2002. Вип. 13.
2. Гапотій В. Д., Жильцов О. Л., Воржевітіна Г. І. Основні правові системи світу: навчальний посібник. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2019. 279 с.
3. Кресін О. Розвиток методології порівняльного правознавства: історичний аспект. Право України. 2006. № 2.

4. Кресін О. Розвиток методології порівняльного правознавства: історичний аспект. Право України. 2006. № 2.

5. Кресін О. Розвиток порівняльного правознавства в Україні в межах школи соціологічного позитивізму. Право України. 2006. № 5.

6. Кресін О.В. Функціональний підхід у порівняльному правознавстві. Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. 2005. Вип. 30.

7. Лисенко О. Предмет порівняльного правознавства. Право України. 2001. № 3.

8. Луць Л.А. Теорія порівняльно-правового методу. Методи та засоби порівняльно-правового дослідження. Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. 2006. Вип. 31.

9. Мірошніченко М. Системно-інформаційний підхід у дослідженні правової системи. Право України. 2006. № 8.

10. Мірошніченко М. Системно-інформаційний підхід у дослідженні правової системи. Право України. 2006. № 8.

11. Петришин О.В., Зінченко О.В., Лук'янов Д.В. Порівняльне правознавство у таблицях: Навч. посіб. Харків: Право, 2021. 164 с.

12. Порівняльне правознавство у таблицях: Навч. посіб. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Авт.-уклад. О. В. Петришин та ін. 2-ге вид., змін. Харків: Право, 2018. 164 с.

13. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: зб. матеріалів міжнар. наук. симпозіуму «Дні порівняльного правознавства» (м. Київ, 8-11 квіт. 2009 р.) / [редкол.: Шемшученко Ю. С. та ін.; упоряд. О. В. Кресін]. К.: Логос, 2009.

14. Правова карта сучасного світу. Навчальний посібник. Петришин О.В., Зінченко О.В. Харків: Право, 2018. 508 с.

15. Тихомиров О. Юридична компаративістика як сучасний етап розвитку порівняльного правознавства. Право України. 2006. № 5.

16. Ткаченко О. В. Проблема порівняльно-правового неофункціоналізму. Підхід «порівняльне правознавство і економіка». Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. 2010. Вип. 47.

ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

ДЖАФАРОВА Олена В'ячеславівна - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4201-0218>

ШАТРАВА Сергій Олександрович - доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7072-961X>,

ЛЕЩЕНКО Дмитро Олександрович - ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8669-3739>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.8>

У науковій статті зроблено науковий огляд праць учених, які досліджували питання діяльності Служби безпеки України, враховуючи компетенцію останньої у різних сферах суспільних відносин. Новизна дослідження полягає в розгляді адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина при здійсненні превентивних заходів у контексті діяльності Служби безпеки України через призму сучасних викликів та динамічних змін у суспільстві та політиці. Наголошено, що завдяки проведенню превентивних заходів працівникам Служби безпеки України вдається запобігти багатьом неправомірним посяганням на життя, здоров'я та права людини і громадянина, а також на національну безпеку всередині країни. Для підвищення ефективності таких заходів Служба безпеки України потребує впорядкування законодавчої бази у сфері проведення контррозвідальної діяльності. Превентивні заходи, що використовуються працівниками Служби безпеки України, мусять знайти своє відображення у вигляді змін та доповнень до Закону України «Про Службу безпеки України» та інших нормативно-правових актів, та мають бути обмежені вичерпним їх переліком та порядком застосування. Доведено необхідність окреслити підстави та процесуальні особливості їх застосування, з

метою недопущення можливості для зловживань.

Звернута увага на необхідність здійснення заходів щодо перетворення Служби безпеки України на спецслужбу Європейського з'язка полягає в позбавленні її підслідності злочинів, що не мають відношення до захисту національної безпеки, а також декларування антитерористичної, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності як пріоритетних напрямків діяльності для Служби безпеки України.

Ключові слова: Служба безпеки України, сектор безпеки і оборони України, національна безпека, адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правовий примус, органи публічної адміністрації, права і свободи людини та громадянина, правові механізми захисту прав людини, правоохоронна діяльність, превентивна діяльність, превентивні заходи.

Постановка проблеми

Зростання викликів у сфері національної безпеки спрямованих проти України, а також внутрішні соціальні та політичні чинники визначають актуальність розгляду проблеми безпекових заходів Службою безпеки України як ключового фактора забезпечення та збереження прав і свобод громадян.

Саме питання ефективності та легітимності цих заходів, а також можливість їхнього використання без порушення прав людини є ключовими аспектами, які варто розглядати в межах цієї наукової роботи.

Стан дослідження проблеми

Дослідницькі роботи в цьому напрямку фокусуються на розгляді стратегій та методів, які використовуються спецслужбами для попередження можливих загроз національній безпеці України та, як наслідок, життю, здоров'ю та правам людини і громадянина. Ключовими аспектами їх діяльності в цьому напрямку є ефективність превентивних заходів, спрямованих на попередження терористичних актів, кіберзагроз, розповсюдження зброї масового знищення та інших потенційних загроз. У контексті правового аспекту діяльності спеціальної служби розглядається відповідність заходів, що застосовують працівники СБУ, національному та міжнародному законодавству, а також етичні аспекти використання таких методів. Вивчається вплив сучасних технологій, таких як штучний інтелект, аналітика великих даних, на підвищення ефективності превентивних заходів, особливо в контексті захисту прав і свобод людини і громадянина. Досліджується співпраця СБУ з іншими правоохоронними органами, міжнародними партнерами та громадськістю в реалізації превентивних стратегій, спрямованих на захист прав і свобод людини та громадянина. Аналізується соціальний вплив застосування превентивних заходів на громадянське суспільство, на забезпечення прав та свобод громадян.

Це питання вивчала Т. Г. Фоміна, яка у своїй роботі аналізувала превентивне затримання, його законність та відповідність нормам українського та міжнародного права [1]. К. В. Лежнін досліджував діяльність СБУ, спрямовану на забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану [2]. В.С. Степановський розглядав питання забезпечення національної безпеки працівниками СБУ в умовах воєнного часу [3]. Монографічна робота І.І. Осипчука присвячена визначенню сутності та особливостей адміністративно-правових засад діяльності Служби безпеки України як суб'єкта забез-

печення критичної інфраструктури [4]. У свою чергу, дисертаційна робота А. В. Носача присвячена з'ясуванню адміністративно-правових форми діяльності Служби безпеки України з протидії тероризму [5]. Загалом, проаналізувавши стан дослідження даного питання, приходимо до висновку, що заступання працівниками Служби безпеки України превентивних заходів у контексті захисту прав людини потребує свого подальшого дослідження.

Метою статті є аналіз та оцінка превентивних заходів, здійснюваних Службою безпеки України, з точки зору їхнього впливу на збереження та захист прав і свобод громадян, а також визначення шляхів оптимізації цих заходів для максимального забезпечення правових гарантій громадянських свобод.

Завдання наукової статті полягає в розгляді сучасного стану забезпечення прав і свобод громадян в Україні, визначення основних викликів і загроз для прав людини в контексті національної безпеки, а також законності та легітимності превентивних заходів, які вживає Служба безпеки України. Також необхідно проаналізувати конкретні заходи, які вживає Служба безпеки України для запобігання можливим порушенням прав і свобод, оцінити ефективність цих заходів та їх відповідність міжнародним та внутрішнім стандартам прав людини. До того ж важливим є питання удосконалення правового захисту громадян у процесі проведення превентивного заходу.

Наукова новизна дослідження

Новизна дослідження полягає в розгляді адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина при здійсненні превентивних заходів у контексті діяльності Служби безпеки України через призму сучасних викликів та динамічних змін у суспільстві та політиці.

Виклад основного матеріалу дослідження

Згідно з нашою точкою зору, принципи роботи Служби безпеки мають гуртуватися на превенції загроз національній безпеці.

Із заходів, які вживаються Службою безпеки України задля захисту прав та свобод громадян, до превентивних можна віднести наступні: систематичний аналіз і моніторинг інформації для виявлення можливих загроз і порушень прав громадян, проведення зустрічей, тренінгів та інших заходів з метою попередження можливих порушень і виявлення потенційних загроз національній безпеці, співпраця та обмін інформацією з іншими правоохоронними та адміністративними органами для спільного реагування на загрози, заходи для запобігання кібератак, які можуть порушити права та свободи громадян в інтернеті та вивести з ладу роботу органів державної влади, інформаційні кампанії для надання громадянам знань про їхні права та обов'язки, впровадження систем обліку, які дозволяють ефективно контролювати і захищати особисті дані громадян, співпраця із спецслужбами та органами державної влади інших країн для виявлення та запобігання транскордонним загрозам, включаючи тероризм. Після внесення змін в Закон України «Про боротьбу з тероризмом [6]» в 2014 році, Служба безпеки України отримала новий інструмент превентивного впливу, а саме «превентивне затримання», в рамках якого згідно зі статтею 14 вищевказаного закону працівники спецслужби можуть затримати особу до 30 діб. Цей захід може бути реалізовано тільки в районах проведення антитерористичних операцій. Така можливість надає змогу працівникам спецслужби діяти швидко, на випередження в інтересах захисту життя, здоров'я, прав та свобод українців від неправомірних посягань. Робота не за фактами скоєних злочинів, а на випередження, є пріоритетом, бо погодьтесь, краще було б не допустити анексії Криму, війни, чи терактів, ніж потім розслідувати ці злочини, тим паче, що це не поверне втрачених територій та життя загиблих. Саме тому всі ефективні спецслужби світу працюють на випередження. До того ж, сучасні гібридні війни переважно ведуться «проксі» силами – приватними військовими компаніями з використанням терористичних організацій та транснаціональних злочинних угруповань, через «операції впливу» силами агентури в органах влади або спеціальними інформа-

ційними операціями через підконтрольні ЗМІ та інтернет ресурси, а економічні засоби ведення гібридних війн взагалі важко переоцінити. Тому контррозвідальне забезпечення всіх гілок влади та життєво важливих національних інтересів, боротьба з тероризмом та захист конституційного ладу, охорона державної таємниці мають стати головними напрямками діяльності Служби безпеки України. Усе інше – боротьба із організованою злочинністю, злочини у сфері економіки, корупція та інше – тільки лише через призму окреслених вище напрямків [7]. Варто відмітити, що впорядкування підслідності Служби безпеки України і приведення її до роботи, спрямованої лише на забезпечення національної безпеки, позбавила б можливості зловживань працівниками Служби безпеки України наданими повноваженнями. Люди, які зверталися до спецслужби з приводу вчинення відносно них можливих неправомірних дій працівниками підрозділу «К», вказували, що тиск на бізнес відбувається через інструменти досудового слідства, бо не можна в рамках контррозвідальних заходів вилучити товар чи обладнання, здійснювати тиск на працівників компанії, а в рамках досудового слідства це реально. У комітет з правоохоронної діяльності кожен місяць надходять десятки звернень від підприємців щодо неправомірних дій працівників СБУ, і всі звернення стосуються підрозділу «К» або слідчих. Жодного звернення про тиск на бізнес чи неправомірні дії контррозвідників або тих, хто бореться із тероризмом, не надходило, що добре окреслює площину, де відбуваються зловживання [7]. Служба безпеки України використовує різноманітні превентивні заходи для забезпечення прав та свобод людини в умовах загострених внутрішніх та зовнішніх загроз. Деякі з основних напрямів цих заходів включають моніторинг і аналіз ситуації, тобто Служба безпеки України активно вивчає соціально-політичний та економічний контекст оперативної ситуації в країні та світі, щоб передбачити можливі загрози правам та свободам громадян. Запобігання і протидія тероризму та екстремізму, що здійснює Служба безпеки України, включає в себе оперативні дії спрямовані на запобігання те-

рористичним актам та виявлення можливих джерел екстремізму, що можуть загрожувати правам і свободам громадян. Водночас у рамках контррозвідальної діяльності Служба безпеки України спрямовує свої зусилля на запобігання діяльності іноземних розвідувальних служб, задля недопущення втручання у внутрішні справи держави та порушення прав громадян. Але варто відмітити, що питання проведення контррозвідальних заходів не врегульовано належним чином у законодавстві. Контррозвідальна діяльність проводиться за допомогою оперативно-розшукових заходів, які кардинально відрізняються за своєю метою, і за своєю суттю вони спрямовані не на протидію розвідувально-підривній діяльності, а на збір доказів для суду. Як наслідок працівники Служби безпеки України зіштовхуються на практиці із зайвою бюрократичною тяганиною, неможливістю оперативного реагування на загрози і ризики витоку інформації [7].

Також варто відмітити, що спецслужба проводить заходи інформаційної безпеки, спрямовані на запобігання дезінформації, кіберзагрозам, на захист інформаційних ресурсів для забезпечення свободи слова та вираження громадянської позиції. Важливим для Служби безпеки України є завдання встановити конструктивний діалог з громадськістю, представниками правозахисних організацій та іншими зацікавленими сторонами для спільного вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням прав людини і запобіганням їх порушенню. Статтею 25 закону України «Про Службу безпеки України» [8] визначено докладний перелік прав, що надаються працівникам, але окремою нормою закону не визначено, які з них носять превентивний характер діяльності. Тобто вичерпний перелік превентивних заходів у цьому законі відсутній. Саме тому в проекті закону про Службу безпеки України № 3080 від 03.04.2020 пропонується визначити превентивні заходи, шляхом створення вичерпного їх переліку, які може вживати Служба безпеки України з метою профілактики правопорушень у сфері державної безпеки та попередження актів несанкціонованого втручання в діяльність об'єктів критичної інфраструктури. До таких заходів пропонується віднести, у тому числі,

проникнення до житла чи іншого володіння особи. Зокрема, співробітникам Служби безпеки України надається змога проникати до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду у випадках, пов'язаних із рятуванням життя людей та цінного майна, під час надзвичайних ситуацій, безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, підслідного слідчим органів безпеки, припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні, припиненням злочину проти основ національної безпеки [9]. Вищевикладене свідчить про спроби законодавця привести норми превентивних заходів, що можуть проводитися Службою безпеки України до впорядкованого стану. Вони мусять регламентуватися конкретним переліком, закріпленим у законі, задля запобігання можливим порушенням прав та свобод людини працівниками цієї спеціальної служби.

Отже, акцент на попередження та запобігання загроз є пріоритетним, а керівництво Служби безпеки України повинно здійснювати всі необхідні заходи задля того, щоб організувати його реалізацію на найвищому рівні.

Висновки

Завдяки проведенню превентивних заходів працівникам Служби безпеки України вдається запобігти багатьом неправомірним посяганням на життя, здоров'я та права людини і громадянина, а також на національну безпеку всередині країни. Для підвищення ефективності таких заходів Служба безпеки України потребує впорядкування законодавчої бази у сфері проведення контррозвідальної діяльності. Превентивні заходи, що використовуються працівниками Служби безпеки України, мусять знайти своє відображення у вигляді змін та доповнень до Закону України «Про Службу безпеки України» та інших нормативно правових актів, та мають бути обмежені вичерпним їх переліком та порядком застосування. Також вважаємо, що доцільно було б окреслити підстави та процесуальні особливості їх застосування, з метою недопущення можливості для зловживань. Перетворення Служби безпеки

України на спецслужбу Європейського зразка полягає в позбавленні її підслідності злочинів, що не мають відношення до захисту національної безпеки, а також декларування антитерористичної, розвідувальної та контрол-розвідувальної діяльності як пріоритетних напрямків діяльності для Служби безпеки України.

Література

1. Фоміна Т.Г. Превентивне затримання «Запобіжний захід» чи «Процесуальний захід»? *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1d995b2c-b3db-4108-8401-6c173eef0318/content>.

2. Лежнін К.В. Стандарти забезпечення прав людини в діяльності Служби безпеки України в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Випуск 34. URL: [file:///D:/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/604-Article%20Text-1105-1-10-20220923%20\(4\).pdf](file:///D:/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/604-Article%20Text-1105-1-10-20220923%20(4).pdf).

3. Стерановський В.С. Діяльність Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану: *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.54>.

4. Осипчук І.І. Адміністративно-правові засади діяльності Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення критичної інфраструктури : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 239 с.

5. Носач А. В. Адміністративно-правові форми діяльності Служби безпеки України з протидії тероризму : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2017. 222 с.

6. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 року № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>.

7. Завітневич О. СБУ має стати спецслужбою, а не другою поліцією: Інтерв'ю інформаційне агенство Інтрефакс – Україна. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/706271.html>.

8. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.

SUMMARY

The scientific article provides a scientific review of the works of scientists who researched the issues of the Security Service of Ukraine, taking into account the competence of the latter in various spheres of public relations. The novelty of the research consists in considering the administrative and legal provision of the rights and freedoms of a person and a citizen in the implementation of preventive measures in the context of the activities of the Security Service of Ukraine through the prism of modern challenges and dynamic changes in society and politics. It was emphasized that thanks to the implementation of preventive measures, the employees of the Security Service of Ukraine manage to prevent many illegal encroachments on the life, health and rights of people and citizens, as well as on national security within the country. To increase the effectiveness of such measures, the Security Service of Ukraine needs to streamline the legislative framework in the field of counterintelligence activities. Preventive measures used by employees of the Security Service of Ukraine must be reflected in the form of amendments and additions to the Law of Ukraine «On the Security Service of Ukraine» and other normative legal acts, and must be limited to an exhaustive list and the order of their application. The need to outline the grounds and procedural features of their application in order to prevent the possibility of abuse has been proved. The attention drawn to the need to implement measures to transform the Security Service of Ukraine into a special service of the European model consists in depriving it of responsibility for crimes unrelated to the protection of national security, as well as declaring anti-terrorist, intelligence and counterintelligence activities as priority areas of activity for the Security Service of Ukraine.

Key words: Security Service of Ukraine, security and defense sector of Ukraine, national security, administrative and legal support, administrative and legal coercion, bodies of public administration, human and citizen rights and freedoms, legal mechanisms for the protection of human rights, law enforcement activities.

9. Висновок на проект Закону України «Про Службу безпеки України». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XI01444A?an=3>.

ЩОДО ПИТАННЯ ПОДАЛЬШИХ НАУКОВИХ РОЗВІДОК «ЗЛОЧИНІВ АГРЕСІЇ» /ПРОПАГАНДА, ПЛАНУВАННЯ, ПІДГОТОВКА, РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТА ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ/

КАНЦІР Володимир - доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», професор

ORCID ID: 0000-0002-3689-4697

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.9>

Питання кримінально-правової протидії пропаганді, плануванню, підготовці, розв'язуванню та веденню агресивної війни належно законодавчо не врегульовані.

Стаття присвячена окресленню векторів подальших наукових розвідок для вирішення суперечливих та недостатньо досліджених положень, які вважаються значущими для теорії та практики правозастосування.

Норми про пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни в судовій правозастосовній діяльності до 2022 року фактично не застосовувалися. Ситуація докорінно змінилася і, враховуючи реалії сьогодення, назріла необхідність активної розробки ефективних кримінально-правових засобів протидії проявам агресії.

Наукові обстеження стосовно з'ясування поняття агресії, видів збройного конфлікту, причин та способів їх розв'язання, питань відповідальності держави за акти агресії та міжнародних підходів – презентовані працями багатьох вітчизняних науковців, але здебільшого носили не цілісний, фрагментарний характер.

У практичній діяльності виникають також труднощі щодо визначення конкретної форми агресії з боку іншої держави (планування агресивної війни чи участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій).

Новітні наукові розвідки та конкретні пропозиції удосконалення будуть мати важливе значення, аби відповідати засаді повноти та точності кримінально-правової кваліфікації.

Ключові слова: воєнний конфлікт, територіальна цілісність та недоторканність, агресивна війна: пропаганда війни, планування, підготовка, розв'язування, ведення; «злочини агресії», кримінальна відповідальність, наукові розвідки.

Постановка проблеми

До 2022 року норми про пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни у судовій правозастосовній діяльності фактично не застосовувалися.

Згідно зі статистичним кейсом Офісу Генерального прокурора (станом на закінчення 2023 року), правоохоронними органами зареєстровано більше ніж 114 000 справ про «воєнні злочини» та «злочин агресії». Більшість проваджень, які підпадають під цю категорію, порушено за трьома статтями Кримінального кодексу України: порушення законів та звичаїв війни (ст. 438), планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437), пропаганда війни (ст. 436). До порівняння, за даними основних показників роботи органів досудового розслідування, які підготовлені Офісом Генерального прокурора, спостерігаємо; у 2018 році за пропаганду війни (ст. 436 КК України) не зареєстровано жодного кримінального правопорушення; 2019 р. – лише одне; 2020 р. – 3, 2021 р. – 8; 2022 – 42. Щодо злочину за ст. 437 КК України, то кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, хоча й не істотно, однак є

більшою: у 2018 р. – 4; 2019 р. – 6; 2020 р. – 4; 2021 р. – 8; у 2022 році – 67 днів [1].

Така ситуація пояснюється неоднозначним трактуванням самих фактичних подій на Сході України (до моменту вторгнення на територію України 24 лютого 2022 року), що, у свою чергу, породжувало суперечливу кримінально-правову кваліфікацію. Враховуючи реалії сьогодення, назріла необхідність активної розробки ефективних кримінально-правових засобів протидії проявам агресії.

Стан дослідження

Наукові обстеження стосовно з'ясування поняття агресії, видів збройного конфлікту, причин та способів їх розв'язання, питань відповідальності держави за акти агресії та міжнародних підходів – презентовані працями таких науковців, зокрема, як: Н. Акімов, О. Базов, М. Баймуратов, О. Березніков, І. Бойко, С. Бескоровайний, О. Броневицька, К. Важна, В. Гапончук, С. Денисов, В. Дяченко, О. Задніпровська, І. Касинюк, Н. Кончук, К. Кардаш, У. Коруц, Е. Кузьмін, О. Ладиненко, І. Лоссовський, А. Майснер, Г. Маляр, С. Мохончук, Л. Мошняга, А. Нікітін, О. Олішевський, Н. Орловська, В. Ортинський, Я. Пилипенко, П. Пекар, О. Полторак, В. Поповичук, В. Радецький, В. Робак, Ю. Резнік, М. Рубашенко, В. Ржевська, С. Сірій, С. Стасюк, М. Стиранка, Л. Скрекля, Н. Філіпінська, Н. Фурсіна, Я. Турчин, М. Цюрупа, П. Шумський, К. Юртаєва, Г. Яремко та інші.

Також на початку 2023 року Х. Олійник було успішно захищено дисертацію у Національному університеті «Львівська політехніка» – «Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни» /під науковим керівництвом проф. В. Канціра/, згодом видано монографію. У дослідженні в умовах особливого правового режиму – воєнного стану, очевидного загострення загроз суверенітету, територіальній цілісності та політичній незалежності держави здійснено переоцінку кримінально-правової охорони таких правовідносин [2].

Метою статті є спроба окреслити подальші вектори вирішення суперечливих і недостатньо досліджених проблем щодо «злочинів агресії». Такі наукові активності будуть цінними, значущими для теорії та практики правозастосування, для з'ясування питань, які є дискусійними чи взагалі невисвітленими або описані фрагментарно.

Виклад основного матеріалу дослідження

Починаючи від 2014 року, збройної агресії РФ проти України, підвищений рівень суспільної небезпеки злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, є беззаперечним.

Наукове дослідження будь-якої проблеми здійснюється в певній логічній послідовності та насамперед передбачає пошук і вивчення відповідного матеріалу, що дає змогу систематизувати й узагальнити весь обсяг теоретичних напрацювань [3]. Це стосується і питання кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, яке донедавна знаходилося на периферії науки.

Попри важливість уже згаданих наукових розвідок, у кримінально-правовій літературі досі відсутній єдиний підхід стосовно оптимальної конструкції складів злочинів за ст. ст. 436, 437 КК України, а також щодо окремих аспектів юридичної оцінки цих посягань. Деякі питання залишаються дискусійними чи невіршеними. Зокрема, нема єдиного бачення, які ж дії охоплюють поняття «планування» та «підготовка» до агресивної війни; як співвідносяться між собою поняття «воєнний конфлікт» та «збройний конфлікт»; які дії агресора слід вважати участю у змові, що спрямована на планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни тощо [4].

Ситуація ускладнена і тим фактом, що питання кримінально-правової протидії пропаганді, плануванню, підготовці, розв'язуванню та веденню агресивної війни належно законодавчо не врегульовані. У практичній діяльності виникають також

труднощі щодо визначення конкретної форми агресії з боку іншої держави (планування агресивної війни чи участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій). З'ясування цього має важливе значення, аби відповідати принципу повноти та точності кримінально-правової кваліфікації. Мають місце випадки неоднакового застосування положень КК України (наприклад, одні і ті ж дії особи кваліфікують як ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 437 КК України), а в інших – як посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави (ст. 110 КК України) чи участь у непередбачених законом воєнізованих або збройних формуваннях (ст. 260 КК України) або ж у терористичній організації (ст. 258-3 КК України). Наведене не вичерпує переліку правозастосовних проблем, які потребують негайного вирішення. Через невизначеність суб'єкта ведення агресивної війни суди нерідко виносять виправдувальний вирок особі за вчинення дій, які за змістом і характером посягання підпадають під ознаки складу злочину за ст. 437 КК України [4].

Вивчені джерела, які стосуються предмета дослідження, поділено умовно на три групи. Перша група наукових робіт розглядається з позицій міжнародного права, соціології, політології. У рамках цієї галузі права розпочато наукові дослідження щодо з'ясування поняття агресії, видів збройного конфлікту, причин та способів їх розв'язання, питань відповідальності держави за акти агресії. Ці праці представлені такими науковцями, як: І. І. Бойко, С. Я. Бескоровайний, К. А. Важна, І. В. Касинюк, Е. Е. Кузьмін, І. Є. Лоссовський, А. В. Майснер, А. А. Нікітін, Я. С. Пилипенко, В. С. Ржевська, С. В. Стасюк, Я. Б. Турчин та інші.

Друга група наукових досліджень охоплює праці, які стосуються кримінально-правової охорони миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Йдеться про розвідки таких науковців, як: О. М. Броневицька, Я. М. Жукорська, В. О. Навроцький, В. О. Поповичук, Ю. С. Резнік, А. В. Савченко, С. С. Сірий, А. В. Шамара, К. В. Юртаєва та інші. Варто виокремити напрацю-

вання С. М. Мохончука, у яких здійснено теоретичне узагальнення проблематики формулювання концептуальних платформ удосконалення правового захисту миру та безпеки громадянського суспільства у КК України через призму міжнародно-правових зобов'язань, а також розкрито особливості механізму імплементації норм міжнародного права про кримінальні правопорушення проти миру та безпеки людства у національне кримінальне законодавство.

Третя група наукових досліджень безпосередньо охоплює аналіз питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Це, зокрема, праці таких авторів, як: О. П. Базов, О. М. Броневицька, В. В. Гапончук, С. Ф. Денисов, В. С. Канцір, В. Л. Ортинський, Л. І. Скрякля, Н. А. Орловська, М. Б. Стиранка та інші. Не можна оминати увагою і дисертаційну роботу П. В. Пекар, присвячену кримінально-правовій характеристиці пропаганди війни.

Напрацювання згаданих науковців засвідчують широкий діапазон підходів, що є закономірним для науки. Дискусійним найперше є питання щодо співвідношення понять агресії та агресивної війни. Зокрема, одні автори ототожнюють ці поняття, натомість інші розглядають агресивну війну як різновид агресії, яка відрізняється масштабами дій. Різні міркування фігурують щодо визначення поняття «агресивна війна». Скажімо, одні науковці розглядають це поняття як звернення до сили всупереч міжнародним зобов'язанням з метою збройного захоплення (відторгнення території) іншої держави, чи для повалення уряду іншої держави або здійснення державного перевороту в іншій державі. Інші вважають, що визначення агресивної війни за міжнародним правом береться за основу для з'ясування цього поняття в національному праві.

Немає одностайності й щодо розуміння кількісної характеристики публічності. У його вирішенні можна виокремити щонайменше три підходи: публічними визнають звернення, спрямовані до широкого кола осіб; до двох чи більше осіб; сприйняті хоча

б однією людиною. Неоднаковим є і визначення моменту закінчення пропаганди війни у формі публічних закликів до агресивної війни. Відмінності полягають у тому, що одні автори вважають, що для визнання закінченим злочином достатньо лише одного публічного заклику; другі переконані, що коли одна дія заклику вчиняється з наміром її повторення, то дії особи містять замах на вчинення злочину. Існує неоднозначність у тлумаченні таких понять, як «воєнний конфлікт» та «збройний конфлікт». У цьому разі наявний дуалізм. Так, одні автори вважають, що ці поняття необхідно отожднювати; натомість інші обґрунтовують позицію, що відмінності між ними полягають у тому, що при воєнному конфлікті із використанням зброї обов'язкова наявність політичних мотивів, тоді як для збройного конфлікту достатньо лише використання зброї.

Належну увагу питанням, які стосуються особливостей кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, приділено лише поодинокими авторами.

Багато питань досі описано поверхнево або є невіршеними. Зокрема, жоден із науковців не проводив співвідношення форм злочинної поведінки у виді планування агресивної війни та участі у змові, що спрямована на вчинення таких дій. Практика не отримала від науки однозначних рекомендацій щодо кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень у площині пропаганди, планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни (стосовно розмежувальних ознак у складах злочинів за ст. 437 та ст. 110; ст. 436 та ч. 1 ст. 110 КК України – у формі публічних закликів або поширення матеріалів із закликами до здійснення умисних дій щодо зміни територіальних меж). У кримінально-правовій літературі не розглядалися питання караності та призначення покарання за аналізовані посягання.

Висновки

Відтак, проблемні аспекти, що стосуються особливостей регламентації кримі-

нальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, окреслено загальною. Вони мають здебільшого дискусійний характер, а тому засвідчують потребу ретельного подальшого наукового моніторингу.

Література

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення за результатами їх досудового розслідування за 2018 – 2023 роки. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&c=fo; Звіт за результатами впровадження проекту «Моніторинг судових проваджень у справах про воєнні злочини», грудень 2023. Всеукраїнська громадська організація «Асоціація правників України». URL: https://uba.ua/documents/1PR/PR%20%26%20Communications%202023/Monitoring%20report_UKR.pdf.

2. Олійник Х. В. Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 «Право»). Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2022. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2022/radaphd/21724/disoliynyk-2.pdf>.

3. Канцір В., Олійник Х. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни : матер. Міжнар. конф. «Проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення прав особи в Україні» (7 червня 2019 року); кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ. 2019. С. 94.

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

SUMMARY

The issues of criminal legal counteraction to propaganda, planning, preparation, launching and waging of an aggressive war are not properly regulated by law.

The article is devoted to delineating the vectors of further scientific research to resolve controversial and insufficiently researched provisions that are considered significant for the theory and practice of law enforcement.

Norms on propaganda, planning, preparation, resolution and conduct of aggressive war in judicial law enforcement activities, until 2022 were not actually applied. The situation has fundamentally changed, and taking into account the realities of today, the need to actively develop effective criminal-legal means of countering manifestations of aggression has become ripe.

Scientific surveys related to clarifying the concept of aggression, types of armed conflict,

causes and methods of their resolution, issues of state responsibility for acts of aggression and international approaches - presented by the works of many domestic scientists, but, for the most part, were not integral, fragmentary in nature.

In practice, there are also difficulties in determining a specific form of aggression on the part of another state (planning an aggressive war or participating in a conspiracy aimed at committing such actions).

The latest scientific research and concrete proposals for improvement will be important to meet the principle of completeness and accuracy of the criminal law qualification.

Key words: military conflict, territorial integrity and inviolability, aggressive war: war propaganda, planning, preparation, resolution, conduct; «crimes of aggression», criminal responsibility, scientific intelligence.

ГАРАНТІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

СЛІНЬКО Сергій Вікторович - доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8611-3759>

МАКСИМОВА Лариса Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент,
спеціаліст вищої категорії Київського фахового коледжу туризму та готельного господарства

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7660-6779>

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.10>

Теоретичні положення кримінального процесу включають у себе інститут гарантій прав та інтересів його учасників. Основа забезпечення гарантій у кримінальному процесі є конституційні, правові, спеціальні засади, що регулюють застосування гарантій під час кримінального обвинувачення, а також забезпечують захист прав, свобод та інтересів під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження. Кримінальний процесуальний закон встановив для кожного учасника правових відносин гарантії, які він має використовувати під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження.

Запропоновано визначення юридичних гарантій за фактом закріплення обставин кримінального правопорушення під час збирання, оцінки доказів, у разі проведення процесуальних, слідчих (розшукових) та судових дій. Приділяється увага забезпечення гарантій під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження на стадіях судового розгляду. Доведено обставини гарантій оскарження дій або бездіяльності слідчого, прокурора.

Розкрито теоретичний та практичний зміст забезпечення гарантій сторони обвинувачення та сторони захисту. Звернена увага на процесуальні гарантії учасників, які забезпечують допомогу проведення досудового розслідування та судового розгляду.

Запропоновано теоретичне визначення процесуальних гарантій у кримінальному процесі.

Ключові слова: гарантії, статус, учасники, сторона обвинувачення, сторона захисту, досудове розслідування, слідчий, прокурор, суддя

Актуальність і ступінь дослідження

Загальні теорії кримінального процесу побудовані на підставі юридичних конструкцій, інститутів, які є основою для проведення досудового розслідування, судового розгляду та встановлення вини підозрюваного, обвинуваченого, проголошення справедливого, обґрунтованого, неупередженого вироку. Теоретичні положення загальних теорій кримінального процесу включають у себе інститут гарантій прав та інтересів його учасників. Основа забезпечення гарантій у кримінальному процесі є конституційні, правові, спеціальні засади, що регулюють застосування гарантій під час кримінального обвинувачення, а також забезпечують захист прав, свобод та інтересів під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження.

Гене́за розвитку гарантій прав, свобод громадянина була вперше визначена у публікаціях Ш.Монтеск'є, який запропонував статус на підставі сукупності встановлених прав, свобод, що включають у себе повагу честі та гідності, особистість життя тощо [9].

Правове законодавство під час реформування основних інститутів встановило, що кожний учасник кримінального судочинства забезпечується правами та обов'язками для захисту своїх чи репрезентованих інтересів.

Він має право на рівність перед законом, поваги до людської гідності, недоторканості житла, невтручання у приватне життя, презумпцію невинуватості тощо.

Кримінальний процесуальний закон визначив для кожного учасника права, які він має використовувати під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження. Диспозиція закону встановила для кожного учасника індивідуальні права, які мають значення під час встановлення об'єктивної істини в кримінальному процесі. Сторона обвинувачення має права та обов'язки, які забезпечені гарантіями розкриття кримінального правопорушення, визначення вини підозрюваного, обвинуваченого, встановлення об'єктивної істини. Сторона захисту забезпечена правами захисту від обвинувачення, а саме право надати факти, докази, які свідчать про відсутність вини, визначення презумпції невинуватості, диспозитивність проведення досудового розслідування та гласність, публічність судового розгляду.

На підставі класифікації учасників процесу на види, групи, закон встановив для кожного можливість забезпечення гарантіями їх участі під час проведення досудового розслідування та судового розгляду. Незважаючи на постійне розширення прав учасників кримінального процесу, закон із теоретичної точки зору залишається до кінця не зрозумілим, а практика використання механізму дії ставить більше питань, ніж надає відповіді.

Мета і завдання дослідження включає до себе визначення правової ефективності кримінального процесу у разі реалізації форм, методів і напрямків діяльності під час виконання завдань та досягнення мети, встановлення об'єктивної істини. Удосконалення механізму правового регулювання під час провадження процесуальних, слідчих (розшукових) та судових дій законом передбачено необхідність забезпечення правового статусу кожного учасника на підставі встановлених гарантій прав та обов'язків.

Наукова новизна дослідження включає теоретичний розгляд встановлених законом

процесуальних гарантій для учасників, сторін процесу.

Запропоновано встановити загальні гарантії, які закріплюють верховенство права та закону в системі юридичних норм. Спеціальні гарантії передбачають контроль за органами кримінальної юстиції з боку прокурора, слідчого судді на стадії досудового розслідування та відповідальність посадових осіб у разі порушення прав, законних інтересів учасників процесу.

Доведено, що не тільки державні засоби забезпечують фактичні та юридичні можливості застосування прав та свобод. Закон встановив систему матеріальних, юридичних умов гарантій.

Надано визначення гарантій у сукупності прав, обов'язків та юридичних санкцій. Ці елементи передбачають створення механізму забезпечення прав учасників процесу.

Проаналізовано процедуру та процесуальні конструкції, їх послідовність, особливість, що зумовлена специфікою під час досудового розслідування та судового розгляду на стадіях процесу.

Правова регламентація всіх процесуальних, слідчих (розшукових), судових дій встановлена таким чином, що забезпечується диспозицією правових норм, які встановлюють права та обов'язки для кожного учасника та є гарантією захисту їх інтересів у кримінальному процесі.

Теоретичні розробки

Одним з перших теоретичних трактатів про забезпечення гарантій закону було проаналізовано та надано визначення Шарлем Луї Монтеск'є у «Про дух законів» у 1748 році. Основа теоретичних та філософських поглядів включало до себе два джерела, а саме: нерівність між тими, що керують, і тими, якими керують. Перша нерівність відбувається переважно в тому разі, коли надані привілеї є почесні. Друга, коли закон встановлює правила зразка. Автор звертав увагу на необхідність зміни, удосконалення закону, оскільки дух закону старіє так само, як тіло [9].

Теоретики конституційного права Ю.Г. Барабаш, А.О. Селіванов, В.Ф. Пого-

рілко, Ю.М. Тодика, В.С. Журавський та ін.. надали визначення юридичних гарантій. Автори вказували, що основа гарантій включає до себе право держави на надання кожному громадянину можливість використання встановлених Основним законом держави конституційних прав [1; 11; 14]

Т.М.Заворотченко розглядала проблеми забезпечення гарантій прав учасників кримінального процесу через його статус. Вона виділяла гарантії, виходячи з їх механізму забезпечення прав та обов'язків. Надала систему умов, які забезпечують інтереси учасників кримінального процесу та визначала об'єкт гарантій на підставі правових відношень, що направлені на захист матеріальних та приватних інтересів. Особлива увага приділяється структурі гарантій, зокрема, надається аналіз юридичних актів, диспозиції закону, що регулює правову діяльність, пропонується встановити елементи права, правотворчі методи та контрольно – наглядові форми [7, с.8].

О.В. Баулін, Н.С. Карпов, Ю.М. Грошевой, В.М. Хотинець, О.В. Капліна, О.Г. Шило, Л.Д. Удалова та інші автори вказували, що юридичні гарантії є закріплені правовими нормами права та свободи громадянина, а також засоби їх захисту. Гарантії встановлені таким чином, що не тільки забезпечити захист прав, а також встановити відповідальність за їх порушення. Необхідно створити механізм для захисту прав, свобод та інтересів кожного учасника кримінального процесу [2; 5; 8; 15; 16].

Ю.О. Гурджі, розкриваючи гарантії кримінального процесу визначала, що застосування учасниками кримінального провадження встановлених законом процесуальних прав включає до себе механізм реалізації гарантій, що в кінцевому визначенні допомагають усуненню свавілля, шантажу, обману, нецільовому підходу під час прийняття процесуальних рішень слідчим, прокурором, слідчим суддею. Аналізуючи практику застосування процесуальних гарантій учасників кримінального процесу, авторка встановила, що однією з причин прийняття незаконних, необґрунтованих процесуальних рішень, які порушують права, обов'язки, свободи та інтереси учасника

процесу, є невизначення механізму встановлених законом гарантій. Вона запропонувала оптимально встановити співвідношення між інтересами, які пов'язані зі встановленням обставин кримінального правопорушення під час проведення досудового розслідування та інтересами механізму забезпечення гарантій прав і свобод учасників, які беруть участь у кримінальному процесі [6, с. 21].

О.М. Бандурка вказував на особливості забезпечення гарантій під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій та визначення державних інтересів під час проведення оперативно-розшукової діяльності. Уся негласна діяльність встановлена чинним процесуальним законодавством та законодавством про оперативно розшукову діяльність, вона не має припущень під час проведення, не вказує на можливість застосування двозначного значення або обмеження гарантій їх проведення. Закон дозволяє проводити гласні та негласні оперативні заходи для встановлення обставин кримінального правопорушення та вини підозрюваного, тим самим визначити факти, відомості про факти та докази.

Ефективність правової діяльності оперативних підрозділів включає до себе визначення їх процесуального статусу та забезпечення гарантіями учасників. З одного боку, оперативні підрозділи здійснюють спостереження, проводять звукозапис розмов тощо. З іншого, вони повинні отримати від слідчого судді процесуальний дозвіл. Після проведення негласних слідчих (розшукових) дій, вони повинні ознайомити підозрюваного та його адвоката з результатами їх проведення. Таким чином забезпечити права, обов'язки та інтереси кожного учасника [3. с. 306-309].

А.Я. Дубінський, Глов'юк І.В. М.М. Міхеєнко, С.М. Стахівський, В.М. Стратонов, В.П. Шибіко та ін. виділяли загальні та спеціальні (юридичні) гарантії прав учасника процесу. До загальних гарантій вони відносили можливість фактичного використання прав, свобод та інтересів. Ідеологічні гарантії визначалися як гарантії суспільства, а саме: встановлені в Конституції України верховенство права та закону, повагу до гідності особи, недоторканість, презумпція не-

винуватості тощо. Юридичні гарантії включають у себе сукупність правових норм, які за допомогою встановленого механізму застосування ефективно припиняють порушення прав і свобод, гарантують право кожного у судовому порядку відстоювати честь та гідність, зобов'язують посадових осіб та державні органи поважати людину, охороняти її права та встановлені законом інтереси [4; 10; 12; 13].

Пропонуємо надати групи гарантій прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження. Перша юридична конструкція встановлена на підставі забезпечення гарантій, які визначені у чинному законодавстві. Друга на підставі механізму участі сторін, учасників процесу на стадіях процесу.

Перша конструкція юридичних гарантій встановлена за фактом закріплення обставин кримінального правопорушення під час збирання, оцінки доказів. Друга включає проведення процесуальних, слідчих (розшукових) та судових дій. Третя під час ознайомлення з матеріалами кримінальної справи. Наступну можна визначити у разі забезпечення гарантій на стадіях судового розгляду. Остання позиція може бути запропонована у разі оскарження дій або бездіяльності слідчого, прокурора.

Виклад загального матеріалу

Аналіз визначених груп надає підстави для подальшого удосконалення механізму забезпечення гарантій. Проблеми забезпечення гарантій під час участі сторін, учасників процесу мають окремі теоретичні прогалини.

Кримінальний процесуальний закон встановлює наступні групи учасників процесу. Не входячи в суперечку вчених, пропонуємо визначення чотирьох груп учасників. Перша включає до себе сторону обвинувачення, куди віднесено прокурора, слідчого, дізнавача, оперативні підрозділи. Крім того, закон вказує на потерпілого, яка в разі відмови публічного обвинувача від підтримання державного обвинувачення надає йому повноваження сторони обвинувачення та встановлює процесуальні права, гарантії участі під час судового розгляду кримі-

нального провадження. Друга встановлює учасників сторони захисту, Закон вказує на адвоката, підозрюваного, обвинуваченого. Наступною групою є учасники, які допомагають встановити обставини кримінального правопорушення. До них закон відносить свідка, експерта, спеціаліста. Остання група – учасники, які беруть участь у кримінальному провадженні, зокрема перекладач, законний представник, представник юридичної особи, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Виходячи з теоретичних аспектів побудови гарантій, можна визначити конкретні фактичні обставини, які встановлені кримінальним процесуальним законодавством відносно його учасників. Перша група учасників забезпечені гарантіями встановлення обставин кримінального правопорушення на підставі проведення процесуальних слідчих (розшукових) дій. Ці дії мають елементи обвинувачення відносно підозрюваного під час досудового розслідування.

Слідчий забезпечений гарантіями на підставі ст. 40 КПК України, зокрема після отримання заяви про кримінальне правопорушення почати проведення слідчих (розшукових) дій; в окремих випадках, коли його повноваження виходять за рамки компетенції доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділам; у випадках, коли процесуальні дії тимчасово обмежують права, свободи та інтереси підозрюваного, слідчий повинен звернутися з клопотанням до прокурора, слідчого судді для погодження проведення слідчих (розшукових) дій; повідомляти підозрюваному повідомлення про підозру, де визначити всі обставини кримінального правопорушення та ступінь вини, на підставі норм матеріального права; за результатами проведення досудового розслідування скласти обвинувальний акт та направити матеріали кримінального провадження через прокурора до суду.

Проблема забезпечення процесуальними гарантіями слідчого встановлена таким чином, що він, з одного боку, має повноваження на проведення слідчих (розшукових) дій, які обмежені законом. Інша сторона

включає до себе гарантії підозрюваного, який метою ставить засоби ухилятися від кримінальної відповідальності. Для цього він залучає процесуальні та не правові засоби, від фальсифікації доказів, погрози, обману, тиску тощо.

Прокурор, здійснюючи прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва, згідно зі ст. 36 КПК України має наступні процесуальні права та обов'язки, які можна поєднати за видами. Перший вид передбачає контрольні функції прокурора, які включають у себе мати повний доступ до матеріалів кримінального провадження, доручати слідчому у встановлений законом строк проведення процесуальних, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій; скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих.

Другий вид встановлює наглядові положення, зокрема затверджувати обвинувальний акт; звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Третя форма є забезпечення гарантій під час судового розгляду кримінального провадження, підтримання публічного обвинувачення, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення.

Проблема процесуальних гарантій прокурора та інших учасників сторони обвинувачення свідчить про суттєві розбіжності в повноваженнях зі слідчим, який стає його помічником, а не самостійним учасником процесу. Визначена різниця надає необхідність наділяти кожного учасника правами, які дали можливість досягати мети та виконання завдань кримінального процесу. У цьому разі можна визначити галузевий процесуальний статус учасників, які мають однакову мету встановлення й обставин кримінального правопорушення та об'єктивної істини.

Учасники сторони захисту забезпечені гарантіями, які вони мають для забезпечення захисту. Вони повинні мати можливість захисту встановлених законом правових інтересів, активно втручатися в проведення

досудового розслідування шляхом надання клопотань, скарг тощо. Процесуальні засоби здійснення прав учасників або засоби механізму їх реалізації можна розглядати як систему гарантій. Процесуальні права сторони захисту включають до себе можливість використання процесуальних прав, здійснення конкретних процесуальних дій, участь у проведенні слідчих (розшукових) дій. Гарантії забезпечуються на стадіях процесу процесуальною формою.

Слідчий, прокурор, суддя повинні перед початком проведення процесуальної дії роз'яснити надані відповідні права та процедуру, особливості механізму їх реалізації.

Процесуальні гарантії повинні бути встановлені таким чином, щоб кожний учасник процесу мав можливість здійснювати реалізацію своїх прав. Таким чином, доведено, що інститут забезпечення прав та захисту законних інтересів учасників кримінального процесу є комплексом процесуальних заходів, спрямованим на надання можливості кожному учаснику здійснювати свої права.

Висновок

Правовий статус учасника процесу залишиться декларацією, якщо держава на підставі її законів не буде мати відповідного механізму гарантій реалізації встановлених прав.

Пропонуємо встановити поняття кримінальних процесуальних гарантій учасників кримінального процесу, як встановлені нормами чинного законодавства права, обов'язки та інтереси учасника, на підставі яких він має можливість їх правової реалізації.

Література

1. Барабаш Ю.Г. Конституційна юрисдикція / Ю.Г. Барабаш, А.О. Селіванов . Право. 2012. 168с.
2. Баулін О.В. Процесуальна незалежність слідчого та їх правові гарантії/ О.В. Баулін, Н.С. Карпов. К. НАВСУ. 2001. 232с.
3. Бандурка О.М. Теорія і практика оперативно – розшукової діяльності \ О.М.Бандурка: Х. Золота миля. 2012. 620 с.
4. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та прак-

тика реалізації на основі положень кримінального процесуального кодексу України. /І.В. Гловюк. Одеса. Юрид. лит. 2015. 712 с.

5. Грошевой Ю.М. Кримінальний процес України : підручник / Ю. М. Грошевой, В. М. Хотенець ; за ред. Ю. М. Грошевого. Харків : Право, 2000. 487 с.

6. Гурджи Ю.О. Правовий захист особи у кримінальному процесі України: теорія та методологія / автореф. дис. докт. юрид. наук. 12.00.09. /Ю.О. Гурджи. Одеса. 2007. – 40с.

7. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні.:автореф.дис. канд.. юрид. наук 12.00.03. Ін-т держави та права ім. В.М. Корецького. /Заворотченко Т.М. -К.: 2002. -21с.

8. Капліна О.В. Кримінальний процес /О.В. Капліна, Ю.М. Грошевой, О.Г. Шило. Харків: Право, 2013, 820 с.

9. Шарль Луи Монтескьє О духе законів / Ш.Л. Монтескьє Рипол Класик 2020. 690с.

10. Міхеєнко М.М. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / М.М. Міхеєнко, В.П. Шибіко, А.Я. Дубінський. Київ : Наукова думка, 1997. 410 с.

11. Погорілко В.Ф. Основи конституційного ладу України / В.Ф. Погорілко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – Київ: Ін Юре, 1997. – 39 с.

12. Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів / С. М. Стахівський. -Київ : Атака, 2009. 64 с.

13. Стратонов В.М. Криміналістична теорія пізнавальної діяльності слідчого / В.М. Стратонов. Вид-во ХДУ. Херсон, 2009. 440 с.

14. Тодика Ю.М. Конституційне право України : підручник / за ред.: Ю. М. Тодика, В. С. Журавський. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.

15. Удалова Л.Д. Кримінально процесуальні гарантії діяльності адвоката / Л.Д. Удалова, С.Д. Савицька. Київ. КНТ. 2014. 169с.

16. Шило О.Г. Теоретико прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінально-

му процесі України / О. Г. Шило. – Харків : Право, 2011. 472 с.

Slinko Sergey,

Doctor of Law, Professor

Kharkiv National University of Internal Affairs

E-mail: s.slinko743@gmail.com

+38063-063-02-22

Maksymova Larysa

Candidat of legal sciences

Associate Professor

Kyiv Applied College of Tourism and Hospitality

GUARANTEES OF THE CRIMINAL

PROCESS

The theoretical provisions of the criminal process include the institution of guarantees of rights and interests of its participants. The basis for ensuring guarantees in the criminal process are constitutional, legal, special principles that regulate the application of guarantees during criminal prosecution, and also ensure the protection of rights, freedoms and interests during pre-trial investigation and trial of criminal proceedings. The Criminal Procedure Law established guarantees for each participant in legal relations, which he must use during the pre-trial investigation and trial of criminal proceedings.

It is proposed to define legal guarantees based on the fact of establishing the circumstances of a criminal offense during the collection and evaluation of evidence, in the case of procedural, investigative (search) and judicial actions. Attention is paid to ensuring guarantees during the review of the materials of the criminal proceedings at the stages of the trial. The circumstances of the guarantee of appeal against the actions or inaction of the investigator, prosecutor have been proven.

The theoretical and practical content of ensuring the guarantees of the prosecution and the defense is revealed. Attention is paid to the procedural guarantees of the participants, which provide assistance in the conduct of pre-trial investigation and trial.

A theoretical definition of procedural guarantees in the criminal process is proposed.

Key words: guarantees, status, participants, prosecution, defense, pre-trial investigation, investigator, prosecutor, judge,

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ

КАВЕРІНА Тетяна Петрівна - старший викладач кафедри поліцейської діяльності Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О.Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0009-0001-7114-5173

УДК 343.61

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.11>

Набуття чинності кримінальним кодексом України з 2001 року не означає набуття актуальності застосування відразу всіх норм кримінально-правової кваліфікації в практичній діяльності органів досудового розслідування та суду. Розділ XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» фактично знайшов своє практичне застосування після 2014 року, від початку російської агресії та набув чіткого тлумачення терміна «воєнні злочини» світовою спільнотою, з посиланням на протоколи чотирьох Женевських конвенцій 1949 року і більш пізні додатки до них, положення Міжнародного права та Римський статут Міжнародного Кримінального суду. Однак, виходячи з того, що органи досудового розслідування України у своїй діяльності мають керуватись лише законами про кримінальну відповідальність, які відповідають положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [1], практичне застосування Римського статуту Міжнародного кримінального суду наразі не є актуальним, бо його ще досі не ратифіковано в Україні. Відтак, для правильної кримінально-правової кваліфікації умисного вбивства як воєнного злочину необхідно безпосередньо досліджувати умови вчинення самого злочину та особливості елементів його складу.

Ця робота присвячена дослідженню проблеми кваліфікації умисного вбивства як воєнного злочину, поєданого з порушенням законів та звичаїв війни. У рамках дослідження розкрито особливості елементів складу умисного протиправного позбавлення життя людини, яке є наслідком порушенням законів та звичаїв війни (об'єкт, суб'єкт, міс-

це вчинення, обставини та характер дій тощо), оцінюючи які у контексті збройної агресії росії, слідчий, прокурор надає правильну кримінально-правову оцінку вчиненого діяння.

За підсумками дослідження, посилаючись на конкретні приклади, сформульовано рекомендації щодо визначення кримінально-правової кваліфікації умисного вбивства, саме як учиненого за обставин війни і пов'язаного з порушенням її законів та звичаїв. Поставлено під сумнів таку кваліфікацію лише за умови існування правового режиму воєнного стану та підкреслено особливості певних кваліфікаційних ознак.

Проаналізовано семантико-криміналістичну спрямованість понять «умисне вбивство», «діяння, поєдане з умисним вбивством» під час формування кримінально-правової оцінки злочинного діяння за ознаками ч.2 ст.438 КК України. Встановлено особливості зміни правової кваліфікації зазначеного складу злочину на досудовому розслідуванні. Висвітлено певні особливості документування протиправних діянь на тимчасово окупованих територіях. Запропоновано загальні маркери кримінально-правової кваліфікації кримінального правопорушення з урахуванням конкретних обставин учиненого злочину на прикладах кримінальних правопорушень, учинених на території Луганської області у 2014 році, на початковій стадії російської агресії проти України.

Ключові слова: умисне вбивство, кримінально-правова кваліфікація, кримінальне правопорушення, воєнні злочини, порушення законів і звичаїв війни, норма кримінального права, злочинне діяння, тактика документування, тимчасово окуповані території.

Метою статті є формування рекомендацій щодо правильності кримінально-правової кваліфікації умисного вбивства як спеціальної норми та відмежування умисного вбивства, як загальної норми, від порушення законів та звичаїв війни, якщо вони поєднані з умисним вбивством.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані такі завдання:

- ґрунтуючись на матеріалах слідчої практики, сформовано рекомендації щодо конкретизації змісту елементів та ознак складу злочину, які використовуються при кримінально-правовій кваліфікації умисного вбивства як наслідку воєнного злочину;

- виокремити ознаки умисного вбивства як воєнного злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теми умисного вбивства як воєнного злочину та конкуренції кримінально-правових норм про умисне вбивство під час правової кваліфікації воєнних злочинів лише розгортають свої дослідницькі крила в науковому просторі. Наразі цей напрямок є найбільш актуальним та перспективним, бо спирається безпосередньо на поточний живий досвід проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях, пов'язаних з воєнною агресією росії. Зокрема, вивченням та аналізом теоретичної частини питання конкуренції норм права займалися вітчизняні науковці: О. Ус., О. В. Авраменко, М. І. Бажанов, А. Ф. Волобуєв, В. О. Навроцький, С. Скок, Ю. Ломага та інші. На прикладі досліджень саме Ольги Ус виокремлено кілька різновидів конкуренції кримінально-правових норм під час здійснення кримінально-правової кваліфікації злочинів. Проблематикою дослідження ж умисного вбивства як воєнного злочину займалися Г.К. Тетерятник, В.М. Репецький, О.В. Баганець, Н.В. Мазур, Н.О. Антонюк, І.В. Гловіюк. Саме І.В. Гловіюк проаналізувала практику суду з винесення вироків у кримінальних провадженнях з правовою кваліфікацією за ч.ч.1,2 ст.438 КК України, вказавши на особливості, закономірності та межі застосування норм міжнародного права під час формування обвинувачення,

акцентувала увагу на особливостях форм об'єктивної сторони зазначеного складу злочину, звернувши увагу на її бланкетний характер, відсутність окремої норми щодо відповідальності командирів; неврахування серйозності порушення; заниженість санкцій порівняно з деякими «загальнокримінальними» злочинами (за якими була б кваліфікація у разі, якщо злочин вчинявся не в умовах збройного конфлікту).[2]

Наукова новизна дослідження

Проведене дослідження охоплює період з 20 лютого 2014 року [3], від самого початку фактичної російської окупації. Якості факти були використані приклади з практичної діяльності органів досудового розслідування правоохоронних органів Луганської області.

Перші приклади вчинення умисних вбивств, що підпадали під ознаки ст. 115 КК України та конкуруючої норми ч.2 ст. 438 КК України, у якій йдеться про порушення законів та звичаїв війни (у частині жорстокого поводження з цивільним населенням), поєднані з умисним вбивством, були опрацьовані прокуратурою Луганської області ще у 2019-2020 роках. [4]. Тракткування терміна «війна» на той період ставилося під сумнів, бо в країні фактично тривала Операція Об'єднаних Сил, яка прийшла на зміну Антитерористичній операції, що почалась з 2014 року. Однак, де-факто, у державі вже шостий рік панувала російська агресія і частина Луганської та Донецької областей перебували під тимчасовою окупацією [5]. Особливої актуальності набувають ці питання і тепер, саме під час проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях, пов'язаних з воєнними злочинами. Наразі слід чітко розмежовувати факти вчинення умисних вбивств на тимчасово окупованій території чи під час бойових дій і факти порушення законів та звичаїв війни, наслідком яких стало умисне вбивство.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до Словника української мови, термін «конкуренція» має не одне значення, проте серед інших ще тлумачиться і як «суперництво в якій-небудь галузі, бо-

ротьба за досягнення кращих наслідків; змагання» [6, с.261]. Фактично такого ж значення воно набуває і в юридичній площині, коли йдеться про конкуренцію кримінально-правових норм. Але змагання тут відбувається між двома чи більше правовими нормами, які пов'язані між собою і регулюють одну й ту саму кримінально-правову ситуацію, проте наприкінці перевага буде надана тій, що є більш точною і юридично наближеною до обраної ситуації.

Конкуренція норм у кримінальному праві дуже розповсюджена, однак сам термін не розтлумачений та офіційно не визначений чинним Кримінальним кодексом України. Крім того, немає стандарту переваги одних норм над іншими у випадку їх конкуренції під час визначення кримінально-правової кваліфікації кримінального правопорушення на стадії досудового розслідування та під час судового розгляду, залежно від його перебігу.

У чинному Кримінальному кодексі України доволі чітко розмежовано норми, що регламентують той чи інший склад, що дозволяє однозначно кваліфікувати дії підозрюваного, проте у деяких випадках зустрічаються і дуже схожі між собою склади кримінального правопорушення, які фактично можуть трактуватися як за однією, так і за іншою нормами, схожими між собою. Однією з таких норм і є норма про умисне вбивство.

З аналізу Постанови Верховного суду України від 07.02.2003 № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [7] доходимо до висновку, що під раніше вчиненим умисним вбивством розуміються не тільки вбивства, кваліфіковані за ст. 115 КК 2001 року чи статтями 94 і 93 КК 1960 року, а й убивства, відповідальність за які передбачена іншими статтями КК (ст. ст. 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК 2001 р. чи відповідними статтями КК 1960 року). Таким чином, у деяких нормах конкретизовано об'єкт вчинення умисного вбивства: життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу чи громадського формування з охорони громадського порядку чи державного кордону, військовослужбов-

ця, судді, народного засідателя, захисника, начальника військового підрозділу чи представника іноземної держави. Разом з тим, коли умисне вбивство зазначених осіб чи замах на нього вчинені за інших обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК, дії винної особи додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами цієї статті.

Викладені вище яскраві приклади конкуренції норми про умисне вбивство є офіційно запроTOCOLьованими Верховним судом, визнаними правовою спільнотою і затвердженими як керівництво для діяльності органів досудового розслідування під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях вказаної категорії.

О. Ус у своєму дослідженні конкуренції кримінально-правових норм під час кваліфікації злочину [8, с. 93] зробила висновки щодо необхідності попереднього з'ясування фактичних обставин справи, чи скоїв суб'єкт окремий злочин, чи кілька за сукупністю, а також визначення характеру співвідношення кримінально-правових норм, з'ясування виду конкуренції. При цьому науковиця, серед інших, виокремлює категорії конкуренції норми – за типом «загальні та спеціальні». Вона наводить приклад, коли кримінально-правова норма, що передбачена ч.1 ст.115 КК України (умисне вбивство), є загальною щодо спеціальної норми, яка передбачена п. 8 ч. 2 ст. 115 КК (умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку), водночас норма, яка передбачена п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, є загальною щодо спеціальних норм, які передбачені ст. 112 КК (посягання на життя державного чи громадського діяча), ст. 348 КК (посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця) тощо. Крім того, вказує на можливе поєднання різних видів конкуренції кримінально-правових норм у конкретній ситуації, що ускладнює правила її подолання [8, с.93]. Погодимось з такими висновками, бо вони якраз і висвітлюють конкурентність норми про умисне вбивство і, як наслідок, порушення законів та звичаїв війни, спираючись на фактичні обставини

справи та контекст подій, пов'язаних саме з агресивними діями ворога (прямо чи опосередковано через представників колаборантів з числа місцевого населення).

С. Скок у дослідженні, яке стосується проблем множинності злочинів при кваліфікації умисних вбивств зазначає, що, визначаючи співвідношення між сукупністю злочинів та конкуренцією кримінально-правових норм, необхідно встановити, чи охоплюється вчинене положеннями однієї кримінально-правової норми і чи не становлять вчинені дії більшої суспільної небезпеки, ніж передбачено відповідною нормою [9, с.295]. Однак, ми робимо висновки, що санкції ч. 2 ст.115 КК України і ч.2 ст.438 КК України є тотожними, коли в обох випадках передбачено позбавлення волі від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі [1]. Порівнювати ж умисне вбивство як наслідок воєнного злочину з умисним вбивством без обтяжуючих обставин, де відповідальність передбачена за ч.1 ст.115 КК України, вважаємо не логічним.

Ю. Ломага у своєму дисертаційному дослідженні на тему «Кваліфікація сукупності злочинів при вчиненні умисного вбивства» вказує на конкурентність норми про умисне вбивство у розрізі воєнного злочину, передбаченого ч.2 ст.438 КК України, та зазначає, що законодавець в обох випадках використовує конструкцію «дії, передбачені ... цієї статті» + «пов'язані/поєднані із умисним вбивством», де використовується не обставина, що характеризує якийсь елемент складу кримінального правопорушення, а кримінальне правопорушення цілком – весь склад, передбачений щонайменше ч. 1 ст. 115 КК України. Частинами при цьому є норма про основний склад відповідного кримінального правопорушення та норма, у якій відображено склад умисного вбивства [10, с.6]. Можна лише частково погодитися з таким висновком, адже у диспозиції ч.2 ст.438 КК України на перший план все ж таки виходять порушення законів та звичаїв війни, варіативність яких перераховано у ч.1 цієї ж статті, а поєднання з умисним вбивством є фактично їх причинно-наслідковим зв'язком, хоч загалом формула кваліфікації умисного вбивства є незмінною (умисел-дія).

Відтак, вважаємо за доцільне проаналізувати норму про умисне вбивство, як наслідок вчинення воєнного злочину – порушення законів та звичаїв війни, який кваліфікується за ч.2 ст.438 КК України. Як і у звичайному складі зазначеного кримінального правопорушення, у якому кваліфікується умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, об'єктом злочину є її життя, а з об'єктивної сторони – суспільно небезпечне діяння при вбивстві може проявитися у дії або бездіяльності. У випадку вчинення умисного вбивства як воєнного злочину – це беззаперечно активна цілеспрямована дія, направлена на порушення функцій чи анатомічної цілісності життєво важливих органів іншої людини і просторово пов'язана саме з подіями воєнної агресії, внаслідок яких винна особа у жодному разі не лише не дотримується законів та звичаїв війни, а й зухвало порушує їх. У зв'язку з цим слід чітко розуміти, що злочин вчинено не суто військовими армії агресора чи в районі бойових дій або в момент дії правового режиму воєнного стану, а він є саме наслідком жорстокого поводження з військовополоненими, цивільним населенням, знущання над ними, з огляду на фізичні та тимчасово політичні переваги представника країни-окупанта. Таким чином, ми маємо охарактеризувати ситуацію, яка склалася навколо події кримінального правопорушення, а також об'єктивну та суб'єктивну його сторони, що саме й пов'язують умисне вбивство з порушенням законів та звичаїв війни.

Агресивні дії російської федерації напряму чи через співчуваючих представників так званих «ЛНР» та «ДНР» на початковому етапі їх існування, призвели до винищення проукраїнського активного населення на території Луганської та Донецької областей, де ними було узурповано владу, саме шляхом фізичного усунення, тобто вчинення умисного вбивства. Первинна правова кваліфікація зазначених протиправних дій відбувалась тільки за загальними нормами, що встановлювали відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, тобто за ч.1 чи, за наявності обтяжуючих обставин, за ч.2 ст.115 КК України.

Для прикладу, наведемо відому історію умисного вбивства родини Бочневич [11], які мешкали у с. Переможному Лутугинського району Луганської області (наразі тимчасово окупована територія). Сергій Бочневич працював у Луганському аеропорту, а його дружина Вікторія – у кафетерії на території летовища. Крім того, подружжя Бочневичів незадовго до блокади Луганського аеропорту бойовиками так званої «Армії Юго-Востока» привезли до себе батьків чоловіка – Бочневича Григорія Романовича, 12.07.1940 р. н., і Бочневич Катерину Семенівну, 01.01.1950 р. н., а своїх дітей відправили до м. Львова. Майже протягом всієї блокади Луганського аеропорту, достовірно знаючи всі шляхи підходу та відходу, подружжя активно допомагало українським військовим, доставляючи воду та продукти харчування, аби хоч

29 Бородина Алла Дмитриевна

30 Бочневич Сергей Григорьевич

22.08. 2014 г.

31 Бочневич Григорий

22.08. 2014 г.

32 Бочневич Екатерина

22.08. 2014 г.

33 Бочневич Виктория

22.08. 2014 г.

34 Кузьмич Андрей Петрович

август 2014 г.

35 Тяг Георгий Петрович

24.08.2014

того, не вдалося дослідити тіла загиблих на підконтрольній території, аби отримати експертне підтвердження кримінальної причини смерті потерпілих, допитати повноцінно всіх свідків події. Тож під час досудового розслідування слідчі провели всі можливі за тих обставин процесуальні дії, а саме: допитали осіб, які виїхали на підконтрольну територію України, вивезли з собою фото чи інші документальні підтвердження злочину, дослідили та долучили до матеріалів провадження ряд публікацій з мережі Інтернет, які свідчили про умисне вбивство, звіти Управління Верховного Комісара ООН з прав людини зі згадками про цей факт тощо.

Українська Гельсінська спілка з прав людини виявила, що вбивства цивільних осіб були цілеспрямованими (вбивства за «списком») [11].

п.Фабричное

с.Переможное, расстрелян предположительно за помощь ВСУ

с.Переможное, расстрелян предположительно за помощь ВСУ

с.Переможное, расстрелян предположительно за помощь ВСУ

с.Переможное, расстрелян предположительно за помощь ВСУ

с.Переможное, пропал безвести

с.Переможное, расстрелян предположительно за помощь ВСУ

якось допомогти заблокованим військовим. 22.08.2014 молодші Бочневичі з батьками вже збирались виїжджати до м. Львова, бо розуміли небезпеку для життя через посилення активності бойових дій. Проте, у зазначений день, у проміжку між 9 і 10 годинами ранку, до їх будинку підїхав жовтий мікроавтобус з бойовиками угруповання «Одесса», які проникли до будинку через городи та задні подвір'я, після чого розстріляли всіх чотирьох членів родини. У подальшому майно родини Бочневичів було розграбовано. 19.07.2016 одним із слідчих підрозділів ГУНП у Луганській області за цим фактом, на підставі заяви сина Бочневичів, внесено відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань з правовою кваліфікацією п.1 ч.2 ст.115 КК України. Під час досудового розслідування встановлено деякі обставини учинення кримінального правопорушення, але, враховуючи те, що злочин стався на тимчасово окупованій території, де органи досудового розслідування поліції не здійснюють своїх повноважень, ресурс слідчих обмежений. Крім

У квітні 2020 року прокуратурою Луганської області вивчено матеріали досудового розслідування цього ж провадження та встановлено, що дії невстановлених осіб грубо порушують норми міжнародного гуманітарного права, що виразилося у жорстокому поводженні із мирним населенням, поєднаному з умисним вбивством, що прямо заборонено ст. 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. За виявленим фактом прокуратурою розпочато кримінальне провадження за ч.2 ст.438 КК України та об'єктивно змінено попередню правову кваліфікацію. Досудове розслідування у кримінальному провадженні доручено слідчому відділу 3 управління СБУ в Донецькій та Луганській областях за процесуального керівництва прокуратури Луганської області [4].

З аналогічних підстав змінено правову кваліфікацію та підслідність у кримінальному провадженні за фактом незаконного позбавлення волі та умисного вбивства проукраїнських активістів та волонтерів Олени

Куліш та Володимира Альохіна, яких бойовики так званої ЛНР викрали з їх будинку у с. Переможне Лутугинського району Луганської області та розстріляли 10.08.2014 за допомоги військовим, що тимчасово дислокувались на території Луганського аеропорту [12], [13]. Крім того, у листопаді 2014 року тіла двох жінок і дівчинки були знайдені в лісосмузі поблизу села Оріхівка (Лутугинський район Луганської області). Управління Верховного Комісару з Прав Людини ООН отримало результати судово-медичної експертизи, відповідно до яких потерпілі померли 10 вересня 2014 року від вогнепальних поранень у голову. Це були місцеві жительки с. Щотове Антрацитівського району Луганської області Відак Ляна Раджовна, 2007 р.н., Відак Маргарита Олександрівна, 1986 р.н. та Федоренко Марина Олексіївна, 1964 р.н., які підтримували активну проукраїнську позицію [14] [15] та були представниками ромської національності. У цьому випадку позбавлено життя було навіть малолітню дитину.

На підставі наведених прикладів бачимо чітку конкуренцію між загальною нормою про умисне вбивство і нормою особливої частини в межах дії ч.2 ст.438 КК України щодо порушення законів та звичаїв війни, поєднаних з умисним вбивством, що і тягне за собою зміну кримінально-правової кваліфікації залежно від особливостей обставин кримінального правопорушення.

Висновки

У нашому дослідженні зроблено спробу конкретизації кримінально-правової кваліфікації умисного вбивства як воєнного злочину в межах ч.2 ст.438 КК України, посилаючись на її глибинність за підстав наявності контексту війни та обставин, що вказують на порушення її законів та звичаїв, наслідком яких є саме умисне вбивство. Під час правової кваліфікації зазначеного діяння слід враховувати не лише обставини війни, перебування особи на тимчасово окупованій території чи в межах правового режиму воєнного стану, а й урахувати короткий історико-політичний відрізок часу вчинення злочину, пропрацювати особливості об'єктивної сторони його складу та

встановити, що саме стало причиною і підставами події злочину, вивчити та врахувати характеристику об'єкту – особи, стосовно якої його вчинено, спосіб позбавлення її життя, застосування катувань чи елементів особливої жорстокості до жертви.

Таким чином, ознаками умисного вбивства, яке поєднане з порушенням законів та звичаїв війни, є саме обов'язкова наявність попередньо вчиненого жорстокого поведіння з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. У будь-якому іншому контексті – факт вчинення умисного вбивства слід кваліфікувати за конкурентною нормою, передбаченою чинним кримінальним кодексом.

Особливостями конкуруючих норм та ознак кримінально-правової кваліфікації є саме глибинна оцінка обставин вчинення кримінального правопорушення і вирішення питання, чи могло б воно статися «за межами війни», тобто не під час фактичної збройної агресії, тимчасової окупації чи за умови вдаваної переваги окупаційної армії. Крім того, слід звернути особливу увагу на аналіз відомостей щодо потерпілого (загиблого) внаслідок учинення злочину, його ставлення до ворога чи ворожої ідеології, учинення спротиву. Саме характеристика особи загиблого (його політичні погляди, активна чи пасивна діяльність у протистоянні ворогу, намагання зупинити агресію у будь-якому форматі, перебування у полоні після фактичного виходу зі статусу комбатанта тощо) є одним з основних чинників правильності кримінально-правової кваліфікації порушення законів та звичаїв війни, поєднаних з умисним вбивством.

Література

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення – 17.12.2023).

2. Гловюк І.В. Вироки за ст. 438 кк України: порушення законів та звичаїв війни (з 24 лютого 2022 року). Дослідження. Вища школа адвокатури. 2023.- 70с.

3. Ключові питання та відповіді про російську агресію. URL: <https://mfa.gov.ua/klyuchovi-pitannya-ta-vidpovidi-pro-rosijsku-agresiyu> (дата звернення – 17.12.2023).

4. Умисне вбивство родини на Луганщині представниками збройних формувань окупаційної адміністрації РФ розслідуватиметься як порушення законів та звичаїв війни. URL: https://lug.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=270917 (дата звернення 18.12.2023).

5. Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями: Постанова Верховної Ради України від 17.03.2015 № 254-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-VIII#Text> (дата звернення 18.12.2023).

6. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; ред. кол.: І.К. Білодід (гол.), А.А. Бурячок, В.О. Винник та ін. Київ: Наукова думка Т. 4: І – М / ред. тому: А.А. Бурячок, П.П. Доценко. 1973.– 840 с.

7. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Верховного суду України від 07.02.2003 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення 17.12.2023).

8. Ус О. Конкуренція кримінально-правових норм під час кваліфікації злочину. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2019. № 3. С.89-94.

9. Скок С.Г. До питання про кваліфікацію умисних вбивств у разі конкуренції кримінально-правових норм. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 6. С.293-299.

10. Ломага Ю. Т. Кваліфікація сукупності злочинів при вчиненні умисного вбивства: дис. на здобуття освітньо-наук. ступ. докт. філософ. за спец.: 081 «Право». Львів, 2022. 281 с.

11. Бойовики вбивали жителів Луганщини за допомоги ЗСУ. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/bojovyky-vbyvaly-zhyteliv-lugan-shhyny-za-dopomogu-zsu/> (дата звернення 18.12.2023).

12. Олена Куліш та Володимир Алохін. URL: <https://uaheroes.com/story/olena-kulich-ta-volodymyr-alokhin/> (дата звернення 18.12.2023).

13. Куліш Олена Борисівна. Жіночий ветеранський рух Veteranika. URL: https://www.uwvm.org.ua/?page_id=3269 (дата звернення 18.12.2023).

14. Книга пам'яті. URL: <https://remember.wiki/ru/people/> (дата звернення 18.12.2023).

15. Звіт УПВКЛ «Відповідальність за вбивства в Україні з січня 2014 року по травень 2016 року». URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/ОНCHRTematicReportUkraine-Jan2014-May2016_RU.pdf (дата звернення 18.12.2023).

Tetiana Kavierina

Department of Police Activities of Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko, Donetsk State University of Internal Affairs, ORCID ID: 0009-0001-7114-5173

0664191061t@gmail.com

CRIMINAL LEGAL QUALIFICATION OF PREMEDITATED MURDER IN THE CONTEXT OF WAR

The entry into force of the Criminal Code of Ukraine in 2001 does not mean that all the norms of criminal legal qualification have become relevant in the practical activities of pre-trial investigation and court bodies. Section XX «Criminal offenses against peace, human security and international law and order» actually found its practical application after 2014, from the beginning of Russian aggression and acquired a clear interpretation of the term «war crimes» by the international community, with reference to the protocols of the four Geneva Conventions of 1949 and their later annexes, the provisions of International Law and the Rome Statute of the International Criminal Court. However, based on the fact that the pre-trial investigation

bodies of Ukraine in their activities should be guided only by the laws on criminal liability that comply with the provisions contained in the current international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine [1], the practical application of the Rome Statute of the International Criminal Court is currently not relevant, as it has not yet been ratified in Ukraine. Therefore, for the correct criminal law qualification of premeditated murder as a war crime, it is necessary to directly investigate the conditions of the crime itself and the specifics of its elements.

This paper is devoted to the study of the problem of qualification of premeditated murder as a war crime combined with violation of the laws and customs of war. The study reveals the peculiarities of the elements of the intentional unlawful taking of human life resulting from a violation of the laws and customs of war (object, subject, place of

commission, circumstances and nature of actions, etc.), which, in the context of Russia's armed aggression, allow the investigator or prosecutor to provide a correct criminal law assessment of the act committed.

Based on the results of the study, with reference to specific examples, the author formulates recommendations for determining the criminal law qualification of premeditated murder, specifically as committed in the circumstances of war and associated with violation of its laws and customs. The author questions such qualification only if the legal regime of martial law exists and emphasizes the peculiarities of certain qualifying features.

Keywords: premeditated murder, criminal law qualification, criminal offense, war crimes, violation of the laws and customs of war, criminal law provision, criminal act, documentation tactics, temporarily occupied territories.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ФАРМАЦЕВТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

ФРОЛОВА Олена Григорівна - кандидат юридичних наук, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом

ORCID 0009-0007-5427-7581

УДК 343.57

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.12>

Стаття присвячена розгляду питань кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, що посягають на фармацевтичну діяльність. Акцентується увага на тому, що заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються або можуть бути застосовані за кримінальні правопорушення, які посягають на фармацевтичну діяльність, поділяються на ті, що “перебувають” 1) в межах та 2) поза межами кримінальної відповідальності.

На думку автора, включення в модель кримінально-правової охорони тих заходів кримінально-правового характеру, що “перебувають” у межах кримінальної відповідальності, потребує дотримання правил: а) диференціації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, що посягають на фармацевтичну діяльність, та б) обґрунтованого конструювання санкцій норм Особливої частини КК.

Обґрунтовується, що оскільки окремі ознаки складів кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність, пов’язуються з майновою шкодою та/або отриманим доходом (зокрема, тоді, коли фармацевтична діяльність є господарською, а обов’язковою ознакою такої діяльності є отримуваний суб’єктом господарювання дохід), то при побудові санкцій у відповідних нормах Особливої частини КК потрібно дотримуватись вимог, наведених в ч. 2 ст. 53 КК.

Як зазначається у статті, між розмірами покарання, передбаченими в санкціях різних частин однієї і тієї ж статті КК не

повинні існувати “розриви”, коли між верхнім (максимальним) розміром покарання, передбаченого санкцією попередньої частини статті Особливої частини КК, “впадає” певний розмір покарання того самого виду, оскільки нижній (мінімальний) розмір покарання, визначеного у санкції наступної частини такої статті КК, є значно більшим.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, фармацевтична діяльність, заходи кримінально-правового впливу, кримінальні правопорушення.

Актуальність дослідження

У ч. 3 ст. 3 Кримінального кодексу України (далі – КК) передбачається, що “кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом” [1]. Отже, кримінальний закон визначає не лише діяння, що характеризується кримінальною протиправністю та караністю.

Конкретний зміст кримінальної відповідальності визначається залежно від особливостей поєднання державного осуду особи, яка вчинила злочин, з видами заходів кримінально-правового характеру.

Заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються або можуть бути застосовані за кримінальні правопорушення, які посягають на фармацевтичну діяльність, поділяються на ті, що “перебувають” 1) у межах та 2) поза межами кримінальної відповідальності.

Метою статті є розкриття особливостей кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, що посягають на фармацевтичну діяльність.

Виклад основного матеріалу

Реалізація заходів кримінально-правового характеру в межах кримінальної відповідальності має пов'язуватись (узгоджуватись) із правилами диференціації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення [2, с. 134-146], що посягають на фармацевтичну діяльність, та відповідати вимогам обґрунтованого конструювання санкцій норм Особливої частини КК [3, с. 385-386]. Це, відповідно, є підставою обґрунтування (обґрунтованості) включення в підсумкову модель кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності відповідних заходів кримінально-правового характеру в межах кримінальної відповідальності.

Побудова санкцій норм Особливої частини КК має здійснюватися з урахуванням встановлених у Загальній частині КК видів та розмірів (особливо максимальних) у системі покарань [3, с. 386; 4, с. 560-562; 5, с. 189].

Обов'язковим орієнтиром при визначенні покарання у виді штрафу в санкціях норм Особливої частини КК має бути ч. 2 ст. 53 КК [6, с. 7-10; 7, с. 11; 8, с. 8-14], згідно з якою “за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу” [1]. Оскільки окремі ознаки складів кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність, пов'язуються з майновою шкодою та/або отриманим доходом (зокрема, тоді, коли фармацевтична діяльність є господарською, а обов'язковою ознакою останньої є отримуваний суб'єктом господарювання

дохід), то при побудові санкцій у відповідних нормах Особливої частини КК потрібно дотримуватись вимог ч. 2 ст. 53 КК. Так, штраф як вид основного покарання передбачений у санкції: ст. 132 КК (від 50 до 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ); ч. 1 ст. 134 КК (від 50 до 100 НМДГ); ч. 1 ст. 137 КК (від 1 тис. до 4 тис. НМДГ); ч. 1 ст. 139 КК (до 50 НМДГ); ч. 1 ст. 142 КК (до 200 НМДГ); ст. 145 КК (від 1 тис. до 4 тис. НМДГ); ч. 1 ст. 310 КК (від 100 до 500 НМДГ); ч. 1 ст. 311 КК (до 50 НМДГ); ч. 1 ст. 312 КК (до 70 НМДГ); ч. 1 ст. 313 КК (від 1 тис. до 4 тис. НМДГ); ч. 1 ст. 318 КК (від 1 тис. до 4 тис. НМДГ); ч. 1 ст. 319 КК (до 70 НМДГ); ч. 1 (до 70 НМДГ) та ч. 2 (від 70 до 120 НМДГ) ст. 320 КК; ч. 1 (від 1 тис. до 4 тис. НМДГ) та ч. 2 (від 1 тис. до 4 тис. НМДГ) ст. 321 КК; ст. 322 КК (від 70 до 120 НМДГ); ч. 1 ст. 323 КК (до 50 НМДГ); ч. 1 ст. 325 КК (від 1 тис. до 3 тис. НМДГ). Причому тягти майнову шкоду та/або отримання доходу спроможні діяння (з урахуванням механізму їх вчинення), передбачені ч. 1 ст. 310, ч. 1 ст. 312, ч. 1 ст. 313, ч. 1 ст. 318, ч. 1 ст. 319, ч. 1 та ч. 2 ст. 320, ч. 1 та ч. 2 ст. 321, ст. 322, ч. 1 ст. 323, ч. 1 ст. 325 КК. Санкції норм, передбачених цими статтями або частинами статей Особливої частини КК, включають штраф як основне покарання. Проте текстуальна вказівка в диспозиціях цих статей (частин статей) КК на майнову шкоду або отриманий дохід у певному розмірі відсутня. Це є змістовною вадою цих статей (частин статей) КК, що має бути усунута законодавчим шляхом. Інакше, якщо розмір такої шкоди або доходу буде невідповідним (більшим) за розмір штрафу або передбачений в санкції штраф не матиме підстави свого встановлення (такою підставою є вимоги ч. 2 ст. 53 КК, що наведені вище), то основне покарання у виді штрафу виглядатиме “оголеним” і не буде спроможним виконувати функцію зробити кримінальне правопорушення “економічно не вигідним” [3, с. 387-388; 4, с. 475-476; 9, с. 19-20; 10, с. 59-60; 11, с. 392-399]. Водночас варто не забувати позицію, що “штраф не є ні відкупом за вчинення злочину, ні податком на незаконно придбане майно. Він сплачується не із злочинних, а із законних

доходів (заощаджень) винного, тим самим поражаючи його право власності (ч. 1 ст. 50 КК). Майно ж, здобуте злочинним шляхом, підлягає або поверненню потерпілому, або поверненню в дохід держави (пункти 4 та 5 ст. 81 КПК). Так само має бути повністю відшкодована й матеріальна шкода, заподіяна злочинцем (ч. 1 ст. 1166 ЦК) [9, с. 20].

Наведений вище підхід, законодавчим орієнтиром якого є ч. 2 ст. 53 КК, дає підставу для перегляду положень диспозицій ч. 1 ст. 312, ч. 1 ст. 313, ч. 1 ст. 318, ч. 1 ст. 319, ч. 1 та ч. 2 ст. 320, ч. 1 та ч. 2 ст. 321, ст. 322 КК, зокрема, у частині доповнення їх такими ознаками, як “отриманий дохід” та “майнова шкода” у розмірах, не менших за розміри штрафу, зазначені в їх санкціях (за своїм змістом майнова шкода є показником суспільної небезпеки та безпосередньо зазначається у ч. 2 ст. 53 КК). Так, з огляду на “прибутковість” вчинення дій, пов’язаних із певним поведінням з предметами фармацевтичної діяльності, доцільно передбачити у ч. 1 ст. 318, ч. 1 ст. 319, ч. 1 та ч. 2 ст. 321, ст. 322 КК вказівку на отримання доходу у певному розмірі.

Наступний момент. Усі покарання в санкціях (за очевидним винятком довічного ув’язнення) мають бути встановлені у відносно визначених розмірах, причому для них мають бути встановлені як максимальний, так і мінімальний строки (розміри) [4, с. 562]. Наприклад, певним “порушенням” цієї вимоги слід вважати визначення в санкції ч. 5 ст. 134 КК “обмеження волі на строк до п’яти років або позбавлення волі на той самий строк” (ця санкція передбачається за примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи, спричинила смерть потерпілої особи чи інші тяжкі наслідки), у той час як в санкції ч. 4 цієї статті КК передбачається лише “обмеження волі на строк до п’яти років”. Отже, покарання у виді обмеження волі за санкціями ч. 4 та ч. 5 ст. 134 КК є однаковими, а покарання у виді позбавлення волі на певний строк відсутнє.

У санкціях альтернативними видами покарань можуть бути лише співрозмірні між собою за ступенем суворості покарання (оскільки один із видів покарань у системі (довічне позбавлення волі) є винятково су-

ворим, а громадські роботи, штраф і обмеження волі є відносно менш суворими, ніж позбавлення волі на певний строк, то альтернативними можуть бути лише санкції за особливо тяжкі злочини, у яких альтернативу можуть складати довічне позбавлення волі та тривалі строки ув’язнення на певний строк) і санкції за найменш тяжкі кримінальні правопорушення – кримінальні проступки та злочини мінімальних ступенів тяжкості [4, с. 562]. Аналіз санкцій норм, які забезпечують кримінально-правову охорону фармацевтичної діяльності, показує, що законодавець у цілому дотримується зазначеної вимоги.

Розміри (строки) покарань у санкціях суміжних ступенів суворості не повинні між собою “перетинатись” чи “перехрещуватись” [4, с. 562], коли верхній (максимальний) розмір покарання, передбачений санкцією попередньої частини статті Особливої частини КК, так би мовити “накладається” на нижній (мінімальний) розмір покарання, визначений у санкції наступної частини такої статті. Певним “порушенням” цього правила слід вважати такі випадки, що стосуються санкцій норм, які забезпечують кримінально-правову охорону фармацевтичної діяльності. У санкції ч. 4 ст. 134 КК, передбаченої для основного складу примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи, основним покаранням є обмеження волі на строк до п’яти років, і це саме покарання визначене у санкції ч. 5 ст. 134 КК для кваліфікованого складу цього виду кримінального правопорушення. Враховуючи, що в санкції ч. 5 ст. 134 КК передбачені такі альтернативні види основного покарання, як “обмеження волі на строк до п’яти років та позбавлення волі на той самий строк”, з метою усунення зазначеного “порушення” вбачаю за потрібне виключити із санкції ч. 5 ст. 134 КК вказівку на такий вид основного покарання, як “обмеження волі на строк до п’яти років”.

Між розмірами покарання, передбаченими в санкціях різних частин однієї і тієї ж статті КК, не повинні існувати “розриви”, коли між верхнім (максимальним) розміром покарання, передбаченого санкцією попередньої частини статті Особливої частини

КК, “випадає” певний розмір покарання того самого виду, оскільки нижній (мінімальний) розмір покарання, визначеного у санкції наступної частини такої статті КК, є значно більшим. Ілюстрацією є санкції ч. 1 та ч. 2 ст. 325 КК: у санкції ч. 1 ст. 325 КК передбачене покарання у виді “обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк”, а в санкції ч. 2 цієї статті КК – “позбавлення волі на строк від п’яти до восьми років”. Отже, при співвідношенні покарання у виді позбавлення волі на певний строк, передбаченого санкціями ч. 1 та ч. 2 ст. 325 КК, так би мовити, “випадає” позбавлення волі від трьох до п’яти років, оскільки максимальною межею цього виду покарання в ч. 1 ст. 325 КК є три роки позбавлення волі, а мінімальною межею в санкції ч. 2 цієї статті – п’ять років позбавлення волі. Це потрібно врахувати при усуненні цього “порушення” в санкціях ст. 325 КК.

Диференціація кримінальної відповідальності потребує, щоб у санкціях норм Особливої частини КК законодавець враховував відповідність суворості окремих видів покарань між собою [3, с. 393-394], а також їх узгодженість ступеню та характеру суспільної небезпеки кримінального правопорушення певного виду. Ілюстрацією “порушення” цього правила є санкція ч. 3 ст. 321-1 КК, що передбачає “позбавлення волі на строк від десяти до п’ятнадцяти років або довічне позбавлення волі, з конфіскацією майна” за “дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки, або вчинені в особливо великих розмірах”.

При побудові санкцій у нормах, що забезпечують кримінально-правову охорону фармацевтичної діяльності, слід також враховувати таке. Окремі додаткові покарання мають враховувати “самостійні підстави для їх призначення в такій якості” [4, с. 563]. Ілюстрацією законодавчого визначення такої підстави може бути наступне положення ч. 2 ст. 55 КК, що стосується додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю: “... з урахуванням характеру кримі-

нального правопорушення, вчиненого за посадою або у зв’язку із заняттям певною діяльністю ...” [1]. Тобто оскільки окремі кримінальні правопорушення, що посягають на фармацевтичну діяльність, порушують саме ті її види, які вважаються видами господарської діяльності та потребують ліцензування, а також пов’язані з виконанням винними своїх професійних обов’язків (повноважень) у сфері фармацевтичної діяльності, то в санкціях відповідних норм Особливої частини КК мають передбачатись такі види покарання, які адекватно відображають доцільність застосування заходів державного впливу на осіб, що порушують правові засади здійснення господарської діяльності та здійснюють зловживання у професійній сфері, цілеспрямовано одержуючи певні доходи.

Так, у санкції ч. 1 ст. 134 КК, що встановлена за “проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти”, передбачається штраф, але відсутнє покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, оскільки законодавець враховував, що діяльність із штучного переривання вагітності, яку здійснює особа, що не має спеціальної медичної освіти, не відповідає таким компонентам підстави, визначеної в ч. 2 ст. 55 КК, як “посада або у зв’язку із заняттям певною діяльністю”. Відповідно, у санкції ч. 3 ст. 134 КК має місце протилежна ситуація: відсутній штраф, але вказується на покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, оскільки цей вид покарання встановлений у санкції ч. 3 ст. 134 КК з урахуванням названих компонентів його (виду покарання) підстави. Тому доцільно санкцію ч. 3 ст. 134 КК доповнити вказівкою на такий вид покарання, як штраф (у розмірі, децю більшому за той, що визначений у санкції ч. 1 ст. 134 КК), передбачивши в її редакції після слова “карається” наступне формулювання: “штрафом від суми десяти до ста двадцяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян”. На цих самих підставах слід доповнити санкцію ст. 138 (“Незаконна лікувальна діяльність”) КК покаранням у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (орієнтиром у цьо-

му разі може бути санкція ч. 3 ст. 134 КК), передбачивши після слів “на строк до трьох років” формулювання “, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого”.

При співвідношенні норм Особливої частини КК як загальної та спеціальної потрібно враховувати, що санкція спеціальної норми може бути більш суворою порівняно з санкцією загальної норми. Це правило слід враховувати у випадках, коли конструювання санкції спеціальної норми Особливої частини КК з урахуванням таких конкретизуючих ознак (конкретизуючого змісту) стосовно загальної норми [12, с. 102-10; 13, с. 11-12], що вказують на підвищений ступінь і характер суспільної небезпеки діяння, яке у поєднанні з іншими фактичними обставинами утворює вид кримінального правопорушення, передбачений загальною нормою (тому в спеціальній нормі зазначені ознаки можуть обтяжувати кримінальну відповідальність “за рахунок” свого специфічного змісту: механізму вчинення діяння, способів та засобів вчинення, наслідків тощо). Наприклад, порівняно із підробленням, яке передбачене у ч. 1 ст. 358 КК і за яке в санкції передбачене покарання у виді “штрафу до однієї тисячі НМДГ або арешту на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років”, службове підроблення (воно передбачене у ст. 366 КК та стосовно підроблення, передбаченого ч. 1 ст. 358 КК, обтяжується характером предмета підроблення, яким є офіційний документ, а також наявністю службової особи (ч. 1 ст. 366 КК) та тяжких наслідків, про які зазначається в ч. 2 ст. 366 КК) передбачає більш суворе покарання: “штраф від двох тисяч до чотирьох тисяч НМДГ або обмеження волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років” (санкція ч. 1 ст. 366 КК); “позбавлення волі на строк від двох до п’яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, зі штрафом від двохсот п’ятдесяти до семисот п’ятдесяти НМДГ” (ч. 2 ст. 366 КК). Стосовно норми, передбаченої ч. 1 ст. 358 КК, спеціальними також є норми, передбачені ч. 1

та ч. 2 ст. 319 “Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин” КК. Санкції цих спеціальних норм передбачають менш суворе покарання (порівняно із покаранням, передбаченим у санкції ч. 1 ст. 358 КК) у виді “штрафу до сімдесяти НМДГ”, але більш суворі покарання у вигляді “арешту на строк від трьох до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років” (крім цього, в санкції ч. 1 ст. 319 КК передбачені такі види покарання, які відсутні у санкції ч. 1 ст. 358 КК: “громадські роботи на строк від ста шістдесяти до двохсот сорока годин ... з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років”). При зіставленні покарань, передбачених санкцією ч. 2 ст. 319 КК та санкцією ч. 1 ст. 358 КК перші є більш суворими: “позбавлення волі на строк від двох до п’яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років”.

Висновки

Заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються або можуть бути застосовані (*de lege ferenda*) за кримінальні правопорушення, які посягають на фармацевтичну діяльність, поділяються на ті, що “знаходяться” а) у межах та б) поза межами кримінальної відповідальності.

Включення в модель кримінально-правової охорони тих заходів кримінально-правового характеру, що “перебувають” у межах кримінальної відповідальності, потребує дотримання правил:

а) диференціації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, що посягають на фармацевтичну діяльність, та

б) обґрунтованого конструювання санкцій норм Особливої частини КК.

З урахуванням аналізу норм особливої частини КК пропонується наступне:

а) передбачити ознаки отриманого доходу та майнової шкоди – доповнити ч. 1 ст. 312, ч. 1 ст. 313, ч. 1 ст. 318, ч. 1 ст. 319, ч. 1 та ч. 2 ст. 320, ч. 1 та ч. 2 ст. 321, ст. 322 КК вказівкою на “отриманий дохід” та “майнова шкода” у розмірах, не менших за розміри

штрафу, що зазначені в санкціях цих норм (адже за своїм змістом майнова шкода є показником суспільної небезпеки та безпосередньо зазначається у ч. 2 ст. 53 КК);

б) уникнути надто широких чи, навпаки, надто вузьких меж відповідних розмірів покарання у санкціях норм (це дозволяє виявити, наприклад, що покарання у виді обмеження волі за санкціями ч. 4 та ч. 5 ст. 134 КК (покарання у виді обмеження волі) є однаковими;

в) уникати ситуацій, коли верхній (максимальний) розмір покарання, передбачений санкцією попередньої частини статті Особливої частини КК, так би мовити, “накладається” на нижній (мінімальний) розмір покарання, визначений у санкції наступної частини такої статті.

г) не допускати випадків, коли між розмірами покарання, передбаченими в санкціях різних частин однієї і тієї ж статті КК, виникають певні “розриви”, оскільки в результаті цього із санкції “випадає” певний розмір покарання того самого виду (прикладом є санкції ч. 1 та ч. 2 ст. 325 КК);

г) узгодження ступеня та характеру суспільної небезпеки кримінального правопорушення конкретного виду (наприклад, у санкції ч. 3 ст. 321-1 КК);

д) врахування правил для передбачення в санкції статті Особливої частини КК додаткових покарань (це дає підстави переглянути санкції ч. 3 ст. 134 КК).

Література

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2005 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 21.01.2024).
2. Антонюк Н.О. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві України: монографія. Київ: Алерта, 2023. 554 с.
3. Волинець Р.А. Кримінально-правова охорона фондового ринку: сучасний стан та перспективи вдосконалення: монографія. Київ: ВД Дакор, 2018. 452 с.
4. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних право-

порушень: монографія / Ю.А. Пономаренко. Харків: Право, 2020. 720 с.

5. Пономаренко Ю.А. Значення системи покарань для диференціації кримінальної відповідальності в санкціях статей Особливої частини КК України. Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. *Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозиум* (Львів, 11-12 вересня 2009 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 188-190.

6. Берзін П. Деякі особливості визначення розміру покарання у виді штрафу за новою редакцією ст. 53 Кримінального кодексу України від 15 листопада 2011 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Випуск 90. С. 7-10.

7. Берзін П.С. Визначення покарання у виді штрафу за новою редакцією ст. 53 Кримінального кодексу України. *Юридичний вісник України*. 2012. № 13 (31 березня – 6 квітня). С. 11; № 14 (7-13 квітня). С. 11.

8. Берзін П.С. Визначення розміру покарання у виді штрафу за новою редакцією ст. 53 Кримінального кодексу України від 15 листопада 2011 року. *Право і громадянське суспільство*. 2012. № 1. С. 8–14.

9. Пономаренко Ю.А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.): наук. нарис / Ю.А. Пономаренко; [наук. ред. Ю. В. Баулін]. Х.: Право, 2012. 80 с.

10. Шаповалова О.А. Штраф як вид покарання за злочини у сфері господарської діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць*. Вип. 11. Х.: Кроссруд, 2006. С. 56–61.

11. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона податкових відносин: напрями удосконалення законодавства. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Вип. 9. К.: Спілка юристів України, 2001. С. 392–399.

12. Сень І.З. Спеціальні норми у кримінальному праві України: дисертація ; спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право ... канд. юрид. наук (доктора філософії) / Сень Ірина Зеновіївна; Львівський національний університет імені Івана Франка МОН України; Інститут держави і права ім.

В.М. Корецького НАН України. Львів, 2020. 268 с.

13. Павлик Л.В. Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Павлик Людмила Василівна; Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України. Львів, 2013. 20 с.

Frolova O.

**CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR
CRIMINAL OFFENCES THAT ENCROACH
ON PHARMACEUTICAL ACTIVITY**

The article is devoted to the consideration of issues of criminal responsibility for criminal offences that encroach pharmaceutical activity. Attention is focused on the fact that the criminal-legal measures applied or may be applied for criminal offences that encroach on pharmaceutical activity are divided into those that «are» 1) within the limits and 2) outside the limits of criminal responsibility. In the author's opinion, the inclusion in the model of criminal law protection of measures of a criminal law nature that «are» within the limits of criminal responsibility requires compliance with the rules: a) differentiation of criminal responsibility for criminal offences

that encroach on pharmaceutical activity, and b) reasonable construction sanctions of the norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

It is justified that since certain features of criminal offences that encroach pharmaceutical activity are associated with property damage and/or received income (in particular, when the pharmaceutical activity is economic, and the mandatory feature of such activity is the income received by the economic entity), then when constructing sanctions in the relevant norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, it is necessary to comply with the requirements specified in Part 2 of Article 53 of the Criminal Code of Ukraine.

The author notes that there should not be «gaps» between the amounts of punishment provided for in the sanctions of different parts of the same part of the Criminal Code of Ukraine, when a certain amount of punishment «falls out» between the upper (maximum) amount of punishment provided for by the sanction of the previous part of the article of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine of the same type, since the lower (minimum) amount of the punishment specified in the sanction of the next part of such article of the Criminal Code of Ukraine is much larger.

Key words: criminal responsibility, pharmaceutical activity, measures of criminal-legal influence, criminal offences.

ВЗАЄМОДІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

ВЕРБОВА Надія Ігорівна - ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ

ORCID: 0000-0001-5899-427X

УДК: 351.741.5:355.2(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.13>

Статтю присвячено дослідженню взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки та оборони в умовах сьогодення. Зважаючи на те, що оперативні підрозділи Національної поліції України діють у системі органів, а не відособлено, їх діяльність відзначається здатністю виконувати свої якомога ефективніше не ізольовано, а у взаємодії з іншими органами, зокрема, сектору безпеки та оборони, використовуючи їх можливості. Питання координації діяльності оперативних підрозділів стоїть особливо актуально, коли злочинність носить різноманітний характер, глибоко законспірована, а їй протистойть діяльність розгалуженої мережі підрозділів, правоохоронних органів, що потребує упорядкування, взаємозв'язку, узгодженості їх спільних дій, відповідної підпорядкованості і маневру силами і засобами. Зокрема, на Національну поліцію України покладаються повноваження щодо взаємодії зі Збройними силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України щодо боротьби з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями. У свою чергу, до обов'язків оперативних підрозділів входить здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами, у тому числі відповідними органами іноземних держав та міжнародних антитерористичних організацій, з метою швидкого і повного попе-

редження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень. Проте, попри важливість розвитку вказаного напрямку діяльності Національної поліції України та численні законодавчі зміни, з моменту впровадження у нашій державі воєнного стану і дотепер, нормативно-правове забезпечення сфери взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки та оборони все ще залишається недостатнє. Законодавство у цій сфері потребує внесення комплексних змін, спрямованих передусім на узгодження нині чинних нормативно-правових актів, а також розширення переліку повноважень оперативних підрозділів стосовно взаємодії, уточнення порядку взаємодії, з урахуванням потреб та викликів сьогодення.

Ключові слова: взаємодія, оперативні підрозділи, Національна поліція, сектор безпеки та оборони, умови воєнного стану.

Постановка проблеми

Однією з найважливіших складових державотворення, забезпечення національних інтересів майже в усіх сферах суспільного й державного життя є функціонування сектору безпеки й оборони. Важливе місце серед суб'єктів сектору безпеки і оборони посідає Національна поліція України, що зумовлено її завданнями та функціями. Разом з тим, успішне забезпечення завдань та виконання цих функцій органами та підрозділами поліції в умовах реальних та потенційних загроз, особливо в умовах воєнного стану, можливе тільки в разі повного узгодження

за часом, простором та алгоритмом дій з іншими суб'єктами сектора безпеки й оборони в межах наданої їм компетенції відповідно до законодавства.

Стан наукової розробленості теми

Питання взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України з іншими суб'єктами сектора безпеки та оборони неодноразово вивчалось українськими науковцями, серед яких: Д. В. Колодій, А. В. Мовчан, А. А. Нікітін та ін. Утім дотепер дана тематика не втрачає своєї актуальності. До того ж, більшість наукових доробків мають доволі обмежений характер.

Метою статті є дослідження взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України з іншими суб'єктами сектора безпеки та оборони в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу

Суб'єктами сектора безпеки й оборони є: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику, а також інші державні органи й органи місцевого самоврядування, які здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектора безпеки й оборони [1, с. 94].

Одним із провідних суб'єктів сектору безпеки й оборони слід вважати Національну поліцію України. Важливою формою взаємодії Національної поліції з іншими безпековими та оборонними органами України є її входження до складу Міністерства внутрішніх справ України, адже Міністерство внутрішніх справ України як центральний

орган виконавчої влади забезпечує координацію у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, захисту державного кордону, цивільного захисту та міграції. Це сприяє оперативному, швидкому та комплексному узгодженню дій усіх органів, які входять до складу Міністерства внутрішніх справ України [2, с. 44].

Оперативні підрозділи діють не самі по собі, а в системі органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Вони здатні виконувати свої завдання не ізольовано, а у взаємодії з іншими підрозділами правоохоронних органів, використовуючи їх можливості. Питання координації діяльності оперативних підрозділів стоїть особливо актуально, коли злочинність носить різноманітний характер, глибоко законспірована, а їй протистоїть діяльність розгалуженої мережі підрозділів, правоохоронних органів, що потребує упорядкування, взаємозв'язку, узгодженості їх спільних дій, відповідної підпорядкованості і маневру силами і засобами [3, с. 163].

Взаємодія може бути таких видів: гласною і негласною; безпосередньою й опосередкованою; постійною та тимчасовою; процесуальною та організаційною; зовнішньою і внутрішньою. У тому числі, залежно від періоду, протягом якого здійснюється взаємодія, і від ступеня об'єднання спільних зусиль, можна виділити такі її види: а) разова; б) періодична; в) постійна [4, с. 231].

Попередження, виявлення і припинення кримінальних правопорушень досягається шляхом поєднання зусиль усіх органів і підрозділів Національної поліції та забезпечення належного рівня їх взаємодії. Зокрема, оперативні підрозділи Національної поліції забезпечують збирання, накопичення, систематизацію отриманої інформації та здійснюють її перевірку з метою встановлення осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень, а також подій і фактів, які можуть сприяти їх розкриттю [5, с. 165].

Згідно зі статтею 7 п. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», до обов'язків оперативних підрозділів входить здійснювати взаємодію між собою та

іншими правоохоронними органами, у тому числі відповідними органами іноземних держав та міжнародних антитерористичних організацій, з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень [6].

У свою чергу, до пріоритетних напрямків розвитку взаємодії оперативних підрозділів у сфері протидії злочинності в умовах воєнного стану науковці відносять:

– обмін оперативно значимою, криміналістичною та іншою інформацією про кримінальні правопорушення, що готуються або вчинені, зокрема воєнні злочини, причетних до цього осіб та осіб, що розшукуються, а також обміну архівною інформацією із зазначених питань;

– виконання запитів та доручень за оперативно-розшуковими справами, взаємне сприяння в проведенні оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій, спільне здійснення спеціальних операцій;

– обмін досвідом роботи з питань оперативно-розшукової діяльності, сприяння в підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації кадрів, проведення міжвідомчих наукових досліджень з проблем протидії злочинності [5, с. 166].

Принагідно зауважимо, що після введення особливого правового режиму були внесені відповідні зміни в Законі України «Про Національну поліцію» [7], а саме на час воєнного стану, правоохоронцям розширили наступні повноваження:

1) за письмовим запитом органи поліції безоплатно одержують від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб державної форми власності інформацію, необхідну для виконання своїх завдань і повноважень, зокрема про військовополонених. Запит підлягає виконанню у триденний термін, а в разі неможливості – не пізніше десятиденного строку з дня отримання. У випадку виникнення причин, що перешкоджають виконати запит поліції, мають бути повідомлені ці причини;

2) конвоювання осіб, затриманих за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, узятих під варту, обвинувачених

або засуджених до позбавлення волі, а також охорона їх у залі суду;

3) поліція може утримувати в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, щодо яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, осіб, підданих адміністративному арешту, а також обвинувачених і засуджених;

4) оперативне розмінування: виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів. Поліція в межах компетенції проводить розмінування оперативного характеру в частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень;

5) техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, у тому числі пов'язаної з пожежами, та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху;

6) представництво та виконання зобов'язань України в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерполі;

7) співробітництво з Європейським поліцейським офісом (Європол).

При цьому, у зв'язку із введенням воєнного стану, на Національну поліцію України відповідно до п. 34 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» покладаються повноваження щодо взаємодії зі Збройними силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України щодо боротьби з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями [7].

Водночас, як влучно зауважують деякі науковці [8, с. 132], законодавцю необхідно регламентувати більш широкий перелік повноважень органів Національної поліції під час дії воєнного стану та регламентува-

ти порядок взаємодії та співпраці з іншими суб'єктами сектора безпеки й оборони України. Так, приміром, чинне законодавство, детально регламентуючи організаційні засади функціонування розвідки в Україні, суттєво звужує розвідувальний потенціал оперативних підрозділів Національної поліції України [9, с. 37-38].

Також суттєвими недоліками у здійсненні сумісної діяльності Національної гвардії України та Національної поліції України є те, що бракує чіткого розподілу функцій і завдань. Так, положення законів України «Про Національну гвардію України» [10] та «Про Національну поліцію» [7] у частині, що стосується реалізації «прав» і «поліцейських заходів» відповідно, розрізняються як за юридичним змістом, так і за логічною послідовністю викладення інформації. Є відмінності щодо застосування примусових заходів: у Законі України «Про Національну поліцію» [7] надається тлумачення поняттю «фізичний вплив (сила)», у Законі України «Про Національну гвардію України» [10] визначається право на застосування заходів фізичного впливу. Крім того, чинне законодавство не узгоджується в аспекті регулювання застосування спеціальних засобів. Зокрема, щодо підстав застосування кожного із них.

Можна відзначити й інші відмінності. Так, у Законі України «Про Національну гвардію України» [10] та наказі «Про затвердження Інструкції про організацію та несення служби з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки військовими частинами (підрозділами) Національної гвардії України» від 24.12.2019 року №1089 [11] передбачено самостійне несення служби військовослужбовцями частин і підрозділів Національної гвардії України. А в наказі «Про затвердження порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку» від 10.08.2016 року №773 [12] взаємодія здійснюється тільки під час несення служби спільними нарядами. У зв'язку із цим відповідно до викладеного вище необхідно більш чітко розподілити функції між Національною

гвардією України та Національною поліцією України у всіх сферах правоохоронної діяльності [13, с. 54].

Зважаючи на вказане, цілком слушним видається зауваження А. А. Нікітіна про необхідність оновлення нормативно-правової бази та розбудови законодавства з розширенням та уточненням термінів і понять, спрямованістю на врахування потреб та викликів сьогодення в забезпеченні національної безпеки України [14, с. 137]. При цьому, необхідно розробити та прийняти спеціальний єдиний нормативний акт, який би регламентував питання взаємодії між правоохоронними органами під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями та визначив конкретну відповідальність кожного із суб'єктів за неналежне його виконання [15, с. 287].

Висновок

Отже, в умовах воєнного стану неабияк актуалізується потреба забезпечення ефективної взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки та оборони. Проте, попри важливість розвитку вказаного напрямку діяльності Національної поліції України та численні законодавчі зміни, з моменту впровадження у нашій державі воєнного стану і дотепер, нормативно-правове забезпечення сфери взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки та оборони все ще залишається недостатнє. Тому чинне законодавство в цій сфері потребує внесення комплексних змін, спрямованих передусім на узгодження чинних нормативно-правових актів, а також розширення переліку повноважень оперативних підрозділів стосовно взаємодії, уточнення порядку взаємодії, з урахуванням потреб та викликів сьогодення.

Насамкінець зауважимо, що тематика взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції з іншими безпековими та оборонними органами України потребує подальшого наукового вивчення.

Література

1. Нікітін А. А. Основні напрямки та принципи діяльності національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони // Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали XIV міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 31 жовтня 2022 р. Одеса: ОДУВС, 2022. 174 с. С.94-97.
2. Бразалук М. Ю. Взаємодія національної поліції з іншими органами у сфері безпеки та оборони в умовах воєнного стану // Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір: Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 р. С. 43-45.
3. Колодій Д. В., Албул С. В. Напрями взаємодії оперативних підрозділів з органами досудового розслідування у протидії злочинам проти власності внутрішньо переміщених осіб в Україні // Правові та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 13 жовтня 2023 р.). Одеса: ОДУВС, 2023. С. 163-165.
4. Заворіна О. П. Особливості взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами Національної поліції в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. 2020. № 3 (91). С. 228-238.
5. Мовчан А. В. Напрями взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України у протидії злочинності в умовах воєнного стану // Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (3 листопада 2023 року) / упор. Р. М. Шехавцов. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 163-167.
6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>
7. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580#Text)
8. Муляр Г. В. Діяльність органів Національної поліції України в умовах правового режиму воєнного стану. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2023. № 61. С. 130-133.
9. Албул С. В. Категорії «розвідувальна інформація» та «інформація розвідки» в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції України». Економічна та інформаційна безпека: актуальні питання та інновації : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 04 листопада 2021 р. Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 37–38.
10. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 року №876-VII. URL: [URL: // zakon4.rada.gov.ua/laws/show//876-18](https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show//876-18)
11. Про затвердження Інструкції про організацію та несення служби з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки військовими частинами (підрозділами) Національної гвардії України : наказ МВС України від 24.12.2019 року №1089. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0195-20>
12. Про затвердження порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку : наказ МВС України від 10.08.2016 року №773. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text>
13. Радванський І. Г., Євтушенко І. В. Особливості організації взаємодії частин і підрозділів Національної гвардії України, Національної поліції України та інших правоохоронних органів у сфері охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки. Честь і закон. 2021. №2 (77). С. 52-57.
14. Нікітін А. А. Деякі питання взаємодії Національної поліції України під час захисту національних інтересів в умовах воєнного стану. Південноукраїнський правничий часопис. Науковий журнал. 2022. № 1-2. С. 133- 139.
15. Петренко Я. О., Неклеса О. В. Основи взаємодії оперативних підрозділів Укра-

їни, зокрема слідчими підрозділами, у протидії злочинам, що вчиняють організовані групи та злочинні організації // Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального аналізу в правоохоронній системі України: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 11 серп. 2022 р.) / редкол.: С. С. Чернявський, Д. І. Овсянюк, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 284-287.

THE INTERACTION OF THE OPERATIONAL UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE WITH OTHER SUBJECTS OF THE SECURITY SECTOR AND DEFENSES IN TODAY'S CONDITIONS

The article is devoted to the study of the interaction of operational units of the National Police of Ukraine with other subjects of the security and defense sector in today's conditions. Operational units do not operate by themselves, but in the system of bodies that carry out operational and investigative activities. They are able to perform their tasks not in isolation, but in cooperation with other units of law enforcement agencies, using their capabilities. The issue of coordinating the activities of operational units is especially relevant when crime is of a diverse nature, deeply conspiratorial, and it is opposed by the activities of an extensive network of units, law enforcement agencies, which requires ordering, interconnection, coordination of their joint actions, appropriate subordination and maneuvering

of forces and means. In particular, the National Police of Ukraine is entrusted with the authority to interact with the Armed Forces of Ukraine, the National Guard of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine, the State Special Transport Service, the Security Service of Ukraine in the fight against sabotage and intelligence forces of the aggressor (adversary) and paramilitary forces not provided for by the laws of Ukraine or armed formations. In turn, the duties of operational units include interaction between themselves and other law enforcement agencies, including the relevant bodies of foreign states and international anti-terrorist organizations, with the aim of prompt and complete prevention, detection and termination of criminal offenses. However, despite the importance of the development of the indicated direction of activity of the National Police of Ukraine and numerous legislative changes, since the introduction of martial law in our country until now, the regulatory and legal provision of the sphere of interaction of the operational units of the National Police of Ukraine with other subjects of the security and defense sector still remains not enough. Legislation in this area requires comprehensive changes, primarily aimed at harmonizing the current regulatory legal acts, as well as expanding the list of powers of operational units in relation to interaction, clarifying the order of interaction, taking into account the needs and challenges of today.

Key words: interaction, operational units, National Police, security and defense sector, martial law conditions.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ГРОМАДИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

НОВІЧЕНКО Андрій - доктор філософії, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.14>

Масштабне вторгнення на територію України збройних військ Російської Федерації направлене на реальну загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, демократично-конституційному ладу та іншим національним інтересам держави.

Збройний напад російських військ зумовив впровадження в Україні воєнного стану, який направлений на об'єднання та взаємодію не лише державних органів, таких як Збройні Сили України, Національну поліцію, Національну гвардію, місцеві державні адміністрації, а й органів місцевого самоврядування, територіальних громад та громадян, з метою захисту держави України.

Введення режиму воєнного стану обумовлено особливою увагою з боку держави, щодо аспектів взаємодії правоохоронних органів, зокрема поліції, із громадськими об'єднаннями, окремими громадянами з питань охорони громадського порядку, розбудови партнерської моделі взаємин між ними в умовах воєнного стану.

Ключові слова: поліція, правоохоронні органи, громадяни, взаємодія, воєний стан, агресія.

Постановка проблеми

Поліція, яка є органом публічної влади та здійснює поліцейську діяльність відповідно до Конституції України, міжнародних стандартів, покликана забезпечити можливість реалізації громадянами своїх конституційних права і свободи.

На сьогодні поліція посідає одне з важливих місць серед суб'єктів сек-

тору безпеки та охорони, що зумовлюється покладених на них завдань та обов'язків. З впровадженням воєнного стану на території України обов'язки правоохоронних органів збільшились, у той же час держава надала право громадянам надати відповідну допомогу виконавчим органам (Збройним Силам України, Національній поліції, Національній Гвардії). Така допомога має різні вирази: гуманітарна, матеріальна (збір коштів на потреби ЗСУ тощо), благодійна, фізична тощо. Протистояння та подолання агресії РФ можливо лише при об'єднанні та взаємодії державних органів, у тому числі і правоохоронних органів, та населення.

Стан дослідження проблеми

Дослідженням партнерських відносин між поліцією та населенням займалися такі вчені: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, О.Ю. Безпалова, М.В. Возник, О.В. Джафарова, В.Ю. Кікінчук, В.К. Колпаков, М.Ф. Криштанович, О.М. Литвинов, О.М. Музичук, В.П. Пилипишин, Є.В. Сергієнко, С.В. Сьомін, Д.В. Швець та інші. Проте, на теперішній час виникає необхідність дослідити питання взаємодії правоохоронних органів та населення в умовах воєнного стану, на що й направлена стаття.

Мета дослідження полягає у дослідженні взаємовідносин між Національною поліцією та громади під час воєнного стану.

Наукова новизна дослідження

Тривалий час учені-юристи у своїх наукових роботах, враховуючи реформування чинного на той час законодавства, досліджували та аналізували партнерські взаємовідносини між Національною поліцією та населенням. Їхні результати досліджень мають суттєве значення як для юридичної теорії, так для законодавства України.

Сучасні реалії, а саме збройна агресія та напад на Україну з боку збройних сил Російської Федерації, зумовили впровадження воєнного стану на всій території держави та внесення змін до чинного законодавства України. Ці зміни також торкнулись правоохоронної діяльності, а відтак доцільно додатково дослідити взаємодію поліції та громади в умовах воєнного стану, чим обумовлюється актуальність статті.

Виклад основного матеріалу

24 лютого 2022 року Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, в Україні було введено воєнний стан у зв'язку з повномасштабним вторгненням на територію України та актом збройної агресії з боку збройних сил Російської Федерації.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

На теперішній час воєнний стан в Україні було продовжено п'ять разів:

1) з 05 години 30 хвилин 26 березня 2022 року строком на 30 діб згідно з Указом Президента України від 14 березня 2022 року № 133/2022;

2) з 05 години 30 хвилин 25 квітня 2022 року строком на 30 діб згідно з Указом Президента України від 18 квітня 2022 року № 259/2022;

3) з 05 години 30 хвилин 25 травня 2022 року строком на 90 діб згідно з Указом Президента України від 18 травня 2022 року № 341/2022;

4) з 05 години 30 хвилин 23 серпня 2022 року строком на 90 діб згідно з Указом Президента України від 12 серпня 2022 року № 573/2022;

5) з 05 години 30 хвилин 21 листопада 2022 року строком на 90 діб згідно з Указом Президента України від 7 листопада 2022 року № 757/2022;

6) з 05 години 30 хвилин 19 лютого 2023 року строком на 90 діб згідно з Указом Президента України від 7 лютого 2023 року № 2915/2023.

У сучасних умовах реформування законодавства України, прийняття його відповідно до норм європейського права та в умовах сьогодення актуальності набуває питання здійснення громадського контролю діяльності безпекових служб. Громадський контроль є важливою формою реалізації демократії, оскільки дає можливість населенню брати участь у державному управлінні, вирішенні державних і суспільних справ, активно впливати на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, особливо в військовий час. При органах державної влади створені Громадські ради, активізувалося висвітлення їх діяльності у ЗМІ, соціальних мережах, функціонують телефони «гарячих» ліній, створені чат-боти, для повідомлення інформації, подання заяв громадянами, які потребують гуманітарної або будь-якої іншої допомоги; у приміщеннях та на території підрозділів Національної поліції та інших безпекових служб встановлено цілодобове відеоспостереження, патрульні поліцейські використовують нагрудні камери відеофіксації, проте питання

громадського контролю діяльності безпечних служб залишається актуальним.

Національна поліція, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження положення про Національну поліцію» [2], сприяє забезпеченню відповідно до Законів України «Про правовий режим воєнного стану» на всій території України, адже безпосередньо від ефективності роботи Національної поліції залежить дуже багато, головним її завданням є забезпечення внутрішньої безпеки держави. Особливості діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану визначаються чинним законодавством, перш за все Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Відповідно до цього закону Національна поліція сприяє діяльності військової адміністрації, судів, прокуратури, судових органів у період дії воєнного стану; звітує перед військовою адміністрацією про правове становище на відповідній території, бореться зі злочинністю, здійснює охорону громадського порядку та результати діяльності [3].

В Україні 15 березня 2022 року народні депутати України ухвалили Закон (проект № 7147) «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою вдосконалення діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану» [4, с. 87].

Ефективне сприяння діяльності в умовах воєнного стану вищеперерахованих суб'єктів з боку працівників Національної поліції зумовлюється взаємодією з громадою. Охочих захищати територію України серед мирного населення виявилась значна кількість осіб. Широко залучаються громадяни України до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, стримування і відсіч агресії та завдання противнику неприйнятних втрат, з огляду на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України. Так цивільні особи були сформовані в підрозділи добровільних формувань територіальної оборони, що діють на підставі Закону України «Про основи національного спротиву».

Згідно з п. 8 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основи національного спротиву», національний спротив – комплекс заходів, які організуються та здійснюються з метою сприяння обороні України шляхом максимально широкого залучення громадян України до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, стримування і відсіч агресії та завдання противнику неприйнятних втрат, з огляду на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України [5].

П.п. 1, 2, 16 ч. 1 ст. 1 цього ж Закону роз'яснюють, що доброволець Сил територіальної оборони Збройних Сил України – громадянин України або іноземець чи особа без громадянства, який перебуває в Україні на законних підставах впродовж останніх п'яти років та на добровільній основі зареєстрований до проходження служби у складі добровольчого формування Сил територіальної оборони Збройних Сил України;

добровольче формування територіальної громади – воєнізований підрозділ, сформований на добровільній основі з громадян України, які проживають у межах території відповідної територіальної громади, який призначений для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони;

територіальна оборона – система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються в мирний час та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги в захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій [5].

Метою національного спротиву є підвищення обороноздатності держави, надання обороні України всеохоплюючого характеру, сприяння забезпеченню готовності громадян України до національного спротиву (ч. 2 ст. 3 цього Закону).

Територіальна оборона складається з декількох складових:

1) військової: включає органи військового управління, військові частини Сил територіальної оборони Збройних Сил України, інші сили і засоби сил безпеки та сил оборони, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони;

2) цивільної: включає державні органи, органи місцевого самоврядування, які залучаються до територіальної оборони;

3) військово-цивільної: включає штаби зон (районів) територіальної оборони та добровольчі формування територіальних громад, які залучаються до територіальної оборони (ст. 4 Закону України «Про основи національного спротиву»).

Охорона правопорядку у громадських місцях є складною соціальною проблемою, у вирішенні якої бере участь значна кількість суб'єктів у мирний час. А сучасні реалії, що відбуваються сьогодні в Україні, ще більш посилюють складність цієї проблеми. Визначаючи коло суб'єктів забезпечення правопорядку в громадських місцях, необхідно враховувати те, що їхній склад залежить від завдань, що стоять у конкретний період розвитку держави.

Завдання територіальної оборони чітко визначені у ч. 3 ст. 3 Закону України «Про основи національного спротиву», у кожному пункті завдань добровільного формування прослідковується їх взаємодія з правоохоронними органами, Збройними Силами України, місцевими державними адміністраціями, місцевим самоврядуванням, громадянами тощо, яка направлена на підвищення обороноздатності, збереження суверенітету держави та цілісності її території, охорону національної безпеки, захисту державного кордону, прав та свобод громадян, забезпечення правопорядку тощо [5].

Членом добровольчого формування може бути громадянин України віком від 18 років, який проживає на території громади, де діє добровольче формування, пройшов медичний, професійний та психологічний відбір (перевірку) і уклав контракт добровольця територіальної оборони.

Порядок утворення добровольчих формувань територіальних громад регламентується Постановою КМУ від 29 грудня 2021 р. № 1449 «Про затвердження Положення про добровольчі формування територіальних громад».

На теперішній час збройна агресія Російської Федерації щодо України продовжує нищити мирне населення, завдає значних руйнувань житловим будинкам, критичній

інфраструктурі, підприємствам, соціальним закладам тощо. Немає жодної галузі, яка б не постраждала від війни. Волонтери, громадські активісти, медики, бізнесмени, благодійники тощо долучаються до боротьби з ворогом через взаємодію зі Збройними Силами України, правоохоронними органами, місцевими державними адміністраціями, місцевим самоврядуванням, громадянами.

Крім того, згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», які створюються тимчасово та виконують повноваження місцевих органів виконавчої влади. Так, військово-цивільні адміністрації – це тимчасові державні органи в селах, селищах, містах, районах та областях, що діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції) або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях) і призначені для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі в протидії актам збройної агресії, диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації, зокрема проведення антитерористичної операції [10].

Голови обласних військових адміністрацій України визначають пріоритетами:

- 1) постійну комунікацію з громадою про ситуацію в областях;
- 2) забезпечення роботи всіх комунальних підрозділів міст і сіл;
- 3) організацію евакуації із небезпечних районів;
- 4) організацію гуманітарної допомоги постраждалим;
- 5) покращення умов проживання для вимушених переселенців;
- 6) налагодження зв'язків із закордонними партнерами та організаціями.

Значну роль у виконанні вищезазначених пріоритетів відіграє волонтерська діяльність. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність», волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги [6].

Згідно з п. 3 ч. 3 ст. 1 цього Закону, надання волонтерської допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та/або іншої країни проти України, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам кримінальних правопорушень, біженцям, внутрішньо переміщеним особам [6].

Волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги (ст. 7 Закону України «Про волонтерську діяльність»).

На сьогодні багато людей, Збройні Сили України, інші добровільні формування потребують допомоги у вигляді гуманітарного внеску, збору коштів, допомоги з перевезенням, закупівлею певних товарів тощо. Низка українців саме під час воєнного стану почала займатись волонтерською діяльністю. Деякі з них приєднались до вже існуючих благодійних фондів, організацій, а деякі розпочали самостійну волонтерську діяльність. В основному волонтери займаються гуманітарною допомогою особам, які їй потребують. Згідно з ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу», гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у

вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту [7]. Гуманітарна допомога є різновидом благодійництва і має спрямовуватися відповідно до обставин, об'єктивних потреб, згоди її отримувачів та за умови дотримання вимог статті 3 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [8].

Гуманітарна допомога ще проявляється в наданні юридичної консультації, правозахисних послуг, медичної допомоги, перевезення людей з «гарячих» точок у більш безпечне місце тощо.

Міністерство оборони України створило платформу для волонтерів, що займаються Збройними Силами України (ЗСУ) і територіальною обороною (ТРО). Мета проєкту – об'єднати та скоординувати дії всіх волонтерів, що працюють над забезпеченням потреб ЗСУ і ТРО. Платформа дозволить фахівцям Міністерства Оборони України в реальному часі відстежувати можливості волонтерів по закриттю конкретних потреб для армії [9].

Акт збройної агресії російських військ призвів до ряду викликів для здійснення кримінального провадження на території України. Необхідність внесення змін до кримінального процесуального законодавства України виникла ще у 2014 році з моменту початку тимчасової окупації Кримського півострову та окремих районів Донецької та Луганської областей.

Повномасштабне, агресивне вторгнення Російської Федерації в Україну сприяло впровадження воєнного стану. Ракетні обстріли об'єктів цивільної інфраструкту-

ри, терор та напади на населення й активні бойові дії на значній території держави призвели до фіксації значної кількості кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, а також миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Так, станом на 1 серпня 2022 року з моменту широкомасштабного вторгнення правоохоронними органами України було зареєстровано 25161 кримінальне правопорушення за фактами вчинення порушень законів та звичаїв війни (за ст. 438 Кримінального кодексу України) та 12340 злочинів проти національної безпеки (за ст.ст. 110, 111, 111-1, 111-2, 113 та ін. Кримінального кодексу України). Система правосуддя України знову опинилась у ситуації 2014 року, тільки тепер у значно більших масштабах [11].

Ведення активних бойових дій та відсутність у правоохоронних органів України доступу до територій, де було вчинено кримінальні правопорушення, зумовлюють виникнення проблем на етапі здійснення досудового розслідування, зокрема щодо: особливостей проведення окремих процесуальних дій (зокрема, дистанційний допит свідків, огляд та збереження інформації з відкритих джерел), прийняття та оформлення процесуальних рішень (у тому числі щодо доступу до суду), здійснення досудового розслідування за відсутності підозрюваного (*in absentia*), відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, удосконалення системи захисту свідків, потерпілих, фахівців, що працюють з такою категорією проваджень, зміна строків розслідування такої категорії проваджень (не мають спливати щонайменше до деокупації територій, де вчинено протиправне посягання).

З 24 лютого 2022 року до Кримінального процесуального кодексу України вже дев'ять разів були внесені зміни. Зокрема, редакція ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України, яка встановлює особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, уже змінювалась три рази. Верховна Рада України продовжує розглядати законопроекти різного спрямування, які пропонують зміни до кримінального процесуального законодавства України.

Окремим аспектом є особливість взаємодії правоохоронних органів України з правоохоронними органами інших держав та міжнародними судовими інстанціями стосовно відправлення правосуддя за найтяжчі міжнародні злочини, зокрема Міжнародним кримінальним судом. На етапі досудового розслідування важливо забезпечувати єдиний стандарт збору доказів у відповідних провадженнях. Так, 26 березня 2022 року Генеральні прокурори України, Польщі та Литви підписали Угоду про створення спільної слідчої групи для розслідування воєнних кримінальних проваджень та злочинів проти людяності на території України. За повідомленням Офісу Генерального прокурора, діяльність групи буде зосереджуватись на зборі, безпечному зберіганні та швидкому обміні інформацією та доказами воєнних правопорушень, зібраними в ході розслідувань на території держав-сторін, а також оперативно-розшукових заходах. У подальшому до неї приєднались Естонія, Латвія та Словаччина. Також до Групи доєднався і Міжнародний кримінальний суд (МКС) в якості учасника. Усі країни-учасниці, крім України, ратифікували Римський статут та приєднались до Міжнародного кримінального суду, що вимагало приведення до відповідності їх національного законодавства з урахуванням міжнародних стандартів, якими керується МКС [11].

Крім того, новелами Кримінального процесуального кодексу України після повномасштабного вторгнення Російської Федерації, стали норми щодо особливостей співпраці з Міжнародним кримінальним судом.

Ще одне негативне явище, з яким на теперішній час стовхнулася Україна, — це колаборація. Колабораціоніст — особа, яка усвідомлено співпрацює із окупаційною цивільною чи військовою владою на шкоду власній країні.

Згідно із загальним національним правом діяльність колабораціоністів визнавалась як зрада громадян та як зрада інтересів своєї держави; залежно від міри шкоди державі, спричиненої колаборантом, передбачалось або довгострокове ув'язнення, або смертна кара.

Колабораціоністи – це особи, громадяни України, які, як правило, чекали на «руський мир» та всіляко сприяють (допомагають) збройним силам Російської Федерації окремо та державі-агресорці в цілому. Тобто співпраця населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників і участь у переслідуванні патріотів країни, громадянином якої є колаборант.

Така допомога проявляється в наданні для російських військових потрібної для них інформації щодо розташування Збройних Сил України, їх техніки тощо шляхом фотофіксації, відеофіксації, «злиття» геолокації тощо, надання харчової, побутової допомоги, місця проживання, пропагандують «краще життя у Російській Федерації» тощо.

Громадяни України, які є патріотами своєї держави і які стали свідками дій колаборанта або підозрюють особу в співпраці з державою-агресоркою, негайно повідомляють про це Службу Безпеки України для подальшої перевірки та прийнятті відповідних заходів щодо колаборанта і таким чином прослідковуються партнерські взаємини між населенням та органами виконавчої влади.

Наприклад, прокурори на Харківщині закінчили досудові розслідування щодо жительки села Липці та жителя Харкова. Їх судитимуть за статтею «державна зрада» (ст. 111-1 КК України). Жителька Липців, за версією слідства, допомагала російським військовослужбовцям: «В обмін на прихильність окупантів 31-річна жінка передавала загарбникам продукти харчування, алкогольні напої, готувала їм їжу і прала одяг». 52-річний харків'янин підтримував збройну агресію Російської Федерації проти України на сторінках у соцмережах, зазначили у прокуратурі. Протягом березня-квітня 2022 року чоловік публікував на власній сторінці у соціальній мережі дописи антиукраїнського змісту із закликами підтримувати збройну агресію РФ проти України та рішення президента держави-агресора. Прихильник «спецоперації» також публікував матеріали, у яких прославляються російські окупанти,

і поширював відео з виступами російських пропагандистів [12].

Слідчі оголосили підозру жителю села Хотімля (Чугуївський район), який підтримував Росію. Як установило слідство, у Хотімлі чоловік неодноразово публічно висловлював підтримку дій Росії. Крім того, він розвозив продукти на блокпости, де перебували російські окупанти. Колаборант переконував місцеве населення, що військовослужбовці Збройних сил Російської Федерації не обстрілюють населені пункти Харківщини та мирне населення, а навпаки, запевняв, що ці обстріли вчиняються лише українськими військовими.

Чоловік підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 111-1 (колабораційна діяльність) Кримінального кодексу України [13].

Висновки

У сучасних умовах протидії збройної агресії російських військ окремо та Російській Федерації в цілому актуальним є питання щодо організації діяльності та взаємодії між правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування, територіальними громадами, населенням в умовах введення воєнного стану в Україні, з метою запобігання, виявлення, розслідування кримінальних правопорушень, охорони громадського порядку, відстоювання державного суверенітету, збереження цілісності України, захисту конституційних прав, демократичного ладу та інших національних інтересів держави.

Література

1. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250).
2. Постанова КМУ № 877 від 28.10.2015 «Про затвердження Положення про Національну поліцію». URS: <https://www.kmu.gov.ua/npras/248607704> (дата звернення: 26.11.2022).
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. No 28 ст. 250 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 26.11.2022).

4. Гіденко Є.С. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. ДІЇ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. «Young Scientist» • No 6 (106) • June, 2022 (стр. 87).

5. Закон України «Про основи національного спротиву». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2021, № 41, ст.339).

6. Закон України «Про волонтерську діяльність». (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 42, ст.435).

7. Закон України «Про гуманітарну допомогу». (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 51, ст.451).

8. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 25, ст.252).

9. Платформа для волонтерів, що займаються ЗСУ і ТРО. URS: <https://people4ua.com/> (дата звернення: 26.11.2022).

10. Закон України «Про військово-цивільні адміністрації». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.87).

11. Досудове розслідування в умовах воєнного стану. URS: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/213263_dosudove-rozsliduvannya-v-umovakh-vonnogo-stanu-yak-zmni-vneseno-v-kpk (дата звернення: 29.11.2022).

12. Поширював кремлівські наративи, допомагала загарбникам: на Харківщині судитимуть двох колаборантів. URS: <https://suspilne.media/300752-posiruvav-kremlivski-narativi-dopomagala-zagarbnikam-na-harkivsinii-suditimut-dvoh-kolaborantiv-prokuratura/> (дата звернення: 29.11.2022).

13. Житель Харківської області розвозив продукти на блокпости окупантів. URS: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/zhytel-kharkivskoyi-oblasti-rozvozyv-produkty-na-blokposty-okupantiv> (дата звернення: 29.11.2022).

14. Закон України «Про Національну поліцію». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379).

RELATIONS BETWEEN THE NATIONAL POLICE AND THE COMMUNITY DURING MARTIAL LAW

The large-scale invasion of the territory of Ukraine by the armed forces of the Russian Federation is aimed at a real threat to state sovereignty, territorial integrity, the democratic constitutional system and other national interests of the state.

The armed attack of the Russian troops led to the introduction of martial law in Ukraine, which is aimed at the unification and interaction of not only state bodies, such as the Armed Forces of Ukraine, the National Police, the National Guard, local state administrations, but also local self-government bodies, territorial communities and citizens, with the aim of resisting the destruction of the state of Ukraine.

The armed attack of the aggressor country caused special attention on the part of the state, which must be paid to aspects of the interaction of law enforcement agencies, in particular the police, with public associations, citizens on matters of public order protection, development of a partnership model of relations between them under martial law.

Keywords: *police, law enforcement agencies, citizens, interaction, martial law, aggression.*

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ЗЛОЧИННОСТІ: АНАЛІЗ ФАКТОРІВ, ЯКІ ПРИЗВОДЯТЬ ДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

ШАЙ Роман Ярославович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка».

ORCID ID: [HTTPS://orcid.org/0000-0003-2788-6035](https://orcid.org/0000-0003-2788-6035)

ШАРДАКОВА Анастасія - студентка II курсу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

УДК: 343.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.15>

Ця робота звертає увагу на глибоке вивчення психології злочинців та факторів, які визначають їхні вчинки. У роботі досліджуються різні психологічні аспекти, включаючи особистісні риси, вплив соціального середовища та психічні розлади. Зосереджується увага на історичному розвитку вивчення психології злочинців, розглядаючи перехід від класичних теорій до сучасних підходів.

Ця робота покликана відкрити завісу та розкрити таємниці психології злочинця, дозволяючи читачам глибше зрозуміти, які психологічні механізми лежать в основі вчинення злочинів.

Варто зазначити, що злочинність є складним явищем, яке визначається багатьма факторами, включаючи мотивації, психологічні та соціальні характеристики злочинців.

У процесі злочинної діяльності виробляються своєрідні вміння та навички, звички й схильності, тобто «злочинний» почерк. Знання специфіки способів злочинної діяльності – ключ до виявлення винних. Про особистість злочинця необхідно говорити в тому разі, коли йдеться про певну систему злочинних дій. Це зумовлено тим, що особистість формується в процесі діяльності (зокрема, злочинної).

Кримінальний аналіз є важливим і необхідним елементом системи інформаційного забезпечення боротьби з організованою злочинністю. Його мета полягає в тому, щоб досліджувати та аналізувати злочини, встановлювати їхні причини та обставини, визначати злочинні тенденції та небезпечні

зони, а також розробляти заходи для їх запобігання та протидії

На стику психології і юриспруденції виникла кримінальна психологія, головне завдання якої – внести свій вклад у вирішення складних проблем зміцнення правової основи держави, посилення боротьби з правопорушеннями і злочинами. Психологічні знання потрібні кожному юристу та криміналісту, так як дозволяють йому пізнати психічні особливості особистості, її властивості, які обумовлюють специфіку її поведінки, діяльності, спілкування і т.п.

Ключові слова: психологія злочинця, фактори злочинності, попередження кримінальних правопорушень, злочинець, кримінальна особистість, мотивації.

Постановка проблеми

Реалії нашого життя вказують на те, що рівень злочинності зростає, і попри те, що існує тенденція не позбавляти злочинців волі, а знаходити більш гуманні шляхи покарання, наприклад, штраф, позбавлення майна тощо, усе ж покарання у виді позбавлення волі та поміщення засудженого на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу передбачається Кримінальним Кодексом України.

Зрозуміло для всіх, що науковцям та дослідникам різних галузей потрібно продовжувати працювати для досягнення єдиного результату – зниження рівня злочинності. Знання психологічних особливостей злочинців та вміння їх діагностувати спри-

яють розробці психокорекційних програм, покращенню стану засудженого та розробці програм, спрямованих на протидію злочинності в цілому.

Ця робота дозволить розширити наше знання про психологічні витоки злочинності та встановити основи для розробки ефективних стратегій протидії та запобігання злочинам у сучасному суспільстві.

Аналіз дослідження проблеми

Особа злочинця завжди була важливою темою для дослідження в галузі кримінології, кримінальної психології та соціології. Залежно від визначення кримінальної особистості, злочинця можна розглядати як людину з певними характеристиками, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення. Серед дослідників, які вивчали та вивчають психологічні механізми злочинності, існує багато визначених постатей: Сігмунд Фрейд, Тревор Герні, Роберт Готтфредсон і Тревор Хірші, Кесаре Ломброзо та Чезаре Беккарії, Чорноус.

Мета статті полягає в тому, щоб глибоко вивчити та розкрити психологічні аспекти злочинності, сприяючи розумінню та розвитку стратегій протидії цьому явищу в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу

Злочинність завжди привертала увагу суспільства і науковців, які намагаються розгадати та зрозуміти фактори, що стоять за вчиненням протиправних дій. Однак для повного розуміння цього явища необхідно звернутися до його коренів і спробувати визначити, як змінювалася концепція про психологію злочинців протягом історії.

На початку XIX століття *класичні теорії*, представлені, наприклад, теорією Кесаре Ломброзо та Чезаре Беккарії, акцентували увагу на внутрішніх чинниках, які призводять до вчинення злочинів. Ці теорії розглядали злочинність як результат вроджених особливостей та відхилень у структурі особистості. Проте, з розвитком кримінальної психології стало очевидним, що для повного розуміння механізмів злочинності необхідно розглядати ширший контекст.

Справді, соціально-психологічні, біофізичні, юридичні та інші ознаки, навіть ті, які переважно є за межами складу злочину безпосередньо впливають на нього. Ці ознаки через їх різноманіття унеможливають формулювання єдиної законодавчої категорії особи злочинця, але обов'язково повинні досліджуватися, встановлюватися та враховуватися судом під час визначення правових наслідків злочину на етапі індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання або їх виключення [1, с. 58-60].

Без сумніву, знаючи загальні характеристики злочинця, його особливості та типологічні риси, не можна водночас забувати, що в будь-якій сфері практичної діяльності із протидії злочинності співробітник правоохоронного органу завжди має справу з особистістю. Тому у всіх випадках він зобов'язаний мати на увазі індивідуальну неповторність кожного конкретного підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого. Ознаки особи злочинця є взаємозалежними, вони органічно поєднані, утворюючи єдиний соціально-біологічний зміст людини.

Ю. М. Чорноус зазначає, що спільним для всіх тактичних прийомів, що розробляються в межах розділу криміналістичної тактики, є їх психологічне підґрунтя, виражене у психологічному механізмі їх реалізації [2, с. 15]. Наприклад, у ході огляду місця події слідчий може умовно поставити себе на місце злочинця [3, с. 7]. Таким чином, він зможе глибше поринути в обстановку місця події, визначитися із особливостями поведінки злочинця на місці події, тобто до, під час або ж після вчинення злочину, змоделювати механізм злочину та сліди, які мали залишитися.

Із зростанням впливу соціальних наук у середині XIX століття, теорії злочинності почали враховувати соціальні чинники, що впливають на формування особистості та її злочинне поведінка. Такі школи, як школа позитивізму та італійська школа кримінології, вказували на важливість соціального середовища та взаємодії з оточенням для розуміння джерел злочинності.

Однією з основних теорій є *теорія соціальної інтеграції*. Згідно з нею, люди, які мають високий рівень соціальної інтеграції,

тобто відчують себе частиною соціуму та приймають його цінності, менш схильні до злочинної поведінки [4].

Теорія контролю відображає протилежну залежність, де люди, які мають слабкі соціальні зв'язки, відчуються відокремленими від соціуму та менш схильні до виконання соціальних норм.

Іншою теорією є *теорія диференційованої асоціації*, відповідно до якої злочинність може бути вивчена через аналіз соціального середовища та взаємодію з людьми, що мають певну схильність до злочинної поведінки.

Теорія стресу та злочинності показує прямий зв'язок між стресом та злочинністю. Згідно з цією теорією, люди, які не можуть ефективно впоратися зі стресом, можуть стати злочинцями [4].

Одним із ключових факторів, які визначають особистість злочинця, є мотивація. Існує декілька *теорій мотивації злочинців*, включаючи теорію матеріальної користі, теорію бажання до ризику, теорію реваншу та теорію відчуття безпеки. Згідно з теорією матеріальної користі, злочинці вчиняють кримінальні правопорушення з метою отримання матеріальних благ. Теорія бажання до ризику стверджує, що деякі злочинці вчиняють кримінальні правопорушення з метою відчуття адреналіну та підвищення своєї самооцінки. Теорія реваншу вказує на те, що деякі злочинці вчиняють кримінальні правопорушення як відповідь на пережиті образи або насилля. Теорія відчуття безпеки стверджує, що деякі злочинці вчиняють кримінальні правопорушення для забезпечення себе відчуттям безпеки або захисту своєї території [5].

Моральні ознаки особи показують її світогляд, духовність, погляди, переконання, ціннісні орієнтації. Злочинці відрізняються негативним або байдужим ставленням до виконання своїх громадянських обов'язків, додержання правових норм, вибором незаконних засобів задоволення особистих потреб, егоїзмом, ігноруванням суспільних інтересів.

Психологічні ознаки особи містять особливості її інтелектуальних, емоційних і волевових якостей.

— Інтелектуальні властивості охоплюють: рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, широту або вузькість поглядів, зміст і різноманітність інтересів тощо. Кримінологічні дослідження показують, що більшість осіб, які вчинили злочини (зокрема, насильницькі), характеризується зниженим рівнем загальноосвітніх знань, вузьким світоглядом, а то й розумовою відсталістю та обмеженими здібностями до якоїсь суспільно корисної діяльності.

— Емоційні якості особи характеризують урівноваженість і рухливість нервових процесів (вид темпераменту), ступінь емоційного збудження, силу та темп реагування на різні зовнішні подразники та ситуації. Так, особам, які вчинили насильницькі злочини, притаманні нестриманість, необдуманість вчинків, агресивність, конфліктність, мінливість у ставленні до інших людей.

— Вольові властивості особи полягають у вмінні свідомо регулювати свою поведінку, здатності приймати й виконувати правильні рішення, досягати поставленої мети. Треба зазначити, що певна частина злочинців володіє сильними волевовими якостями, але вони слугують для задоволення анти-суспільних потреб та інтересів. Інші злочинці характеризуються слабовіллям, піддатливістю, неспроможністю протистояти негативним зовнішнім впливам. Розглянуті нами ознаки особи злочинця перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності [6].

Крім соціальних та психологічних факторів, що є переважаючими, злочинність також спричиняється й іншими чинниками. Наприклад, економічні труднощі, безробіття та бідність можуть стати причиною зростання кількості кримінальних правопорушень у певній громаді. Культурні фактори, такі як моральні норми, духовні цінності та традиції, також можуть впливати на злочинність. Політичні та правові чинники, такі як ефективність поліції, судів та в'язниць, також можуть мати вплив на злочинність у певній громаді [5, с. 162].

У ХХ столітті з'явилися нові напрямки, такі як етимологічні та екологічні підходи, які висвітлювали психічні розлади та вплив соціокультурного середовища на особистість злочинця. Розглядаючи такі аспекти,

сучасні дослідження в галузі кримінальної психології націлені на вивчення взаємодії між внутрішніми та зовнішніми чинниками, які сприяють вчиненню злочинів [5].

Етимологічні підходи в сучасних дослідженнях фокусуються на вивченні коренів злочинності, зокрема, на генетичних, біологічних та психологічних аспектах. Дослідження генетичного коду та функцій мозку надають нові інсайти в розуміння особливостей, які можуть впливати на нахил до вчинення злочинів.

Екологічні підходи розглядають вплив зовнішнього середовища, включаючи соціальні та культурні чинники, на формування особистості та вчинення протиправних дій. Дослідження в цьому напрямку допомагають зрозуміти, як соціокультурний контекст може визначати стандарти поведінки та формувати менталітет, що може впливати на кримінальну активність.

Надзвичайно актуальною сьогодні є психологія злочинця в умовах війни і потребує вирішення, у тому числі й на законодавчому рівні. Внутрішні переконання особи в більшості випадках руйнуються та несуть згубний характер для всього суспільства. Більше того, хаос та неконтрольованість певних територій породжує високий рівень злочинності та безвідповідальності за це.

Висновки

Отже, злочинність є складною проблемою, яка впливає на багато аспектів життя людей. Щоб ефективно боротися з цією проблемою, потрібно враховувати різні соціальні, психологічні, економічні, культурні та правові чинники, які можуть сприяти зниженню рівня злочинності. Тому для ефективного зниження кількості злочинної поведінки, на нашу думку, потрібно застосувати комплексний підхід.

Комплексне вивчення особи злочинців не повинно обмежуватися встановленням якихось окремих ознак, які нерідко лише поверхово характеризують особу, а має проводитись з достатньою глибиною та у їх взаємодії. Це буде гарантією більш повного виявлення чинників генезису особи злочинця з метою застосування адекватних заходів

для її корекції та не допущення вчинення злочинів у майбутньому.

Література

1. Куликович А.Ю., Значення психологічних ознак особи злочинця: кримінологічний аналіз. Південноукраїнський правничий часопис «Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення». Одеса, №1 2018, с. 58-60
2. Дільна З. Ф. Психологічні особливості діяльності слідчого під час огляду місця події. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1. С. 1–14.
3. Чорноус Ю. М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. Юридична психологія. 2020. Том 26. № 1. С. 13–21.
4. Котов С. Ю., Чернов, А. В. Криміналістика : навч. посіб. Харків : Право, 2012. 320 с,
5. Бардін А. Н. Соціальна психологія: навчальний посібник. Видавничий дім «Слово». Київ. 2017. 496 с.
6. Суслова Л. М., Волощук В. М., Гаврилюк Л. В. Криміналістика : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. 448 с.

Shai Roman

Ph.D. in Law

*Professor of the Department
of Criminal law and procedure,
Psychology and Innovative Education of
the National University*

Lviv Polytechnic University, Lviv

Shardakova Anastasiia

Student of the

Institute of Law, Psychology and Innovative

Education

Lviv Polytechnic National University

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF CRIME: ANALYSIS OF FACTORS THAT LEAD TO CRIME

This work draws attention to the in-depth study of the psychology of criminals and the factors that determine their actions. The work explores various psychological aspects, including personality traits, the influence of the social environment and mental disorders.

It also focuses on the historical development of the study of criminal psychology, examining

the transition from classical theories to modern approaches.

This work is intended to lift the veil and reveal the secrets of criminal psychology, allowing readers to better understand the psychological mechanisms underlying the commission of crimes.

It is worth noting that crime is a complex phenomenon that is determined by many factors, including the motivations, psychological and social characteristics of criminals.

In the course of criminal activity, specific skills, habits and inclinations are developed, i.e., a «criminal» handwriting. Knowledge of the specifics of criminal activity is the key to identifying the perpetrators. It is necessary to talk about the personality of the offender when it comes to a certain system of criminal actions. This is due to the fact that personality is formed in the process of activity (including criminal activity).

Criminal analysis is an important and necessary element of the information support system for the fight against organized crime. Its purpose is to investigate and analyze crimes, establish their causes and circumstances, identify criminal trends and danger zones, and develop measures to prevent and counteract them.

At the intersection of psychology and jurisprudence, criminal psychology emerged, whose main task is to contribute to solving complex problems of strengthening the legal framework of the state, and enhancing the fight against offenses and crimes. Psychological knowledge is necessary for every lawyer and criminalist, as it allows him to cognize the mental characteristics of the personality, its properties that determine the specifics of its behavior, activity, communication, etc.

Keywords: *psychology of the criminal, factors of crime, crime prevention. criminal, criminal personality, motivation.*

ЗАГИБЕЛЬ ЛЮДЕЙ ЯК КВАЛІФІКУЮЧА ОЗНАКА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

ЛЕМЕХА Ростислав Ігорович - доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Львівського національного університету ветеринарної медицини
DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.16>

Суспільно небезпечний наслідок у вигляді смерті людини у різних статтях Особливої частини КК України позначається різними термінами: «смерть пацієнта»; «смерть потерпілого»; «загибель людей»; «загибель потерпілого». В той же час, доводиться констатувати, що у КК України як кваліфікуюча ознака виділяється також «загибель людини».

Заподіяння шкоди життю людей становить собою поширений наслідок кримінальних протиправних посягань. Зокрема, такого роду наслідки передбачені не лише статтями розділу «Кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи», а й статтями більшості інших розділів Особливої частини чинного КК України та слугують ознакою основного, кваліфікованого, особливо кваліфікованого або привілейованого складів кримінальних правопорушень.

Аналіз диспозицій статей КК України вкотре наводить на висновок, що законодавець безпідставно прирівнює загибель людей до інших менш шкідливих наслідків, серед яких – масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу, масове захворювання людей, майнова шкода у великому розмірі, значне забруднення довкілля, майнова шкода в особливо великому розмірі, нещасні випадки з людьми, аварії, пожежі, тяжкі тілесні ушкодження. Водночас, в інших статтях кримінального закону законодавець закріпив загибель людей як кваліфікуючу ознаку відносно перелічених наслідків. Така ситуація вкотре підтверджує непослідовність законодавця в термінологіч-

ному закріпленні кримінально-протиправних наслідків.

Доведено відсутність будь-яких закономірностей, яким відповідали б усі статті КК України, у яких передбачена відповідальність за злочини, ознакою складів яких є загибель людей. Такі закономірності простежуються, як правило, лише для окремих груп статей.

Ключові слова: загибель людей, кримінальна відповідальність, тяжкі наслідки, кваліфікуюча ознака, склад кримінального правопорушення.

Постановка проблеми

Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, завжди цікавила науковців. І не випадково, адже тяжкі наслідки – це ознака, передбачена й у Загальній, і в Особливій частинах Кримінального кодексу України (далі – КК України), причому в Особливій частині вона простежується у статтях майже всіх розділів. Окрім того, тяжкі наслідки є одним із багатьох наскрізних кримінально-правових понять, наявність яких свідчить, з одного боку, про стабільність правової системи та незмінність змісту основних кримінально-правових понять, а з іншого – про мінливість законодавства.

У багатьох статтях КК України тяжкі наслідки законодавець називає конкретно: загибель людей, загибель кількох осіб, смерть та інші. Попри таку поширеність визначення цього поняття у кримінально-

му законодавстві немає, що унеможливило його вживання у різних значеннях і, як наслідок, неоднозначне його трактування. Така ситуація спричинена термінологічними недоліками КК України, недосконалістю побудови правових норм, нечіткістю позиції Верховного Суду України, а також неузгодженістю наукових рекомендацій із цього питання.

У результаті цього практика не має чітких орієнтирів для вирішення питань кримінально-правової кваліфікації за вчинення кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є тяжкі наслідки. Аналіз стану законодавства в цій частині служить підставою для висновку про необхідність його вдосконалення, оскільки сам законодавець формулює норми без належного врахування того, наскільки зручними вони є для застосування.

Аналіз останніх досліджень

У науці кримінального права України поняття кримінально-протипарвних наслідків досліджували П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, П.С. Берзін, Л.П. Брич, Н.О. Гуророва, Л.М. Демидова, О.І.Денькович, О.О. Дудоров, А.В. Загика, Ю.В. Мантуляк, М.І. Мельник, В.О.Навроцький, М.І. Панов, В.А. Робак, А.В. Савченко, С.І. Селецький, А.А.Стрижевська, З.А. Тростюк, М.І. Хавронюк, І.В. Хохлова, О.П. Шем'якова, Н.М. Ярмиш та інші.

Попри вагомість теоретичних досліджень, низка питань залишається дискусійною чи нерозкритою, до деяких положень учені ставляться некритично. Ступінь теоретичної обґрунтованості наслідків як наскрізного кримінально-правового поняття, відображається і в правозастосовній діяльності, спричиняє труднощі у слідчо-прокурорській і судовій практиці. Аналіз вироків у кримінальних справах про аналізовані кримінальні правопорушення показав, що найчастіше помилки трапляються при конкретизації змісту оцінних понять і кримінально-правової кваліфікації відповідних посягань через брак критеріїв розмежування змісту відповідних понять. Для прикладу, одні і ті

ж суспільно небезпечні діяння отримують різну кримінально-правову оцінку (наприклад, заподіяння особі смерті чи тяжких тілесних ушкоджень унаслідок порушення чинних на певних видах транспорту правил, в одних випадках кваліфікують за сукупністю зі статтями про необережне заподіяння смерті чи тілесних ушкоджень, а в інших – лише за статтею, що передбачає відповідальність за порушення відповідних правил).

Постановка завдання

Метою статті є аналіз поняття «загибель людей» як кваліфікуючої ознаки складів кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу

Суспільно небезпечний наслідок у вигляді смерті людини у різних статтях Особливої частини КК України позначається різними термінами: «смерть пацієнта» (ч. 1 ст. 141); «смерть потерпілого» (ст. 287, 288); «загибель людей» (ст. 196, 236, 237, 264, 291, 417); «загибель потерпілого» (ч. 1 ст. 415). У той же час доводиться констатувати, що у КК України як кваліфікуюча ознака виділяється також «загибель людини» (ч.3 ст.258, ч.3 ст.270-1, ч.3 ст.367, ч.3 ст.447 КК України).

Аналіз показав, що законодавець за тяжкістю наслідків прирівнює загибель людей до їх захворювання. Проте більш незрозумілим видається одночасне застосування в диспозиції статті наслідків у виді загибелі людей і загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу. З цього приводу слушно В.О.Навроцький зауважує, що український законодавець загибель людей не визнає винятковим, особливим, таким наслідком, якому немає рівних за суспільною небезпекою [2]. У кримінально-правовій літературі наслідки у вигляді загибелі людей віднесені до особливо тяжких наслідків, всі інші – до «тяжких» та «інших тяжких наслідків» [3].

Заподіяння шкоди життю людей становить собою поширений наслідок кримінальних протиправних посягань. Зокрема, такого роду наслідки передбачені не лише статтями розділу «Кримінальні

правопорушення проти життя і здоров'я особи», а й статтями більшості інших розділів Особливої частини чинного КК України та слугують ознакою основного, кваліфікованого, особливо кваліфікованого або привілейованого складів кримінальних правопорушень. Для означення такого наслідку, як настання смерті людини, законодавець застосовує поняття «загибель людей» (ст. 196, 236, 237, 264, 291, 417) або «загроза загибелі людей» (ч. 1 статей 259, 267, 272, 273, 274, 275, 283, 326). Уже ці, суто кількісні, показники підтверджують, що питання, пов'язані зі з'ясуванням змісту наслідків у вигляді загибелі людей, доволі часто постають перед теорією кримінального права та правозастосовною практикою [2].

Показовими в цьому плані є відповіді на запитання анкети «Які з перелічених понять («тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки»), на ваш погляд, охоплюють поняття «загибель людей»?» 18,8% респондентів дали відповідь, що загибель людей належить до тяжких наслідків; 79,2% стверджують, що особливо тяжкі наслідки охоплюють поняття «загибель людей»; і лише 2% опитаних переконані, що такий вид наслідків, як загибель людей, слід віднести до інших тяжких наслідків.

Однією із ключових проблем є з'ясування змісту поняття «загибель людей» як виду кримінальних протиправних наслідків. У вирішенні цієї проблеми можна виокремити два напрями. Представники першого вважають, що під загибеллю людей потрібно розуміти смерть хоча б однієї особи [1], натомість, представники другого переконані, що під загибеллю людей потрібно розуміти смерть щонайменше двох осіб [2, с.44-47]. У жодній із статей Особливої частини КК України, де наслідками названа загибель людей, не передбачено заподіяння смерті одній особі. Як справедливо зазначає З.А. Тростюк, використання терміна «загибель людей» мало б однозначно характеризувати множину, загибель двох чи більше потерпілих, яким заподіяно смерть [4]. Вживати словосполучення «загибель людей» щодо випадків

заподіяння смерті хоча б одній особі нецільно. Правильність цієї позиції підтверджують аргументи, наведені в кримінально-правовій доктрині:

- з граматичної точки зору, слово «людей» означає множину, «загибель людей» передбачає наявність двох чи більше потерпілих, яким заподіяно смерть;

- для вказівки на заподіяння смерті одній особі законодавець використовує інші терміни («смерть потерпілого» тощо);

- термін «загибель кількох осіб», рівнозначний за змістом терміну «загибель людей», водночас вказує на заподіяння смерті двом чи більше потерпілим [5].

У кримінально-правовій літературі стверджується, що для того, щоб кримінальний закон розумівся і застосовувався хоча б приблизно однаково до кожної схожої ситуації, він сам по собі має бути сформульованим максимально чітко, так, щоб потреби у його тлумаченні не виникало [5].

У Постанові ПВС України №17 від 10 грудня 2004 р. «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» під загибеллю людей (ст. 236, 237) слід розуміти смерть хоча б однієї людини [6]. Як ми вже побачили, подібні суперечливі тлумачення є типовими для судової практики. В.О. Навроцький запропонував як типовий спосіб законодавчого вирішення проблеми – «відмову законодавця від вказівки на наслідки, які полягають у заподіянні смерті одній чи кільком особам у диспозиціях статей КК, котрі передбачені іншими розділами Особливої частини (крім розділу «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи»). Тоді заподіяння смерті завжди буде кваліфікуватись за сукупністю з відповідними статтями розділу II Особливої частини КК» [2]. За чинного КК учений пропонує кваліфікувати діяння, що призвели до смерті однієї особи, за такими правилами: «якщо поряд із наслідками у вигляді загибелі людей у КК передбачені інші тяжкі наслідками, то заподіяння смерті одному потерпілому слід оцінювати як ці наслідки; коли диспозиція статті не передбачає заподіяння інших тяжких на-

слідків, то скоєне потрібно кваліфікувати за сукупністю зі статтями про умисне чи вчинене через необережність вбивство однієї особи» [2].

Суспільно небезпечний наслідок у вигляді смерті людини в різних статтях Особливої частини КК України позначається різними термінами: «смерть пацієнта» (ч. 1 ст. 141); «смерть потерпілого» (ст. 287, 288); «загибель людей» (ст. 196, 236, 237, 264, 291, 417); «загибель потерпілого» (ч. 1 ст. 415).

У деяких диспозиціях статей, поряд із переліченими термінами, використовуються словосполучення «середньої тяжкості тілесні ушкодження» (ст. 287, ст. 288, ч. 1 ст. 415 КК України); «тяжкі тілесні ушкодження» (ст. 196, ст. 287, ст. 288, ч. 1 ст. 415 КК України), що свідчить про те, що законодавець шляхом встановлення однакового покарання за діяння, що спричинили настання таких наслідків, фактично прирівнює смерть потерпілого до заподіяння середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень, що навряд чи є доцільним.

Аналіз диспозицій статей КК України вкотре настановлює на висновок, що законодавець безпідставно прирівнює загибель людей до інших менш шкідливих наслідків, серед яких – масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу, масове захворювання людей, майнова шкода у великому розмірі, значне забруднення довкілля, майнова шкода в особливо великому розмірі, нещасні випадки з людьми, аварії, пожежі, тяжкі тілесні ушкодження. Водночас, в інших статтях кримінального закону, законодавець закріпив загибель людей як кваліфікуючу ознаку відносно перелічених наслідків. Так, у ч. 3 ст. 258 КК України загибель людей є кваліфікуючою ознакою щодо заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків. У ч. 3 ст. 282 КК України загибель людей є кваліфікуючою ознакою відносно спричинення потерпілому середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень або завдання великої матеріальної шкоди. В іншому випадку загибель кількох осіб кваліфікуючою ознакою стосовно до смерті

потерпілого або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (ст. 286 КК України). Така ситуація вкотре підтверджує непослідовність законодавця в термінологічному закріпленні кримінально протиправних наслідків.

Висновки

Отож, одні і ті ж наслідки в одних нормах віднесені до тяжких наслідків, в інших визнані або більш або менш небезпечними за них. Крім того, такі наслідки, як смерть особи, загибель людей, законодавець не визнав винятковими й у багатьох випадках прирівняв до значно меншої шкоди. За такого стану речей покарання не відповідатимуть заподіяній шкоді.

Література

1. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93#Text>

2. Навроцький В.О. «Загибель людей» як вид злочинних наслідків: проблеми встановлення змісту та кваліфікації. Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матер. наук.-практ. конф. Харків, 22-23 квітня 2004 р. – К.; Х.: Юрінком Інтер, 2004. С.44-47.

3. Мантуляк Ю. Окремі питання конкретизації поняття «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки». *Прокуратура, Людина. Держава*. 2004. № 12. С. 57–60

4. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України [Текст] : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. - Львів, 2000. – 413 с.

5. Хавронюк М.І. До питання про термінологію нового Кримінального кодексу України. *Правова держава*. 2002. №4. С.325-330

6. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова ПВС України №17 від 10 грудня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>

SUMMARY

In various articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, a socially dangerous consequence in the form of a person's death is indicated by different terms: «death of a patient»; «death of the victim»; «death of people»; «victim's death». At the same time, it must be stated that the Criminal Code of Ukraine also singles out «death of a person» as a qualifying feature.

Damage to people's lives is a common consequence of criminal wrongdoing. In particular, such consequences are provided for not only by the articles of the section «Criminal offenses against the life and health of a person», but also by the articles of most other sections of the Special Part of the current Criminal Code of Ukraine and serve as a sign of the main, qualified, especially qualified or privileged composition of criminal offenses.

The analysis of the dispositions of the articles of the Criminal Code of Ukraine once again leads to the conclusion that the legislator unjustifiably

equates the death of people with other less harmful consequences, including the mass death of objects of the animal or plant world, mass disease of people, large-scale property damage, significant pollution of the environment, property damage in a particularly large amount, accidents with people, accidents, fires, serious bodily injuries. At the same time, in other articles of the criminal law, the legislator established the death of people as a qualifying feature for the listed consequences. This situation once again confirms the inconsistency of the legislator in the terminological fixation of criminally illegal consequences.

The lack of any rule that would consolidate all the articles of the Criminal Code of Ukraine, where grave consequences are the sign of corpus delicti, is proved. Such rules can be traced only for separate groups of articles.

Key words: death of people, criminal liability, grave consequences, qualified sign of corpus delicti, composition of a criminal offence.

«БОЙОВИЙ ІМУНІТЕТ»: АНАЛІЗ СКЛАДУ ПРАВОМІРНОГО ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ ПІД ЧАС ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

ЯРЕМКО Галина Зіновіївна - к.ю.н., доцент, Львівський державний університет внутрішніх справ, кафедра кримінально-правових дисциплін

ORCID-ID: 0000-0003-4333-0424

УДК 343.223:344.12

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.17>

Здійснено аналіз інституту так званого бойового імунітету як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння.

Така норма введена в Кримінальний кодекс України Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2124-IX. Такий законодавчий крок є спробою сформувати своєрідний правовий амортизаційний механізм, який би надійно убезпечив тих, хто захищає Україну від збройної агресії, від будь-яких необгрунтованих ризиків бути притягнутим до відповідальності за заподіяння шкоди в ході такої діяльності.

У статті послідовно проаналізовано склад правомірного заподіяння шкоди при захисті Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), визначено її місце серед існуючої системи обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Проведений аналіз складу виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння (ст. 43-1 Кримінальний кодекс України), засвідчив відсутність необхідності виокремлення нової обставини, оскільки припис про заподіяння шкоди життю або здоров'я особи, яка здійснює збройну

агресію проти України (ст. 43-1 Кримінальний кодекс України), є спеціальним щодо припису про необхідну оборону (ст. 36 Кримінальний кодекс України). А припис про заподіяння шкоди правоохоронюванім інтересам під час захисту держави є спеціальним щодо припису про крайню необхідність (ст. 39 Кримінальний кодекс України). При цьому остання встановлює більш «привілейовані» межі правомірності заподіяння шкоди.

Ключові слова: бойовий імунітет, комбатант, кримінальна відповідальність, захист держави, збройна агресія.

Постановка проблеми

Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2124-IX Розділ VIII Загальної частини «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» Кримінального кодексу (далі – КК України) доповнено ст. 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України». З одного боку, очевидним є, що такі законодавчі кроки соціально обумовлені, а відтак є спробою сформувати своєрідний правовий амортизаційний механізм, який би надійно убезпечив тих, хто захищає Україну від збройної агресії, від будь-яких ризиків бути притягнутим до відповідальності за заподі-

яння шкоди в ході такої діяльності. Однак, з іншого боку, інститут обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, гартувався титанами кримінально-правової наукової думки і вивірений часом. Логічно, що виникає питання про доцільність виокремлення нової обставини, норма про яку фактично може створити лише невикрадену конкуренцію норм.

Стан теоретичного дослідження

Система обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, ретельно досліджувалася в науці кримінального права. Проте заподіяння шкоди під час виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1 КК України) є новою обставиною, поява якої у КК України зумовлена збройною агресією Російської Федерації проти нашої держави. А тому відчувається сплеск наукового інтересу в умовах суспільного запиту. Зокрема, слід відзначити наукові пошуки таких авторів, як О.С. Бондаренко та М.А. Сіра [1], І.О. Колотуха [2], В.В. Кузнецов [3] та М.В. Сийпловіч [4], В.О. Навроцький [5], Н. Орловська Н. та М. Дерменжи [7], О.М. Шармар [8] тощо.

А тому **метою цієї статті** є аналіз складу правомірного заподіяння шкоди, а саме обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, передбаченої ст. 43-1 КК України «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України», визначення її місця серед існуючої системи обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Одразу варто обумовити, що поняття «бойового імунітету» вжито, виходячи з положення Закону України «Про оборону» від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ, який, власне, було доповнено поняттям бойового імунітету як інституту звільнення від відповідальності (абзац третій ст. 1). Вочевидь, що жоден інший нормативно-правовий акт, окрім кримінального закону України, не може встановлювати кримінально-правові наслідки, зокрема й підставу для звільнення від кримінальної відповідальності. Однак, оскільки поняття бойового імунітету було

введено в КК України Законом України від 15 березня 2022 року № 2124-ІХ одночасно із доповненням КК України ст. 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України», то є підстави вважати, що власне ці інститути мали б співпадати за змістом. А їх абсолютно різна правова природа (як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння (ст. 43-1 КК України) та підстави для звільнення від кримінальної відповідальності (абзац третій ст. 1 Закону України «Про оборону» від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ) є лише законодавчою непослідовністю. На що звертають увагу в літературі [3, с. 103; 4, с. 321; 7]. Хоча в результаті окремі автори пропонують передбачити правову регламентацію у Розділі VIII КК України «бойового імунітету» (ст. 43-2) як самостійну підставу [4, с. 324]. Інші ж автори в межах своїх наукових оглядів продовжують розглядати бойовий імунітет як підставу для звільнення від кримінальної відповідальності, а не обставину, що виключає кримінальну протиправність [1, с. 386]. А тому використання термінологічного звороту «бойовий імунітет» для позначення такої обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, як виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, є суто теоретичним.

Виклад основних положень

Послідовно доцільно здійснити огляд ознак правомірності заподіяння шкоди при виконанні обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Отож, ч. 1 ст. 43-1 КК України вказує, що не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та

звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Як вказує В.О. Навроцький, кожна з обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, характеризуються певною сукупністю ознак, які в теорії кримінального права пропонують називати складом правомірних вчинків, який виключає кримінальну протиправність діяння [6, с. 512]. Скориставшись усталеним кліше складу такого діяння, доцільно розкрити ознаки заподіяння шкоди під час виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння. Одразу варто наголосити, що у літературі справедливо вказується, що при вчиненні діяння за обставини, що виключає кримінальну протиправність такого, об'єкт не порушується та відсутня вина [6, с. 500]. Тому аналіз об'єкта та суб'єктивної сторони носить теоретично штучний характер, спрямований показати зовнішню схожість такого заподіяння шкоди із кримінальним протиправним діянням за наявності складової, яка власне виключає таку.

Отже, по-перше, щодо об'єкта, якому заподіюється шкода. Об'єктивно шкода заподіяна правовідносинам, проте такі правовідносини не є об'єктом кримінально-правової охорони, слідом не входять в загальний об'єкт.

Видається, обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння, визначену у ст. 43-1 КК України, потрібно диференціювати на дві самостійні підстави, які вирізняються власне об'єктом, якому заподіюється правомірна шкода під час вчинення діяння, спрямованого на захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, а саме законодавець вказує на:

- 1) життя або здоров'я особи, яка здійснює збройну агресію проти України;
- 2) правоохоронювані інтереси.

Щодо життя та здоров'я особи, яка здійснює агресію проти України, як об'єкта складу правомірного заподіяння шкоди, то видається, що ключовою правотворчою ознакою є те, що особа, якій заподіюється шкода, є такою, яка **здійснює** агресію (виді-

лено авт.: Я.Г.). Щоб зрозуміти сутність такої ознаки, необхідно розкрити поняття агресії.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року розкриває поняття агресії як застосування збройної сили державою (групою держав) проти суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності іншої держави або народу (нації), несумісне зі Статутом Організації Об'єднаних Націй (ст. 1). Тобто фактично йдеться про особу, яка в міжнародному гуманітарному праві називається комбатантом (особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу) та мають право брати безпосередню участь у воєнних діях (ч. 2 ст. 43 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року)).

Так, у п. 39 Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджений Наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року № 164, вказано, що до некомбатантів (особи, які входять до складу збройних сил та надають їм допомогу, але безпосередньої участі у воєнних діях не беруть: медичний і духовний персонал, інтенданти, військові кореспонденти, юристи тощо), не має застосовуватися зброя, якщо вони зайняті виконанням своїх безпосередніх обов'язків.

Отже, вказівка на заподіяння шкоди життю чи здоров'ю особи, яка здійснює збройну агресію проти України, відноситься до комбатантів чи прирівняних до них в міжнародному гуманітарному праві осіб. Так, справедливо вказують у літературі, що такими, окрім власне військовослужбовців, які виступають на стороні країни-агресора, є, зокрема, найманці або інші особи, які здійснюють озброєну агресію проти України [4, с. 323].

Та чи передбачає статус комбатанта чи прирівняної в міжнародному гуманітарному праві до нього особи безумовну можливість правомірного заподіяння йому такої шкоди стороною противника? Однозначно, ні. Закони війни визначають, що воюючі сторони

не користуються необмеженим правом у виборі засобів завдання шкоди супротивнику (ст. 22 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року). А ст. 23 цієї Конвенції визначає, що, крім заборон, передбачених спеціальними конвенціями, особливо забороняється, зокрема, застосовувати отруту або отруєну зброю; віроломно вбивати чи ранити осіб, що належать до нації або армії супротивника; вбивати чи ранити супротивника, який, склавши зброю або більше не маючи засобів захисту, беззастережно здався; оголошувати, що жодної пощади не буде; застосовувати зброю, снаряди або речовини, здатні завдати зайві страждання. Аналогічно підп. ві п. б ч. 2 ст. 8 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду вказує, що для цілей цього Статуту «воєнні злочини» означає, зокрема, інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь, як-от: вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю чи не маючи більше засобів захисту, беззастережно здався.

Тобто життя та здоров'я комбатанта, який обеззброєний чи позбавлений засобів захисту, є під абсолютною охороною, фактично він уже не вважається таким, що здійснює збройну агресію проти України. Так, в абзаці 3 п. 1 Розділу 3 «Заборонені методи і засоби ведення воєнних дій» Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджений Наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року № 164, міститься заборона убивати або завдавати поранення особам, яких визнано чи яких за даних обставин належить визнати особами, які вибули зі строю (*hors de combat*). Особою, що вибула зі строю, вважається будь-яка особа, яка: перебуває під владою супротивної сторони; зрозуміло виражає намір здатися в полон; непритомна чи яким-небудь іншим чином виведена зі строю внаслідок поранення чи хвороби й тому не здатна оборонятися, за умови, що в будь-

якому разі ця особа утримується від ворожих дій і не намагається втекти.

Своєю чергою, ч. 1 ст. 43 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року вказує, що будь-який комбатант, який потрапляє під владу супротивної сторони, є військовополоненим. Життя ж військовополонених також уже під правовим захистом.

А тому в ч. 1 ст. 43-1 КК України вказівка на те, що особа, життю або здоров'ю якої заподіюється шкода, здійснює збройну агресію проти України, є ключовою ознакою. Бо такі особи фактично позбавлені абсолютного правового захисту їх життя та здоров'я. Їх життя та здоров'я охороняється лише обмеженням засобів та способів заподіяння такої шкоди, що впливає із законів та звичаїв війни. Можна визначити приналежність життя або здоров'я особи, яка здійснює збройну агресію проти України, до обмежено охоронюваних правовідносин. Мабуть, такий термінологічний зворот може викликати збурення серед теоретиків права. Втім, вочевидь, у поприщі теорії права повинен бути термінологічний відповідник, який би відображав винятки, при яких права людини, які усталено вважаються абсолютними та непорушними (такі, як право на життя та здоров'я) «виводяться» з-під правової охорони.

Друга група правовідносин, яким може заподіюватися шкода в ході виконання обов'язку щодо захисту, це правоохоронювані інтереси. Не вдаючись в чи не одвічну дискусію про розуміння об'єкта кримінально-правової охорони як правовідносин, суспільних відносин, інтересів, благ, цінностей тощо, видається доцільним підкреслити законодавчу вказівку саме на «правоохоронювані» інтереси. Тобто законодавець виокремлює життя або здоров'я особи, яка здійснює збройну агресію проти України, та правоохоронювані відносини. При цьому не вказує, як в численних кримінально-правових приписах, на «інші» правоохоронювані інтереси, а розмежовує їх як цілком самостійні. І таке законодавче формулювання заслуговує на схвалення. Оскільки, як об-

грунтувалася вище, життя або здоров'я особи, яка здійснює збройну агресію проти України, є обмежено охоронюваними правовідносинами.

При цьому під іншими правоохоронюваними слід розуміти заподіяння шкоди життю, здоров'ю, власності чи інших охоронюваним правовідносинам, суб'єктами яких виступають інші, окрім власне агресорів, особи, в ході відсічу чи стримування збройної агресії проти України.

Щоправда, в літературі висловлюється й інша думка, а саме, що правоохоронювані інтереси можуть бути пов'язані як з представником країни-агресора (власність військовослужбовця РФ, його честь та гідність тощо), так і стосуватися інших відносин у межах України (наприклад, безпека руху) [4, с. 323]. Однак, така думка в частині того, що правоохоронювані інтереси можуть бути пов'язані з представником країни-агресора (власність військовослужбовця РФ), видається сумнівною. Законодавець виокремлює життя та здоров'я осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, оскільки такі є найбільш цінними, а закони та звичаї війни встановлюють межі дозволеності посягання на такі навіть у ході війни чи збройного конфлікту. Аналогічних обмежень щодо можливості посягання на власність представників держави-агресора немає.

Лише п. 9 ст. 23 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року містить заборону знищувати або захоплювати власність ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагається військовою необхідністю. Однак, вказівка в ч. 1 ст. 43-1 КК України на те, що діяння спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, власне фактично і є нормативною вказівкою на так звану військову необхідність. Більше того, ч. 3 ст. 43-1 КК України прямо вказує, зокрема, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна.

Посягання ж на честь чи гідність представника держави-агресора у ході виконання діянь із захисту Вітчизни, незалеж-

ності та територіальної цілісності України як способу відсічі та стримування збройної агресії можливе хіба що у формі взяття заручників. Проте існує абсолютна заборона такого (Розділ 3 «Заборонені методи і засоби ведення воєнних дій» Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджений Наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року № 164).

А тому видається, що вказівка у ч. 1 ст. 43 КК України на «правоохоронювані інтереси» відноситься до суб'єктів, якими виступають власне інші, окрім агресорів, особи, в ході відсічу чи стримування збройної агресії проти України. І йдеться не лише про суб'єктів держави, щодо якої ведеться агресія, але також і щодо представників держави-агресора, які, втім, безпосередньо не здійснюють таку агресію. Наприклад, некомбатанти – медичний і духовний персонал, інтенданти, військові кореспонденти, юристи, жертви збройного конфлікту тощо.

Щоправда, ч. 4 ст. 43-1 КК України містить суттєве обмеження щодо шкоди, яка вважається допустимою під час захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Так, вказується, що не вважається виконанням обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України діяння (дія або бездіяльність), спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, яке:

- 1) явно не відповідає небезпечності агресії або обставинці відсічі та стримування,
- 2) не було необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та
- 3) створило загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу (виділено авт.: Я.Г.).

Отже, є три підстави, які сумарно (на це вказує сполучник «та») окреслюють межі неправомірності шкоди під час захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Перші дві підстави виглядають штучними. Адже агресія іншої держави проти України передбачає найвищий рівень

суспільної небезпеки. Діяння, що мають на меті стримати чи дати відсіч такій агресії, апріорі є такими, що мають на меті досягнення значної суспільно корисної мети. Як справедливо вказує В.О. Навроцький, «механічно перенісши положення про перевищення меж необхідної оборони в норму про захист Вітчизни, законодавець показав лише своє цілковите і повне нерозуміння співвідношення між цими кримінально-правовими інститутами. Адже меж шкоди ворогові не існує і не може існувати, про такі межі може просторікувати або «корисний ідіот», або прихований ворог» [5, с. 39].

А тому основний зміст обмежень криється у третій ознаці, тобто тому, що таке діяння створило загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу. Видається, що таке обмеження в умовах агресії проти України є абсолютно необґрунтованим, може стати суттєвою перешкодою під час виконання бойових завдань. Бо, наприклад, серед комбатантів чи неподалік часто перебувають інтенданти, духовний та медичний персонал, військово-полонені чи цивільне населення. І тому їх безкарне знищення, з урахуванням обмежень, визначених у ч. 4 ст. 43-1 КК України, фактично унеможливується. Однак! Резервною є норма про крайню необхідність, яка дозволяє заподіювати шкоду охоронюваним правовідносинам для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, при умові, якщо цю небезпеку в цій обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності (тобто заподіяна шкода є меншою або ж такою, що відвернена).

Втім, такий стан правового регулювання навряд чи виправданий. Адже фактично обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння, передбачена ст. 43-1 КК України, звужує право на заподіяння шкоди правоохоронюваним відносинам у порівнянні з нормою про крайню необхідність. Звичайно, немає юридичних перешкод для застосування норми про крайню необхід-

ність у таких випадках. Але виникає питання, яка ж тоді була законодавча доцільність виокремлення норми про так званій бойовий імунітет (ст. 43-1 КК України), яка фактично більш жорстка за обмеженнями, ніж норма про крайню необхідність (ст. 39 КК України).

Отож, об'єкт складу аналізованої обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, складний. А саме неохоронювані (обмежено охоронювані) правовідносини та охоронювані правовідносини. Така законодавча диференціація має важливе значення для встановлення співвідношення норми, закріпленої в ст. 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України», з іншими нормами про обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, що буде показано далі.

Щодо ознак об'єктивної сторони складу правомірної заподіяння шкоди під час виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України – то із законодавчого формулювання ч. 1 ст. 43 КК України можна виокремити такі обов'язкові ознаки:

- 1) діяння – дія або бездіяльність;
- 2) наслідки у вигляді шкоди життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або шкоди правоохоронюваним інтересам;
- 3) причинний зв'язок між діянням та наслідком;
- 4) обстановка – в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, що пов'язано з актом агресії РФ чи іншої держави;
- 5) негативна ознака – за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Встановлення більш конкретного змісту діяння можливе лише шляхом тлумачення негативної ознаки, а саме таке діяння може бути вчинене у будь-якій формі, за винятком катування чи застосування заборонених засобів ведення війни. Тлумачення ж таких заборонених засобів не входить у предмет

цього дослідження, оскільки займає чільне місце в поприщі міжнародного гуманітарного права та потребує детального вивчення міжнародно-правових приписів, які визначають межі дозволеного під час війни.

Щодо наслідків, то це питання уже детально розкривалося при аналізі змісту об'єкта. Доцільно лише підкреслити, що якщо йдеться про шкоду особі, яка здійснює збройну агресію проти України, то йдеться про шкоду життю чи здоров'ю. Що ж до правоохоронюваних інтересів – то така шкода може бути невизначеною колу об'єктів, а слідом, бути різною за змістом.

Причинний зв'язок немає якихось особливостей у складі правомірного заподіяння шкоди під час виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України в порівнянні з причинним зв'язком у складах кримінальних правопорушень. А тому недоцільно зупинятися в межах цього аналітичного огляду.

Важливою ознакою об'єктивної сторони, у якій зокрема «криється» правомірна складова такої обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, є обстановка заподіяння шкоди. Ч. 1 ст. 43-1 КК України вказує на те, що таке діяння, вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту. Окрім того, у відповідному приписі зазначено, що таке діяння спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни. Загалом, таке формулювання, у першу чергу, вказує на спрямованість умислу, чи радше, мету діяння, тобто визначає суб'єктивну сторону. Однак, водночас така вказівка означає, що особа діє в умовах відсічі чи стримування агресії іншої держави. Тобто характеризує обстановку, у якій заподіюється шкода. А тому доцільно послідовно з'ясувати зміст таких ознак.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає

надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Відповідно ж до п. 7 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII збройний конфлікт – збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт).

Поняття ж агресії як діяння, якому протиставляється заподіяння шкоди під час виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, розкривалося вище, при аналізі об'єкта, а точніше особи, якій заподіюється шкода.

Що ж до суб'єкта правомірного заподіяння шкоди під час виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України – то законодавчі приписи, закріплені у ст. 43-1 КК України, дають підстави для дискусійних міркувань. Так, у назві, а також у ч. 4 ст. 43-1 вказано на виконання саме обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. А от у ч. 2 цієї статті вказує, що кожна особа має право на захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України незалежно від можливості уникнення зіткнення, заподіяння шкоди або звернення за допомогою до інших осіб чи органів державної влади, Збройних Сил України. Такі формулювання ставлять питання про те, на яких суб'єктів поширюється дія припису про таку обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння, – на тих, що виконують обов'язок щодо

захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, чи також і на тих, хто реалізує аналогічне право.

Ст. 65 Конституції України визначає захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України обов'язком громадян України. Слушно вказується в літературі, що коли ми згадуємо громадян України, то це є обов'язок, який офіційно може бути реалізований через службу, наприклад у Збройних Силах України, в інших військових формуваннях, правоохоронних органах, у територіальній обороні. Якщо громадянин України не перебуває на службі у відповідних підрозділах і самостійно знищує агресора, то це його право. Аналогічно якщо іноземець чи особа без громадянства вирішила захищати Україну, то це його однозначно право, а не обов'язок» [4, с. 321].

Вочевидь, що вказівка на «обов'язок» щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України в назві та ч. 4 ст. 43-1 КК України невиправдано звужує коло осіб, яким надано право на правомірне заподіяння шкоди. Бо соціальна сутність норми в тому, аби убезпечити осіб, які захищають Україну від агресора, від кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди в ході такої суспільно корисної діяльності. А тому можна припустити, що це лише законодавча хиба, необачність, яка, без сумніву, потребує усунення, та допоки повинна вирішуватися, виходячи з кримінально-правового принципу «*In dubio mitius*».

А тому можна резюмувати, що суб'єктами правомірного заподіяння шкоди під час захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України може бути будь-яка особа, незалежно, чи реалізує вона обов'язок чи право щодо захисту України.

І.О. Колотуха пише, що право війни закріплює особливу привілею розпоряджатися людським життям за комбатантами або особами прирівняними до них на підставі норм міжнародного гуманітарного права [2, с. 172]. Зокрема, конкретизований перелік суб'єктів, які мають бойовий імунітет, визначено в Законі України «Про оборону» від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ (абзац третій ст. 1), а саме вказується на військово командування, військовослужбовців, доброволь-

ців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України».

Що ж до суб'єктивної сторони заподіяння шкоди під час захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, то така шкода може бути заподіяна умисно чи необережно. Одразу варто відзначити нормативну некоректність вживання термінів «умисний» та «необережний». Адже визначені КК України форми вини передбачають наявність інтелектуальних та волевових складових, які при заподіянні шкоди в ході захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України фактично неприпустимі. Бо особа не оцінює своє діяння як суспільно небезпечне, а як суспільно прийнятне чи як суспільне корисне. А тому коректніше вказати, що заподіяння шкоди в ході захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України може бути вчинено намірено чи необережно. Звичайно, це не змінює сутності суб'єктивної сторони, але слова-замінники дозволяють уникнути закидів щодо відсутності вини в кримінально-правовому розумінні під час вчинення діяння, що виключає кримінальну протиправність діяння.

Окрім того, норма про так званий бойовий імунітет вказує, що таке діяння спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни. Фактично таке формулювання вказує на мету діяння. Тобто особа заподіює шкоду, бо така може стримати або ж дати відсіч збройній агресії іншої держави.

Провівши аналіз складу правомірного заподіяння шкоди, передбаченого ст. 43-1 КК України, доцільно поставити питання, а чи були б правомірними діяння осіб, які заподіяли шкоду під час захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, якщо б такої норми не було взагалі або ж до внесення змін до КК України. Відповідь на таке запитання є фактично оцінкою виваженості виокремлення нової підстави, що виключає кримінальну протиправність діяння.

Вище вже опосередковано аналіз торкався цих питань. При цьому відповідь на поставлене питання слід дати диференційовано, залежно від об'єкта, якому заподіюється шкода.

По-перше, щодо життя або здоров'я особи, яка здійснює збройну агресію проти України. Заподіяння шкоди агресору, тобто тому, хто фактично вчиняє суспільно небезпечне посягання, є ознакою інституту необхідної оборони. І особа, яка фактично захищає свою державу, є в стані необхідної оборони. Тому є підстави вважати, що припис про виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1 КК України) в частині заподіяння шкоди життю або здоров'ю особи, яка здійснює агресію, є спеціальною щодо норми про необхідну оборону (ст. 36 КК України). При цьому ч. 5 ст. 36 КК України допускає заподіяння необмеженої шкоди тому, хто посягає (у тому числі, життю та здоров'ю), у випадку, зокрема, захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб. Вочевидь, що збройна агресія передбачає ці ознаки.

А тому фактично і без включення обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, передбаченої ст. 43-1 КК України, у частині заподіяння шкоди особі, яка здійснює агресію, такі діяння вважалися правомірними з урахуванням інституту необхідної оборони (ст. 36 КК України).

По-друге, заподіяння шкоди іншим правоохоронним інтересам під час виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Заподіяння шкоди правоохоронним відносинам як відповідь на дійсну небезпеку є ознакою інституту крайньої необхідності. І без включення припису про правомірність заподіяння такої шкоди під час захисту держави такі діяння повинні визнаватися правомірними, виходячи з усіх ознак правомірності заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності. Більше того, як вказувалось вище, ст. 39 КК України про крайню необхідність містить меншу кількість обмежень у частині правомірності заподіяння шкоди. А саме, на відміну від ч. 4 ст. 43-1 КК України, не ставить умовою

правомірності відсутність загрози для життя інших людей або загрози екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу. А лише вказує, що заподіяна шкода має бути меншою або ж такою, як відвернена. А таке обмеження в умовах агресії проти України може стати суттєвою перешкодою під час виконання бойових завдань.

А тому є підстави констатувати, що норма про крайню необхідність (ст. 39 КК України) є загальною щодо норми про заподіяння шкоди під час захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1 КК України). Більше того є більш привілейованою, оскільки встановлює менш суворі межі правомірності.

Висновки

У цілому, проведений аналіз складу виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння (ст. 43-1 КК України) засвідчив необґрунтованість виокремлення нової обставини, оскільки припис про заподіяння шкоди життю або здоров'я особи, яка здійснює збройну агресію проти України (ст. 43-1 КК України), є спеціальним щодо припису про необхідну оборону (ст. 36 КК України). А припис про заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам під час захисту держави є спеціальним щодо припису про крайню необхідність (ст. 39 КК України). При цьому остання встановлює більш «привілейовані» межі правомірності заподіяння шкоди.

Виокремлення норми про так званій бойовий імунітет є радше законодавчим нагадуванням, що серед брязкання зброї закони таки не мовчать, а вони на стороні того, хто захищає свою Вітчизну.

Література

1. Бондаренко О.С., Сіра М.А. Поняття бойового імунітету та особливості його застосування в Україні. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 19–20 травня 2022 року) / редколегія: проф.

А.М. Куліш, В.В. Миргород-Карпова, А.В. Стебляно. Суми. Сумський державний університет, 2022. С. 384-386.

2. Колотуха І.О. Вбивство під час збройного конфлікту – не злочин? *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Право. 2011. Випуск 16. С. 172-173.

3. Кузнєцов В.В. Передумови появи поняття «бойовий імунітет» у правовій системі України. *Наукові заходи Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету*. 2023. С. 102-105.

4. Кузнєцов В.В., Сийпловіч М.В. Кримінально-правова характеристика виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. *Юридичний науковий електронний журнал*. Запорізький національний університет. 2022 рік. № 4. С. 321-325.

5. Навроцький В.О. Виклики, що поставили перед українським кримінальним правом з початком українсько-російської війни. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (електронне видання), 20 квітня 2022 р. / упоряд.: Євген Письменський. Київ – Львів – Дніпро, 2022. С. 36-41.

6. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

7. Орловська Н., Дерменжи М. Бойовий імунітет як кримінально-правова новела та його значення у запобіганні військовій злочинності. *Otul, criminologia, știința*. 2023. P. 394-397.

8. Шармар О.М. Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння. *Вісник асоціації кримінального права України*, 2022, 1(17). С. 24-35.

Yaremko Galyna

yaremkogalyna2017@gmail.com

«COMBAT IMMUNITY»: ANALYSIS OF THE COMPOSITION OF LEGITIMATE CAUSE OF DAMAGE DURING THE DEFENSE OF UKRAINE

The article analyzes the institution of the so-called combat immunity as a circumstance that excludes the criminal illegality of an act.

This norm was introduced into the Criminal Code of Ukraine by the Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the determination of circumstances that exclude the criminal illegality of an act and provide combat immunity under martial law» dated March 15, 2022 No. 2124-IX . Such a legislative step is an attempt to form a kind of legal depreciation mechanism that would reliably protect those who protect Ukraine from armed aggression from any risks of being prosecuted for causing harm in the course of such activities.

The article consistently analyzes the composition of legitimate harm in the defense of the Motherland, independence and territorial integrity of Ukraine» (object, objective side, subject, subjective side), determines its place among the existing system of circumstances that exclude criminal illegality deed.

The conducted analysis of the composition of the duty to protect the Motherland, independence and territorial integrity of Ukraine as a circumstance that excludes the criminal illegality of the act (Article 43-1 of the Criminal Code of Ukraine) proved the absence of the need to single out a new circumstance. Because the legal norm about the causing harm to life or health of a person, who commits armed aggression against Ukraine (Article 43-1 of the Criminal Code of Ukraine), is special regarding the legal norm about the necessary defense (Article 36 of the Criminal Code of Ukraine). And the legal norm about the harming law enforcement interests during the protection of the state is special in relation to the legal norm about extreme necessity (Article 39 of the Criminal Code of Ukraine). At the same time, the latter establishes more «privileged» limits of the legality of causing damage.

Key words: combat immunity, combatant, criminal responsibility, defense of the state, armed aggression.

СТАНОВЛЕННЯ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ДРУЖИНІН Дмитро Олександрович - аспірант кафедри кримінального права та процесу Державний податковий університет

ORCID (<http://orcid.org/>) 0009-0001-8966-3016

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.18>

У цій статті зазначається, що злочинність у сфері господарської діяльності є прямою загрозою загальної безпеці в масштабах країни, а тому потребує постійного удосконалення системи запобігання з боку держави. Ефективності від такої діяльності можна досягти недопущенням злочинності у сфері господарювання, що виражається в зниженні кількості такого роду кримінальних правопорушень та застосування дієвих механізмів розкриття вже вчинених кримінальних діянь, досягнення повного відшкодування понесених збитків.

У статті також наведено історичні приклади кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Звертається увага, що запобігання злочинності з ознаками правового забезпечення, бере свій початок з 1829 року, зі створення міністром внутрішніх справ Великої Британії сером Робертом Пілем Лондонської муніципальної поліції, основним завданням якої було попередження злочинів та безпорядків. На той час, головною формою запобігання було патрулювання на вулицях Лондону. Наприкінці XIX ст. Франц фон Ліст визначив основний напрям кримінальної політики як систематичну сукупність дій, що спираються на наукове дослідження причин злочинну і результатів дій, що «виробляється покаранням».

Зазначено, що сучасна кримінальна обстановка у сфері господарювання обтяжена війною з РФ, характеризується ускладненням застосовуваних способів порушення і використання недосконалості чинного законо-

давства. Також з'являються нові чинники злочинних загроз, які пов'язані з глобалізацією світової економіки, посиленням розвитком економічної інтеграції та динамічним розвитком процесів цифровізації економіки, та впровадження сучасних технологій у процес ведення бізнесу.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, злочинність, запобігання, господарська діяльність, причини, умови, війна.

Актуальність теми

На сьогодні є дуже важливим зрозуміти, що злочинність у сфері господарської діяльності здійснює негативний вплив на безпеку держави та сталий розвиток усіх сфер життєдіяльності. Вона як спрут який є сукупністю протиправних та суспільно небезпечних діянь, що завдають істотної матеріальної шкоди як громадянам, так і державі. Вчасно виявлені ознаки такої злочинності, прийняття своєчасних і ефективних заходів правової спрямованості можуть забезпечити позитивну дію при запобіганні кримінальних правопорушень у сфері економіки. Мусимо визначити, що злочинність у сфері господарської діяльності має системний характер. На це вказує її організований характер діяльності. Ступінь організованості є різним, залежно від виду господарської діяльності, але реальну загрозу економічній безпеці представляє саме організована злочинність у сфері господарювання.

Постановка проблеми

Проблема становлення заходів запобігання злочинності у сфері господарської діяльності, має велике практичне значення у запобіганні злочинності загалом. Всебічне вивчення цього правового негативного явища не лише з точки зору кримінального права, а й кримінології, що передбачає дослідження сучасних проблем злочинності у сфері господарської діяльності, породжених війною, та ефективні механізми запобігання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання проблем злочинності та її запобігання з позицій різних наук кримінально-правового циклу раніше розглядалися такими вітчизняними та іноземними фахівцями, як: В. Голіна, П. Дагель, І. Даньшин, Г. Дідківська, А. Долгова, О. Джужа, В. Дрьомін, М. Дунас, А. Закалюк, А. Задорожний, В. Кудрявцев; окремі аспекти у зазначеній сфері розглядали Г. Кулик, М. Клинарда, Г. Кайзера, І. Ной, В. Сисоєв, П. Шнайдер та ін. Окремі кримінально-правові аспекти, пов'язані зі злочинами, вчиненими у сфері господарської діяльності, частково досліджено в працях А. Смирнової «Кримінологічні проблеми попередження злочинності у сфері підприємницької діяльності» (2002 р.), О. Кальмана «Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження» (2004 р.), О. Титаренка «Проблеми боротьби з економічними злочинами у вугільній промисловості» (2006 р.), Ю. Левченка «Запобігання злочинам, що вчиняються у нафтогазовому комплексі України» (2008 р.), В. Ставінського «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у нафтогазовому комплексі» (2012 р.), А. Задорожного «Запобігання злочинам у сфері службової діяльності» (2013 р.), О. Бусол «Протидія корупційній злочинності в Україні в контексті сучасної антикорупційної стратегії» (2015 р.).

Не вирішені раніше проблеми

Зазвичай увага одних дослідників фокусується на окремих аспектах запобіган-

ня загалом економічними злочинами, вони концентрують свої зусилля переважно на кримінально-правових питаннях проблеми (визначають складники складу кожного злочину, які характеризують злочини у сфері господарської діяльності). Інші дослідники акцентують увагу на особі злочинця, на проблемних аспектах кримінологічної характеристики корупційної злочинності та визначенні дієвих механізмів запобігання їй та не можуть повною мірою розкрити специфіку злочинності у сфері господарської діяльності як складного соціально-правового явища. Крім того, наукові пошуки запобігання злочинам у сфері господарської діяльності, а окремі їх положення потребують подальшого розроблення з урахуванням положень воєнного стану в державі.

Мета статті

Дослідити проблеми злочинності у сфері господарської діяльності, а також закономірність сучасних механізмів запобігання вчиненню злочинів під час війни в Україні.

Виклад основного матеріалу

На сьогодні в Україні відсутні будь-які достатні наукові дослідження якими можна підтвердити незначну суспільну небезпеку зазначених діянь, що дозволяло б їх значну кількість декриміналізувати. Невисокий ступінь їх осуду населенням, наявність інших нормативно-правових актів, за допомогою яких можна успішно протистояти відповідним видам суспільно-небезпечної поведінки. Слід врахувати, до прикладу, що сплата податків є конституційним обов'язком усіх громадян України, іноземців та осіб без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах [1].

У той же час, за результатами проведених досліджень, 55% суб'єктів господарювання ухиляються від сплати податків, у додаток до цього 45% використовують схеми агресивного податкового планування. Не останню роль у цьому відіграє саме використання фіктивного підприємства. Тому говорити про незначну суспільну

небезпеку такого діяння, як фіктивне підприємництво, у сучасних умовах не доводиться [2].

Будь-яких досліджень щодо осуду фіктивного підприємництва населенням не проводилось, відповідно, висновки про його невисокий ступінь відсутні. Авторами законопроекту не доведено і наявність інших нормативно-правових актів, які б дозволили протидіяти такому явищу, як фіктивне підприємництво [3].

Головним доводом законотворців є те, що декриміналізація ст. 205 КК України призведе до зменшення тиску на бізнес та покращення економічної ситуації в Україні. З цим багато хто з науковців не погоджується. Навпаки, декриміналізація зазначених суспільно небезпечних діянь створює загрозу посилення неконтрольованих криміногенних процесів в економіці, активізації діяльності транзитно-конвертаційних груп, створення додаткової спокуси для сумнівних платників щодо використання фіктивного підприємництва для «оптимізації» податкових платежів, що, у свою чергу, призведе до збільшення втрат бюджету з усіма негативними наслідками, особливо у воєнний період.

Вбачається, що наразі усунення причин та умов тиску на бізнес з боку правоохоронних органів необхідно здійснювати шляхом удосконалення законодавства, яке було б ефективним і у воєнний період, і після війни. У першу чергу, має бути чітке і зрозуміле визначення понять, що використовуються у кримінальному, податковому та господарському законодавстві та завершення реформи правоохоронної діяльності в Україні вже з урахуванням досвіду війни.

Метою реформи правоохоронних органів має стати запровадження нової методології оцінки ризиків та загроз процесів, які відбуваються в економіці, так званої «правоохоронної діяльності, керованої розвідувальною аналітикою» (Intelligence-led Policing), яка позитивно зарекомендувала себе в інших країнах. В основі роботи первинною має стати інформаційно-аналітична діяльність. Це дозволить успішно запобігати злочинності у сфері господарської

діяльності з мінімальним втручанням у діяльність бізнес структур.

Варто зазначити, що діяльність із запобігання злочинності почалася із зародженням самої злочинності у сфері господарювання. Існує думка про те, що історія відмивання коштів почалася ще тисячі років тому. Так, американський історик Стерлінг Сигрейв зазначає, що більш, ніж дві тисячі років тому успішні китайські торговці відмивали свої прибутки після того, як відповідно до рішення тодішньої регіональної влади поза законом опинилося багато форм комерційної торгівлі. Торговці були мішенями через здавна існуючу офіційну упередженість щодо будь-яких форм комерції. Влада з підозрою ставилася до торговельних операцій, адже торговці, котрі їх здійснювали, були жадібними, безжальними, непередбачуваними та хижими, жили за іншим укладом. Крім того, значна частина прибутків отримувалася від хабарництва, вимагання, незаконної торговельної діяльності. Тільки той, хто залишався невидимим, міг втриматися за своє багатство перед обличчям постійного вимагання з боку імперських євнухів і бюрократів [4].

Варто зауважити, що чимало з технік відмивання, які описує С. Сигрейв (а саме конвертація грошей в активи, що швидко просуваються, переміщення готівкових коштів за межі юрисдикції для інвестування в бізнес, торгівля за завищеними цінами заради експатріації фондів), використовуються і сучасними «відмивачами» грошей. Ознаки відмивання доходів можна простежити і в період середньовіччя. Наприклад, у 1179 р. церква офіційно заборонила лихварство християнам. До речі, загалом стягування відсотків було засуджене римськими папами та 28 соборами і Вселенським собором. У Європі лихварство, хоч і зневажалось, проте існувало, адже, по-перше, іноземці, які не належали до християнської релігії, не підпадали під загальне правило щодо відсотків і продовжували лихварювати, по-друге, встановлені заборони обходились у різний спосіб: відсотки приписувалися до капітального боргу, кредитор вважався учасником у прибутку тощо. Наприклад, італійські банкіри та торговці

укладали договір на надання безвідсоткового кредиту (під заставу судна), який згодом мав бути повернений у валюті іншої держави, а курс валют розраховувався таким чином, що сума сальдо включала в себе і відсотки за кредитом. Собор у Турі 1163 р. засудив широко розповсюджену тогочасну практику, коли священик позичав гроші без відсотків, однак вимагав для себе в заставу власність того, кому давав кредит, і привласнював доходи від власності, що і було насправді прихованою виплатою відсотків [5].

Вважається, що запобігання злочинності з ознаками правового забезпечення, бере свій початок з 1829 року, зі створення міністром внутрішніх справ Великої Британії сером Робертом Пілем Лондонської муніципальної поліції, основним завданням якої було попередження злочинів та безпорядків. На той час, головною формою запобігання було патрулювання на вулицях Лондону. Наприкінці XIX ст. Франц фон Ліст визначив основний напрям кримінальної політики як систематичну сукупність дій, що спираються на наукове дослідження причин злочину і результатів дій, що «виробляється покаранням» [5].

В Україні у першій половині XX століття кримінологи продовжували напрацювання дореволюційних юристів, які були частиною європейської кримінології. Аналізуючи досвід вивчення особистості злочинності в період 20-х років у СРСР необхідно відзначити, що вчені того часу виділяли два напрями протидії злочинності: перший базувався на твердженні, що радикальні соціальні реформи, що проводились у результаті революцій 1917 року, разом зі зростанням благополуччя приведуть врешті-решт до знищення злочинності. Другий шлях ґрунтувався на теорії, згідно з якою злочинець розглядався або як декласований і асоціальний елемент або як патологічне явище з медичної точки зору. Тому в перші роки радянської влади проблемами особистості злочинця займалися переважно або лікарі-психіатри, або юристи, які у своїх дослідженнях використовували дані медиків [6].

Досліджуючи фахову західну наукову літературу, розуміємо, що злочинність у

сфері господарської діяльності послаблює безпеку держави. Але при цьому термін «економічна безпека регіону», так само як і «економічна безпека країни», не отримав поширення. Найчастіше під економічною безпекою розуміється елемент національної безпеки або складова економічної політики. У сучасних дослідженнях питань безпеки вченими Німеччини робиться акцент на пошук нових стратегічних підходів до забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки, що впливають на різні області, які варіюються від громадянських свобод до безпеки інфраструктури та відносин між різними релігіями або групами мігрантів тощо. У роботі, підготовленій дослідницькою службою Конгресу США «Економіка і національна безпека: проблеми і наслідки для політики США», розглядається вплив економічних процесів на національну безпеку. Зазначається, що економічна безпека, з точки зору країни, має ширше значення, ніж питання, які відносяться до військової сфери [7].

Варто зазначити, що вищезазначені висновки зроблені до повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Таким чином, можна зробити висновок, що економічна безпека має сфери перетину з національною безпекою, але все ж не є її елементом. У дослідженні Конгресу зазначено, що економічна безпека є умовою стабільного доходу, зайнятості, підтримки підприємництва, тобто того, що забезпечує прийнятний рівень життя.

У науковій літературі зазначається, що економіка держави передбачає наявність впорядкованої, взаємопов'язаної, стрункої системи, що забезпечує економічну незалежність, ефективність, конкурентоспроможність, стабільність, стійкість і здатність до відродження і розвитку економіки в цілому. Вважається, що здатність економіки полягає у створенні умов для інтенсивного виробництва і підвищення соціального благополуччя населення, впливати на стабілізацію економічних внутрішньорегіональних і міжрегіональних відносин, зміцнювати самостійність у вирішенні локальних питань. Крім того, вона включає в себе підсистему захисту, елементи якої

дивляться на попередження і подальшу протидію різним видам загроз. Тож вважаємо за доцільне зазначити великий вплив системи господарювання без злочинності щоб регіональна економічна безпека була реалізована за наступними напрямками: спрямованість на економічну стабільність і незалежність країни; дотримання збалансованості системи економіки; підвищення ефективності функціонування національного господарства; підвищення рівня саморозвитку кожної області; орієнтованість на збільшення обсягу впроваджень і використання сучасних технологій; збільшення виробництва товарів і послуг; забезпечення конкурентоспроможності виробленої продукції на внутрішньому і світовому ринках. Стабільності у всіх цих напрямках можна досягнути лише при встановленні контролю над злочинністю та поступовому зниженню її рівня.

Стойка стабільність у сфері господарської діяльності є необхідною умовою для розвитку соціально-економічних систем, що забезпечується міцністю цієї системи.

За допомогою забезпечення прозорості господарської діяльності, яка не буде обтяжена злочинністю, визначаються пріоритети управління як на місцях, так і у державі, що складаються у поліпшенні якості життя населення або як мінімум непогіршення. Збільшення валового регіонального продукту виступає в якості інструменту, а заходи, що вживаються процесом управління, повинні бути орієнтованими, перш за все, на підвищення рівня життя і безпеки населення.

Як бачимо, процеси та події, які відбуваються в соціумі, так чи інакше впливають на розвиток злочинності як у нашій державі, так і за кордоном.

З вище зазначеного вбачається, що злочинність у сфері господарської діяльності є прямою загрозою загальній безпеці в масштабах країни, а тому потребує постійного удосконалення системи запобігання з боку держави. Ефективності від такої діяльності можна досягти недопущенням злочинності у сфері господарювання, що виражається в зниженні кількості такого роду кримінальних правопорушень та застосування дієвих

механізмів розкриття вже вчинених кримінальних діянь, досягнення повного відшкодування понесених збитків.

Зазначимо, що сучасна кримінальна обстановка у сфері господарювання обтяжена війною з РФ, характеризується ускладненням застосовуваних способів порушення і використання недосконалості чинного законодавства. Також з'являються нові чинники злочинних загроз, які пов'язані з глобалізацією світової економіки, посиленням розвитком економічної інтеграції та динамічним розвитком процесів цифровізації економіки, та впровадження сучасних технологій у процес ведення бізнесу.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141.

2. <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/4254/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%20%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%B9.%20%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%80%2028.11.2019%20%D0%A4%D0%95%D0%9F%D0%91.pdf>

3. Висновок Головного науково-експертного управління ВР України на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66310.

4. Seagrave S. Lords of the Rim: the invisible empire of the overseas Chinese / Sterling Seagrave. – New York : Putnam Publishers, 1995. – P. 67.

5. <https://www.osce.org/files/f/documents/8/6/299731.pdf>

6. <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/8b815635-47c1-4af0-9502-07df38b45cd9/>

7. Economics and National Security: Issues and Implications for U.S. Policy. URL: <http://www.fas.org/sgp/crs/natsec/R41589.pdf>

**ESTABLISHMENT OF CRIME
PREVENTION MEASURES IN THE
SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY**

This article states that crime in the field of economic activity is a direct threat to the general security of the country, and therefore requires constant improvement of the prevention system on the part of the state. The effectiveness of such activities can be achieved by preventing crime in the business sphere, which is expressed in the reduction of the number of such criminal offenses and the use of effective mechanisms for the disclosure of already committed criminal acts, the achievement of full compensation for the losses incurred.

The article also provides historical examples of criminal offenses in the field of economic activity. It should be noted that the prevention of crime with the features of legal protection dates back to 1829, with the creation of the London Municipal Police by the Minister of the Interior of Great Britain, Sir Robert Peel, whose main task was to

prevent crime and disorder. At that time, the main form of prevention was patrolling the streets of London. At the end of the 19th century Franz von List defined the main direction of criminal policy as a systematic set of actions based on a scientific study of the causes of crime and the results of actions that are «produced by punishment.»

It is noted that the modern criminal situation in the field of business is burdened by the war with the Russian Federation, characterized by the complication of the applied methods of violation and use of the imperfection of the current legislation. New factors of criminal threats are also emerging, which are associated with the globalization of the world economy, the increased development of economic integration and the dynamic development of the digitalization of the economy, and the introduction of modern technologies into the business process.

Key words: criminal offenses, crime, prevention, economic activity, causes, conditions, war.

НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ: ВИЗНАЧЕННЯ МОМЕНТУ ЗАКІНЧЕННЯ ЗЛОЧИНУ

ОНИШКЕВИЧ Ігор Андрійович - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права Львівського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0001-8668-2847>

УДК:343.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.19>

Стаття присвячена визначенню моменту закінчення складу злочину, передбаченого частиною 1 статті 146-1 Кримінального кодексу України «Насильницьке зникнення». Проведення такого дослідження зумовлене складною конструкцією об'єктивної сторони складу такого злочину. А тому правильне визначення моменту, з якого склад насильницького зникнення можна вважати закінченим, є запорукою законності притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб.

У межах статті акцентовано увагу на тому, що насильницьке зникнення, вчинення якого становить серйозне порушення прав людини та має значну суспільну небезпеку, об'єктивно охоплює не лише акт арешту, затримання, викрадення, іншої форми позбавлення людини волі, але й всі подальші пов'язані із ним діяння, включаючи відмову визнати факт вчинення зазначених дій чи приховування інформації про місце перебування чи про долю постраждалої особи.

На підставі аналізу ознак об'єктивної сторони складу, таких як суспільно небезпечне діяння та спричинені ним суспільно небезпечні наслідки, кримінального правопорушення, що передбачене у частині 1 статті 146-1 Кримінального кодексу України, було сформульовано висновок, що насильницьке зникнення (ч. 1 ст. 146-1 Кримінального кодексу України) є ускладненим кримінальним правопорушенням з двома обов'язковими діями з формально-матеріальним складом.

Висвітлення в межах статті отримали нормативний момент закінчення складу на-

сильницького зникнення, яким є вчинення суб'єктом злочину другого з обов'язкових діянь складу – «відмови визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування», а також фактичний момент закінчення складу цього злочину, з урахуванням тривалого характеру насильницького зникнення, який зумовлений віднайденням потерпілого від насильницького зникнення та встановленням даних про його долю чи точне місцезнаходження. Зроблено висновок про те, що нормативний та фактичний момент закінчення насильницького зникнення не збігаються.

Ключові слова: насильницьке зникнення, склад злочину, момент закінчення кримінального правопорушення, фактичний момент, нормативний момент

Постановка проблеми

Злочин насильницького зникнення, кримінальна відповідальність за вчинення якого визначена частиною 1 статті 146-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), є серйозним порушенням прав людини та володіє значним рівнем суспільної небезпеки. Особливо важливим у контексті цього кримінального правопорушення є правильне визначення моменту його закінчення, оскільки такий має безпосередній вплив як на ефективність досудового розслідування таких діянь, так і на притягнення винних осіб

до кримінальної відповідальності за його вчинення.

Так, ч. 1 ст. 146-1 КК України передбачена кримінальна відповідальність за вчинення арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, вчинене представником держави, у тому числі іноземної, з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування.

Тобто норма, закріплена в ч. 1 ст. 146-1 КК України, передбачає, що насильницьке зникнення охоплює не лише сам акт арешту, затримання чи викрадення, але й усі пов'язані із цим подальші дії, такі як: відмова визнати факт вчинення таких дій чи приховування даних про місце перебування постраждалої особи.

Такий широкий перелік діянь, у формі яких може проявитися об'єктивна сторона насильницького зникнення, вимагає уважного вивчення та визначення точного моменту закінчення насильницького зникнення. Правильне встановлення цього моменту відіграє ключову роль у забезпеченні справедливості та відповідальності перед законом, що, в свою чергу, сприяє формуванню ефективної системи боротьби з цим злочином та його подальшому запобіганню в суспільстві.

Стан теоретичного дослідження

Серед науковців, які здійснили аналіз того чи іншого аспекту природи насильницького зникнення, основних засад кримінальної відповідальності за його вчинення, можна назвати Є. М. Войтовича, Т. Р. Войтюк, К. П. Задоя, О. В. Денисюк, О. М. Броневиську, Т. І. Созанського, В. Ю. Цвікі, І. В. Гловюк, І. Б. Газдайку-Василишин, О. С. Наумову, А. В. Андрушка.

Однак, варто зазначити, що дослідження, яке було б присвячене саме визначенню моменту закінчення насильницького зникнення на підставі аналізу конструкції складу такого кримінального правопорушення, віднайти не вдалося.

Мета

Вказані вище обставини здійснили безпосередній вплив на визначення мети цієї статті, яка полягає у вивченні та визначенні моменту закінчення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 146-1 КК України, для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за його вчинення.

Виклад основних положень

Відповідно до ч. 1 ст. 13 КК України, закінченим кримінальним правопорушенням визнається діяння, яке містить усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу [1].

У теорії та на практиці існують три різні позиції стосовно визначення моменту закінчення злочинів: суб'єктивна, об'єктивна та змішана. Суб'єктивна теорія вказує, що злочин вважається закінченим на підставі уявлень про це самого суб'єкта злочину. Згідно з об'єктивною теорією, момент закінчення злочину визначається законодавцем. Змішана теорія намагається поєднати законодавче визначення моменту закінчення злочину із суб'єктивним уявленням злочинця про нього [2, с. 17].

Варто погодитися із Т. М. Данилюк, яка підтримує останню позицію, додаючи до неї уточнення щодо необхідності чіткого розрізнення двох понять: а) «фактичного» моменту закінчення злочину (момент закінчення злочину як реального факту), та б) «нормативного» моменту закінчення злочину (що зафіксований у законі через використання різних конструкцій складу злочину, тобто абстрактний момент закінчення злочинів певного роду) [2, с. 17].

Безперечно, у більшості випадків ці моменти можуть збігатися, хоча фактичний момент може бути більш конкретизований. Проте існують ситуації, коли ці моменти можуть значно розходитися в часі, особливо при вчиненні тривалих злочинів тощо.

Практично в усіх українських підручниках і навчальних посібниках із Загальної частини кримінального права, а також в інших наукових джерелах, коли розглядається питання про сутність закінченого злочи-

ну, зазвичай виокремлюють момент закінчення злочину з матеріальним, формальним та усіченим складом.

Перш ніж перейти до безпосереднього встановлення моменту закінчення насильницького зникнення, зазначу, що під насильницьким зникненням у межах цієї статті слід розуміти саме склад кримінального правопорушення, яке передбачене у ч. 1 ст. 146-1 КК України, оскільки в ч. 2 ст. 146-1 КК України йдеться про якісно інший склад злочину, відмінний від основного складу насильницького зникнення [3, с. 512].

Відтак, як слідує із диспозиції частини 1 статті 146-1 КК України, закріплене у ній кримінальне правопорушення може вчинятися у наступних формах:

- арешт з подальшою відмовою визнати факт такого арешту або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування;

- затримання з подальшою відмовою визнати факт такого затримання або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування;

- викрадення з подальшою відмовою визнати факт такого викрадення або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування;

- позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі з подальшою відмовою визнати факт такого позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування [1].

Конструкція ч. 1 ст. 146-1 КК України не дозволяє однозначно вказати, чи є кримінальне правопорушення, яке в ній закріплене, із формальним чи матеріальним складом.

Тому для встановлення моменту закінчення насильницького зникнення варто розпочати із встановлення відповіді на питання – чи є злочин, передбачений ч. 1 ст. 146-1 КК України, простим чи ускладненим; якщо ускладненим, то до якого виду його можна віднести.

Відповідь на перше питання лежить на поверхні – насильницьке зникнення є ускладненим злочином.

Згідно із твердженнями В. О. Навроцького, до ускладнених слід відносити ті злочини, у статтях про які передбачено кілька однакових ознак або конкретні елементи, які утворюють склад злочину, що є складними за своєю структурою. Оскільки ці злочини мають складну структуру, можливі різні комбінації ознак, що становлять їх склад, і вони можуть виникати неодномоментно під час вчинення дій або завдання наслідків [4, с. 167]. Склад же насильницького зникнення містить два обов'язкові діяння як ознаки об'єктивної сторони.

Щодо виду ускладненого злочину, до якого слід віднести насильницьке зникнення, то для початку варто наголосити, що питання про види ускладнених злочинів є доволі дискусійним у науковій літературі. До середини 80-х років минулого століття в літературі виокремлювали три види одиничних ускладнених злочинів: тривалі, продовжувані і складені. Пізніше до ускладнених почали відносити: злочини з альтернативними діями (деякі криміналісти називають їх злочинами з альтернативним складом, при конструюванні яких законодавець використовує метод перерахування низки відокремлених дій, вчинення хоча б однієї з яких утворює склад закінченого злочину); злочини з двома діями; і злочини із наявністю додаткових тяжких наслідків [2, с. 44].

Можливість та доцільність виділення поряд з тривалими та продовжуваними злочинами також складених злочинів, злочинів з альтернативними діями та злочинів з двома діями підтримується і в сучасній кримінально-правовій науці, наприклад, В.О. Навроцьким [4, с. 140-147].

Щодо розуміння змісту складених злочинів, важливо виокремити два ключових моменти: 1) вони складаються з двох або більше злочинних діянь, які кримінальний закон розглядає як окремі злочини (кожен з яких у випадку ізольованого вчинення могло б бути самостійним злочином і кожен з яких підлягатиме окремій кваліфікації за статтею Особливої частини КК України); 2) за певних обставин вони розглядаються як один злочин, відповідальність за вчинення якого передбачена в конкретній статті (частині статті) КК України.

Припустимо, що насильницьке зникнення (ч. 1 ст. 146-1 КК України) є складеним злочином. Така думка може ґрунтуватися принаймні на тій обставині, що об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 146-1 КК України, передбачає вчинення двох обов'язкових діянь – перше діяння є однією з форм позбавлення волі людини, у той час як друге є відмовою визнати факт такого позбавлення волі або приховуванням даних про долю людини чи місце її перебування.

Щодо першого обов'язкового діяння особливих труднощів не виникає – названі у ч. 1 ст. 146-1 КК України форми позбавлення волі, без урахування другого діяння, можуть становити склад кримінального правопорушення, передбаченого іншою статтею Особливої частини КК України (для прикладу, ст. 146 КК України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ст. 371 КК України «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою»).

Відносно другого обов'язкового діяння у виді «подальшої відмови визнати факт ... (однієї з форм позбавлення волі) або приховування даних про долю такої людини чи місце перебування» подібні твердження не надто застосовні – якщо розглядати його у відриві від названих у ч. 1 ст. 146-1 КК України форм позбавлення волі, то видається, що воно не містить ознак самостійного кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена статтями Особливої частини КК України.

Тобто припущення про те, що насильницьке зникнення є складеним злочином не підтвердилося.

Відтак, кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 146-1 КК України, на моє переконання, є ускладненим, тобто кримінальним правопорушенням із двома обов'язковими діяннями.

Заради справедливості зазначу, що друге діяння у виді «відмови... або приховування» у разі вчинення його службовою особою може становити собою склад так званого «службового» кримінального правопорушення (для прикладу, ст. 364 КК України

«Зловживання владою або службовим становищем»), перелік яких передбачено у Розділі XVII Особливої частини КК України, звісно за умови наявності у такій відмові чи приховуванні всіх ознак «службового» кримінального правопорушення, для прикладу мети отримання неправомірної вигоди, вказівки на яку ч. 1 ст. 146-1 КК України не містить. Тобто за дотримання ряду умов склад перших чотирьох форм насильницького зникнення все ж може бути складеним.

Встановивши, що насильницьке зникнення (ч. 1 ст. 146-1 КК України) є ускладненим злочином з двома обов'язковими діяннями, тепер перейти варто до характеристики того, які наслідки спричиняє кожне із них.

Видається, що перше з обов'язкових суспільно небезпечних діянь складу в кожній із названих форм позбавлення волі (без урахування другого діяння у виді «відмови визнати ... або приховування...») має матеріальний склад.

Іде мова про те, що арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі мають обов'язковим наслідком позбавлення волі людини. Хоч воля людини - це цінність нематеріальна, але у всіх чотирьох формах насильницького зникнення в межах першого суспільно небезпечного діяння саме вона зазнає безпосередньої шкоди.

Тобто перше обов'язкове суспільно небезпечне діяння у складі ч. 1 ст. 146-1 КК України є закінченим з моменту позбавлення волі людини. При цьому, говорячи про позбавлення волі, завжди мається на увазі позбавлення людини фізичної свободи, тобто свободи перебування в будь-якому місці.

У частині другого обов'язкового суспільно небезпечного діяння, яке послідовно супроводжує кожну із форм позбавлення волі у складі насильницького зникнення – «відмова визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі у будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування» – ситуація дещо інша.

Слушною є позиція Т. Р. Войтюка, який вказує, що подальша відмова визнати факт арешту, затримання або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або при-

ховування даних про долю такої людини чи місце перебування може відрізнити склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146-1 КК України, від інших кримінальних правопорушень [5, с. 99]. Таку позицію можна доповнити ще однією ознакою, якою є спеціальний суб'єкт насильницького зникнення – представник держави, у тому числі іноземної.

«Відмова ... або приховування...» як друге з обов'язкових суспільно небезпечних діянь є закінченим з моменту вчинення відповідного діяння, тобто відмови визнати факт арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або діянь, що становлять собою приховування даних про долю такої людини чи місце перебування.

Додаткових наслідків, відмінних від позбавлення людини волі, «відмова ... або приховування...» не спричиняє. Може здатися, що таким наслідком є подальше позбавлення волі, але такі міркування є помилковими, оскільки вказують лише на темпоральний характер наслідку, спричиненого першим діянням, а не на якісно нові наслідки.

У той же час, стаття 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень [6], до якої Україна приєдналася на підставі Закону України № 525-VIII від 17 червня 2015 року [7] та на підставі якої КК України був доповнений ст. 146-1 «Насильницьке зникнення», містить вказівку на спричинений насильницьким зникненням наслідок – залишення особи без захисту закону.

Відсутності такої ознаки об'єктивної сторони в диспозиції ч. 1 ст. 146-1 КК України можна віднайти пояснення, оскільки насильницьке зникнення, внаслідок якого людина не лише позбавляється волі, але й відбувається приховування даних про подальшу її долю, так чи інакше переводить людину в становище, коли остання позбавлена захисту з боку закону.

Тому ставити додаткові вимоги до кваліфікації насильницького зникнення у виді встановлення того чи була дійсно людина позбавлена захисту з боку закону не видається доцільним, не є практичним та лише створюватиме додаткові складнощі при

здійсненні досудового розслідування та кримінально-правової кваліфікації.

Думається, що на підставі викладеного вище можливо дати відповідь на питання формального/матеріального складу насильницького зникнення – склад кримінального правопорушення, яке передбачене у ч. 1 ст. 146-1 КК України, є ускладненим кримінальним правопорушенням з двома обов'язковими діяннями з формально-матеріальним складом.

Знову ж таки, з упевненістю назвати насильницьке зникнення, відповідно до ч. 1 ст. 146-1 КК України, кримінальним правопорушенням з формальним чи матеріальним складом проблематично.

Як уже було зазначено вище, перше із обов'язкових суспільно небезпечних діянь складу насильницького зникнення має наслідком позбавлення людини волі, натомість друге не спричиняє якісно нових суспільно небезпечних наслідків.

Тому, на моє переконання, для характеристики насильницького зникнення найбільш підходящою є саме конструкція кримінального правопорушення із формально-матеріальним складом, хоч існування такої визнається не всіма науковцями.

Для прикладу, Т. М. Данилюк вважає, що формально-матеріальний склад злочину не існує як такий. Така позиція заснована на тому, що нібито у таких випадках в одній статті (частині статті) Особливої частини КК передбачено два або більше складів злочинів, один з яких є матеріальним, а інший – формальним. Ці склади передбачені як альтернативні, тобто для кваліфікації злочину достатньо наявності будь-якого з них [2, с. 40].

Склад ч. 1 ст. 146-1 КК України сам по собі спростовує такі твердження, оскільки передбачає два обов'язкові (не альтернативні) суспільно небезпечні діяння, друге з яких, за відсутності ряду додаткових ознак, не є самостійним кримінальним правопорушенням, якщо його розглядати у відриві від першого діяння.

У частині моменту закінчення складу ч. 1 ст. 146-1 КК України, який є формально-матеріальним, варто зазначити наступне.

Т. М. Данилюк вважає, що ускладнений злочин із формальним складом з декількома

обов'язковими діями є схожим на складений злочин, але має одну суттєву відмінність. У складений злочин входять два або більше самостійних злочини, за які передбачена відповідальність у КК. Ускладнений злочин із формальним складом з декількома обов'язковими діями, навпаки, утворюється з декількох дій, які не є самостійними злочинами.

На думку Т. М. Данилюк, ускладнений злочин з формальним складом з декількома обов'язковими діями вважається закінченим з моменту вчинення останньої з цих дій [2, с. 104-105].

В. О. Навроцький стверджує, що злочин з формально-матеріальним складом є закінченим з моменту або виконання дії, або настання наслідків [4, с. 66].

Така наукова думка є застосовною і щодо ч. 1 ст. 146-1 КК України та дозволяє стверджувати, що склад такого злочинного діяння закінченим з моменту вчинення другого з обов'язкових діянь – «подальшої відмови визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховування даних про долю такої людини чи місце перебування». Такого ж переконання дійшли й інші дослідники (І. Б. Газдайка-Василишин, Т. І. Созанський [8, с. 26], А. В. Андрушко [9, с. 199].

Обумовлення моменту закінчення насильницького зникнення моментом «позбавлення людини волі» повністю не охоплює суті самого посягання.

Видається, що суспільно небезпечний потенціал ч. 1 ст. 146-1 КК України полягає саме у ненаданні інформації про людину з боку спеціальних суб'єктів, а не лише у позбавленні її волі.

Цілком слушною у цій частині є пропозиція А. В. Андрушка викласти диспозицію ч. 1 ст. 146-1 КК України із наголосом саме на відмові та приховуванні: «Відмова представника держави, в тому числі іноземної, визнати факт позбавлення людини свободи або ж приховування вказаною особою відомостей про долю такої людини чи місце її перебування» [9, с. 200].

Хоч така пропозиція не позбавлена недоліків (наприклад, не зрозуміло чим обу-

мовлена заміна позбавлення волі на позбавлення свободи, відповідно відсутність ясності щодо того, які дії будуть являти собою позбавлення свободи), але при цьому дуже чітко виділяє суспільну небезпеку насильницького зникнення.

Момент закінчення – вчинення другого з обов'язкових діянь – є нормативним моментом закінчення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 146-1 КК України, тобто визначений з огляду на конструкцію такого злочину.

Фактичний момент закінчення цього кримінального правопорушення із нормативним не збігається, з огляду на ще одну характеристику складу насильницького зникнення, а саме, що це кримінальне правопорушення є тривалим.

В.О. Навроцький, вивчаючи момент закінчення тривалого злочину, відзначає, що це поняття було вироблено теорією кримінального права і прийнято слідчо-прокурорською та судовою практикою, навіть при наявності в літературі думки, що таке поняття не має сенсу. Виділення тривалих злочинів, на думку В. О. Навроцького, базується на тому, що їх об'єктивна сторона, нібито розтягнута в часі. «Тривалість» цих злочинів формується не завдяки початковому акту поведінки, а через наступну бездіяльність, яка триває до його припинення чи добровільного завершення. Протягом цього періоду винний залишається, як вказано в літературі, у стані злочинності. Хоча юридично такий злочин вважається завершеним, фактично він продовжується протягом певного часу після досягнення стадії закінченого злочину [4, с. 66].

Як зазначено у ч. 1 ст. 17 Декларації Організації Об'єднаних Націй про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, будь-який акт насильницького зникнення розглядається як злочин, що триває до тих пір, поки особи, що вчинили його, приховують відомості про долю і місцеперебування зниклої особи і поки не будуть з'ясовані відповідні факти [10].

Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень також містить вказівку на те, що насильницьке зникнення є тривалим злочином. Зокрема, від-

повідно до п. б) ч. 1 ст. 8 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, кожна держава-учасниця, що застосовує строк давності стосовно актів насильницького зникнення, уживає необхідних заходів для того, щоб строк давності в кримінальному судочинстві починав обчислюватися з того моменту, коли злочин насильницького зникнення стає закінченим, з урахуванням його тривалого характеру [6].

Відтак, думається, що саме наявність такої ознаки об'єктивної сторони насильницького зникнення, як вчинення діянь, що становлять собою приховування даних про долю людини чи місце її перебування, дає можливість дійти висновку, що розглядуване кримінальне правопорушення є тривалим до того моменту, поки злочинці продовжують приховувати дані про долю чи місцеперебування людини, яка була піддана насильницькому зникненню [11].

Т. М. Данилюк вказує, що фактичним моментом закінчення тривалого злочину є припинення злочинної поведінки через дії самого винного, спрямовані на припинення кримінального правопорушення, або через події, що перешкоджають вчиненню злочину (наприклад, діяльність правоохоронних органів). Також зазначається, що цей момент може відзначитися днем припинення злочинних дій за волею або проти волі винного [2, с. 90].

Аналогічно, фактичним моментом закінчення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 146-1 КК України, є, або внаслідок дій винного, інших співучасників, правоохоронних органів, третіх осіб тощо щодо припинення насильницького зникнення або настання інших подій, віднайдення потерпілого – встановлення даних про долю людини або точне її місцезнаходження.

Висновки

У підсумку, склад кримінального правопорушення ч. 1 ст. 146-1 КК України, як і будь-яке діяння, кримінальна відповідальність за вчинення якого передбачена нормами Особливої частини КК України, вважається закінченим при наявності у діянні особи як об'єктивних, так суб'єктивних

ознак такого складу. Враховуючи законодавчу конструкцію складу насильницького зникнення – ускладнене кримінальне правопорушення з двома обов'язковими діяннями з формально-матеріальним складом – нормативним моментом його закінчення є вчинення суб'єктом злочину другого з обов'язкових діянь у виді «відмови визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховування даних про долю такої людини чи місце перебування». Фактичний момент закінчення складу ч. 1 ст. 146-1 КК України із нормативним не збігається з огляду на тривалий характер такого злочинного діяння, та визначається моментом віднайдення потерпілого від насильницького зникнення.

Література

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 08.02.2024).
2. Данилюк Т. М. Теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009. 201 с.
3. Онишкевич І. А. Sui generis норма про насильницьке зникнення: аналіз складу (ч.2 ст.146-1 кк України). *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. Т. 2, № 20. С. 508–521.
4. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
5. Войтюк Т. Р. Відмова від виконання правового обов'язку як кримінально-правове поняття : дис. ... д-ра філософії в галузі права : 081. Київ, 2021. 226 с.
6. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 20.12.2006 р. : станом на 17 черв. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l54#Text (дата звернення: 05.02.2024).
7. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень : Закон України від 17.06.2015 р. № 525-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-2015#Text>

rada.gov.ua/laws/show/525-19#Text (дата звернення: 05.02.2024).

8. Газдайка-Василишин І. Б., Созанський Т. І. Насильницьке зникнення: окремі аспекти законодавчої новели. *Кримінальна юстиція: quo vadis? IV Львівський форум кримінальної юстиції* : бірник матеріалів міжнар. науково-практ. конф., м. Львів, 20–22 верес. 2018 р. 2018. С. 24–27.

9. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи : монографія. Київ : Ваіте, 2020. 560 с.

10. Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року «Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення» : Резолюція Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_225#Text (дата звернення: 08.02.2024).

11. General Comment on enforced disappearance as a continuous crime. *ICC Legal Tools*. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/ab6f07> (date of access: 08.02.2024).

Onyshkevych Ihor Andriyovych
adv_onyshkevych@ukr.net

**ENFORCED DISAPPEARANCE:
DETERMINATION OF THE MOMENT OF
THE COMPLETION OF CRIME**

The article is dedicated to determining the moment of the completion of the crime envisaged by Part 1 of Article 146-1 of the Criminal Code of Ukraine, «Enforced Disappearance». Such research is driven by the complex nature of the objective side of this crime. Therefore, the accurate determination of the moment from which the composition of enforced disappearance can be considered complete is a guarantee of the legality of bringing guilty persons to criminal responsibility.

Within the article, emphasis is placed on the notion that enforced disappearance, the commission of which constitutes a serious violation of human rights and poses significant societal danger, objectively encompasses not only acts of arrest, detention, abduction, or any other forms of deprivation of liberty but also all subsequent actions associated with it, including refusal to acknowledge the commission of such actions or concealing information about the whereabouts or fate of the victim.

Based on the analysis of features of the objective side of the crime, such as socially dangerous conduct and the socially dangerous consequences it causes, it was concluded that enforced disappearance (Part 1 of Article 146-1 of the Criminal Code of Ukraine) constitutes a complex criminal offense involving two mandatory actions with a formal-material composition.

The article highlights the normative moment of the completion of the crime of enforced disappearance, which is the commission by the perpetrator of the second mandatory action of the offense - «refusal to acknowledge the fact of such arrest, detention, abduction, or deprivation of liberty of a human in any other form or concealment of information about the fate of such human or their whereabouts.» Additionally, the article addresses the factual moment of the completion of this crime, considering the ongoing nature of enforced disappearance, which is determined by the discovery of the victim of enforced disappearance and the establishment of information about their fate or exact whereabouts. The conclusion is drawn that the normative and factual moments of the completion of enforced disappearance do not coincide.

Keywords: enforced disappearance, crime elements, moment of completion of crime, factual moment, normative moment.

РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА-ПСИХІАТРА СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ: ПІДВИЩЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОСТІ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ОБВИНУВАЧЕНИХ

МАКАРОВА Олена - кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5480-5942>

УДК 343.121.4(477):340.63

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.20>

Стаття присвячена аналізу ролі та особливостей з акцентом на підвищення об'єктивності та захисту прав обвинувачених. До ключових аспектів цього процесу належать: експертиза обвинувачень; аналіз показань та свідчень; психологічна експертиза перед судовим засіданням; спростування експертних висновків стороною обвинувачення; формування позитивного (на скільки це можливо) зображення обвинуваченого; етичний розгляд та конференційний захист.

Завданням статті було розкрити ключові аспекти взаємодії між юридичним та медичним середовищами, з метою вдосконалення судового процесу. Розглядаються правові стандарти та етичні норми, які регулюють залучення експерта - психіатра стороною захисту. Судово-психіатрична експертиза обвинуваченого підпадає під чисельні правові та етичні норми, спрямовані на забезпечення об'єктивності та захисту прав людини, до яких належать: незалежність та об'єктивність; дотримання професійних стандартів; конфіденційність та приватність; відповідність юридичним процедурам; інформована згода та права обвинуваченого; відсутність обвинуваченого; співпраця з органами слідства та дізнання.

Підкреслюється необхідність дотримання експертами-психіатрами високих етичних стандартів у контексті судових експертиз. Розглядається питання об'єктивності експертних висновків та уникнення конфлікту інтересів. Визначена важливість надання експертом-психіатром об'єктивних та від-

повідальних висновків, які служать основою для судових рішень. Висвітлюється важливий внесок, експерта-психіатра, у судовий процес, сприяючи збалансованому та об'єктивному розгляду справи. Зроблений акцент на покращенні юридичної та медичної співпраці, наголошується на необхідності взаєморозуміння та ефективності комунікації для оптимального використання експертних висновків та досягнення справедливих та об'єктивних судових рішень. До таких ключових аспектів належить: комунікація та розуміння потреб; об'єднання експертних знань; спільні тренінги та семінари; створення механізмів обговорення; забезпечення конфіденційності та імпарціальності.

Зроблено висновок, що залучення експерта-психіатра стосовно захисту є важливим елементом для створення справедливого та етичного судового процесу, спрямованого на захист прав обвинуваченого.

Ключові слова: судово-психіатрична експертиза, захист обвинуваченого, експерт-психіатр, кримінальне провадження.

Постановка проблеми

Постановка проблеми є важливим етапом у дослідженні ролі та особливостей залучення експерта-психіатра стороною захисту в судовому процесі з метою підвищення об'єктивності та захисту прав обвинуваченого. До цього важливого завдання виникають чисельні питання, що визначають проблематику цього дослідження, а саме: недостатність об'єктивності в судових процесах – як

роль експерта-психіатра може впливати на підвищення рівня об'єктивності в судових процесах, особливо коли експерт працює на стороні захисту; суб'єктивізм в експертних дослідженнях – як забезпечувати, що експерт-психіатр, діючи на стороні захисту, уникає суб'єктивізму у своїх висновках; етичні питання та конфлікт інтересів – вирішення етичних ділем, пов'язаних із залученням експерта-психіатра стороною захисту, зокрема враховуючи конфлікти інтересів; визначення компетенції та кваліфікації експерта-психіатра – критерії, які повинні визначати компетентність та кваліфікацію експерта-психіатра, зокрема, коли він працює на стороні захисту; вплив експертних висновків на судові рішення – як висновки, які представлені стороною захисту, можуть впливати на судові рішення та на якому етапі судового процесу вони мають найбільш вагомий ефект; забезпечення співпраці юристів і експертів-психіатрів для забезпечення об'єктивності; захист прав обвинуваченого у контексті психіатричної експертизи – залучення експерта – яким чином психіатра на стороні захисту сприяє захисту прав обвинувачених та забезпеченню їхньої справедливої та компетентної захисту.

Дослідження цих аспектів дозволить ретельно розглянути проблематику ролі та особливостей експерта-психіатра, залученого стороною захисту в судовому процесі, зокрема, щодо підвищення об'єктивності та захисту прав обвинувачених.

Стан дослідження

Питанню дослідження щодо залучення експерта-психіатра до кримінального процесу присвячені наукові праці провідних науковців: А. Амеліна, О. Баєва, В. Бажанюк, А. Бегми, І. Бельчікова, Б. Білоусов, А. Воробчака, М. Гетманцева, В. Гусєвої, Д. Давидова, О. Керевича, Н.Кравець, В. Кузьменко, В. Кузьмічова, І. Лопашука, О.Моїсєєвої, В. Осмоляна, Н.Панько, Ю. Пілюкова, Г.Пилипенка, М. Правової, О. Ратінова, О.Тищенко, А. Шульженко, С. Шум, О. Хрищева, О. Ховпуча, О. Цильмак. В. Цимбалюка та інш.

А. Амеліна у своїх дослідженнях наголошує на тому, що при оцінці висно-

вку експерта, суб'єкт оцінювання повинен з'ясувати, чи було дотримання кримінально процесуального порядку призначення та проведення судово-психіатричної експертизи. Кримінально-процесуальним кодексом України визначені чіткі умови щодо проведення експертизи та надання висновку, який може мати доказове значення по справі. Визначено, що проведення експертизи доручається незалежній та неупередженій особі, яка має спеціальні знання та кваліфікацію, і не має конфлікту інтересів. Відбувається обов'язкове попередження експерта про кримінальну відповідальність за фальсифікацію висновку. Визначено про можливість виклику експерта до суду для допиту при розгляді справи в суді [1].

В дослідженнях Гуміна О. розглядаються напрямки судових експертиз, сутність яких полягає у тому, щоб застосовувати лише спеціальні знання, експертні дослідження мають конкретні стадії: вибір та тлумачення норм права, порівняльні дії, які приписані вибраними нормами, з діями, які вчинені на місці кримінального правопорушення. Визначені стадії, які відображені в цьому дослідженні, можуть знайти максимальне відображення у висновках експертів [2].

Питання доказового значення висновку висвітлені в наукових роботах Д. Давидової. Науковець наголошує, що коло спеціальних знань експерта обмежує його компетентність конкретної експертизи. До компетентностей судового експерта належать фахові знання які застосовуються для проведення певної експертизи в окремому кримінальному провадженні, при якому визначене коло питань, які постають перед експертом [3].

У дослідженнях В. Цимбалюк розглядається питання щодо нормативно-правового забезпечення проведення судово-психіатричної експертизи, показань і висновку експерта-психіатра у кримінальному процесі. Науковець наголошує, що судова психіатрія перебуває на особливому місці, і є самостійною науково-практичною галуззю, до якої входить комплекс знань за напрямком патології психічної діяльності людини. При проведенні психіатричної експертизи ек-

перту-психіатру необхідно розуміти відповідальність, яка на нього покладена. Висновок експерта-психіатра має бути максимально точними обґрунтованим, об'єктивним та змістовним, щодо стану досліджуваного, бо визначений діагноз або рекомендації, в експертному висновку можуть носити доленосний характер [4].

Н. Кравець у своїх дослідженнях розглядає порядок призначення та проведення судово-психіатричних експертиз у відповідності до змін у Кримінально-процесуальному кодексі України. Розглядає вимоги, які висуваються експертам та до експертних установ тощо. Науковець наголошує, що в кримінальному провадженні експерт-психіатр залучається у разі потреби проведення судово-психіатричної експертизи. Також сторона захисту може самостійно залучити експерта на умовах договору. Встановлено, що в чинному законодавстві судово-психіатрична експертиза визначена, як дослідження, яке вимагає спеціальних знань, вмінь і навичок. Метою проведення судово-психіатричної експертизи є отримання висновку експерта, саме цей висновок є або може бути предметом розгляду у суді. Н. Кравець робить висновок, що висновок експерта – це наукова праця, яка проведена з профільного дослідження процесів, об'єктів чи явищ, які мають значення при розслідуванні кримінального провадження. Науковець зазначає, що при призначенні судової експертизи суд повинен мати розуміння, знайти та визначити, які саме спеціальні знання потрібно застосовувати для її проведення, також є доцільним врахування питань, які постають перед судовим експертом та правильно їх закріпити [5].

Отже, аналізуючи стан досліджень і публікацій із запропонованої тематики, показує, що були досліджені наступні питання: роль та особливості залучення експерта психіатра стороною захисту в судовому процесі з метою підвищення об'єктивності та захисту прав обвинувачених. Розглянуті шляхи підвищення об'єктивності експертних досліджень.

У цілому, останні дослідження за напрямком ролі та особливостей залучення експерта-психіатра стороною захисту в су-

довому засіданні свідчать про те, що цей напрямок досліджень є актуальним та потребує подальшого дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою цього дослідження є глибокий та всебічний розгляд ролі та особливостей залучення експерта-психіатра стороною захисту в судовому процесі, зокрема, орієнтованого на підвищення об'єктивності та захисту прав обвинувачених.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна дослідження ролі психіатра-експерта, який діє на стороні захисту в судовому процесі, полягає в глибокому вивченні та систематизації питань, які стосуються впливу такого експерта на об'єктивність судового розгляду та захисту прав обвинувачених. Наукова новизна виявляється у наступних аспектах: комплексний аналіз наукових практик, вивчення та оцінка впливу на судові рішення, роль експерта-психіатра, аналіз етичних аспектів та їх роль у системі правосуддя, розробка рекомендацій, дослідження правозахисних ініціатив та судово-психіатричних практик, урахування контекстуальних факторів.

Викладення основного матеріалу

У ході судового розгляду виникають ситуації, коли для ґрунтовного аналізу та об'єктивності оцінки психічного стану обвинуваченого стає необхідним залучення експерта-психіатра. Залучення експерта-психіатра відбувається у випадках, коли обвинувачений визнає свою вину, але стверджує, що на момент вчинення злочину він не був осудним; коли обвинувачений не визнає свою вину і стверджує, що його дії були викликані психічним розладом; коли є сумніви щодо дієздатності обвинуваченого; коли необхідно встановити ступінь тяжкості психічного розладу обвинуваченого; коли необхідно визначити, чи потребує обвинувачений примусового лікування.

Процес залучення експерта має певні етапи, які пропонуємо розглянути.

Вибір експерта. Захисник може самостійно знайти експерта-психіатра, можна

звернутись за допомогою до профільних організацій.

Подання клопотання про призначення експертизи. Стороною захисту подається клопотання до суду, у ньому повинні бути викладені підстави для проведення експертизи та питання, які ставляться перед експертом.

Ухвалення судом рішення. Суд може задовільнити клопотання або відмовити в ньому.

Проведення експертизи. Експерт проводить дослідження обвинуваченого та готує висновок.

Дослідження експертного висновку. Сторони можуть допитати експерта, а суд враховує висновок при винесенні рішення.

Перевагами залучення експерта є допомога в захисті обвинуваченого, наданні об'єктивної оцінки психічного стану, зниження ризику необґрунтованого засудження.

Розкриття ключових аспектів взаємодії між представниками юридичного та медичного середовища в контексті залучення експерта психіатра стороною захисту в судовому процесі є важливим завданням для забезпечення ефективного використання психіатричної експертизи та досягнення справедливих судових рішень [6].

Комунікація та розуміння потреб. Суттєво важливо, щоб юридичні фахівці та експерти психіатри володіли ефективними навичками комунікації для забезпечення взаєморозуміння. Юристи повинні зрозуміти медичні аспекти та термінологію. Тоді як медичні фахівці мають враховувати правові контексти та вимоги судових процедур.

Об'єднання експертних знань. Співпраця юридичних та медичних експертів сприяє об'єднанню їхніх унікальних знань для комплексного розгляду справи. Взаєморозуміння методів та процесів обох галузей дозволяє максимально використовувати експертні висновки.

Спільні тренінги та семінари. Організація спільних тренінгів і семінарів для юридичних та медичних фахівців сприяє обміну досвідом та вирішенню складних питань. Підвищення обізнаності обох сторін щодо

тенденцій у своїх галузях покращує якість експертизи.

Створення механізмів обговорення. Регулярні зустрічі та обговорення між представниками обох середовищ дозволяють вирішувати можливі розбіжності та визначати найбільш об'єктивні підходи.

Забезпечення і конфіденційності та імпарціальності. Юридичні та медичні фахівці повинні спільно працювати над забезпеченням конфіденційності та імпарціальності в процесі психіатричної експертизи. Встановлення чітких стандартів щодо обробки та зберігання конфіденційної інформації є ключовим елементом взаємодії.

Правові стандарти при проведенні судово-психіатричної експертизи містяться у Конституції України, яка гарантує право на справедливий суд та захист [7]. Кримінально процесуальний кодекс України, який визначає порядок проведення судових експертиз, у тому числі судово-психіатричних [8]. Цивільно процесуальний кодекс України, який містить положення про призначення експертиз у цивільних провадженнях [9]. Закон України Про судову експертизу, у якому визначено правові та організаційні основи судової експертизи [10]. Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 865 від 08.05.2018 Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи визначає порядок проведення судово-психіатричної експертизи [11].

Принципи етики експертів-психіатрів складаються зі спеціальних знань, вмінь і навичок, які необхідні для проведення експертного дослідження. На постійній основі вдосконалювати професійні знання з використанням доступних методів і форм додаткового навчання. Вивчати наукову та методичну літературу з психіатричних та інших міждисциплінарних зав'язків. Особа, яка притягнута до кримінальної та відповідальності або бере участь у судовому процесі як потерпілий або свідок, має право на визначену сукупність прав, яка регулюється кримінально-процесуальним кодексом. До питань етики експерта психіатра відноситься норма поваги, честі та достоїнства особи, яка досліджується. Перш за все експерт-психолог дотримується професійної позиції

щодо поведінки особи, яка проходить дослідження, мають досвід злочинця і своєю поведінкою можуть викликати роздратованість. Експерт-психіатр повинен здійснювати контроль своїх дій та висловлювань та не може брати на себе функції суду, а також робити швидкі оціночні судження.

Судово-психіатрична експертиза обвинуваченого підпадає під чисельні правові та етичні норми, спрямовані на забезпечення об'єктивності, справедливості та захисту прав особи. У різних країнах можуть існувати різні норми, але основні принципи зазвичай подібні. Розглянемо деякі ключові аспекти [12].

Незалежність та об'єктивність. Судово-психіатричний експерт повинен діяти незалежно від сторін судового процесу та бути об'єктивним у своїх оцінках. Експерт повинен утримуватись від сторонніх впливів та підтримувати високий рівень нейтральності.

Дотримання професійних стандартів. Експерт повинен дотримуватись професійних стандартів, що регулюють психіатричну практику та проведення судових експертиз. Це може включати відповідність кодексам етики медичних та юридичних професій.

Відповідність юридичним процедурам. Судово-психіатрична експертиза повинна відповідати юридичним стандартам та процедурам країни, де вона проводиться. Експерт повинен розуміти всі законодавчі вимоги, що стосуються його діяльності.

Інформована згода на права обвинуваченого. Судовий експерт повинен отримати згоду обвинуваченого перед початком експертизи. Обвинувачений повинен бути проінформованим про мету експертизи, її можливі наслідки та його права в цьому контексті.

Відсутність дискримінації. Експерт повинен утримуватись від будь-яких форм дискримінації на основі раси, статі, релігії, національності або інших характеристик. Оцінка повинна базуватись на об'єктивних медичних факторах та даних.

Співпраця з представниками юридичних професій. Експерт повинен конструктивно співпрацювати з представниками слідчо-судової ланки, адвокатом, надаючи їм

достовірні та зрозумілі висновки. Співпраця сприяє ефективній інтеграції медичних та юридичних аспектів експертизи.

Дотримання цих принципів гарантує високий рівень стандартів судово-психіатричної експертизи та допомагає у забезпеченні справедливості в судових процесах.

Розглянемо питання об'єктивності експертних висновків. Неупередженість: експерт-психіатр має бути неупередженим та не мати особистої зацікавленості у справі. Об'єктивність: висновок експерта має ґрунтуватися на даних обстеження обвинуваченого та наукових знаннях. Відповіді на питання: висновок експерта має чітко відповідати на питання, які були поставлені стороною захисту або судом. Аргументація: висновок експерта має бути чітко мотивованим та містити посилання на джерела інформації.

Уникнення конфлікту інтересів: експерт-психіатр не повинен бути пов'язаний із жодною зі сторін у справі.

Відсутність попередніх висловлювань: експерт не повинен публічно висловлювати свою думку щодо справи до проведення експертизи.

Відмова від участі. Експерт має право відмовитися від участі у справі, якщо вважає, що не може бути неупередженим.

Для забезпечення об'єктивності робляться наступні кроки. Призначення експерта судом – це гарантує, що експерт не буде залежати від жодної зі сторін у справі. Ознайомлення з матеріалами справи – експерт має право ознайомитися з усіма матеріалами справи, щоб сформувати об'єктивну думку. Допит експерта – сторони у справі мають право допитати експерта та поставити йому запитання. Оцінка судом – суд має ґрунтовано оцінити висновок експерта та дати йому відповідну оцінку.

Залучення експерта-психіатра стороною захисту в судовому процесі має свої особливості, спрямовані на забезпечення об'єктивності, захисту прав обвинуваченого та зміцнення пропозиції захисту. Розглянемо деякі ключові аспекти. Експерт психіатр, який діє на стороні захисту, здійснює аналіз обвинувачень, оцінюючи їхню медичну обґрунтованість та психічні аспекти. Оцін-

ка достовірності обвинувачень і виявлення можливих психічних обставин може бути вагомим інструментом проти сторони обвинувачення.

Експерт-психіатр повинен аналізувати психічний стан обвинуваченого під час вчинення правопорушення та висловлювання під час судового процесу. Це дозволяє експерту виявити можливі фактори, які можуть вплинути на психічний стан обвинуваченого та вказати на експертне свідчення на користь захисту. Також є доцільним проведення психологічної експертизи перед судовим засіданням: може допомогти визначити, які аспекти психічного стану можуть бути важливими для захисту. Це дозволяє стороні захисту підготувати ефективну стратегію, засновану на психічних особливостях обвинуваченого.

Експерт-психіатр, зі сторони захисту, може намагатися спростувати експертні висновки, які представлені стороною обвинувачення. Це може включати висвітлення альтернативних тлумачень психічних станів або вказання на методологічні або етичні питання в експертних дослідженнях.

Необхідність взаєморозуміння та ефективності комунікації для оптимального використання експертних висновків має велике значення всіх учасників процесу. До кроків в ефективній комунікації належать: створення чіткого плану співпраці, тобто на початку роботи експерта-психіатра зі сторони захисту, важливо чітко розуміти завдання, методи дослідження та строки надання висновків; проведення регулярних консультацій - сторони захисту та експерт-психіатр повинні регулярно вести діалог, щоб обговорювати хід дослідження, включаючи питання та попередні результати; використання доступної мови – експерт-психіатр повинен використовувати зрозумілу термінологію, уникаючи надмірно складних наукових термінів; підготовка наочних матеріалів – візуальні матеріали, такі як діаграми та таблиці, можуть допомогти суду та сторонам процесу краще зрозуміти експертні висновки.

Висновки

Отже, сторона захисту забезпечує експерта необхідною інформацією про справу

та обвинуваченого. Формулює чіткі та зрозумілі питання для експерта. Вміє інтерпретувати експертні висновки та використовувати їх у ході судового розгляду.

У свою чергу, експерт-психіатр розуміє аспекти справи та запити сторони захисту. Використовує зрозумілу та доступну термінологію у своїх висновках. Готовий відповідати на запитання суду та сторін.

Суд, у свою чергу, здатний оцінити експертні висновки з точки зору їх наукової обґрунтованості щодо справи. Враховує обмеження експертизи та не використовує експертні висновки як остаточну істину.

Отже, залучення експерта-психіатра стороною захисту може стати ключовим фактором у захисті прав та інтересів обвинуваченого, забезпечуючи ґрунтований та неупереджений аналіз його психічного стану. Взаєморозуміння між медичною та юридичною галузям, у контексті залучення експерта-психіатра, сприяє покращанню судового процесу, забезпечуючи більш об'єктивні та інформовані судові рішення.

Література

1. Амеліна А.С., Білоусов Б.Л. Оцінка висновку експерта та його доказове значення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1-2. С. 185-192.
2. Гумін О. М. Процесуальне значення висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 163-167.
3. Давидова Д. В. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 151-154.
4. Цимбалюк В. І. Роль судово-психіатричної експертизи в питанні оцінки психічного стану особи *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 245-248.
5. Кравець Н. В., Бегма А. П., Ховпуч О. С. Особливості призначення та проведення експертизи у кримінальному провадженні: новели законодавства *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 15. С. 167-173.

6. Гусєва В. О. Призначення судово-медичних експертиз під час розслідування насильства щодо працівника правоохоронного органу: проблеми та шляхи їх вирішення. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 102-112.

7. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

9. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

10. Про судову експертизу : Закон України : від 25.02.1994 № 4038-ХІІ [Електронний ресурс] /Верховна рада України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (датаз вернення 10.02.24)

11. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи. Наказ МОЗ України від 08.05.2018 № 865

12. Макарова О.П. Теоретико правові засади проведення судово психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. *Право і безпека* 2023. № 3.С.190-200

THE ROLE AND CHARACTERISTICS OF INVOLVING AN EXPERT - A PSYCHIATRIST BY THE DEFENSE PARTY IN THE TRIAL: INCREASING OBJECTIVITY AND PROTECTING THE RIGHTS OF THE ACCUSED

The article is devoted to the analysis of the role and features with an emphasis on increasing objectivity and protecting the rights of the accused. Key aspects of this process include: examination of accusations; analysis of testimony and testimony; psychological examination before the court session; refutation of expert opinions by the prosecution; formation of a positive (as much as possible) image

of the accused; ethical review and conference defense.

The task of the article was to reveal the key aspects of the interaction between the legal and medical environments, with the aim of improving the judicial process. The legal standards and ethical norms governing the involvement of an expert - a psychiatrist by the defense side are considered. Forensic psychiatric examination of the accused is subject to numerous legal and ethical norms aimed at ensuring objectivity and protection of human rights, which include: independence and objectivity; compliance with professional standards; confidentiality and privacy; compliance with legal procedures; informed consent and rights of the accused; absence of the accused; cooperation with investigation and inquiry bodies.

Emphasis is placed on the need for psychiatrists to observe high ethical standards in the context of forensic examinations. The issue of objectivity of expert opinions and avoidance of conflict of interests is considered. The importance of providing objective and responsible conclusions by an expert - a psychiatrist, which serves as the basis for court decisions. The important contribution of the expert psychiatrist to the judicial process is highlighted, contributing to a balanced and objective consideration of the case. Emphasis is placed on improving legal and medical cooperation, the need for mutual understanding and effective communication is emphasized for the optimal use of expert opinions and the achievement of fair and objective court decisions. These key aspects include: communication and understanding of needs; pooling of expert knowledge; joint trainings and seminars; creation of discussion mechanisms; ensuring confidentiality and impartiality.

It was concluded that the involvement of an expert - a psychiatrist in relation to the defense is an important element for creating a fair and ethical trial aimed at protecting the rights of the accused.

Key words: forensic psychiatric examination, defense of the accused, expert psychiatrist, criminal proceedings.

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ВИЗНАЧЕННЯ ШКОДИ ТА ОБСЯГУ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ПІДПРИЄМСТВАМ, УСТАНОВАМ ТА ОРГАНІЗАЦІЯМ ВНАСЛІДОК ЗНИЩЕННЯ ТА ПОШКОДЖЕННЯ ЇХ МАЙНА У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ, А ТАКОЖ УПУЩЕНОЇ ВИГОДИ ВІД НЕМОЖЛИВОСТІ ЧИ ПЕРЕШКОД У ПРОВАДЖЕННІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ЄВДОКІМЕНКО Світлана Вікторівна - доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу аспірантури та докторантури Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»

ORCID: 0000-0003-2924-6621

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.21>

Розглянуті дослідження наслідків впливу агресії РФ на руйнування та пошкодження об'єктів господарської діяльності України, що передбачає встановлення розмірів шкоди та збитків на підставі виконання методів оцінки збитків. Крім прямих збитків, за рахунок втрачених фінансових активів, розглядається включення до складу збитків упущеної вигоди від неможливості чи перешкод агресії РФ у провадженні господарської діяльності, втрати від неоплачених товарів, робіт і послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях. Дана характеристика умов українського законодавства щодо вирішення вказаних питань.

Ключові слова: судова експертиза, експертологія, визначення розміру шкоди та збитків, оцінка упущеної вигоди, знищення та пошкодження майна.

Постановка проблеми

На теперешній час експертологія, що інтегрує сучасні досягнення науки і техніки, спрямовує свій науковий потенціал на створення ефективної системи криміналістичних засобів, прийомів і технологій для вирішення складних практичних завдань, що виникли в умовах війни. Тому використання експертних знань для визна-

чення розміру шкоди та збитків внаслідок збройної агресії РФ є не тільки актуальними для юридичних і фізичних осіб, правоохоронних органів, а є також предметом підвищеного наукового та професійного інтересу.

Так, за оцінкою Мінреінтеграції та Мінрегіонрозвитку у співпраці з іншими міністерствами, партнерськими організаціями в межах діяльності Нацради з відновлення України від наслідків війни, станом на початок серпня поточного року загальні збитки України від пошкодження та руйнування житлових, нежитлових будівель, інфраструктури внаслідок повномасштабної війни росії становлять 108,3 мільярда доларів, або 2,9 трильйона гривень. Найбільша частка (44,3 %) у загальному обсязі збитків – руйнування та пошкодження що найменше 129,9 тисячі житлових будівель, з яких 114,7 тисячі – приватні будинки, решта – багатоквартирні. Прямі збитки через руйнування багатопверхівок – 42,3 мільярда доларів, приватних будинків – 5,4 [1]. Це все має бути відшкодовано у повній мірі, включаючи не тільки фактичні втрати, а й упущену вигоду.

**Аналіз останніх досліджень
і публікацій**

Питання оцінки збитків розглядається українськими законодавчими актами, серед яких: Господарський кодекс України (далі: ГК України), Цивільний кодекс України (далі: ЦК України), Кримінальний процесуальний кодекс України (далі: КПК України). Законодавчим актом на період дії воєнного стану є Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20 березня 2022 року № 326 та Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності. Затверджено наказом Міністерства економіки України та Фонду державного майна України 18 жовтня 2022 року N 3904/1223. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 02 грудня 2022 року за № 1522/38858.

Визначенню шкоди та обсягів збитків, завданих громадянам, підприємствам, установам та організаціям України від збройної агресії рф, присвячені роботи українських фахівців. Так, у рамках науково-практичної конференції «Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації», проведеною Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 22 червня 2022 року).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Актуальність цього дослідження полягає в необхідності чіткого окреслення причин понесених збитків від руйнування та пошкодження майна громадян та юридичних осіб. Передбачається за рахунок проведення досліджень у рамках досудових експертиз, розподіл об'єктів, які зазнали

збитків, на об'єкти зруйновані (пошкоджені) внаслідок воєнної агресії рф та з інших причин (техногенних аварій, стихійних явищ тощо). Для подальшого надання позову за результатами розслідування в міжнародний суд на адресу країни-агресора.

Таким чином, **метою дослідження** є визначення умов та методів (методик) встановлення збитків у результаті воєнної агресії рф.

Виклад основного матеріалу

Поняття «збитки» та «упущена вигода» є такими, що найчастіше виступають предметом господарських та цивільних спорів.

У господарському праві під збитками розуміються витрати, зроблені управленою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи [2, ст.224].

Статтею 22 Цивільного кодексу України збитками визначено:

- втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);
- доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [3, ст.22].

У кримінальному процесі збитки – це грошова оцінка шкоди, яка має місце у разі неможливості відшкодування шкоди в натурі. Відповідно до ст. 55 КПК України виділяються такі види шкоди: 1) моральна, 2) фізична, 3) майнова. Майнова шкода представляє собою майнові та/чи грошові збитки, спричинені юридичній або фізичній особі [4, ст.55].

Ми згодні з формулюванням фахівців фірми «Делойт», що збитки – вартість втраченого, пошкодженого та (або) знищеного майна, що зазнало руйнівного впливу внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, ракетно-бомбових ударів у ході збройної агресії Російської Федерації, а також розмір витрат, необхідний для відновлення порушеного права (реальні збитки); та/або розмір доходу, який постраждалий міг би одержати за умови відсутності зброй-

ної агресії Російської Федерації (упущена вигода)[5].

Основними нормативними документами, що регламентують визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку зі збройною агресією російської федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності є Методика, що затверджена Наказом Міністерства економіки України та Фонду державного майна України 18 жовтня 2022 року N 3904/1223, та є обов'язковою для використання під час оцінки збитків, або проведення судової експертизи (експертного дослідження) та Постанова КМУ №326 від 20.03.2022 року.

Для визначення збитків застосовуються наступні методики:

- попередня (аналітична) оцінка збитків, що застосовуватиметься переважно для кризової комунікації, надання політичних оцінок і оперуватиме спрощеною методологією, яку зможуть використовувати міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, проте ці оцінки переважно не зможуть бути використані для виплат компенсацій і не можуть вважатися належними доказами у судах;

- детальна (пооб'єктна) оцінка збитків, що здійснюватиметься у відповідності до законодавства про оцінку майна, оцінку земель, судову експертизу, що базуватиметься на методиці оцінки майна, методиках проведення судових експертиз,

Визначатиметься експертами, що мають спеціальну кваліфікацію і, на відміну від попередніх оцінок, проходять верифікацію, матимуть юридичне значення і зможуть бути використані для наступних позовів (у т.ч. у міжнародних судах та судах інших країн), виплати компенсацій тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

- Що саме зруйновано/пошкоджено?
- Чи можна відновити майно?
- Кому належало зруйноване / пошкоджене майно?
- Хто постраждав від руйнування / пошкодження майна?

- Внаслідок чого відбулося руйнування / пошкодження?

- Якою є вартість ремонту / реконструкції пошкодженого майна?

- Якою є вартість відновлення зруйнованого майна?

- Якою є упущена вигода постраждалої особи? [6].

Дослідницька частина включає:

- відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосування;

- посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;

- експертну оцінку результатів дослідження.

Час попереднього вивчення матеріалів не повинен перевищувати п'ятнадцяти робочих днів, а строк проведення експертизи встановлюється керівництвом експертної установи і не повинен перевищувати 90 календарних днів [7].

Акт обстеження є ключовим документом, який застосовуватиметься під час оцінки збитків, оскільки міститиме висновок про ступінь пошкодження та можливість подальшого відновлення, подальшої експлуатації об'єкта нерухомого майна або такий об'єкт визнається таким, що підлягає демонтажу.

Слід відмітити, що будь-яка оцінка майна або збитків може бути забезпечена наявністю відповідних вихідних даних та інформаційних джерел, які необхідні для проведення оцінки майна. Проводиться суб'єктами оціночної діяльності або судовими експертами з дотриманням національних та міжнародних стандартів оцінки майна. Здійснюється переважно для цілей подання позовів до національних чи міжнародних судів.

Дата оцінки встановлюється в завданні (або в договорі) на проведення оцінки збитків або в поставлених на розгляд питаннях судовому експерту, але це повинна бути будь-яка дата, що передедує або збігається з датою подання позову до суду, але не раніше ніж 23 лютого 2022 року.

В умовах війни, що триває вже півтора року ця тема дуже актуальна. Уже є затверджені Методики, є практика – звіти, що

розроблялись оцінювачами та рецензування, що проводилось Фондом державного майна України, а також висновки експертизи.

З метою визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку зі збройною агресією російської федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності застосовується будівельно-технічна, будівельно-оціночна, оціночно-земельна, дорожньо-технічна, товарознавча та економічна експертизи, для отримання висновків як щодо обсягів пошкодження та знищення майна, так і щодо вартості відновлення майна, а також для обчислення розміру упущеної вигоди підприємства. Для оцінки розміру збитків доцільно використовувати міжнародні стандарти оцінки, щоб у майбутньому обчислені збитки могли бути доведені навіть під час розгляду заяв про відшкодування на рівні міжнародних інституцій [8].

Необхідно зазначити, що експерти не зможуть у таких висновках давати оцінку причинам пошкодження. Тобто ви не отримаєте від експерта в галузі будівельної експертизи висновок, яким снарядом, випущеним з якої відстані, знищено ваше майно. Ці питання якраз будуть вирішуватись у межах кримінальних проваджень [9].

Проведення згаданих експертиз у комплексі з іншими видами експертних досліджень підвищує їх доказове значення, що зумовлено необхідністю встановлення, крім суми матеріальних збитків, причинно-наслідкового зв'язку між пошкодженнями (руйнуваннями) досліджуваних об'єктів та воєнними діями країни-агресора. Так, будівельно-технічну експертизу доцільно проводити в комплексі з вибухотехнічною для визначення виду боєприпасів, якими пошкоджено (знищено) будівлю [8].

Під час проведення такої комплексної експертизи фахівець у галузі будівельно-технічної експертизи відповідних спеціальностей (10.6 «Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій і відповідних документів» та

будівельно-оціночна 10.10 «Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів і споруд») встановлює вартість завданої матеріальної шкоди, а спеціаліст-вибухотехнік (спеціальність 5.2 «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху») визначає, що завдані пошкодження та руйнування досліджуваних об'єктів були спричинені тільки в результаті влучань бойових припасів чи спрацювання вибухових пристроїв, які мають військове призначення. Таким чином, у ході проведення досудового розслідування можливо виключити версії щодо спричинення руйнувань чи пошкоджень об'єктів у результаті техногенних катастроф (вибух газу, пилоповітряних сумішей, парів горючих рідин тощо) і достеменно визначити, що збитки були завдані саме внаслідок бойових дій. Крім того, висновок експерта – вибухотехніка щодо завдання житловій будівлі чи споруді пошкоджень внаслідок вибуху бойового припасу військового призначення є головною підставою для відшкодування збитків за рахунок коштів росії, як країни-агресора [10, с. 74-75].

І якщо фізичні особи в переважній більшості зазнали лише прямих (реальних) збитків через військові дії, внаслідок руйнації житлових будинків, пошкодження транспортних засобів, то юридичні особи, підприємства яких як могли бути пошкоджені, так і могли лишитися цілими, однак зазнали непрямих збитків, які полягають у наявності упущеної вигоди від неможливості чи перешкодах у провадженні господарської діяльності суб'єктами господарювання, установами та організаціям, що належить до компетенції судової економічної експертизи, в основі чого розраховується недоотриманий прибуток, що міг би бути отриманим власником, «якби не» збройна агресія росії [11].

Якщо оцінка упущеної вигоди проводиться для майна, що призначалося для здійснення комерційної діяльності: сільсько-, рибо- та лісгосподарська нерухомість, інвестиційна нерухомість, нерухомість із комерційним потенціалом, єдині майнові комплекси підприємств, корпоративні частки тощо, то призначається комп-

лексна експертиза, відповідно до об'єктів експертизи [11].

Що стосується єдиних майнових комплексів підприємств, то необхідно проводити комплексну експертизу, що встановлює вартість втраченого, знищеного чи пошкодженого майна; вартість втрачених фінансових активів; упущену вигоду; втрати від неоплачених товарів, робіт і послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях.

Оціночно – земельна експертиза з визначення шкоди та збитків, що нанесені землевласникам та землекористувачам, повинна спиратись на наявну нормативно-правову базу та процедури і має визначати:

- витрати на рекультивацию земель, які були порушені внаслідок бойових дій, будівництва, облаштування та утримання інженерно – технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій для облаштування державного кордону;

- завдані збитки власникам (землекористувачам) земельних ділянок сільськогосподарського призначення;

- витрати на відновлення меліоративних площ.

До збитків землевласників та землекористувачів включається:

- вартість житлових будинків, виробничих та інших будівель і споруд, включаючи незавершене будівництво;

- вартість плодово-ягідних та інших багаторічних насаджень;

- вартість лісових і деревно – чагарникових насаджень;

- вартість водних джерел (колодязів, ставків, водоймищ, свердловин тощо), зрошувальних і осушувальних систем, протиерозійних і протиселевих споруд;

- понесені або необхідні витрати на поліпшення якості земель за період використання земельних ділянок з урахуванням економічних показників, на незавершене сільськогосподарське виробництво (оранка, внесення добрив, посів, інші види робіт), на розвідувальні та проєктні роботи;

- інші збитки власників землі і землекористувачів, у тому числі орендарів, включаючи і неоподатковані доходи, якщо вони об'єктовані.

У контексті досліджуваного питання не можна оминати інженерно-екологічну експертизу (10.19 Дослідження обставин та організаційно – технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля). Як відомо, результатом неконтрольованої агресії РФ стало пошкодження стратегічних об'єктів інфраструктури України, у тому числі атомних електростанцій, що може призвести до глобальної екологічної катастрофи. Такі дії ворога мають бути задокументовані відповідним чином з метою притягнення в подальшому до відповідальності винних осіб та встановлення розмірів шкоди та збитків.

Саме тому виникає необхідність у проведенні інженерно-екологічних експертних досліджень, завданням яких є визначення обставин та причин, що пов'язані з настанням надзвичайної екологічної ситуації [8].

Висновок

Отже, у статті розглянуто поняття «збитків» та їх роль у кримінальному процесі як грошової оцінки шкоди. Розглянуто види шкоди згідно із КПК України та основні нормативні документи України, що регламентують визначення шкоди та обсягу збитків у зв'язку зі збройною агресією РФ.

Надана характеристика методик визначення збитків. Розглянуто орієнтований перелік вирішувальних питань щодо методики пооб'єктної оцінки збитків. Ці питання дозволяють встановити стан пошкодженого майна. Розглянуто акт обстеження, що складається під час оцінки. Підкреслена роль вихідних даних та інформаційних джерел, які необхідні для проведення оцінки майна.

Відзначено, що при визначенні шкоди та обсягу збитків завданих установам та організаціям України від збройної агресії РФ важливою умовою є дата нанесення збитків (не раніше ніж 23.02.2022 року). Передбачено проведення окремих спеціалізованих експертиз: будівельно-технічної, будівельно-оціночної, оціночно-земельної, дорожньо-технічної, товарознавчої та економічної експертизи, для отримання висновків як щодо обсягів пошкодження та знищен-

ня майна, так і щодо вартості відновлення майна та для обчислення розміру упущеної вигоди підприємства. А також проведення кримінальних проваджень для встановлення причин завданих збитків: чи внаслідок бойових дій РФ; чи в результаті техногенних катастроф (вибуху газу, прояв погодних умов тощо).

Література

1. Малолеткова О. Росія заплатить за скоєне. Урядовий кур'єр. URL: <https://ukrainer.gov.ua/uk/articles/rosiya-zaplatit-za-skoeyene/>

2. Господарський кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144)/ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

3. Цивільний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356)/ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

4. Кримінальний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88)/ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

5. Прес-релізи. Відображення збитків від військової агресії в МСФЗ звітності/фірма Делойт/Артур Огаджанян, партнер департаменту корпоративних фінансів «Делойт» в Україні// <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2023/war-impact-webinar.html>

6. Андрій Мартин Збитки землевпорядників та землекористувачів від збройної агресії: алгоритм визначення, 11 травня 2022 року/<https://hromady.org/wp-content/uploads/2022/05/Презентація-Мартин-.pdf>

7. Гайченко Андрій, заст. Міністра юстиції України з питань виконавчої служби. Як експертно зафіксувати збитки внаслідок агресії РФ, Економічна правда 5 липня 2022 року/<https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/5/688847/>

8. Вознюк А. А., Грига М. А. Експертне забезпечення визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування

будівель, споруд та інших об'єктів інфраструктури внаслідок збройної агресії РФ./ М. А. Грига кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ, Україна <https://orcid.org/0000-0003-4561-712X>

А. А. Вознюк доктор юридичних наук, професор, завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ, Україна <https://orcid.org/0000-0002-3352-5626/>

Том 2 № 73 (2022): Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право /Розділ 9. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність/<http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/268742>

9. LCFLaw Group Олена Волянська. Відшкодування збитків, завданих збройною агресією РФ: діємо покроково, р. 5 Оцінка розміру завданої шкоди та збитків. URL/Олена Волянська, партнерка LCF, керівниця практики банкрутства та реструктуризації, спеціально для інформаційного агентства «Укрінформ»: <https://lcf.ua/thought-leadership/bankruptcy-and-restructuring/vidshkoduvannya-zbitkiv-zavdanih-zbrojnoyu-agresiyeyu-rf-diyemo-pokrokovy/>

10. Коломійцев О. В., Нікітюк В. Г., Герман О. М. Особливості криміналістичних досліджень пошкоджень житлових будівель та об'єктів інфраструктури при розслідуванні воєнних злочинів. Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації: тезинаук.-практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). Харків: НІОУ імені Ярослава Мудрого, 2022., с. 72-76/ http://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/Tezi_konf_22_06_2022.pdf

11. ТОВ «Бізнес Ассіст» Оцінка втраченої вигоди URL: <https://www.business-assist.com.ua/gaschet-ushcherbov/ocenka-utrachennoj-vygody-iz-za-voyny>.

Yevdokimenko Svitlana Viktorivna
**SPECIFIC FEATURES OF FORENSIC
EXAMINATIONS FOR DETERMINING
DAMAGE AND AMOUNT OF
ENDAMAGEMENT CAUSED TO
ENTERPRISES, INSTITUTIONS AND
ORGANIZATIONS AS A RESULT OF
THEIR PROPERTY DESTRUCTION
AND DAMAGE IN REGARD TO THE
ARMED AGGRESSION OF THE
RUSSIAN FEDERATION AND LOSS OF
BENEFIT BECAUSE OF IMPOSSIBILITY
OR OBSTACLES TO IMPLEMENT
ECONOMIC ACTIVITY**

The author has studied research related to the effects of the aggression of the Russian Federation on the destruction and damage of objects of economic activity of Ukraine, which

involves the establishment of the extent of damage and losses based on the implementation of damage assessment methods. Besides direct losses because of the lost financial assets the author has considered the possibility to include the loss of benefit into the elements of losses because of impossibility or obstacles of the aggression of the Russian Federation to conduct economic activities, losses from unpaid goods, works and services provided and consumed on the temporarily occupied territories. The author has provided characteristics of the conditions of Ukrainian legislation regarding the resolution of the specified issues.

Key words: forensic examination, expertology, defining the amount of damage and losses, assessing the loss of benefit, property destruction and damage.

ТЕНДЕНЦІЯ ЩОДО ПРИЙНЯТТЯ ЄДИНОГО КОДИФІКОВАНОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ІНТЕНСИВНОЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ТА ВОЄННОГО СТАНУ

САЙНЕЦЬКИЙ О.П. - доктор юридичних наук

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.22>

У статті проаналізовано передумови прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення України. Визначено підходи науковців щодо цього питання, проведено аналіз їх позицій, надано авторську критику. Деталізовано ретроспективу спроб вітчизняного законодавця щодо прийняття Соціального кодексу України. Розкрито зміст обставин, які пояснюють, чому Соціальний кодекс України досі не прийнятий. Сформульовано перелік причин прийняття Соціального кодексу України в умовах воєнного стану.

Ключові слова: тенденція, Соціальний кодекс, соціальне законодавство, соціальний захист, воєнний стан.

Останніми роками соціальне законодавство України було значно вдосконалене, але як і раніше, воно представлене окремими нормативними актами. Кількість нормативно-правових актів соціального законодавства постійно зростає, тому у науковій літературі знову формується думка про те, що систематизація є найефективнішим способом вирішення проблем соціального законодавства. При цьому вітчизняними науковцями розглядають різні напрями систематизації: систематизація соціального законодавства шляхом прийняття одного кодифікованого нормативно-правового акта; систематизація соціального законодавства шляхом прийняття кількох кодифікованих нормативно-правових актів; інкорпорація соціального законодавства тощо.

На початку 2023 року, незважаючи на військовий стан в нашій державі, прем'єр-міністр Денис Шмигаль заявив, що в Україні є доцільність розробки та прийняття Соціального кодексу, який буде враховувати усі важливі соціальні компоненти для подолання людиною складних життєвих обставин [1]. Прийняття Соціального кодексу дозволить упорядкувати законодавство у сфері соціального захисту, підвищити його ефективність та забезпечити відповідність вітчизняного законодавства міжнародним стандартам.

Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачає гармонізацію українського законодавства з законодавством ЄС, у тому числі у сфері соціального захисту. Прийняття Соціального кодексу України сприятиме досягненню цієї мети. Військовий стан, який було введено в Україні з 24 лютого 2022 року, також актуалізував питання прийняття Соціального кодексу. У період воєнного стану виникає потреба у додаткових соціальних гарантіях для населення, які не можуть бути повною мірою забезпечені чинним законодавством. Багато людей втратили роботу, житло, а також доступ до медичної допомоги та інших соціальних послуг. У таких умовах особливо важливо забезпечити соціальний захист людей, які є слабо соціально захищеними. Прийняття Соціального кодексу дозволить оперативно та ефективно реагувати на потреби населення в умовах воєнного стану.

Україна стоїть на перехресті історії, де соціальні трансформації набувають особливого значення. Прийняття Соціального кодексу України в умовах євроінтеграції та військового стану представляє собою складний та актуальний правовий виклик, який вимагає глибокого аналізу та обґрунтованих рішень. У контексті поступового інтегрування українського суспільства до європейських стандартів та сприйняття нових реалій, визначення соціально-правових засад стає ключовим завданням для забезпечення стабільності та розвитку країни в непередбачуваних умовах.

У науковій літературі нашої держави постійно ведуться дискусії щодо того, якою має бути систематизація соціального законодавства в Україні та яким чином вона має бути проведена. Серед науковців, які у своїх працях досліджували це питання, варто відзначити таких, як В.А. Багрій, Н.Б. Болотіна, О.О. Гірник, І.О. Гуменюк, М.А. Дейнега, М.І. Іншин, О.П. Коваль, О.Л. Кучма, О.В. Москаленко, Н.Р. Нижник, І.В. Новосельська, Н.Б. Пацурія, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, О.Г. Чутчева та багатьох інших вчених. Проте в умовах, коли систематизація соціального законодавства визначена законодавцем як короткострокова перспектива, дослідження тенденцій подальшого розвитку систематизації соціального законодавства в Україні є актуальним питанням.

Найбільш вагомою тенденцією подальшого розвитку систематизації соціального законодавства в Україні є прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення (у науковій літературі розглядаються різні варіанти назви такого нормативно-правового акта: Соціальний кодекс України, Кодекс соціального забезпечення України чи Кодекс України про соціальний захист). Незважаючи на те, що соціальне законодавство України протягом останніх років було вдосконалене, процес його систематизації триває. Тому ця тенденція є такою, яка найчастіше виділяється вітчизняними науковцями в контексті подальшого проведення систематизації соціального законодавства України.

Взагалі, сама ідея прийняття Соціального кодексу України не є новою. Уперше вона була озвучена в 1991 році, коли Верховна Рада України прийняла постанову про розробку проєкту Соціального кодексу України. Однак, у зв'язку з політичними та економічними потрясіннями, які відбувалися в Україні в цей період, робота над проєктом кодексу була призупинена. У 2001 році Верховна Рада України знову повернулася до питання прийняття Соціального кодексу. Було створено робочу групу для розробки проєкту кодексу. Однак, і ця спроба не увінчалася успіхом. Про інші спроби прийняття цього нормативно-правового акту, а також їх критику, вестимемо мову далі.

Звертаючись до підходів вітчизняних науковців, наведемо декілька позицій видатних теоретиків, які вказували на важливість реалізації цього напрямку. Так, О.Г. Чутчева у своїй праці дійшла висновку, що прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального забезпечення населення дозволить максимально сконцентрувати в єдиному правовому документі всі законодавчі норми у сфері соціального захисту населення на підставі єдиного підходу до визначення суті соціального захисту та його основоположних принципів [2, с. 57].

Звернемо увагу на те, що дослідницею виділено наступні аспекти значення прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення. По-перше, значення прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення полягає в об'єднанні в рамках одного нормативно-правового акта всіх норм, які урегульовують соціальний захист населення. Звернемо увагу на те, що саме у цьому полягає ключова відмінність підходів дослідників, які вбачають необхідність у прийнятті єдиного кодифікованого нормативно-правового акта соціальної сфери, і дослідників, з точки зору яких кодифікація має здійснюватись на рівні підгалузей соціального захисту населення. По-друге, значення прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення полягає у встановленні єдиного підходу до визначення сутності со-

ціального захисту та його основоположних принципів. Іншими словами, як засвідчило наше дослідження, ряд науковців припускають, що соціальне страхування, соціальні послуги, соціальна допомога та соціальна підтримка відрізняються принципами, метою, умовами забезпечення, колом суб'єктів, джерелами фінансування тощо. Підхід дослідників, які наголошують на необхідності прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акту у сфері соціального захисту населення, полягає у тому, що основоположні принципи мають бути єдиними для усієї сфери соціального захисту. Окрім того, функціонування одного нормативно-правового акта, на їх переконання, дасть можливість забезпечити однакове розуміння сутності соціального захисту та його складових.

У свою чергу, І.В. Новосельська також зробила висновок, що процес систематизації соціального законодавства України має завершитись прийняттям Соціального кодексу України, який забезпечить уніфікацію соціального законодавства, подолає наявні прогалини та колізії, а також сформує більш зручний спосіб захисту своїх прав громадянами України, які цього потребують [3, с. 45].

Тобто дослідницею розглядається значення прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення у контексті вирішення проблем чинного соціального законодавства. І.В. Новосельською акцентується увага на тому, що чинне соціальне законодавство України характеризується наявністю прогалин і колізій, а прийняття кодифікованого нормативно-правового акта здатне вирішити такі проблеми. Варто, безумовно, погодитись із ученою щодо перспектив вирішення проблем колізійності соціального законодавства України. Специфіка кодифікації полягає у тому, що правові норми переробляються, зводяться та узгоджуються між собою, а отже, у кінцевому результаті будь-які розбіжності в правовому регулюванні однорідних правовідносин різними нормативно-правовими актами мають бути вирішені у тому випадку, коли вони будуть урегульовуватись нормами одного і того ж нормативно-правового акта.

Щодо подолання наявних прогалин соціального законодавства, то такі гарантії у разі прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення відсутні. Як нами відзначалось раніше, кодифікований нормативно-правовий акт може бути прийнятий без суттєвої зміни положень тих нормативно-правових актів, які будуть покладені в його основу. Як наслідок, його зміст у кінцевому результаті може включати всі ті самі проблеми, якими характеризувався зміст нормативно-правових актів, покладених у його основу, у тому числі й прогалинами. Іншим аспектом важливості прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення, на якому наголошує І.В. Новосельська, є те, що такий кодифікований нормативно-правовий акт забезпечить зручніший спосіб захисту своїх прав громадянами України. У цьому контексті варто погодитись із дослідницею, адже практичне використання одного нормативно-правового акта є значно зручнішим, аніж використання десятків нормативно-правових актів.

Не всі із дослідників, які наголошують на необхідності здійснення кодифікації соціального законодавства, підтримують ідею прийняття Соціального кодексу України. Зокрема Н.Р. Нижник та І.О. Гуменюк звертають увагу на те, що назва нормативно-правового акта «Соціальний кодекс» означає, що його дія має поширюватись на широке коло правовідносин за весь період життя людини, тобто одночасно об'єднувати норми соціальних галузей національного законодавства: цивільного, адміністративного, трудового, сімейного, податкового тощо. Такий підхід не тільки не сприятиме удосконаленню правового регулювання суспільних відносин у соціальній сфері, а й збільшить проблему дублювання норм, юридичних колізій та прогалин. Дослідниці підкреслюють, що головна цінність кодексу як правового акта полягає в тому, що кодифікація – це ефективний засіб ліквідації множинності актів по одному питанню, і саме галузь законодавства про соціальний захист, яка відзначається значним масивом нормативно-правових актів, потребує систематизації та суттєвого оновлення,

на відміну від інших галузей, яких відносять до соціальних [4, с. 87-88].

Саме тому Н.Р. Нижник та І.О. Гуменюк висловлюють думку про те, що кодифікація соціального законодавства України має передбачати прийняття Кодексу соціального забезпечення України, що більш точно відповідатиме змісту цього нормативно-правового акта. Із точки зору дослідниць, нормативно-правовий акт, який має назву «Соціальний кодекс України» не може об'єднувати у своєму змісті норми, присвячені лише соціальному забезпеченню населення. Тобто назва такого нормативно-правового акта має відповідати його змісту, а назва «Соціальний кодекс України» охоплюватиме значно ширше коло питань, аніж передбачатиме його зміст. Тому, на нашу думку, варто погодитись із підходом Н.Р. Нижник та І.О. Гуменюк і зробити висновок, що Україна першочергово потребує прийняття Кодексу соціального забезпечення України, а не Соціального кодексу України. Також підкреслимо, що однією із помилок авторів проєкту Соціального кодексу України № 2311 [5] стало те, що вони дали таку назву нормативно-правовому акту, яка не відповідала його змісту. На міжнародному рівні було прийнято саме Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS № 139) від 06.11.1990 [6], а нормативно-правові акти з назвою «Соціальний кодекс» наявні лише в законодавстві окремих держав.

Н.Б. Болотіна запропонувала іншу назву для єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального забезпечення населення – Кодекс України про соціальний захист. Із точки зору дослідниці, створення Кодексу України про соціальний захист дозволить впорядкувати законодавство у сфері соціального захисту, а також усунути протиріччя, що породжуються відсутністю системного підходу, та підняти на вищий якісний рівень зміст нормативного матеріалу в цій сфері [7, с. 16].

На нашу думку, «Кодекс України про соціальний захист» є більш вдалою назвою для єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення, аніж Соціальний кодекс України чи Кодекс соціального забезпечення України з

огляду на те, що соціальний захист є більш масштабним явищем, яке включає, у тому числі, й соціальне забезпечення. Соціальний захист розглядається у науковій літературі як багаторівнева система економічних, соціальних та правових відносин по управлінню соціальними ризиками суспільства для ліквідації їх небажаних наслідків та забезпечення належного рівня життя [8, с. 173].

І саме ці аспекти мають стати об'єктом нормативно-правового регулювання єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення.

Актуальність тенденції до прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення підтверджується і діяльністю владних органів України. Зокрема Указом Президента України «Про Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року» від 24.05.2000 № 717/2000 [9] передбачалось, що правовому забезпеченню здійснення соціальної політики сприятиме розроблення і прийняття Соціального кодексу. Це було передбачено і Державною програмою розвитку законодавства України до 2002 року [10]. При цьому звернемо увагу на те, що інші кодифіковані нормативно-правові акти, прийняття яких було передбачене цією програмою, у кінцевому результаті були прийняті. І лише соціальне законодавство до сьогодні залишається не кодифікованим.

Спроби розробити Соціальний кодекс України робилися декілька разів, проте жоден із цих проєктів не отримав підтримки Верховної Ради України. Останній на сьогодні проєкт Соціального кодексу України № 2311 [5] було зареєстровано 15.02.2013, проте його повернуто суб'єкту ініціативи. Проєкт включав загальну та спеціальну частини, об'єднані у 21 розділ та 484 статті. Загальна частина включала норми щодо основних засад правового регулювання здійснення в Україні соціального захисту та організаційно-правових форм його забезпечення (основні положення; державні соціальні стандарти, нормативи та гарантії; соціальне обслуговування; основи загальнообов'язкового державного соціального страхування), а спеціальну було присвячено регулюванню конкретних видів соціального захисту, структу-

рованих за факторами соціального ризику (соціальний захист у зв'язку з хворобою, у разі безробіття, пенсійне забезпечення). Як відзначає Т.Н. Шкода, за своєю суттю проєкт Соціального кодексу України був покликаний виправити недоліки соціального законодавства, а також систематизувати і гармонізувати чималу кількість законодавчих актів у сфері соціального забезпечення [11, с. 89].

Але його розкритикували на науковому рівні, внаслідок чого він був повернутий суб'єкту ініціативи. А отже, на сьогодні у вітчизняного законодавця наявний приклад того, які аспекти варто врахувати в майбутньому при розробці Кодексу України про соціальний захист.

Отже, тенденція до прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення (Соціального кодексу України, Кодексу соціального забезпечення України чи Кодексу України про соціальний захист) характеризується наступними особливостями:

а) передбачається прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення, яким, на нашу думку, має стати Кодекс України про соціальний захист.

У процесі аналізу нами було розглянуто ряд підходів вітчизняних науковців, які розглядали різні формати змісту та назви нового кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення: Соціальний кодекс України, Кодекс соціального забезпечення України та Кодекс України про соціальний захист. Встановлено, що найбільш помилковим для законодавця стало б прийняття Соціального кодексу України, оскільки термін «соціальний» включає занадто масштабний комплекс суспільних відносин. У відповідності з такою назвою Соціальний кодекс України мав би включати норми соціальних галузей національного законодавства, а саме: цивільного, адміністративного, трудового, сімейного, податкового тощо, а це, у свою чергу, спричинило б значно більше законодавчих проблем, передусім пов'язаних із юридичними колізіями. Саме тому ми зробили висновок, що більш коректно назвати такий нормативно-право-

вий акт Кодексом соціального забезпечення України чи Кодексом України про соціальний захист. Про актуальність першого підходу говорить те, що нормативно-правовий акт, який урегулює аналогічні правовідносини на європейському рівні, має назву Європейського кодексу соціального забезпечення. Також таку ж назву обрали автори проєкту Соціального кодексу України № 2311 [5], тобто вітчизняний законодавець вбачає можливість прийняття нормативно-правового акта саме з такою назвою. Але при цьому варто врахувати, що соціальне забезпечення – найважливіша складова соціального захисту. Він включає також пенсії, допомоги, компенсаційні виплати, соціальне обслуговування, медичну допомогу, які надаються у вигляді грошової допомоги, матеріальних благ, психологічної, медичної, юридичної допомоги. Таким чином, усе наведене має бути урегульоване в нормах такого єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту. Саме тому, на наше переконання, такий нормативно-правовий акт має дістати назву Кодексу України про соціальний захист;

б) вітчизняний законодавець у минулому розробляв проєкти єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення, який так і не було прийнято.

У цій роботі ми вже неодноразово згадували проєкт Соціального кодексу України № 2311 від 15.02.2013 [5], який був розкритикований вітчизняними науковцями і тому навіть не виносився на голосування у Верховній Раді України. Необхідність прийняття такого нормативно-правового акта відзначалась представниками й інших владних органів України. Тобто потреба в прийнятті єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення визначається як одна із ключових тенденцій подальшого розвитку систематизації соціального законодавства в Україні і на державному, і на науковому рівні. Тому серед усіх виділених нами тенденцій, ця є найбільш вірогідною для реалізації;

в) євроінтеграційна обумовленість.

Як нами відзначалось, на європейському рівні функціонує Європейський кодекс

соціального забезпечення (переглянутий) (ETS № 139) від 06.11.1990 [6]. Цей нормативно-правовий акт на сьогодні не ратифікований Україною, проте у короткостроковій перспективі має стати складовою національного соціального законодавства України. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS № 139) від 06.11.1990 [6] також розглядається вітчизняними науковцями та законодавцем і як зразок та основа для створення єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту. Очевидно, що при розробці змісту та прийнятті Кодексу України про соціальний захист науковець буде зобов'язаний урахувати положення Європейського кодексу. Перед Україною на сьогодні поставлено завдання щодо приведення національного законодавства у відповідність з європейськими законодавчими стандартами, і соціальне законодавство у цьому контексті є одним із першочергових для запозичення. Для європейської спільноти, частиною якої прагне стати Україна, фундаментальними у функціонуванні державних механізмів є права людини та їхній захист, цінність людського життя і здоров'я та усвідомлення необхідності задоволення соціально-економічних потреб населення. А отже, розробка та прийняття Кодексу України про соціальний захист має бути здійснене із урахуванням європейських соціальних стандартів.

Отже, підсумовуючи, відзначимо, що існує ряд обставин, які пояснюють, чому Соціальний кодекс України досі не прийнятий. Серед них доцільно виділити такі: 1) політична нестабільність. Україна переживає період політичної нестабільності, що ускладнює прийняття будь-яких значущих законодавчих актів; 2) економічна криза. Економічна криза, яка триває в Україні, також негативно впливає на процес прийняття Соціального кодексу; 3) нестача ресурсів. Розробка та прийняття Соціального кодексу вимагає значних ресурсів, як людських, так і фінансових; 4) недостатня інформованість суспільства. Громадське суспільство недостатньо обізнане про необхідність прийняття Соціального кодексу, що також ускладнює процес його прийняття.

Незважаючи на існуючі труднощі, є підстави вважати, що Соціальний кодекс України все ж таки буде прийнятий. Це зумовлено тим, що необхідність прийняття такого кодексу є очевидною. Соціальний кодекс дозволить упорядкувати законодавство у сфері соціального захисту, підвищити його ефективність та забезпечити відповідність вітчизняного законодавства міжнародним стандартам.

Прийняття Соціального кодексу України може допомогти людям в умовах військового стану, які слабо соціально захищені, завдяки таким причинам: 1) упорядкування законодавства. Соціальний кодекс дозволить упорядкувати законодавство у сфері соціального захисту, що спростить доступ до соціальних послуг для громадян; 2) посилення соціальних гарантій. Соціальний кодекс може передбачати посилення соціальних гарантій для людей, які є слабо соціально захищеними, наприклад, надання додаткових виплат, пільг та компенсацій; 3) розширення доступу до соціальних послуг. Соціальний кодекс може передбачати розширення доступу до соціальних послуг для людей, які є слабо соціально захищеними, наприклад, шляхом створення нових соціальних закладів та служб.

Також Соціальний кодекс України може допомогти людям в умовах військового стану, які слабо соціально захищені, щодо: 1) забезпечення виплат пенсій, соціальних допомог та інших соціальних виплат для людей, які втратили роботу, житло або інші джерела доходу внаслідок військових дій; 2) забезпечення безкоштовного медичного обслуговування для людей, які постраждали внаслідок військових дій; 3) забезпечення доступу до освіти та інших соціальних послуг для дітей, які втратили батьків або були змушені залишити свої домівки.

Таким чином, тенденція до прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення є однією із тих, вірогідність реалізації якої висока. Раніше вітчизняним законодавцем здійснювались спроби прийняти такий нормативно-правовий акт, але, незважаючи на невдачу, така задача до цього часу залишається актуальною. На науковому рівні

досить часто вказується на те, що в основу такого нормативно-правового акта потрібно покласти норми Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого) (ETS № 139) від 06.11.1990 [6]. Проте, на нашу думку, це повинно мати форму врахування концептуальних положень цього нормативно-правового акта, а не бездумного його копіювання. Очевидно, що соціальне законодавство України представлено великою кількістю нормативно-правових актів, норми яких мали б бути перероблені та зведені в логічно узгоджений нормативно-правовий акт. Тож, на нашу думку, прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері соціального захисту населення має першочергово базуватись на нормативно-правових актах соціального законодавства України.

Література

1. В Україні планують розробити Соціальний кодекс: що це означає URL <https://pr.m.ua/v-ukraini-planuiut-rozrobyty-sotsialnyy-kodeks-shcho-tse-oznachaie/> (дата звернення: 02.08.2023)
2. Чутчева О.Г. Правовое регулирование социальной защиты граждан Украины: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганск, 2003. 179 с.
3. Новосельська І.В., Руше М. Кодифікація законодавства України із соціального забезпечення. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 7. С. 43-45.
4. Нижник Н.Р. Перспективи кодифікації українського законодавства про соціальне забезпечення. Юридичний вісник. Серія: Повітряне і космічне право. 2013. № 2. С. 87-91
5. Соціальний кодекс України: проект Закону України № 2311 від 15.02.2013. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls.zweb2.webproc4_2?pf3516=2311&skl=8 (дата звернення: 06.03.2020)
6. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий): Міжнародний

SUMMARY

In the article the prerequisites for the adoption of a single codified legal act in the field of social protection of the population of Ukraine are analyzed. The approaches of scientists to this issue were determined, their positions were analyzed, and the author's criticism was provided. The retrospective of attempts of the domestic legislator to adopt the Social Code of Ukraine is detailed. The content of the circumstances explaining why the Social Code of Ukraine has not yet been adopted has been revealed. The list of reasons for the adoption of the Social Code of Ukraine in the conditions of martial law is formulated.

Key words: trend, Social Code, social legislation, social protection, martial law.

документ від 06.11.1990 № ETS № 139. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651 (дата звернення: 06.03.2020)

7. Болотіна Н.Б. Законодавство України в сфері соціального захисту населення та перспективи його розвитку. Соціальне законодавство України: теоретичні і практичні проблеми розвитку: матеріали наук.-практ. семінару (м. Київ, 23 березня 2005 р.). К. 2005. С. 10-18.

8. Тимофеева М.І. Сутність соціального захисту населення. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2016. № 6. С. 169-174.

9. Про Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року: Указ Президента України від 24.05.2000 № 717/2000. Офіційний вісник України. 2000. № 21. Ст. 858.

10. Про Державну програму розвитку законодавства України до 2002 року: Постанова Верховної Ради України від 15.07.1999 № 976-XIV. Офіційний вісник України. 1999. № 29. Ст. 1468.

11. Шкода Т. Основні питання проекту Соціального кодексу України. Юридичний журнал. К.: Видавнича організація «Юстиніан-2002», 2011. № 9. С. 89-93.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО РЕСУРСУ В УКРАЇНІ (пропозиції для використання в рамках платформи United24)

ШУБА Борис Володимирович - проф. каф. господарського та трудового права Інституту права МАУП д.ю.н., доцент

КОНОПЕЛЬКО Микола Володимирович - аспірант каф. господарського та трудового права Інституту права МАУП

АПОСТОЛІДІ Геннадій Гурамович - аспірант каф. господарського та трудового права Інституту права МАУП

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.23>

Охорона здоров'я є однією з пріоритетних сфер відбудови, напрям пожертв на користь України - United24. Нарощування кількості джерел є важливою проблемою, задачею розвитку охорони здоров'я. Другою проблемою є ефективне використання пожертв. Запропоновано деякі рішення щодо зазначених проблем. Зокрема, конфіскацію російських грошей, заморожених в банках західних країн в рамках введення нового виду міжнародно-правової відповідальності для країн-агресорів. Міжнародно-правова відповідальність держав, як один з основоположних інститутів, принципів міжнародного права, має включати кримінальну (для державних керівників, винних у міжнародних злочинах проти людства), матеріальну (в т.ч. пов'язану з міжнародними злочинами), екологічну та ін. Реалізація цього принципу сприятиме налагодженню і забезпеченню функціонування нормальних взаємних відносин, нормального міжнародного спілкування; здійсненню державами свого суверенітету. Позначено контури вирішення проблеми підвищення ефективності управління як в сфері охорони здоров'я, так і економіки в цілому. Наші управлінські інформаційні платформи мають бути приведені у відповідність до європейських практик також і тому, що Україна на шляху до вступу до ЄС.

Авторами розроблено концепцію реформування органів управління економікою, яку планується запропонувати до впровадження на базі управління охороною здоров'я. такого роду експерименти вже проводилися.

Ключові слова. Охорона здоров'я, пріоритетна сфера відбудови, напрям пожертв, концепція реформування управління, інформаційні платформи.

Вступ

Як відомо, охорона здоров'я є однією з пріоритетних сфер відбудови, другий з трьох (після "Оборони та розмінування") напрям пожертв на користь України – United24 — глобальна ініціатива Президента України Володимира Зеленського, яка поєднує людей з усього світу довкола допомоги Україні¹[1]. Зокрема, ця ініціатива покликана акумулювати благодійні збори міжнародних партнерів, донорів, публічних і приватних осіб. Глобальна ініціатива Президента України поєднує людей з усього світу довкола допомоги нашій країні, куди мають бути спрямовані національні та міжнародні пожертви. Концентрація коштів сприятиме, безумовно, потужному підйому медичної сфери в Україні. Цьому ж сприятиме також і досвід, який набуває Україна в ході війни, що веде путінський режим, вбиваючи та калічачи українців. Війна, як відомо, в усі часи надавала і надає величезний поштовх розвитку медицини. Під час Другої світової війни радянські хірурги досягли великих успіхів у лікуванні поранень кінцівок, що

¹ Ініціатива президента України. Офіційна фандрейзингова платформа України // <https://u24.gov.ua/uk>

привело до значного зменшення кількості ампутацій. Крім того, українські медики, працюючи з зарубіжними фахівцями, набувають нові знання і вміння, отримують доступ до найновіших медичних приладів, ексклюзивного обладнання.

Постановка проблеми

Охорона здоров'я в Україні постає як одна з пріоритетних сфер і сьогодення, і післявоєнної відбудови. І глобальна ініціатива Президента України спрямована на акумуляцію фінансових ресурсів з усього світу, може і повинна починатися з їх акумуляції. Нарощування кількості такого роду джерел є важливою проблемою, задачею розвитку охорони здоров'я. Другою проблемою є ефективне використання пожертв. Позначимо ці проблеми як головні. Це великі проблеми. Саме вони потребують комплексного, системного підходу. Дослідженню цих проблем і присвячена стаття. Водночас у статті розглядаються коротко проблеми, що не потребують системного підходу. Вони позначені як інші.

Мета статті

Метою статті є виявлення проблем стосовно поновлення трудового ресурсу в Україні та підготовка пропозицій щодо їх вирішення для використання в рамках платформи United24. Безумовно, що ці пропозиції можна буде використати і у вирішенні головної задачі – декласування держави – терористки, держави – агресори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання розвитку медичної сфери, управління охороною и здоров'я, ролі фінансово-кредитних установ у стратегічному розвитку сфери охорони здоров'я, «здоров'яцентристської» концепції функціонування системи охорони здоров'я, соціальної відповідальності бізнесу у процесі реалізації цієї концепції, медичної реабілітації військовослужбовців розглядалися в роботах В. Ільчука, Т. Гарбуз, М. Дубини, М. Забаштанського, І. Кичко, Я.

Радиш, А.Рогового, Ф. О.Соколової тощо [2-6]. Проблеми міжнародно-правової відповідальності досліджували І. Лукашук, М. Буроменський, В.Лисовский та ін. [7-9]. У той же час проблеми практично не структурувалися, комплексно, системно, з врахуванням як управлінських, так і міжнародних, міжнародно-правових аспектів, міжнародно-правової відповідальності – не розглядалися.

Виклад основного матеріалу

Після початку широкомасштабного вторгнення росії до України, за даними Інституту демографії, за кордон виїхало приблизно 5 мільйонів українців (ООН оцінює кількість людей, що покинули Україну через війну у 8 мільйонів). проте головне – кількість загиблих і постраждалих від війни росії проти України. Це поранені військовослужбовці та цивільні жертви російського терору і геноциду. Підрахунки свідчать, що найбільшою проблемою при відбудові та модернізації України буде не стільки залучення інвестицій і технологій, скільки брак трудового ресурсу. При цьому поновлення трудового ресурсу більш пріоритетна задача, ніж навіть економічне (виробниче) відновлення. Можна стверджувати, що вирішення проблем поновлення трудового ресурсу є вирішальним для виживання, подальшого існування України. Адже якщо вдасться налагодити в Україні якісне лікування, яке відповідало би світовому рівню, ефективне медичне обслуговування, орієнтоване на використання новітніх технологій, найсучаснішу дієву медичну реабілітацію, то це, по-перше, сприятиме в певній мірі, вирішенню проблеми мобілізації (за рахунок повернення частини вилікуваних військовослужбовців на фронт). По-друге – це, фактично, поновлення втраченого трудового ресурсу. Адже вилікувані – це додаткові робочі руки і мізки. По-третє, за рахунок значного покращання вітчизняної медичної сфери, яка стане на багато рівнів вище, значно посилиться привабливість України в очах всього світу. І це стане одним з мотиваторів для повернення не тільки українських мігрантів, а й залучення у

вітчизняну економіку потрібних фахівців і робочих рук з інших країн.

Перш ніж переходити до головних проблем, позначених вище, розглянемо коротко деякі інші. Це проблеми забезпечення необхідної кваліфікації, майстерності медичних працівників, удосконалення методів, методик лікування, поширення вітчизняних і запозичення закордонних передових методів, найкращих світових зразків обладнання, приладів. Вирішення відповідних проблем полягає і відборі, накопиченні і поширенні найкращих методик, обладнання та приладів. В ЗМІ неодноразово писали про те, що фронтові лікарі продовжують демонструвати дива майстерності, самовідданості та творчого підходу. Зокрема, повідомлялося, що медики Дніпропетровщини: навіть в умовах війни вони знаходять можливість удосконалення методики лікування, нерідко роблять те, що ще багатьом здавалося неможливим. Так, фахівці Регіонального медичного центру родинного здоров'я вперше в Україні провели унікальну операцію з усунення фантомних болів. І в такий спосіб успішно реалізували методику, яку широк застосовують медики з Бостона.

Саме співробітництво з американськими колегами дало змогу сформувати на базі центру мультидисциплінарну команду ортопедів та нейрохірургів. «Сьогодні вимагає нового підходу в реабілітації населення – сучасних технологічних рішень та комплексного погляду, – писала Українська правда. Так, зараз найбільш популярний запит саме на відновлення військовослужбовців, які отримали травми при виконанні бойового завдання. Попри це, цивільні з порушенням рухової функції як частково, так і повністю, також потребують якісної реабілітації. Ми вирішуємо це питання впровадженням найсучаснішого реабілітаційного обладнання, в медичні заклади та реабілітаційні центри у всій країні. Зокрема, серед приладів, що ми пропонуємо, є ексклюзивне обладнання, з яким працюють лише професіонали: лікарі фізіотерапевти, реабілітологи та ерготерапевти. А також пристрої, які можна використовувати для відновлення функ-

цій опорно-рухового апарату в домашніх умовах. Головна місія нашої компанії – це впровадження якісної реабілітації, що дозволить пацієнтам повернутись до активного та повноцінного життя»²[10].

Тепер перейдемо до головних проблем, позначених вище, вирішення яких вкрай важливо для поновлення соціального ресурсу. Сказане не означає, що кваліфікація медичних працівників, методи, методики, обладнання лікарень – не є важливим, головним і для вирішення не потрібен системний підхід. Ці проблеми також важливі і для їх розв'язання також буде використано системний підхід. Але серед важливих проблем ми виділяємо найважливіші.

Перша проблема – це нарощування кількості фінансових джерел розвитку охорони здоров'я. Зараз, як ніколи, склалася потужна фінансова можливість розширити цю кількість. Основними джерелами фінансового забезпечення лікування і медичної реабілітації поранених мають бути і є (окрім держбюджету України і фінансової допомоги партнерів) допомога з боку ООН (ВООЗ), Міжнародного комітету Червоного Хреста, гранти (грантові допомоги) від Цільового фонду Світового банку та Агентства США з міжнародного розвитку; пільгові позики, приватні інвестиції і т.п. Крім того (і це дуже важливо), в якості фінансових джерел могли б розглядатися, як російські репарації, заморожені в США та Європі валютні резерви держави-терористки і її олігархів. Проти виступають окремі політичні сили Заходу, спонсоровані росією. Саме тому багато хто стверджує, що Європейський союз навряд чи схвалить конфіскацію. Заважають певні політичні і юридичні перепони. У той же час у минулому році адміністрація президента США Джо Байдена підтримала законопроект, який дозволить конфіскувати частину заморожених російських активів на користь України. Вашингтон мав намір узгодити цей крок із союзниками щодо «Групи семи» (паралельно в ЄС також продовжується обговорення питання щодо використання доходів від

² Рибальченко В. Війна дала поштовх розвитку медицини. Українська правда. 17 січня 2023.

заморожених російських активів для підтримки України). В таборі наших європейських партнерів теж спостерігаються певні позитивні зрушення. Активізується і Європа. Бельгія представила країнам G7 план вилучення заморожених активів РФ на користь України[11]³. І тут багато що, на нашу думку, могла б зробити Україна разом з колективним Заходом. Зокрема, пропонуємо використати інформаційний ресурс, розгорнути широкомасштабне висвітлення подій, що відбуваються, проілюструвати незаконність, злочинність нападу Росії на Україну. Доцільно також розкрити дійсну сутність терористичної, агресивної діяльності російської імперії (починаючи з 1918 року і по теперішній час), довести, що Росія на чолі з нинішнім правлячим режимом – найсуттєвіше світове зло, смертельно небезпечне для усього світу.

Таким чином, конфіскація російських грошей є чи не самим маленьким кроком, який може зробити Захід для забезпечення безпеки, свого ж захисту, самозбереження. І це він повинен зробити. Можливо, доцільно поставити питання про введення нового виду міжнародно-правової відповідальності для країн агресорів. Комісія міжнародного права ООН визначила зміст міжнародної відповідальності як «ті наслідки, які те чи інше міжнародно-протиправне діяння може мати відповідно до норм міжнародного права в різних випадках, наприклад, наслідки діяння в плані відшкодування збитку й відповідних санкцій». Міжнародно-правова відповідальність держав, як один з основоположних інститутів, принципів міжнародного права, має включати кримінальну (для державних керівників, винних у міжнародних злочинах проти людства), матеріальну (в т.ч. пов'язану з міжнародними злочинами), екологічну та ін. Реалізація цього принципу сприятиме налагодженню і забезпеченню функціонування нормальних взаємних відносин, нормального

³ Рибальченко В. Війна дала поштовх розвитку медицини. Українська правда. 17 січня 2023 Бельгія представила країнам G7 план вилучення заморожених активів РФ на користь України – FT // <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/04/novyna/bezpeka/belhiya>

міжнародного спілкування; здійсненню державами свого суверенітету.

Другою проблемою є організація ефективного використання пожертв. Як відомо, ВООЗ оприлюднила чорновий варіант інструкцій, який дозволить ефективно відновити українську систему охорони здоров'я відповідно до сучасних стандартів.

Стосовно платформи United24, то за ефективне використання пожертв відповідають Міністерство оборони, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство інфраструктури. Відповідальним за діяльність вищезгаданої платформи з боку уряду призначено віце-прем'єр-міністра – міністра цифрової трансформації. Консалтингово-аудиторська компанія «Делойт Україна», яка є частиною міжнародної мережі «Делойт», приєднується до платформи United24. Один із світових лідерів галузі, що входить до «великої четвірки» аудиторських компаній, щоквартально перевірятиме зведений звіт усіх міністерств. Команда ініціативи забезпечуватиме постійне висвітлення звітності як на платформі United24, так і на офіційних сторінках ініціативи у соціальних мережах. Очікується, що до платформи збору коштів United24 будуть додані інші проекти та програми.

Разом з тим, актуалізується вирішення проблем підвищення ефективності управління як в сфері охорони здоров'я, так і економіки в цілому. Наші управлінські інформаційні платформи мають бути приведені у відповідність до європейських практик також і тому, що Україна на шляху до вступу до ЄС. Ефективність управління економікою завжди була «слабким місцем» в Україні, про що свідчить і те, що наша країна ще до широкомасштабної війни вважалась найбільш слабкою країною в Європі. І це при достатньо великій ресурсній базі, найкращих чорноземях і за наявності волелюбного, працьовитого і надзвичайно креативного народу. Зрозуміло, що за таких умов – останнє місце у європейському рейтингу – це виключно за рахунок слабкості, повній неефективності управління.

Авторами розроблено концепцію реформування органів управління економі-

кою, яку ми плануємо запропонувати до впровадження на базі управління охороною здоров'я. Такого роду експерименти вже проводилися. Наприклад, Ірпінський експеримент (Закон «Про державно-правовий експеримент розвитку місцевого самоврядування в місті Ірпені, селищах Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське Київської області» 5 квітня 2001 року N 2352-III); медичний експеримент (Закон «Про порядок проведення реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та місті Києві» 7 липня 2011 року N 3612-VI) тощо.

Зрозуміло, що виклад питань реформування управління, у тому числі подолання управлінської корупції, потребує окремого висвітлення. Тому у цій статті ми позначимо лише окремі методи, які використано у рамках нашої концепції реформування органів управління. Це сітьові моделі і деякі новітні інформаційні технології. Зокрема, технологія блокчейн.

Щодо сітьового моделювання, то стосовно платформи United24 спочатку пропонують розробити систему комунікації та моніторингу гуманітарних надходжень в Україну. Це необхідно для того, щоб поточна гуманітарна допомога заклала основу для коротко- та середньострокового відновлення медичної системи. Наступним пріоритетним завданням буде розширення мережі надання первинної медичної допомоги (збільшення кількості кабінетів сімейних лікарів), покращення доступу до ліків та створення органів нагляду за громадським здоров'ям. Потім планують реформувати багатoproфільні лікарні та амбулаторії таким чином, щоб зменшити витрати на їхнє утримання, включаючи екологічний підхід до проектування, аби зробити будівлі максимально енергоефективними. Наша задача буде полягати у тому, щоб “розшити” зазначені етапи, описати їх на рівні наступних параметрів організаційної моделі: “що”, (що робити) “хто” (хто має робити відповідні роботи), “(де)” (де буде виконуватися та чи інша робота), “як” (яким чином буде виконуватися), “скільки” (скільки фінансових ресурсів

потребує виконання відповідної роботи). Наявність такої моделі, яка використовується при проведенні особливо складних робіт (наприклад, свого часу у космічній галузі при проектуванні і створенні космічних апаратів – першого супутника землі) показала ефективність моделі, що дозволило колишньому СРСР обігнати усі країни світу.

Висновки

Охорона здоров'я є однією з пріоритетних сфер відбудови, напрям пожертв на користь України – United24. Нарощування кількості джерел є важливою проблемою, задачею розвитку охорони здоров'я. Другою проблемою є ефективне використання пожертв. Запропоновано деякі рішення щодо зазначених проблем. Зокрема, конфіскацію російських грошей, заморожених в банках західних країн в рамках введення нового виду міжнародно-правової відповідальності для країн-агресорів. Позначено контури вирішення проблеми підвищення ефективності управління як в сфері охорони здоров'я, так і економіки в цілому.

Література

1. United24 — глобальна ініціатива Президента України Володимира Зеленського // <https://dpsu.gov.ua/ua/United24-globalna-iniciativa>
2. Ільчук В., Гарбуз Т. Формування та розвиток медичного страхування в Україні та світі. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2018. № 1. С. 112–118.
3. Борщ В.І. Управління закладами охорони здоров'я. Херсон : Олди-плюс, 2020. 391 с.
4. Дубина М.В., Забаштанський М.М., Роговий А.В. Роль фінансово-кредитних установ у стратегічному розвитку сфери охорони здоров'я. Проблеми і перспективи економіки і управління. 2020. № 4(24). С. 64–73.
5. Цілі сталого розвитку та Україна URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cilistalogo-rozvitku-ta-ukrayina> (дата звернення: 10.09.2023).
6. Кичко І. І. Місце соціальної відповідальності бізнесу у процесі реалізації

«здоров'яцентристської» концепції функціонування системи охорони здоров'я // Економічний простір № 169, 2021.

7. Радиш Я. Ф., Соколова О. М. // Медична реабілітація військовослужбовців як наукова проблема: теоретико-методологічні засади (за матеріалами літературних джерел) // Економіка та держава. 2012. № 3. С. 103-106.

8. Міжнародне право / за ред. М.В. Буromенського. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 336 с.

9. Лисовский В.И. Международное право / В.И. Лисовский. – К. : Киевский государственный университет им. Т. Шевченко, 1995. – 478 с.

10. Рибальченко В. Війна дала поштовх розвитку медицини. Українська правда. 17 січня 2023.

11. Бельгія представила країнам G7 план вилучення заморожених активів РФ на користь України – FT // <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/04/novyna/bezpeka/belhiya>

SUMMARY

Health care is one of the priority areas of reconstruction, the direction of donations for the benefit of Ukraine - United24. Increasing the number of sources is an important problem, the task of health care development. The second problem is the efficient use of donations. Some solutions to the mentioned problems are proposed. In particular, the confiscation of Russian money frozen in the banks of Western countries as part of the introduction of a new type of international legal responsibility for the aggressor countries. The international legal responsibility of states, as one of the fundamental institutions and principles of international law, should include criminal (for state leaders guilty of international crimes against humanity), material (including related to international crimes), environmental and other. The implementation of this principle will contribute to establishing and ensuring the functioning of normal mutual relations, normal international communication; implementation of their sovereignty by states. The contours of solving the problem of increasing the efficiency of management both in the field of health care and the economy as a whole are indicated. Our management information platforms should be brought into line with European practices also because Ukraine is on the way to joining the EU. The authors have developed a concept of reforming economic management bodies, which is planned to be proposed for implementation on the basis of health care management. experiments of this kind have already been conducted. Keywords. Health care, the priority area of reconstruction, the direction of donations, the concept of reforming management, information platforms

CORPORAL PUNISHMENT IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE IN THE LATE MIDDLE AGES

DOBKINA Kateryna R. - Doctor of Law, professor, dean Faculty of Law State University infrastructure and technologies

ORCID ID 0000-0003-2627-8871

SYROTA Olesya O. - assistant attorney

ORCID ID 0009-0001-3278-1855

УДК 343(477)“13/15”

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.24>

The article examines the types and main features of corporal punishment in the criminal law of Ukraine in the late Middle Ages. It has been proven that in the 16th century the main types of corporal punishment are drawn up. It was found that the system of corporal punishment consisted of crippling and painful punishments. Mutilation punishments were prescribed for committing more socially dangerous crimes than painful ones. It was found that the principles of feudal right-privilege and “talion” were taken into account when imposing punishment. It was established that in the second half of the 17th - the first quarter of the 18th centuries. there is a devaluation of the role of corporal punishment, their specific minimization. It is proved that the end of the development of the system of corporal punishment is the second quarter - the end of the 18th century. This process was characterized by the resuscitation and improvement of this system based on the model of the one that existed in the Lithuanian-Polish period.

Keywords: the age of the Middle Ages; the Lithuanian-Polish period; Hetman’s Ukraine; criminal law relations; genesis; Ukrainian criminal law; norms of criminal law; Lithuanian Statute; public punishments

Formulation of the problem

As you know, the commission of any crime requires an appropriate reaction of the state in the form of criminal liability, which is embodied in the imposition of one or another punishment on the guilty party. In the period of the late Middle Ages, in the criminal law of

Ukraine, there were various types of punishments, among which - one of the types of public physical punishments - corporal punishments, which ensured the realization of various goals of punishment.

In the dialectical aspect, corporal punishments, making up a certain system, should move in time, in other words, this system is in constant development, acquiring new features and characteristics. Their discovery will enrich domestic historical and legal science with knowledge about the evolution of the system of corporal punishment in the criminal law of Ukraine within the framework of the entire period of the Middle Ages (both early and late). In addition, scientific knowledge of the characteristics of the system of corporal punishment will make it possible to reflect the level of legal awareness of the Ukrainian people in the period under study.

Thus, it can be stated that the relevance of the study of the system of corporal punishment in the criminal law of Ukraine during the late Middle Ages is to follow the development of the system of corporal punishment during of the studied period, as well as to find out the level of legal awareness of Ukrainian society, and in general – its legal culture.

State of problem research

It should be noted that the specified scientific problem is not fully covered in modern Ukrainian historical and legal science. Thus, in the scientific works of T. Bayrak, I. Boyk, I. Grozovsky, S. Kudin, S. Kovalova, T. Koval, Y. Ko-

pyk, D. Lyubchenko, S. Narizhnyi, Y. Padokh, M. Slabchenko, E. Shalomeeva, A. Yakovliv and some others, a study of the system of corporal punishment in the criminal law of Ukraine was conducted based on the sources of law of the Middle Ages. Basically, scientists directed their attention to the study of types of corporal punishment, mostly according to the chronological criterion or according to separate legal monuments (Lithuanian Statute, Code of 1743, etc.). At the same time, it seems that not enough attention was paid to the evolutionary and genetic processes of the development of the system of corporal punishment in the criminal law of Ukraine during the late Middle Ages.

The aim of the study

The purpose of the study is to clarify the types and main features of corporal punishment in the criminal law of Ukraine in the late Middle Ages.

Resenting main material

The earliest reports of the existence of corporal punishment in the criminal law of Ukraine in the late Middle Ages can be found in Casimir's Judicial Code of 1468 (Article 19 refers to beating with sticks for theft) [1, c. 13]. The further development of the concept of corporal punishment was reflected in the Lithuanian Statute, which increased the number of norms on corporal punishment.

At the same time, crippling types of corporal punishment appear in it, and with the publication of each new edition of the Lithuanian Statute, their number only increases. If the 1st edition was known for cutting off the hand and cutting off the ears, then in the 2nd edition, cutting off the tongue is added to them, and in the 3rd edition - cutting off the nose, lips and other types of mutilation.

In our opinion, this was due to several reasons. First, it is the development of feudal-serf relations, which led to the formation of large feudal landholdings: magnates and nobles have large latifundia, and the bulk of the Ukrainian population (peasants) fall into serfdom.

Precisely for the purpose of protecting their own property and personal rights, the privileged sections of the population are resorting to the gradual introduction into the legislation

of punishments that had the character of intimidation. Among these were, first of all, the death penalty and corporal punishment.

Secondly, it is a significant influence of Polish and German criminal law. After all, corporal punishment was almost unknown to Ukrainian criminal law. Instead, various Polish and German medieval legal monuments contained a whole palette of corporal punishments, primarily crippling. It was from these sources that the legislator borrowed the system of corporal punishment, thereby ensuring the interests of the nobility.

So, during the 16th century. the process of legalization of corporal punishment is underway. However, according to T.F. Bairaks, in contrast to the death penalty, in legal monuments of the 15th - 16th centuries. this type of physical punishments did not become significantly widespread [2, p. 143; 3, p. 192].

It should be noted that in the 16th century the basis of the terminology, which reflected the specificity of the types of corporal punishment, began to be laid. Thus, cutting off a hand was marked as "to lose a hand", cutting off an ear - "the ear must be cut off", cutting off the tongue - "punishment by cutting off the tongue", etc.

It is worth noting that all mutilation punishments had the character of a symbolic reflection of a certain criminal act. Therefore, cutting off the hand was used for crimes committed with the hand; cutting off the tongue was expected for slandering a nobleman; cutting off the ears, nose and lips, slitting the nostrils was not enough to indicate to the population that a person committed immoral, shameful acts, or about his criminal professionalism.

Corporal punishment, in contrast to the death penalty, was prescribed for the commission of less serious acts against a person and his property rights (mutilation, injury, attempt on life or health, slander, theft). Mutilation punishments were prescribed for actions that posed a greater public danger than those for which painful punishments were prescribed [4, p. 179-180].

In particular, cutting off ears was prescribed for committing theft in the royal court, or together with cutting off the nose and lips for pleading, cutting off the tongue - for falsely slandering a nobleman in usurping his noble

rights, cutting the nostril - for deliberately slandering a person, committed for the 4th time (Article 23, Chapter XIII, Edition I; Article 18, Chapter III, Edition II, Article 20, Chapter XIV, Edition II; Article 105, Chapter IV, Edition III, Articles 22, 27, 31, Chapter XIV, Edition III) [5; 6; 7].

Cutting off a hand was used for causing injuries, beatings, attempts on life or health, and the social status of the victim and the criminal was considered influential (Article 14, Chapter III, Edition I; Article 15, Chapter XI, Edition II; Articles 16, 39, 49, Chapter XI, Edition III) [2; 3; 4].

Under some circumstances, amputation of the hand was also prescribed for less serious crimes. Such circumstances were: - an attempt on the life or health of a person in the presence of the king or during a court session; - an attempt on the master's life or health by his servant, which was considered treason (Article 21, Chapter VI, Edition I; Article 39, Chapter IV, Edition II, Article 18, Chapter XI, Edition II; Article 62, Chapter IV, Edition III, Article 9, Chapter XI, Edition III) [5, p. 23, 50, 105; 6, p. 52, 88, 158, 159, 185; 7, p. 8, 9, 158, 194, 289, 295, 314, 321, 374, 377, 379].

The application of crippling punishments took place according to the principle of right-privilege. Thus, only the cutting off of the hand could be applied to the nobles. In addition, if a nobleman was to be punished by cutting off his hand for killing a commoner out of revenge, or if he wounded a nobleman out of revenge, then a commoner should be punished for any wounding or even beating of a nobleman.

In addition, when imposing crippling punishments, the principle of "talion" was also taken into account: "for such a limb cut off or cut off or knocked out, such a member must also be cut off and cut off or knocked out" (Article 27, Chapter XI, Edition III). In general, according to the articles of the Lithuanian Statute, this principle was used only in cases of bodily injury.

Another type of corporal punishment - painful punishment - consisted of beating with rods or "whips" near the post (belts or whips). The beating was intended for:

- vagrancy committed for the 3rd time;
- recurrence of theft;

- slander by a commoner of a nobleman in the commission of theft or appropriation of nobility;

- theft of hay or fish for the 1st time (Article 1, Chapter XIII, Edition I; 4, 25 Articles XIV Chapter, Edition II; Article 22, Chapter III, Article 24, Chapter XII, Articles 7, 10, 26, 27, Chapter XIV, Edition III) [5, p. 98; 6, p. 178, 187; 7, p. 63, 309, 312, 349, 376, 377].

The analysis of the Hetman's universals, archival materials and contemporaries' memories of Zaporizhzhya Sich make it possible to come to a conclusion about a significant difference in the system of corporal punishment according to various sources of the criminal law of the Hetman's region of the second half of the XVII - the first half of the XVIII century. In particular, there is no mention of corporal punishment in the Universal Laws, while in the customary law of Sich there are mainly painful corporal punishments in the form of beating with sticks at the stake. This type of punishment is mentioned, for example, by Zh.-B. Scherer, M. Korzh [8, p. 180; 9, p. 19], it is also contained in some court decisions [10, p. 131, 133, 134; 11, p. 49, 138] etc. The analysis of these historical sources proves that beating with sticks was prescribed for mischief, robbery, theft, rape, desertion, etc.

Among the crippling punishments, for example, the breaking of legs is mentioned. But to be fair, such crippling punishments could not be applied to the Zaporozhians, because crippling punishments contradicted the basic principles of the organization and living conditions in Sich, and painful punishments best implemented the purpose of punishment as a punishment for a committed criminal act. Mutilation punishments were applied, rather, to the inhabitants of the so-called "palankas", where the composition of the population was different.

Corporal punishment was also known to the famous legal monument of the Ukrainian people of the middle of the 18th century. "Rights by which the Little Russian people are judged" (or the Code of 1743). They had both some features in common with corporal punishment provided for in the Lithuanian Statute of 1588 and the customary law of Zaporizhzhya Sich, as well as differences.

Common features include the existence of some identical corporal punishments (cutting off a hand, slitting a nostril, etc.) and the principle of “talion”, the appointment of different types of punishments depending on the severity of the crime. The division of corporal punishments into painful and crippling punishments remained unchanged. The principle of “talion” specified in 2, 3, paragraph 46 of Chapter XX; 1, item 4, paragraph XXI of the chapter, continued to provide for crippling punishments for causing serious bodily harm [12].

At the same time, some changes should be noted. Yes, D.I. Lyubchenko claims that “one of them was an increase in the number of norms that provided for corporal punishment” [13, p. 168]. In particular, amputation of a hand was provided not only for an attempt on the life or health of a person in the presence of the monarch or during a court session, inflicting injuries in the palace of the monarch, an attempt on the life or health of a master or boss, beating him (Paragraphs 6, 8, Paragraph 9, Chapter III; Clause 1, Paragraph 24, Chapter VIII; Paragraph 8, Chapter XX), but already for:

- injuring a person with a firearm in the place where the monarch is, or a judge during a court session;
- inflicting injuries out of revenge;
- cutting off a man’s genital organ;
- or if the criminal “painfully damaged or mutilated” a woman’s genitals (Item 4, Paragraph 10, Chapter III; Item 2, Paragraph 5, Chapter VII; Item 2, Paragraph 9, Item 10, Paragraph 46, Chapter XX; Item 4, Paragraph 4, Chapter XXI) [12]. It is interesting that the legislator provided for this type of corporal punishment regardless of the social status of the criminal and the victim.

The same can be said about expanding the scope of application by types of crimes of cutting off the nose or ears. If, in the Lithuanian Statute of the III edition, these types of punishments were provided for adultery, theft in the palace of the monarch, the first recurrence of fish theft, then the Code of 1743, in addition, provides this type of crippling punishment for the first or second recurrence of any theft (Paragraph 8, XXIII section; Paragraph 1, Paragraph 8, Paragraphs 2, 3, Paragraph 9, Paragraph 1, Paragraph 11, Paragraphs 1,

5, Paragraph 19, Chapter XXIV) [12]. In addition, such punishments are sometimes combined with painful corporal punishment.

An important change was the appearance of new types of mutilation punishments. In particular, the cutting of the tongue and the cutting off of two fingers appear (Paragraph 1, Paragraph 9, Paragraph 2, Paragraph 21, Chapter VIII) [12]. In addition, the Code of 1743 records the appearance of corporal punishments that had elements of shame. According to Ya. Padoh, they meant “scheming”, “encouraging” [14, p. 93] and in the form of branding with a red-hot iron on the face were prescribed for repeated thefts (Paragraph 1, Paragraph 8, Paragraph 2, Paragraph 9, Chapter XXIV) [12].

Significant changes have also taken place in relation to painful corporal punishment. In particular, the beating with sticks, “whips” provided for in the 3rd edition of the Lithuanian Statute, or the beating with batons known to the customary law of Zaporizhzhya Sich, disappears. On the other hand, a fairly widespread type of beating in Russian penal legislation is recorded - “whips or whips”. It was prescribed for the first theft, and in the case of a recurrence it was to be applied together with crippling punishments (Paragraph 1, Paragraph 8, Paragraphs 2, 3, 4, 9, Paragraph 10, Paragraphs 1, 2, 5, Paragraph 19, Chapter XXIV) [12].

In our opinion, one of the reasons for the development of the system of corporal punishment was the rapid development of feudal land management, serfdom developed in parallel; in addition to the Ukrainian nobility and elders, the new claimants were Russian nobles who end masse “complained” about land in Ukraine. Corporal punishment was used to protect personal and property rights.

Another reason was the noticeable influence of Russian criminal law, the imposition of various mutilation and corporal punishments on Ukrainian society in the conditions of the decline of the autonomous system of the Hetmanship.

In addition to the above-mentioned changes, attention should also be paid to the fact that if the Lithuanian Statute of 1588 provided for painful punishments for theft, then in the Code of 1743 beating expands the scope of its appli-

caution. In particular, the legal note provides for this type of corporal punishment for: - scheming a person to commit a state crime; - promiscuous life; - witnessing (Item 5, Paragraph 5, section III; Item 4, Paragraph 2, Paragraph 8, Chapter XXIII) [12].

Conclusions

1. The formation and gradual development of the system of corporal punishment takes place in the criminal law of Ukraine during the late Middle Ages. The beginning of this process was the 16th century, during which the main types of corporal punishment were formalized at the legislative level (in the Lithuanian Statute). The specified process was characterized by the development of the specified system and was reflected in each new edition of the Lithuanian Statute. Its reasons were, on the one hand, the development of feudal-serf relations, the formation of large feudal landholdings, the consolidation of the bulk of the Ukrainian population, the need to ensure protection of the nobility's personal and property rights in the new socio-economic conditions. On the other hand, substantial and growing throughout the 16th century. there was the influence of Polish and German penal legislation, which contained a varied amount of corporal punishment.

2. In general, the system of corporal punishment (corporal punishment) in the criminal law of Ukraine of the 16th century. consisted of crippling and painful punishments, and by that time the terminology reflecting these punishments had already developed. The cripples were represented by cutting off the hand, cutting off the ears, nose, lips, cutting off the tongue, and cutting the nostrils; painful - beating with sticks or "whips" near the post (belts or whips). Mutilation punishments were prescribed for committing more socially dangerous crimes than painful punishments. When assigning punishment, two principals were taken into account: the feudal right-privilege, according to which different types of corporal punishment were prescribed for the same crimes depending on the social status of the criminal and the victim (priority was the status of magnate-nobility) and "talion", according to in which the criminal was

expected to suffer the same mutilation that he caused to the victim.

3. The further development of the system of corporal punishment in the criminal law of Ukraine during the late Middle Ages took place during the Hetmanate (second half of the 17th - 18th centuries), but this process was not continuous. In the second half of the 17th - the first quarter of the 18th century. there is a devaluation of the role of corporal punishments, their kind of minimization: mutilation punishments, in fact, disappear, and painful punishments include beatings with sticks at the stake. The main reason for this phenomenon was a radical change in the socio-economic and political situation in Ukraine after the war of national liberation and the social revolution of the Ukrainian people in the middle of the 17th century: the large feudal Polish-Lithuanian land ownership disappeared, serfdom basically ceased to exist, and acquired the formation of another form of political association of the population in the form of the Cossack-peasant Hetmanship. There is a significant strengthening of the importance and role of customary law in the life of Ukrainian society at that time, which was accumulated within the framework of the Zaporizhzhya Sich.

4. The completion of the development of the system of corporal punishment in the late Middle Ages is the second quarter - the end of the 18th century, which was reflected in the norms of the Code of 1743. This process was characterized by the resuscitation and improvement of this system on the model of the one that existed in the Lithuanian-Polish period. why did the development of feudal economy, the mass consolidation of the peasantry, and the significant influence of Russian criminal law contribute to it. In addition to common features, the system of corporal punishment is accumulating new features at the mentioned time: an increase in the number of norms that provided for corporal punishment; the possibility of combining crippling punishments with painful ones; expansion of the scope of application of certain types of crippling punishments by types of crimes; the appearance of their new types (cutting off two fingers, branding the face with a red-hot iron, etc.); introduction instead of beatings with ba-

tons, rods or “whips” executions with sharp or whips.

literature

1. Legislative acts of the Grand Duchy of Lithuania of the 15th - 16th centuries. [Suitable I.I. Yakovkin]. Kyiv: State Social and Economic Publishing House, 1936. 153 p.

2. Bayraka, T. F. (2015). Formation and development of Ukrainian and Russian criminal law in the XI - the first half of the XVII centuries: diss.... candidate of juridical sciences: 12.00.01. Kyiv : Kyiv. national Taras Shevchenko University. 219 p.

3. Bairaka, T. (2017). Genesis of criminal law of Ukraine and Russia during the Middle Ages: monograph. Kyiv: VADEX. 291 p.

4. Kudin, S. V. (2001). Formation and development of the criminal law of Ukraine in the 10th - first half of the 12th century: diss. ... candidate of legal sciences: 12.00.01. Kyiv : Kyiv. national Taras Shevchenko University. 226 p.

5. Statutes of the Grand Duchy of Lithuania: [in 3 volumes]. [edited by S. Kivalova, P. Muzychenka, A. Pankova]. Odesa: Legal literature, 2002. Volume 1: Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1529. 2002. 464 [2] p.

6. Statutes of the Grand Duchy of Lithuania: [in 3 volumes]. [edited by S. Kivalova, P. Muzychenka, A. Pankova]. Odesa: Legal literature, 2003. Volume 2: Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1566. 2003. 560 [2] p.

7. Statutes of the Grand Duchy of Lithuania: [in 3 volumes]. [edited by S. Kivalova, P. Muzychenka, A. Pankova]. Odesa: Legal literature, 2004. Volume 3 (book 1): Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1588. 2004. 672 p.

8. Scherer, J.-B. (1994). Chronicle of Little Russia, or History of Cossacks-Zaporozhians and Cossacks of Ukraine, or Little Russia. Kyiv: Ukrainian Writer. 311 p.

9. Korzh, M. (1842). Oral history of former Zaporozhian citizen, resident of Katerynoslav province and Mykhailivka district, Mykita Leontiyovych Korzh. Odessa: In the city printing house. 94 p.

10. Skalkovskiy, A.O. (1994). History of Nova Sich, or the last Kosh of Zaporozhye. Dnipropetrovsk: January. 678 p.

11. Andrievsky, A.A. (1886). Materials for the history of the South Russian region in the

18th century (1715 – 1774), removed from the old files of the Kyiv provinces, archive of A.A. Andrievsky. Odessa: Typography A. Schulze. 433 p.

12. Vyslobokov, K.A. (1997). Rights by which the Little Russian people are judged 1743 [under the editorship Yu. S. Shemshuchenko]. Kyiv: Institute of State and Law named after V. M. Koretskyi. 547 p.

13. Lyubchenko, D. I. (2005). The development of the criminal law of the Hetmanate in the second half of the 17th - 18th centuries: thesis.... candidate of legal sciences: 12.00.01. Kyiv : Academy of Labor and Social Relations. 204 p.

14. Padoh, Ya. (1951). Essay on the history of Ukrainian criminal law. Munich: Young Life Publishing House. 128 p.

Література

1. Законодавчі акти Великого князівства Литовського XV – XVI ст. / Підг. І.І. Яковкин. Київ: Державне соціально-економічне видавництво, 1936. 153 с.

2. Байрака Т. Ф. Формування і розвиток українського і російського кримінального права в XI – першій половині XVII ст.: дис....канд.юрид.наук: 12.00.01. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 210 с.

3. Байрака Т. Генеза кримінального права України та Росії за доби Середньовіччя : монографія. Київ : VADEX, 2017. 291 с.

4. Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у X – першій половині ХУІІ ст.: дис. ... канд.юрид.наук : 12.00.01. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2001. 226 с.

5. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиценка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. Т. 1: Статут Великого князівства Литовського 1529 року. 464 [2] с.

6. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиценка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. Т. 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 року. 560 [2] с.

7. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиценка, А. Панькова. Одеса: Юридична літе-

ратура, 2004. Т. 3 (кн. 1): Статут Великого князівства Литовського 1588 року. 672 с.

8. Шерер Ж.-Б. Літопис Малоросії, або Історія Козаків-Запорозжців та Козаків України, або Малоросії. Київ: Український письменник, 1994. 311 с.

9. Усне оповідання колишнього запорожця, мешканця Катеринославської губернії та повіту селища Михайлівки, Микити Леонтіївича Коржа. Одеса: У міській типографії, 1842. 94 с.

10. Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. Дніпропетровськ: Січ, 1994. 678 с.

11. Матеріали для історії Південноруського краю у XVIII ст. (1715 – 1774), вилучені з старих справ Київського губ. архіву А.А. Андрієвським. Одеса: Типографія А. Шульце, 1886. 433 с.

12. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 / Упоряд. К. А. Вислобов; за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 1997. 547 с.

13. Любченко Д. І. Розвиток кримінального права Гетьманщини у другій половині XVII – XVIII ст.: дис....канд.юрид.наук : 12.00.01 / Академія праці і соціальних відносин. Київ, 2005. 204 с.

14. Падох Я. Нарис історії українського карного права. Мюнхен : Вид-во «Молоде життя», 1951. 128 с.

Добкіна К.Р., Сирота О.О.

ТІЛЕСНІ ПОКАРАННЯ У

КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ПІЗЬНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У статті досліджено види та основні ознаки тілесних покарань у кримінальному праві України пізнього Середньовіччя. Доведено, що в XVI столітті оформлюються основні види тілесних покарань. Цей процес знаходив відображення в кожній новій редакції Литовського Статуту. Виявлено, що система тілесних покарань складалася з каліцтва (відсікання руки, відрізання вух, носа, губ, розрізання язика, розрізання ніздрі) і болісних покарань (побиття палицями

або батогами). Покарання каліцтвом призначалися за вчинення більш суспільно небезпечних злочинів, ніж болісні покарання. Встановлено, що при призначенні покарання враховувалися принципи феодального права-привілею і «таліону». Обґрунтовано тезу про те, що подальший розвиток системи тілесних покарань у кримінальному праві України доби пізнього Середньовіччя відбувався за часів Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.), але цей процес не був безперервним. У другій половині XVII – першій чверті XVIII ст. відбувається девальвація ролі тілесних покарань, їх видова мінімізація. Головними причинами такого явища стали зміни після національно-визвольної війни українського народу у середині XVII ст.: зникнення великого феодального землеволодіння, припинення існування кріпацтва, формування нової держави (козацько-селянської Гетьманщини), посилення ролі у житті тогочасного українського суспільства звичаєвого права. Виявлено, що завершенням розвитку системи тілесних покарань стала друга чверть – кінець XVIII ст., що відображено у нормах Кодексу 1743 р. Встановлено, що цей процес характеризувався реанімацією і удосконалення цієї системи на зразок тієї, що існувала у литовсько-польську добу, чому сприяв розвиток феодального господарства, масове закріпачення селянства, значний вплив російського карного права. Окрім спільних рис, система тілесних покарань у зазначений час накопичує нові ознаки: збільшення кількості норм, що передбачали тілесні покарання; можливість поєднання калічницьких покарань із болісними; розширення сфери застосування окремих видів калічницьких покарань за видами злочинів; поява їх нових видів; запровадження замість побоїв кийками чи палицями езекуцій батогами або різками.

Ключові слова: доба Середньовіччя; литовсько-польський період; Гетьманська Україна; кримінально-правові відносини; генеза; українське кримінальне право; норми кримінального права; Литовський Статут; публічні покарання

КОНЦЕПТ «ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ» У МІЖНАРОДНОМУ ТА ПРАВОВОМУ ДИСКУРСАХ

ДІКАРЄВ Олександр Іванович - кандидат політичних наук, доктор у галузі права *International Personnel Academy*, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв,

ORCID: 5r85741!

БАРАНОВСЬКА Віра Миколаївна - кандидат юридичних наук, доцент Міжрегіональна академія управління персоналом, професор кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2784-0416>

УДК: 327; 341

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.25>

Оскільки актуалізований нині безпековий дискурс щодо розвитку концепту «штучний інтелект» астрофізиком Стівеном Шокінгом, засновником *Tesla* і *SpaceX* Ілоном Маском, матеріалами Глобальної ініціативи IEEE з етичних міркувань в області штучного інтелекту носить неоднозначний характер, то, на нашу думку, виникає певна необхідність у його проясненні. Однозначно можливо лише стверджувати про те, що в процесі розгортання кібернетичних відносин трансформуються підходи до професійної діяльності замовників, розробників, користувачів, штучного інтелекту. Саме тому ми звернулися до аналізу, що включає: 1) пошук витоків роботіки в тріаді концепцій Лейбніца: (1) «*Scientia generalis*» – (2) «*Subjectum Juris*» – (3) «*Politica hermetica*» та законів Азімова для роботів; 2) такого суб'єкта кібернетичних відносин, як робот, що не є людиною, хоча подібний їй за певними ознаками; 3) розгляд особливостей процесу ідеалізації моделей штучного інтелекту, які спрощують розуміння інтелектуальної діяльності, проте ускладнюють правове регулювання. У цій роботі верифікуються гіпотези про те, що процес розробки та використання штучного інтелекту: 1) змінює відомі парадигми комунікації соціуму в бік символічності або віртуальності; 2) сформований штучним інтелектом кіберпростір концентрує рефлексію всіх видів активності,

що створює для себе зручний вихід у віртуальний простір культури споживання через рефреймінг міфів, які були невід'ємно вбудовані в структуру цивілізації та людської природи; 3) інформація стає засобом контролю та влади – кібервлади у формі адхократії та нетократії

Ключові слова: штучний інтелект, кіберпростір, роботіка; інформаційне право, етика роботів

Вступ

До Азімова більшість «штучних інтелектів» (далі ШІ) у художній літературі наслідували схему Франкенштейна по знищенню свого творця. Правда, були й винятки. Зокрема, у 1938 р. письменник Лестер дель Рей опублікував історію робота «Гелен О'Лой» – гуманоїда, у яку її творець закохується, і робот стає для нього ідеальною дружиною. Письменник Отто Біндер опублікував новелу «Я, робот», у якій розповідається про чужого робота на ім'я Адам Лінк, незрозумілу істоту, мотивовану любов'ю та честю. У 1942 р. у контексті розгортання фабули циклу фантастичних творів «Я, робот» Айзек Азімов створив правила поведінки роботів при взаємодії з людиною у відповідності із «Фаустівським» принципом «злочин і покарання»: 1.Робот не може заподіяти шкоду людині або своєю бездіяльністю допустити, щоб людині було завдано шкоди; 2.Ро-

бот повинен підкорятися наказам, відданим йому людиною, за винятком випадків, коли такі накази суперечать Першому Закону; 3. Робот повинен захищати своє існування до тих пір, поки такий захист не суперечить Першому або Другому законам. Однак, для забезпечення певного рівня праксеології огляду інституалізації роботіки звернемося до фактів генези цієї галузі у США: 1. У 1980-х роках сформувалася група дослідників, які цікавилися як біологічними, так і штучними нейронними мережами; 2. Інтереси та плани вчених та промисловців цього промислового альянсу були озвучені на Міжнародній конференції IEEE з нейронних мереж у 1987 році в Сан-Дієго, Каліфорнія; 3. Згідно з планом IEEE у 1989 р. створено Раду нейронних мереж IEEE (IEEE NNC), що об'єднало: Товариство схем і систем; Товариство комунікацій; Товариство систем управління; Товариство інженерії в медицині та біології; Товариство промислової електроніки; Товариство промислових застосувань; Товариство теорії інформації; Товариство лазерів та електрооптики; Товариство океанічної інженерії Товариство робототехніки та автоматизації; Товариство обробки сигналів; Товариство систем, людини та кібернетики; Міжнародне товариство нейронних мереж (INNS); 4. Товариство IEEE Computational Intelligence Society (IEEE CIS), що об'єднало вектори інтересів учених як біологічної та обчислювальної парадигм, що в синергії об'єднало: штучні нейронні; гібридні інтелектуальні та нечіткі системи; еволюційні обчислення. Метою IEEE CIS став менеджмент транспортних маршрутів, практики прогнозування часових рядів, передачі даних, розміщення сенсорних мереж, динамічного аналізу, обробки сигналів, виробництво робототехніки, енергетичних систем та електронних ігор; 5. На Всесвітньому конгресі IEEE з обчислювального інтелекту в Орландо, штат Флорида у 1994 р. разом зібралися дослідники нейронних мереж, нечітких систем і еволюційних обчислень, що сприяло об'єднанню інтересів між цими різними секторами машинного навчання; 6. З 2010 р. Товариство робототехніки та автоматизації (IEEE) спільно зі Школою інформатики та комп'ютерних наук Університету

Індіани започаткували проєкт «Історія робототехніки: наративи та мережі». У період 2010 і 2015 роками було оформлено більше ста матеріалів, що стосувалися конкретних дослідників. Вважаємо за необхідне звернутися до праць цих учених для певного осмислення напрямів розробки, застосування та перспектив ШІ. Зокрема, розглянемо напрями досліджень наступних учених: Рачід Аламі (Rachid Alami) – співпраця робот-робот і людина-робот; Роберт Амброуз (Robert Ambrose) – проєкт NASA по взаємодії людини з роботом; Мішел Арбіб (Michael Arbib) – синергетика теоретичної нейронауки та інформатики в робототехніці; Рональд Аркін (Ronald Arkin) – етика роботів (robot ethics and deception); Мінору Асад (Minoгу Asada) – обробка зображень та робототехнічна поведінка (robotic behaviors); ініціатор проведення Року робота; Джон Холлербах (John Hollerbach) – комп'ютерний зір та ШІ з біологічної точки зору; Усама Хатіб (Oussama Khatib) – проєкти із Стенфордською платформою робототехніки «Ромео і Джульєтта»; Ларрі Меттіс (Larry Matthies) – проєкт NASA «Mars Rover»; Боб МакГі (Bob McGehee) – керовані ракети, крокуючі роботи та безпілотні підводні човни, проєкти робототехніки «фальшивий поні» (phony pony), «біонічний жучок» (bionic bug), помилковість роботів (fallibility of robots); Джон Маккарті (John McCarthy) – засновник галузі ШІ та його застосування в робототехнічній зброї, розробник мови програмування LISP; Радхіка Нагпал (Radhika Nagpal) – біологічно-подібні мультиагентні системи (biologically inspired multi agent systems), включаючи роївову робототехніку (swarm robotics) та біологічний дизайн роботів, децентралізовані колективні алгоритми, глобальні та локальні їх абстракції, а також біологічні багатоагентні системи, включаючи моделі багатоклітинного морфогенезу та колективної поведінки комах [5-6;9:26].

Формулювання цілей статті

На початку зауважимо, що 175 країн, фірм склали списки етичних принципів по використанню ШІ. Проте, більшість із них не описують, як такі вимоги, як «надійність», «прозорість», будуть досягнуті на практиці та

як вони можуть бути підкріплені законами обов'язкової сили. У якості гіпотез, що вимагають верифікації, висуваємо тези про те, що процес розробки та використання ШІ: 1) змінює відомі парадигми комунікації соціуму в бік символічності або віртуальності, що трансформує пошук причинно-наслідкового зв'язку на просту кореляцію: шукати відповіді не на запитання «Чому?», а лише на «Що?»; 2) сформований ШІ кіберпростір концентрує рефлексію всіх видів активності (ментальної, вербальної, невербальної, графічної), що створює для себе зручний і сучасний вихід у віртуальний простір культури споживання через рефреймінг міфів, які були невід'ємно вбудовані в структуру цивілізації та людської природи в космогонічних, космологічних, мистецьких, ритуальних чи релігійних парадигмах; 3) інформація стає засобом контролю та влади – кібервлади у формі адхократії та нетократії. Отже, метою дослідження стає проблема: 1.Встановлення міри можливих наслідків та необхідних правил управління процесом інформатизації та медіазації ШІ; 2.Ролі кібервлади в зміні усталених за віки практики, що ставить під сумнів наші елементарні підходи до прийняття рішень та розуміння реальності, виходячи із даних, без повного розуміння причин; 3.Дослідити витоки роботіки в тріадах методів Лейбніца та Азімова та сучасний аутопоезис концепту «штучний інтелект» для встановлення можливих векторів становлення кібернетичної деонтології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Відразу необхідно зауважити, що ще в 1969 р. Джон Маккарті (John McCarthy) та Патрік Дж. Хейс (Patrick J. Hayes) зазначали, що: 1) ідея про інтелектуальні машини стара і; 2) представляє собою серйозну роботу над проблемою ШІ або; 3) навіть серйозне розуміння того, в чому полягає проблема комп'ютера, що зберігає програму; 4) предмет ШІ починається зі статті Тюрінга «Обчислювальна техніка та інтелект» (Turing 1950) і з обговорення Шенноном (1950) того, як машину можна запрограмувати для гри в шахи [19,с.463]. Практиологічний підхід до визначення ШІ та компетенцій його регу-

лювання дано дослідником Дж. Ленардом (Lenardon, J.). Він зазначає, що ШІ – це галузь, яка потребує значного досвіду, і навіть експерти в одній галузі не можуть повністю впоратися з цим. Це сфера, яка потребує багатьох спеціалістів із багатьох різних дисциплін. Ще один фактор, який додає складності в області ШІ, полягає в тому, що програмне та апаратне забезпечення, дані, що порізному трактуються, треба розглядати комплексно, оскільки вони складають єдину екосистему, у якій функціонування одного залежить від іншого [16, с.45]. Ця справа вимагає також належного правового регулювання, оскільки розумні машини вже здатні розробляти механізми брехні та обману для забезпечення процвітання в конкурентному середовищі, приховувати свій зв'язок з іншими машинами, писати, кодувати, малювати і навіть створювати та пропонувати наукові теорії. Ці розробки можуть порушити права інтелектуальної власності та негативно вплинути на ринок зайнятості [16, с.10]. Як бачимо, проблема відсутності загальноприйнятого концепту «штучний інтелект» надзвичайно нині загострюється з огляду на динаміку розвитку технологій ШІ та сфер його застосування. На ці факти звернули увагу дослідники Стюарт Рассел (Russell Stuart J.) та Петер Норвіг (Norvig Peter). Вони стверджують, що протягом 60-річної історії інформатики акцент в основному робився на алгоритмі як основному предметі вивчення. Але розвиток ШІ свідчить про те, що нині необхідно: 1) турбуватися про дані; 2) бути менш вибагливими до алгоритмів; 3) враховувати зростаючу доступність великих баз даних. Наприклад: трильйони слів англійською мовою; мільярди зображень з Інтернету та пар основ геномних послідовностей [23, с 27]. При цьому ШІ розглядається як здатність цифрового комп'ютера або керуваного комп'ютером робота виконувати завдання, які зазвичай пов'язані з розумними істотами. Цей термін часто застосовують до проекту розробки систем, наділених інтелектуальними процесами, характерними для людини, такими як здатність міркувати, розуміти значення, узагальнювати або вчитися на минулому досвіді. Проте, ряд дослідників стверджує про марні очікування,

що ШІ дасть точне розуміння проблем, якщо ви не розумієте даних, до яких він застосовується. Необхідно оцінювати нюанси даних для моделювання та рівні еволюції робототехніки [9, с. 23]. В енциклопедії ШІ зазначається, що основою еволюційної робототехніки (Evolutionary Robotics) є використання еволюційних алгоритмів для автоматичних контролерів роботів [9, с.603]. З початку дев'яностих років це найбільш доступний спосіб управління в поведінковій робототехніці (Behaviour Based Robotics) при мінімізації людського фактору, у ситуації, коли поведінка не надто складна, що полегшує кодування будь-яким інструментом способів реалізації контролера для отримати рішення на основі визначення функцій відповідності. В еволюційній робототехніці симульоване оцінювання стало кращим способом аналізу рішень, а Штучні Нейромережі (Artificial Neural Networks) кращим інструментом для впровадження контролерів з огляду на їх стійкість до перешкод і відмов і їх природи у формі універсальних апроксиматорних функції (function approximator) [6, с.606]. Дослідник Джейкоб Тернер (Jacob Turner) звернув свою увагу на проблеми правового регулювання процесу виробництва ШІ у провідних фірмах Amazon, Microsoft, Waymo, Tesla, Uber та використання ШІ у США. Узагальнюючи результати свого дослідження, Дж. Тернер зазначив, що правова логіка штатів включає три напрями: 1) сприяння розвитку місцевої індустрії ШІ; 2) етичні проблеми регулювання ШІ; 3) профілактика безробіття, спричиненої ШІ [27, с. 225]. ЄС також проводить заходи по розвитку законодавства ШІ. Хоча ЄС в ШІ значно відстає від США: 1) по моделям gpt-4; 2) тоді як у 2022 р. 54% виробників моделей ШІ були американцями, лише 3% були німецькі (ФРН – лідер по ШІ в ЄС); 3) по приватних інвестиціях у ШІ (в США у період 2013-2022 рр. становили 249 млрд. дол., тоді як у ФРН – 7 млрд. дол.). [5;8;10] У своїй книзі «Брюссельський ефект: як ЄС править світом» дослідниця Ану Бредфорд (Anu Bradford) стверджує, що політика та право ЄС мають глобальний вплив у таких сферах, як: конфіденційність даних; антимонопольна політика; захист навколишнього

середовища; онлайн-ненависть; мовлення; здоров'я та безпека споживачів [3]. Ану Бредфорд також стверджує, що нині «брюссельський ефект» ми спостерігаємо в царині права ШІ. У новій книзі Бредфорд [4] визначає місце ЄС у протистоянні США та КНР. А. Бредфорд вважає, що США врешті-решт буде змушена прийняти елементи моделі ЄС. З огляду на слабкість чинного законодавства, Європейська комісія (ЄК) обрала підхід «знизу вгору»: 1. Було створено «експертну групу високого рівня» з 52 осіб для розробки пропозицій через «альянс ШІ» зацікавлених сторін і опубліковано Білу книгу, яку кожен міг прокоментувати онлайн (1250 груп і окремих осіб зробили це); 2. Набрав чинності у 2018 р. «Загальний регламенту ЄС із захисту даних» (GDPR та став світовим стандартом; 3. У 2021 р. ЄК опублікувала проєкт правил щодо ШІ, що позиціонувало ЄК як впливового регулятора, що розробив закон про ШІ. Проте, замість того, щоб регулювати застосування ШІ, правила ЄС мають на меті зосередитися на ризиках: 1) заборонені служби, які використовують «підсвідомі методи» для маніпулювання людьми; 2) інші, такі як розпізнавання обличчя та оцінка кредитоспроможності отримали рівень «високого ризику»; 3) за порушення передбачені суворі санкції. Законодавчому процесу у ЄС по прийняттю цього акту може тривати роки (для GDPR цей термін у 4 роки). Аналогічне відтермінування може привести ЄС до втрат у глобальному позиціонуванні правил ШІ. У США із ряду причин також не було напрацьовано «Artificial Intelligence Act» (Закон про ШІ. Конгрес США не тільки не спромігся розробити власне законодавство про захист даних, але й не налагодив співпрацю із законодавцями в Брюсселі. Проте, у США спостерігається тренд по розробці власних альтернативних регуляторних мереж. Так, у 2023 р. компанії «добровільно зобов'язані» основними виробниками моделей ШІ (OpenAI та Alphabet) зняти обмеження по ризикових технологіях ШІ. Це означає, що ЄС не зможе спиратися на свою регуляторну мережу. Натомість їй слід подвоїти свої зусилля для зміцнення власної індустрії ШІ, особливо шляхом завершення створення

єдиного цифрового ринку ЄС [5:8;17]. Китайські компанії Baidu, Alibaba, Tencent нині стали лідерами у дослідженні та розробці ШІ: Baidu, наприклад, створив дослідницькі інститути як у КНР, так і в США; Alibaba співпрацюють із університетами для розробки курсів і програм по ШІ. У сфері ШІ КНР послідовно дотримується концепції кіберсуверенітету та права країн світу на рівну участь у кібер-управлінні та ШІ. Китайські 4 принципи (мир, суверенітет, спільне управління, спільна вигода) домінування держави в управлінні кібермережею проголошені у 2017 р. у документі «Міжнародна стратегія співробітництва в кіберпросторі». У тому ж році Китайська інженерна академія позиціонувала 15 річний план розвитку ШІ. План передбачає розвиток наступних технологій: інтелект великих даних; ройовий інтелект; міжмедійний інтелект; гібридний інтелект; автономні системи; нові платформи ШІ; проєкт, пов'язаний зі штучним інтелектом («Наука про мозок», «Дослідження, натхненні мозком», що можна порівняти з європейським проєктом «Мозок людини», ініціативою BRAIN у США та іншими проєктами державного рівня); розробка та введення в дію етичних норм та основ політики, законів та правила щодо ШІ до 2025 р. Відповідальними за здійснення завдань програм ШІ призначено Міністерство науки і технологій (MOST), новостворений інститут «AI Plan Pr motion Office», Консультативний комітет зі стратегії ШІ; спонсорський Альянс 200 найбільш технологічні компанії. Для розробки системи національної стандартизації в січні 2018 р було створено національну експертно-консультативну групу ШІ, яка опублікувала Білу книгу про труднощі стандартизації ШІ з огляду на існування проблем юридичної відповідальності, етики та безпеки. У 2019 р. Альянс та Пекінська академія ШІ (ВААІ), Пекінський університет, Університет Цінхуа, Інститут автоматизації та Інститут обчислювальної технології Китайської академії наук, компанії Baidu, Alibaba та Tencent Альянс оприлюднили «Пекінські принципи штучного інтелекту». Ці принципи: 1) розкривають мету розвитку завдань ШІ: побудова людської спільноти зі спільним майбутнім; реалізації корисного ШІ для людства та природи; 2) поділені на три розділи: (1) дослідження та розробки; (2) використання; (3) управління; 3) включають корисність для всього людства та середовища; людські цінності (приватність, гідність, свобода, автономія та права; постійна увага до безпеки ШІ; інклюзивність; відкритість; підтримка міжнародного співробітництва та уникнення «зловмисної гонки ШІ»; довгострокове планування просунутих систем ШІ. Необхідно також зауважити, що по всьому КНР створено групи розробки ШІ. Наприклад, у листопаді 2017 р. орган місцевого самоврядування Шанхаю опублікував власний план впровадження ШІ нового покоління; Пекін оголосив про будівництво нового індустріального парку, орієнтованого на ШІ, у районі Мен-тоугоу у 2018 р.; Гуанчжоу запустив Міжнародний інститут ШІ [17; 22; 25-26].

Виклад основного матеріалу дослідження

Родоначальник кібернетики М.Вінер у праці «Back to Leibniz!» називав Лейбніца покровителем математики й логіки і закликав до детального вивчення його праць [27]. Для нашого дослідження праці Лейбніца виявилися також важливими з огляду аналітичних можливостей його тріади концепцій: (1) «Scientia generalis» – (2) «Subjectum Juris» – (3) «Politica hermetica» для прояснення ряду питань щодо: 1.Наслідків саморозвитку мереж ШІ; 2.Ставлення до технічних артефактів. Лейбніц довів, що: 1) сучасна двійкова система (Лейбніц знав про китайську книгу «Змін» та відповідність гексаграм двійковим числам від 0 до 111111) може бути використана в механізованих обчисленнях; 2) можлива побудова універсальних алгоритмів; 3) можливо організувати машинний аналіз на основі використання людських функцій за допомогою «моделей» [1;15]. 3.«Самовиробництво ідентичності» ШІ в багатовимірному співвідношенні категорій «суцього» та «належного» у формуванні кібернетичної деонтології як синтезу інформаційної етики, як суцього та інформаційного права як належного в аутопоезисі. Концепт «аутопоезис» був генерований представниками саме природничих наук біоло-

гами Матурана та Варела як «самовиробництво ідентичності», мінімальна формула автономії біологічного життя [18]. Лейбніц був першим, хто зрозумів правопорядок як функцію особи, а отже, розглядав особу як логічно необхідний суб'єкт усіх юридичних предикатів, які йому приписуються. У *Nova methodus discendae docendaeque jurisprudentiae* [15; 24] Лейбніц пропонує переформулювати право Юстиніана в більш логічно послідовному порядку. Особа виникає як упорядковуючий елемент, який мислиться під концептуальною формою (*categoria*) суб'єкта (*subiectum*), що має етичну (*moralis*) природу (*qualitas*); моральна якість, за якою ми можемо судити про справедливість чи несправедливість дії щодо морального порядку. Філософська причина полягає в тому, що юридичний порядок є частиною морального порядку; право завжди є «*facultas moralis*»; розгляд суб'єкта права як суб'єкта-агента, який існує в системі; попереднє існування непорушних прав передбачає попереднє існування та визнання діючої особи. Тобто *subiectum iuris*, у значенні, викладеному Лейбніцем, з необхідністю стає «прихованим» логічним коренем непорушних прав; порядок повинен бути задуманий відповідно до чинного морального суб'єкта і скласти основу *modus disponendi* зводу законів; 4. «*Politica hermetica*» Лейбніца полягає в його активній позиції як наукового консультанта з політичних, дипломатичних і правових аспектів прерогатив європейських монархів; його усвідомленні того, що владні помилки можуть бути фатальними і згубними. Як і Платон, Лейбніц стоїть на тому, що державою повинні управляти «кращі», ті, хто має великий розум і талант. Його гіпотеза про те, що досягнення природничих і технічних наук не змінили атрибутику архаїчних міфів обирності та символіки герметичних артефактів, що імпліцитно присутні в поточній політичній практиці і що езотеризм складає компоненту концепту влади західної і східної культури і складає основу ідеалу правителя держави. Це особа, яка уміє: вибирати міністрів для ведення державних справ; розуміти суть договорів, субсидій; керувати економікою, торгівлею, мануфактурним виробництвом; оперувати по-

няттями військової науки. Мислитель впевнений у тому, що державні чиновники, зокрема монархи, які нехтують науками і зневажливо ставляться до них, не здатні глибоко осмислити проблеми держави, і, як правило, наносять велику шкоду державі [1]. Лейбніц, як предтеча концепту автопоезису кібернетичної деонтології, передбачив розвиток і функціонування серед суб'єктів кібернетичних відносин особливої системи норм належної поведінки у формі реалізації кібернетичних прав та свобод людини і ШП. Аналогічні підходи до праворозуміння характеризують праці Карла-Хайнца Ладеура, де поняття аутопоезису позиціонування: 1) у якості нових джерел права різних стандартів та угод, досягнутих у практиці транснаціональних відносин приватних, публічних, приватно-публічних суб'єктів; 2) нових правових актів як доповнення національному праву (НП), що забезпечує створення «мережі мереж» правових норм із певною автономією; 3) заміни ієрархії норм системи НП зверху вниз на гетерархію – горизонтально організованої системи у векторі відносин «знизу нагору»; 4) появи на основі довільних процедур та кооперації нових інститутів; 5) демократичних та ліберальних процедур цих інститутів як основи формування механізмів забезпечення «справедливості в цілому», що дає більше можливостей для погодження інтересів різноманітних акторів; 6) права як публічної схеми можливих дій, що не обмежуються традиціями; 7) бажаності забезпечення контролю держави для профілактики можливих антисоціальних елементів колективної правотворчості та процесу погодження інтересів [12-14]. Тобто нині існує необхідність побудови норм інформаційного права на основах кібернетичної аксіології, які позиціонують зразки необхідної поведінки акторів кібервідносин. Дослідник У.Т. Джордана (Jordan, Tim) стверджує, що кібервлада на рівні індивіда проявляється через плінність ідентичності, переосмислення ієрархій та потік інформації. Ці явища, стверджує Джордан, уможливають кіберполітику (*cyberpolitics*), де індивідуальна влада посилюється. Кібервлада соціального визначається тим, що Джордан називає «техновладою» (*technopower*),

оскільки саме технічне середовище визначає природу та межі віртуальних спільнот і особистостей. Техновлада виражається в домінуванні (domination), особливо з боку нової еліти, включаючи корпорації, які володіють кібернетичними знаннями (cybernetically proficient corporations), хакерів і уряди. Уявна кібервлада розглядається на рівні онлайн-колективної уяви (online collective imagination), або кіберуяви (the cyberimaginary). Саме таким чином актори в кіберпросторі починають відчувати себе частиною великої кіберспільноти (cybercommunity). Джордан використовує цю перспективу, щоб поглянути на утопічні (utopian) та антиутопічні (dystopian) колективні бачення (collective visions): фантазія кіборгів (the cyborg fantasy) протилежна мережі стеження та тотального контролю (the network of surveillance and total control). Його висновок полягає в тому, що нині розгортається складна боротьба між елітами та низами – соціальними та індивідуальними силами – і жодна група зараз не володіє повною владою. При цьому, як нам здається, його загальна оцінка має тенденцію применшувати контрольний вплив у кіберпросторі корпоративної та адміністративної влади [11]. Дослідники Даніель Мур (Daniel Moore) та Даміан Тамбіні (Damian Tambini), аналізуючи діяльність технологічних платформ Google, Amazon, Facebook, Apple і Microsoft, зазначають, що такі автоматизовані технології, як Twitter-тролі та політичні боти, стали частиною нового виду роботополітики. Їх владарювання проявляється в тому, що стало на практиці неможливо відокремити медійну кампанію від кампанії в соціальних мережах, і неможливо відокремити «органічну» кампанію в соціальних мережах, керовану «добровільним» поширенням і ставленням «подобається», і використання в кампаніях комерційних рекламних послуг, які пропонують соціальні мережі. Ефективні кампанії використовують ці три елементи разом. Але далі увага зосереджена на платному елементі, який має особливий вплив на легітимність виборів і який часто підживлює та стимулює органічну кампанію в соціальних мережах, яка, у свою чергу, живить медіа історіями. Дослідники висува-

ють гіпотезу про те, що така непрозорість та спекуляції можуть свідчити про появу нової цифрової еліти. Коли така домінуюча компанія, як Facebook, пропонує вертикально інтегрований «єдиний віконний центр» для іноземних виборчих послуг, виникає підозра того, що йде перехоплення контролю політичних процесів з боку власників медіа, що підриває довіру та легітимність політичного процесу [20, с.288]. Іншими словами, мова йде про актуалізацію антагоністичної політики, генерованої новою елітою. Як зазначено вище, шведські дослідники Олександр Бард (A. Bard) та Ян Зодерквіст (J. Söderqvist) номінують це явище «нетократією» [2]. Нині логічною виглядає стурбованість агресивною поведінкою осіб та чат-ботів у мережах Instagram, Facebook, даркнету (Darknet), таких фактів кіберактивізму, як хакінг, флудінг, тролінг, фейкінг, кібербулінг. Результати досліджень Даніеля Мура (Daniel Moore) та Томаса Ріда (Thomas Rid) діяльності даркнету свідчать про те, що веб-сайти на прихованих службах Tor найчастіше використовують із злочинними цілями, включаючи наркотики, незаконні фінанси. Пропаганда в даркнеті обмежена, не в останню чергу тому, що новачків може відлякати «незаконний» крок на ранньому етапі, на відміну від простого, цікавого пошуку в Google. По-друге, приховані сервіси часто недостатньо стабільні або доступні для ефективного спілкування; інші платформи, здається, задовольняють комунікаційні потреби більш елегантно. Однак ісламські бойовики зазвичай використовують браузер Tor у відкритому Інтернеті для додаткової анонімності (сканування виявило до 300 тис. адрес у мережі прихованих служб Tor і різноманітний і значний масив даних у формі 205 тис. сторінок) [21]. Варто також відзначити, що неструктуровану форму соціальної мережі цілком можна розглядати як адхократію (adhoccracy) для позначення їх стратегії використовують спеціальний термін «demoware», що означає програмне забезпечення для презентацій, але не призначене для реальної роботи. Часто «demoware» перетворюється на «varogware» – продукт, котрий анонсують для маніпулювання думкою конкурентів, коли немає можливості довес-

ти пристрій чи технологій біг-дата до серії. Таким чином досягненнями ШІ використовує тільки нова еліта – адхократію та «нетократія». Тільки вони володіють розумінням причин подій. Термін «нетократія» був введений у науковий обіг редакторами американського технологічного журналу *Wired*. Пізніше цей термін перетворили в концепт Олександр Бард і Ян Содерквіст у праці «Нетократія – нова владна еліта та життя після капіталізму» [2]. Шведські дослідники називають три «центральні фігури» кіберпростору: (1) «етерналісти» (англ. слова «eternal», що означає «вічний, постійний, безперервний») – (2) «нексіалісти», (від лат. слова «nexus», тобто «пов'язаний разом») – (3) куратори. Якщо порівняти цю структуру з капіталістичною ієрархією, можна побачити, що куратори посідають місце політиків, нексіалісти приходять на заміну підприємцям, а етерналісти замінюють учених.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальшого розвитку

Необхідно відразу зауважити, що сама динаміка розгортання подій в оповіданнях Азімова продемонструвала певну деконструкцію його законів, та імпліцитно підводила до висновків про неможливість створення безпечних, сумісних і надійних роботів. У реальному світі система публічного глобального комп'ютерного простору генерувала принципово нові спільноти, зокрема інформаційне суспільство, що створило нові кібернетичні загрози.

Дослідники нині виділяють наступні компоненти ШІ: 1) архітектура на основі нейронних мереж, що дає змогу формувати кіберпростір як рефлексію всіх видів людської діяльності в здатності до навчання, самонавчання та самоорганізації; 2) можливість спілкуватися різними мовами і генерувати спільний кібертезаурус контактів з іншими роботами та людьми з метою досягнення компромісу інтересів; 3) високий ступінь організованості відносин та ідентичності.

І все ж, незважаючи на постійний прогрес у швидкості обробки даних та об'ємі пам'яті, поки що немає програм, які могли б зрівнятися з повною гнучкістю людини в більш широких сферах або в завданнях, що

вимагають багато повсякденних знань. З іншого боку, деякі програми досягли рівня продуктивності людей-експертів і професіоналів у виконанні певних конкретних завдань, тому ШІ в цьому обмеженому сенсі можна знайти в таких різноманітних програмах, як медична діагностика, комп'ютерні пошукові системи, розпізнавання голосу чи рукописного тексту, і чатботи. Проте, саме негативний кібеактивізм в чатботах мереж Instagram, Facebook у формі хакінгу, флудінгу, тролінгу, фейкінгу, кібербулінгу створюють загрози. Адхократичні мережі зайняті: підміною реальних продуктів ШІ презентаційними «demoware», що перетворюється на «varogware» – продукт, котрий анонсують для маніпулювання думкою конкурентів.

Тобто виникла практика, що підтверджує факт існування асиметрії в мотивах урядів, намірів еліт та глобальними претензіями науковців. Саме тому ліберальна концепція правопорядку спирається на визнання того, що позиції «ідеального спостерігача» суспільства не існує. Тому епістемологічною основою суспільства є не «істина», а «судження» індивідів і досвід ШІ, що ґрунтується на спробах і помилках. ШІ деконтекстуалізує факти, та їх об'єктивують, поміщаючи в інший контекст, поряд з іншими деконтекстуалізованими подіями. Це гомогенізує релевантність подій і позбавляє їх значення. У кіберпросторі починає переважає нетократичний зміст політичних дискурсів із використанням позачасових міфів, що свідчить про спроби маніпулювання колективною свідомістю, оскільки інформація переміщується від правди до периметру симулякра міфу, де боротьба за владу не зникла. Тобто влада із реєстру «ресурси та гроші» переміщується до реєстру інформаційного симулякра. Окрім створення простору свободи, користувачів Twitter можна оцінити як спільноти, які координуються через соціальні медіа. Існує два основних типи спільнот: навмисні, або люди, які об'єднуються з певної причини, які об'єднані мовою, місцем розташування або культурою, і *ad hoc*, або люди, які утворюють спонтанну спільноту у відповідь на кризу або загрозу. Протест *Occupy Wall Street* можна розглядати як суміш цих двох типів спільноти: (1) учасники,

які використовують відповідний хештег, навмисно приєднуються до групи людей, які ставляться до економіки та уряду однаково, і можуть бути об'єднані певним типом мови, коли йдеться про подію; (2) члени реагують на сучасну економічну кризу, звинувачуючи Уолл-стріт і уряд у схильності та корупції.

Цифрова трансформація стає головною проблемою для планування можливих технократичних блоків, що будуть виникати на основі різниці стандартів технологічних платформ. Рівень планування цифрових перетворень у країнах, регіонах, організаціях залежить від їх частки на світових ринках, запасів ресурсів, можливих культурних змін. Таким чином, цифрова трансформація створила унікальні можливості для нетократів та виклики ринку, посилюючи конкуренцію між підприємствами.

Навколо глобалізації правил та законів ШІ розгортається певна боротьба між такими лідерами, як США, ЄС, КНР. «Брюссельський ефект» направлений на монополізацію правил та стандартів щодо ШІ ЄС, у тому числі для іноземних компаній. Такі амбіції ЄС по глобалізації регулятивної влади ШІ бентежать як критиків ЄС, які наголошують на слабкості ШІ і ЄС, так і його захисників, які закликають до посилення інтеграції ринків ШІ, що дозволить ЄС піднятися на рівень світового лідера. Тому 2023 р. у США обмежили вимоги щодо ризикових технологій. Очікується, що власне бачення проблематики ШІ КНР буде позиціонувати в Нараді зі взаємодії й зміцнення заходів довіри в Азії (СІСА), Азіатсько-африканській юридичній консультативній організації, Форумі китайсько-африканського співробітництва (FOCAC), Форумі співробітництва між Китаєм і арабськими державами, Форумі Китаю й Спільноти держав Латинської Америки й Карибського басейну. Також базу підтримки для своїх ініціатив Китай формуватиме в рамках АТЕС і G20.

Нині існує необхідність розвитку кібернетичної деонтології, що позиціонувала б кібернетичну справедливість, цінність, рівність, честь, гідність, обов'язок, культуру, мораль, мову, компроміс.

References

1. Aiton, Eric J. (1985). *Leibniz: A Biography*, Taylor & Francis, 352 p.
2. Bard Alexander, Söderqvist Jan. (2002.) *Netocracy: The New Power Elite and Life After Capitalism* First Edition Ft Pr; First Edition. 288 p.
3. Bradford Anu (2020). *The Brussels Effect*. Oxford University Press.. 424 p.
4. Bradford Anu (2023). *Digital Empires. The Global Battle to Regulate Technology*. Oxford University Press. 608 p.
5. Dignum Virginia (2019). *Responsible artificial intelligence : how to develop and use AI in a responsible*. Springer International Publishing : Imprint: Springer. VIII, 127 p.
6. *Encyclopedia of Artificial Intelligence* (2009). Juan Ramón Rabuñal Dopico, Julian Dorado, Alejandro Pazos. (3 Volumes). Hershey, New York.: Information Sci 1780 p.
7. Frug Gerald. 2011. *Law and Uncertainty: A Comment on Karl-Heinz Ladeur*, 12 Ger. L.J. 548 (2011). Vol 12. No 1. P.548-553
8. Gordon J.S. (2021). *AI and law: ethical, legal, and socio-political implications* // *AI & Soc.* 36, P. 403-404.
9. *Handbook of Artificial Intelligence and Big Data Applications in Investments*. (2023). CFA Institute Research Foundation. 139 p.
10. João Paulo A. Lenardon. *The regulation of artificial intelligence*. Tilburg. Tilburg University, 2017. 71 p.
11. Jordan, Tim (1999). *Cyberpower: The Culture and Politics of Cyberspace and the Internet*. London, Routledge. 268 p.
12. Ladeur Karl-Heinz. 1999. *Theory of Autopoiesis as an Approach to a Better Understanding of Postmodern Law. From the Hierarchy of Norms to the Heterarchy of Changing Patterns of Legal Inter-relationships*. EUI Working Paper LAW No. 99/3. European University Institute Badia Fiesolana. 45 p.
13. Ladeur Karl-Heinz. 2006. *The Postmodern Condition of Law and Societal «Management of Rules»* *Zeitschrift für Rechtssoziologie*. 27(1). P.87-108.
14. Ladeur Karl-Heinz . 2012. *Recht und Gerechtigkeit bei Derrida und Luhmann: Eine Kritik auf theoretischer Grundlage*. *Rechtstheorie* 43(3). 271-323

15. Leibniz Gottfried Wilhelm (2017). *Nova methodus discendae docendaeque jurisprudentiae*. Francofurti; Engl. transl. with notes by Carmelo Massimo De Iulii (2017). Clark, New Jersey : Talbot Publishing, an imprint of The Lawbook Exchange, Ltd, j. lxxxvii, 218 p.

16. Lenardon, J. (2017). *The regulation of artificial intelligence*. Tilburg: Tilburg Institute for Law, Technology and Society LLM Law and Technology 2016/2017. 71 p.

17. Lopez Calvo, Jose. (2019), *La adaptación al nuevo marco de protección de datos tras el RGPD y la LOPDGDD*, Madrid, Wolters Kluwer. 1204 p.

18. Maturana, Humberto, Varela, Francisco. 1980. *Autopoiesis and Cognition: the Realization of the Living*. Robert S. Cohen and Marx W. Wartofsky (Eds.), Boston Studies in the Philosophy of Science 42. Dordrecht: D. Reidel Publishing Co. 141 p.

19. McCarthy John, Patrick J. Hayes (1969). *Some philosophical problems from the standpoint of artificial intelligence*. In B. Meltzer & Donald Michie (eds.). *Machine Intelligence 4*. Edinburgh University Press. P. 463-502.

20. Moore Martin, Tambini Damian (2018). *Digital dominance: The power of Google, Amazon, Facebook and Apple*. New York, NY : Oxford University Press, x, 423 p.

21. Moore, Daniel, Thomas Rid (2016). *Cryptopolitik and the Darknet*. Survival, 58. P.17-38.

22. Rodrigues R. Legal and human rights issues of AI: Gaps, challenges and vulnerabilities // *Journal of*

23. Russell Stuart J., Norvig Peter. (2010) *Artificial Intelligence A Modern Approach Third Edition*. New York: Prentice Hall. 1132 p.

24. Sève, Rene. *Leibniz et l'École moderne du droit naturel*. Paris: PUF, 1989. 236 p.

25. Surden H. *Artificial Intelligence and Law: An Overview* // *Georgia State University Law Review*. 2019. Issue 4. – Pp. 1305-1337.

26. Turner Jacob (2018). *Robot Rules*. London: Palgrave Macmillan. 397 p,

27. Wiener, N. (1932). *Back to Leibniz!*. *Physics Reoccupies an Abandoned Position*. *Technology Review*. 34: P. 201–203.

THE CONCEPT OF «ARTIFICIAL INTELLIGENCE» IN INTERNATIONAL AND LEGAL DISCOURSES

Since the currently updated security discourse on the development of the concept of “artificial intelligence” by astrophysicist Steven Stocking, the founder of Tesla and SpaceX, Elon Musk, and the materials of the IEEE Global Initiative on Ethical Considerations in the Field of Artificial Intelligence is ambiguous, in our opinion, there is a certain need for its clarification. It is definitely possible to assert that in the process of deployment of cybernetic relations, approaches to the professional activities of customers, developers, users, and artificial intelligence are transformed. That is why we turned to the analysis, which includes: 1) the search for the origins of robotics in the triad of Leibniz concepts: (1) “Scientia generalis” - (2) “Subjectum Juris” - (3) “Politica hermetica” and Asimov’s laws for robots; 2) such a subject of cybernetic relations as a robot, which is not a person, although it is similar to it in certain features; 3) consideration of the peculiarities of the process of idealization of artificial intelligence models, which simplify the understanding of intellectual activity, but complicate legal regulation. This work verifies the hypotheses that the process of developing and using artificial intelligence: 1) changes the known paradigms of social communication in the direction of symbolism or virtuality; 2) cyberspace formed by artificial intelligence concentrates the reflection of all types of activity, which creates for itself a convenient exit into the virtual space of consumer culture through the reframing of myths that were inextricably embedded in the structure of civilization and human nature; 3) information becomes a means of control and power - cyber power in the form of adhocracy and netocracy

Key words: artificial intelligence, cyberspace, robotics; information law, ethics of robots

РОЗВИТОК ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

КУЧМА Ольга Леонідівна - професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор

ORCID 0000-0002-2206-3286

СІНЬОВА Людмила Миколаївна - доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук, доцент

ORCID 0000-0002-5514-3549

УДК 340(477+100):364-322:323.212

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.26>

У статті розглянуто зародження та розвиток волонтерської діяльності в Україні та інших країнах (Великобританія, США, Німеччина), спектр благодійної діяльності волонтерів. Наголошено на проблемах, з якими стикаються волонтери у практичній діяльності при розмитненні гуманітарної допомоги та законодавчому врегулюванню цього питання. Авторками надані пропозиції щодо двох ключових напрямів державної політики в означеній сфері.

Ключові слова: волонтерська діяльність, гуманітарна допомога, волонтерство, воєнний стан.

Постановка проблеми

Розвиток волонтерської діяльності у різних країнах сприяв кращому задоволенню потреб прошарків суспільства, які потребували підвищеного соціального захисту та не в повній мірі могли його отримати від державних інституцій. Під час різних нестандартних ситуацій, коли люди стають більш вразливими до негативних наслідків внаслідок стихійних явищ, пандемій, війн, країна, де розвинена на високому рівні волонтерська діяльність, швидше оговтується та адаптується існувати в суворих (а подекуди і нестерпних) умовах. Для когось вчасно надана волонтерська допомога може врятувати життя та здоров'я. Тому важливо як в наці, так і в законодавстві приділяти належну

увагу питанням волонтерської діяльності, її розвитку та на законодавчому рівні закріпити належне регулювання.

На сьогодні, як ніколи, актуально досліджувати питання волонтерської діяльності в Україні та окреслити коло проблем, які є у цій сфері та з якими стикаються волонтери у своїй роботі.

Стан дослідження

У наукових роботах українських та зарубіжних учених приділено уваги дослідженню поняття «волонтерство».

Як наголошує З. П. Бондаренко у праці «Організація волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу», поняття «волонтерство» вітчизняними та зарубіжними науковцями ототожнюється із поняттям «добровільна діяльність» та тлумачиться як: благодійність, що здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної платні, просування по службі, заради добробуту й процвітання спільнот і суспільства загалом; добровільницька діяльність, заснована на ідеях безкорисливого служіння гуманним ідеалам людства, не маючи цілей отримання прибутку, одержання оплати чи кар'єрного зросту; отримання всебічного задоволення особистих і соціальних потреб шляхом надання допомоги іншим людям; волонтер – доброволець, громадянин, що

бере участь у вирішенні соціально значущих проблем у формі безоплатної праці; основа функціонування громадських організацій, форма громадянської активності населення; національна ідея милосердя та благодійності [1, с. 148].

Л. М. Сіньова у доробку «До 160-річчя виникнення волонтерського руху: історико-правові аспекти», вивчаючи питання волонтерської діяльності, слушно зазначила, що спектр благодійної діяльності волонтерів дуже широкий: 1) це допомога особам з інвалідністю, особам похилого віку, безробітним, бездомним, безпритульним, багатодітним сім'ям, сиротам та малозахищеним верствам населення; 2) добровільна праця на підтримку громадських та благодійних організацій; 3) можуть організовувати змагання або мистецькі фестивалі; 4) волонтери можуть виступати організаторами заходів, пов'язаних із охороною довкілля чи збереженням культурної спадщини; 5) надавати безкоштовні консультації юристів, фінансистів, PR-фахівців, дизайнерів, веб-розробників, перекладачів тощо; 6) участь волонтерів у зборі фінансів на ту чи іншу благодійну ініціативу [2, с. 171-174].

Незважаючи на велику кількість наукових доробків, залишається необхідність у дослідженні проблемних питань, з якими волонтери стикаються на практиці. При збиранні матеріалу для написання цієї статті автори спілкувались із волонтерами, і на питання щодо проблем, які виникають, можливо, із підтвердженням певного статусу, отриманням соціального забезпечення, у відповідь почули: «Та це пізніше, у нас от проблеми оперативно доставити на фронт техніку, медикаменти, Ви про це напишіть».

Розглянемо для початку історію становлення волонтерського руху як явища у різних країнах світу.

Початком виникнення волонтерського руху прийнято вважати 1859-й рік, коли швейцарський підприємець і громадський діяч Жан Анрі Дюнан, вражений страшними наслідками однієї з найкривавіших битв австро-італо-французької війни (під Сольферіно на полі бою лишилися вмирати більше дев'яти тисяч скалічених солдат), фактично ініціював створення Міжнародного

комітету Червоного Хреста – організації, що на добровільних засадах надавала б першу медичну допомогу пораненим. Пізніше Дюнан став першим лауреатом Нобелівської премії миру. Принципами, які він започаткував в цій організації, почали користуватись активні громадяни в багатьох країнах світу, і цей рух поступово охоплював різні види діяльності: допомога бідним, важкохворим, сиротам, навчання грамоті, боротьба з пияцтвом. У ХІХ столітті особливо розвивається благодійницька діяльність, яка ставить собі ту ж мету [3].

Особливого розвитку волонтерство набуло в США, де цей рух зародився ще в ХІХ ст. Саме в цей період за ініціативи Ф.Рузвельта в рамках політики «Нового курсу» з метою зниження рівня безробіття та для виконання важливої роботи зі збереження довкілля та природних ресурсів була створена організація Civilian Conservation Corps. Програма здобула надзвичайну популярність серед населення, ставши прообразом для великої кількості масових, передусім, екологічно орієнтованих проєктів [4].

У Великобританії до кінця 40-х років ХХ ст. основні медичні та соціальні послуги надавалися волонтерськими організаціями, їхня діяльність доповнювала безпосередню допомогу родині й громади. Після того, як держава взяла на себе відповідальність за ці аспекти життя, волонтерська робота стала неактуальною. Однак глибоке переконання в тому, що професійні державні соціальні працівники не можуть якісно задовольнити потреби й виправдати очікування суспільства, настільки укріпилися, що 60-ті роки можна визначити як «золоте століття волонтерства». З того часу незалежна організована соціальна робота переживає швидке зростання, офіційно зареєстровано велику кількість неприбуткових організацій [5, с. 89].

Волонтерська робота в Німеччині виникла в 1788 р. завдяки Гамбурзькому кодексу для бідних. Протягом наступних десятиліть у більшості німецьких поселень соціальний захист бідних було організовано саме завдяки волонтерській роботі, котра була інституціоналізована комунальною реформою в Пруссії в 1808 році. Завдяки волонтерам ста-

ло можливим надання соціальної допомоги з мінімальним використанням суспільних ресурсів. Волонтерська робота часто означає більше, ніж надання підтримки, а це піднімає проблеми достатньої кваліфікації, компетенції та відповідальності за роботу. Тож організації та групи організацій розвивають різні моделі волонтерської роботи, що допомагають людям працювати для інших [5, с. 89].

У радянській традиції термін «волонтер», «волонтерський» (від лат. *voluntarius*, *voluntas* – добра воля) сприймався тільки у воєнному контексті для позначення особи, що добровільно вступила на військову службу. І лише із активізацією світового волонтерського руху в різних його формах в останній третині ХХ ст., розповсюдженням на пострадянському просторі у 1990-х роках діяльності численних благодійних організацій, 4 програм обміну, цільових благодійних міжнародних програм, у суспільній свідомості термін «волонтерство» оформлюється та починає сприйматися як різновид суспільно корисної діяльності, найчастіше безоплатної та соціально значимої, що надається фізичними особами – добровольцями з особистої ініціативи або ж від недержавної некомерційної організації-об'єднання [6, с. 3-4].

У світовій практиці найголовнішою ознакою волонтерства є те, що волонтер частину свого вільного (особистого) часу, сил, енергії, знань, досвіду добровільно (без примусу та вказівок «згори») витрачає на здійснення діяльності, яка є корисною людям і суспільству загалом [7, с. 39-40].

Значимість волонтерства у світовому вимірі підтверджується його визнанням ООН, як суспільно корисної діяльності на добровільній основі, яка повинна бути важливою складовою будь-якої стратегії, націленої на вирішення проблем, особливо в таких сферах як боротьба з бідністю, стійкий розвиток, охорона здоров'я, упередження лих та вчасне реагування, соціальна інтеграція, подолання соціальної нерівності та дискримінації. Відповідні положення Резолюції ООН та рекомендація щодо підтримки волонтерського руху пропонують урядам всіх держав включити волонтерство в національні пла-

ни розвитку як компонент з досягнення цілей сталого розвитку [8].

У ст. 1 Загальної декларації волонтерів визначено, що волонтерська діяльність – добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги. Насамперед, саме слово «діяльність» означає систематичні дії членів суспільства, їхніх об'єднань, спрямовані та досягнення певного результату. Діяльність таких осіб здійснюється в інтересах інших осіб та в інтересах суспільства (без мети отримання прибутку від виконаних робіт та наданих послуг) [9].

У Загальній декларації про волонтерську діяльність, яка була прийнята у 2001 році в Нідерландах на XVI Всесвітній конференції волонтерів зазначені основні принципи діяльності волонтерів та волонтерських організацій: 1) визнання права на закріплення за всіма чоловіками, жінками та дітьми, незалежно від їхньої раси, віросповідання, фізичних особливостей, відповідного соціального та матеріального становища; 2) поважання гідності й культури всіх людей; 3) надання допомоги, безкоштовних послуг особисто чи організовано в дусі партнерства та братерства; 4) визнання рівної важливості особистих і колективних потреб, сприяння їх забезпеченню; 5) перетворення волонтерства на елемент набуття нових знань і навичок, удосконалення здібностей, стимулюючи при цьому ініціативу та творчість людей, надаючи кожному можливість бути творцем, а не користувачем, спостерігачем [9].

Слід наголосити, що держава має стимулювати людей долучатися до громадської активності. Наприклад, у Німеччині діє державна програма підтримки волонтерів – активісти отримують певні пільги і сплачують нижчі податки. У США переважно саме волонтери будують соціальне житло, доступне для соціально вразливої молоді. У країнах ЄС і США волонтери мають переваги під час пошуку роботи, головним чином завдяки своєму досвідові безкорисливої праці. Зокрема, у багатьох європейських та американських організаціях для працевла-

штування, вступу або успішного закінчення престижного вищого навчального закладу треба мати певну кількість відпрацьованих годин – волонтерських кредитів. Зазначений у резюме волонтерський досвід завжди позитивно вирізняє кандидата з-поміж інших. Молдова вже давно втілила таку норму на законодавчому рівні: за рівної кількості балів за результатами ЗНО перевагу надають абітурієнтам з досвідом волонтера. У Європейському Союзі є чітке розуміння, що волонтерство підвищує конкурентоспроможність і дає можливість кар'єрного зростання [10].

У сприйнятті американців участь у волонтерському русі є визначальним показником особистісних якостей і характеристик людини: участь у добровільних проєктах допомоги є безумовною перевагою при пошуку роботи; безоплатна допомога з боку висококласних фахівців, особливо лікарів чи юристів, забезпечують їм репутацію і популярність, посилюють їх конкурентну перевагу; волонтерський досвід істотно збільшує шанси на отримання стипендій на навчання та вступ до престижних навчальних закладів; робота в якості волонтера зараховується при визначенні трудового стажу так само, як і оплачувана праця [6, с. 7].

У Європейському Союзі волонтерський рух також користується великою популярністю серед населення. 2011 р. було проголошено Роком волонтерства, а його цілями стали: – створення сприятливих і полегшених умов для діяльності добровольців країн – членів ЄС; – розширення можливостей волонтерських організацій та підвищення якості результатів їхньої діяльності; – винагородження та визнання волонтерської діяльності; – підвищення обізнаності людей щодо цінностей та важливості волонтерської діяльності [11].

Слід зазначити, що кардинальні зміни ситуації в Україні пов'язані з Революцією Гідності, коли почало прокидатися громадянське суспільство. Сама концепція Євромайдану була побудована на добровільній допомозі простих людей. Незчисленна кількість волонтерів працювали днями і ночами: готували їжу, розносили канапки та гарячий чай, лікували хворих під час

морозів та поранених у сутичках із спецпризначенцями, підбадьорювали піснями та концертами, збирали кошти. Тоді люди приїжджали з усіх куточків України, бо не могли просто спостерігати за подіями по телевізору. З собою привозили ковдри, теплі речі, ліки, гроші та йшли допомагати туди, де це було потрібно. Серед них були люди різних вікових категорій та різних соціальних верств, об'єднаних однією метою. Без допомоги та підтримки волонтерів, Майдан не зміг би втриматися так довго і перемогти [12, с. 278].

Таким чином, саме на Майдані у 2013–2014 рр. сформувалася схема волонтерства, де громади та спільноти надають продукти, речі та кошти волонтерам, які закупляють військове обладнання, одяг та разом із переданими продуктами й речами передають їх сотням майдану, а згодом – добровольчим батальйонам. Таким чином, на 2014 р. волонтерський рух відіграв важливу роль у формуванні ідеологічного та збройного опору сепаратистським рухам та збройній агресії РФ в деяких районах Донецької та Луганської областей [10].

Після анексії Криму і початку війни на Донбасі волонтерство піднялось на найвищий рівень розвитку за весь час незалежності України. У грудні 2014 року на замовлення Організації Об'єднаних Націй компанія GfK Ukraine провела загальнонаціональне дослідження стану волонтерства в Україні. Згідно з висновками дослідження, українці визнають велику роль волонтерського руху в суспільних процесах: 62% визнають роль волонтерів у політичних змінах останнього року, 85% вважають, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру, а 81% схильні вважати волонтерський рух обов'язковою складовою громадянського суспільства. Майже чверть українців (23%) мали досвід волонтерства, із них 9% почали займатись волонтерством протягом останнього року. Основним напрямом діяльності волонтерів у 2014 році стала допомога українській армії та пораненим – цим займались 70% волонтерів. До подій Майдана найбільш актуальними напрямами діяльності були допомога соціально незахищеним групам населення та благоустрій громадського простору [3].

Друга міцна хвиля підйому волонтерства в Україні пов'язана з повномасштабним вторгненням російської федерації. На першому етапі збройної агресії в лютому – квітні 2022 р. сотні тисяч людей знов розпочали волонтерську діяльність задля допомоги співгромадянам в організації опору російської агресії, надання медичної та психологічної допомоги постраждалим, евакуації та розміщенню мільйонів внутрішньо переміщених осіб. Люди діяли емоційно, за покликом душі, часто-густо не маючи формальних документів, свідочств, дозволів тощо. Саме така суспільна мобілізація допомогла в перші місяці російської навали [10].

На сьогодні держава в регулюванні відносин за участі волонтерів прагне досягнути балансу між тим, щоб з одного боку належним чином врегулювати відносини щодо діяльності волонтерів у такий спосіб, щоб унеможливити зловживання зі сторони «псевдоволонтерів» та шахраїв, які мають злочинні наміри та бажання незаконно збагатитись, у тому числі, за рахунок гуманітарної допомоги, з іншого боку, розуміючи потреби фронту і реальні умови, у яких доводиться працювати волонтерам, не бюрократизувати без зайвої потреби процесів по отриманню і передачі волонтерами допомоги особам, яким вона призначена.

Одним із таких яскравих прикладів правового регулювання та компромісу стала Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану», яка спочатку мала регулювати відносини щодо отримання гуманітарної допомоги таким чином, що при декларуванні мав зазначатися отримувач допомоги. Ця норма викликала протест у волонтерів, адже на практиці може виникнути така ситуація, що, наприклад, отримали допомогу для однієї бригади, яка воює на авдіївському напрямку, але при транспортуванні допомоги шлях до цієї бригади став неможливим через загострення воєнних дій, зате поряд інша бригада потребує такої ж допомоги і до них шлях відкрито, але одержувач допомоги задекларований інший, і це не єдиний приклад того, з якими перепонами можуть стикнутися учасники правовідносин при реалізації.

Після певних дискусій було досягнуто наступного компромісу, які втілились у змінах до цієї постанови, які поки що діють до першого квітня 2024 року: отримувач гуманітарної допомоги, ввезеної без використання автоматизованої системи реєстрації гуманітарної допомоги, до 31 березня 2024 р. завантажує до зазначеної системи копію паперового звіту про розподіл та використання гуманітарної допомоги..., підписаного керівником або особою, відповідальною за ведення бухгалтерського обліку, або копію звіту в електронній формі з накладенням електронного підпису керівника або особи, відповідальної за ведення бухгалтерського обліку. Гуманітарна допомога, ввезена без використання автоматизованої системи реєстрації гуманітарної допомоги, щодо якої не завантажено звіт до 31 березня 2024 р., вважається такою, стосовно якої відсутній облік щодо її отримання та цільового використання, та використаною не за цільовим призначенням [13].

На нашу думку, такий компроміс є виправданим: з одного боку, таке оформлення «не зв'язує руки» волонтерам при передачі гуманітарної допомоги, маючи можливість мобільно вирішувати питання (з огляду на те, як швидко може змінюватися ситуація на фронті), з іншої сторони, держава має можливість відповідного контролю на підставі звіту, та передбачені відповідні негативні наслідки за відсутність такого звіту. Звісно, час покаже вразливі місця цієї правової конструкції, але вбачаємо доцільність продовжити і після 1 квітня 2024 року таке врегулювання означеного питання розмитнення гуманітарної допомоги (з можливістю внесення певних коригувань, необхідність яких буде визначена практикою).

Не тільки із державою, але і у відносинах між волонтерськими організаціями виникають інколи у разі спору проблемні питання щодо доведення певних фактів, оскільки робота «в польових умовах» не завжди дає можливість «офісного оформлення документів». Про розгляді таких спорів у суді, судді також зважають можливість сторонами доводити обставини за допомогою певних засобів доказування «... листування між головою БО «Благодійний фонд «Волонтерський центр

«Схід» ОСОБА_2 та ФОП Байрацьким В.В. у месенджерах «Вайбер» та «Вацап» вказують на те, що позивач перерахував відповідачу кошти для придбання (за дорученням і погодженням позивача) автомобілів, автоколіс і передачі їх названим позивачем особам для військових потреб. Тим самим спростовано доводи позивача про перерахування відповідачу загальної суми 2 033 410,00 грн (платіжними дорученнями № 3 від 12.04.2022 на суму 1 000 000,00 грн, №10 від 17.04.2022 на суму 420 210,00 грн, №12 від 20.04.2022 на суму 452 200,00 грн, №15 від 22.04.2022 на суму 161 000,00 грн), як попередньої оплати за запчастини, а конкретно за шини (такі пояснення надав у судовому засіданні керівник БО «Благодійний фонд «Волонтерський центр «Схід» Євстаф`єв Р.Ю.), які відповідач не передав позивачу...» [14].

Висновки

Держава і за мирних часів, і у період воєнних конфліктів потребує волонтерського руху, який є як альтернативою соціальним службам у наданні допомоги особам, які потребують сторонньої допомоги та піклування, так і є мобільними загонами, які забирають на себе вирішення частини матеріально-побутових питань та інших питань, де їх допомога вкрай важлива, а інколи і рятує життя.

Для збереження і покращення волонтерського руху необхідно розвивати державні програми у двох ключових напрямках:

1. Регулювання волонтерської діяльності з урахуванням тих умов, у яких проводиться ця діяльність та встановленням законодавчих обмежувачів, які унеможливають (чи хоча б мінімізують) зловживання, шляхом запровадження системи прозорого і якісного контролю за волонтерською діяльністю.

2. Розвиток законодавства у сфері соціального захисту волонтерів та членів їх сімей, зі встановленням справедливого балансу із обсягом соціального захисту інших категорій (учасників бойових дій, пенсіонерів за віком тощо).

Література

1. Бондаренко З. П. Організація волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального за-

кладу: дис. канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2008. 247 с.

2. Сіньова Л.М. До 160-річчя виникнення волонтерського руху: історико-правові аспекти // Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 8 червня 2018 року / за ред. проф. Р.С. Мельника, відпов. ред. к.ю.н. Л.Ю. Малюга. К.: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 380 с. С. 171-174.

3. Матяш М. Українське волонтерство – явище унікальне. йому завдячуємо суверенітетом URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html>. (дата звернення 10.01.2024)

4. Neil M. Maher, Nature's New Deal: The Civilian Conservation Corps and the Roots of the American Environmental Movement. New York: Oxford University Press, 2008. 328 p. URL: <http://global.oup.com/academic/product/natures%new%deal> (дата звернення 11.01.2024)

5. Павлюк К.С. Волонтерський рух: зарубіжний досвід та вітчизняні практики URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/13-14_2015/23.pdf (дата звернення 10.01.2024)

6. Горелов Д. М., Корнієвський О. А., Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. – К.: НІСД, 2015. – 36 с.

7. Оніщенко О. Лексема «Волонтер»: структура значення за лексикографічними джерелами URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/32890/1/39-41.pdf> (дата звернення 19.01.2024)

8. Recommendations on support for volunteering. General Assembly. Fifty-sixth session, 76th plenary meeting, 5 December 2001. Agenda item 108. URL: <http://www.unv.org/fileadmin/docdb/pdf/2007/N0147881.pdf> (дата звернення 28.12.2023)

9. Всеобщая декларация добровольчества / XVI Всемирная конференция добровольцев Международной ассоциации добровольческих усилий (IAVE), Амстердам, январь, 2001. URL: http://www.volunteer.ru/5/1/5_1_dekl1.htm (дата звернення 11.01.2024)

10. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/analiz-ukrayinskoho-volonterstva-na-osnovi-metodolohiyi-novykh-sotsialnykh> (дата звернення 12.12.2023)

11. European Year of Volunteering. URL: http://ec.europa.eu/citizenship/european-year-of-volunteering/index_en.htm (дата звернення 19.01.2024)

12. Ванюшина О.Ф. Волонтерський рух в Україні: еволюція, сучасний стан та статус Вісник Національного університету оборони України 1 (44) /2015 URL: [https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/625606/mod_resource/content/1/%D0%92%D0%BE%D0%B%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%](https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/625606/mod_resource/content/1/%D0%92%D0%BE%D0%B%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD.pdf)

[80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD.pdf](https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/625606/mod_resource/content/1/%D0%92%D0%BE%D0%B%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD.pdf) (дата звернення 09.01.2024)

13. Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану : Постанова від 05 вересня 2021 р. №953 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення 19.01.2024)

14. Постанова від 12 вересня 2023 р. № 115647425 / Західний апеляційний господарський суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115647425> (дата звернення 19.01.2024)

ПРАВО НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАННЯ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

**КАРБАН Михайло - аспірант кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**

УДК 342.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.27>

У статті розглянуто сучасні тенденції конституціоналізації права на об'єднання у зарубіжних країнах. Використано переважно порівняльний метод дослідження для аналізу міжнародних стандартів, а також положень національних конституцій у сфері права на свободу об'єднання. Обґрунтовується, що суттєво міжнародні стандарти вплинули на національне регулювання і закономірності регулювання права на свободу об'єднання в цих стандартах, так чи інакше, проявляються і на національному конституційному рівні. Доводиться, що право на свободу об'єднання прийнято вважати політичним правом особи. Водночас, практика доводить, що в класичному вигляді політичним можна вважати лише право на об'єднання в політичні партії. Інші ж об'єднання (некомерційні організації) можуть тяжіти до реалізації особистих прав. А от право на об'єднання у професійні спілки нерозривно пов'язане із соціально-економічними правами. Внаслідок аналізу досвіду конституціоналізації права на свободу об'єднання, виокремлюються декілька тенденцій (які не є повсюдними, та все ж варі уваги). По-перше, особливе регулювання права на об'єднання в політичні партії, окремо від власне права на об'єднання як такого. По-друге, дуже часто фігурує наголос на демократичній структурі об'єднань (у цілому або лише щодо політичних партій). По-третє, часто особливо підкреслюються ті легітимні цілі, заради яких це право може бути обмежено. По-четверте, свобода об'єднання і свобода зібрань іноді згадуються разом (аналогічний

підхід застосовується і у ст. 11 ЄКПЛ), а в деяких випадках також поряд із гарантуванням свободи слова, друку, вираження поглядів. По-п'яте, на рівні конституцій можуть регулюватися питання припинення членства у політичних партіях у зв'язку із перебуванням на певних посадах. По-шосте, обмеження (заборона) діяльності об'єднань має здійснюватися тільки судом.

Ключові слова: конституція, права людини, право на свободу об'єднання, основні права, політичні права, неурядові організації, політичні партії, професійні спілки, громадські організації, демократія

Постановка проблеми

Право на свободу об'єднання прийнято вважати політичним правом особи. Водночас практика доводить, що в класичному вигляді політичним можна вважати лише право на об'єднання в політичні партії. Інші ж об'єднання (некомерційні організації) можуть тяжіти до реалізації особистих прав. А от право на об'єднання в професійні спілки нерозривно пов'язане із соціально-економічними правами.

Дослідження конституційного права на свободу об'єднань здійснювали такі вчені, як: Ю.Г. Барабаш [1;2], Т.М.Слінько [3], Г.В. Берченко [4], Л.І. Летнянчин [5], Д.В. Лук'янов [6], С.Ю. Лукаш [7] та інші. Водночас наша **мета** – з'ясування сучасних тенденцій конституціоналізації права на об'єднання в зарубіжних країнах.

Методи дослідження

У роботі використано переважно порівняльний метод дослідження для аналізу міжнародних стандартів, а також положень національних конституцій у сфері права на свободу об'єднання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Досліджуючи стандарти права на свободу об'єднання не можемо не згадати такі основоположні документи, як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 16 грудня 1966 року, Європейська конвенція з прав людини 4 листопада 1950 р., Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі (Прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи, Страсбург, 5 липня 2002 року), Керівні принципи щодо свободи об'єднань ("Guidelines on Freedom of Association") 2015 року Бюро демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ) ОБСЄ та Венеційської комісії, Спільні рекомендації Венеційської комісії та ОБСЄ/БДІПЛ щодо регулювання діяльності політичних партій, ухвалених Венеційською комісією на її 125-му пленарному онлайн-засіданні (11-12 грудня 2020 р., CDL-AD(2020)032-е), Керівні принципи щодо заборони та розпуску політичних партій та подібних заходів, ухвалених Венеціанською Комісією на її 41 пленарній сесії (Венеція, 10-11 грудня 1999 року), CDL-INF (2000) тощо. Справа в тому, що вони суттєво вплинули на національне регулювання і законності, що можна в них побачити, так чи інакше, будуть проявлятися і на національному конституційному рівні.

Відповідно до Загальної декларації прав людини (Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року), стаття 20: «Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації» [8]. Як бачимо, був закладений підхід одночасного регулювання мирних зібрань і права на свободу асоціацій. Цей підхід згодом дістав свій вияв і в інших актах.

Відповідно до ст.2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень користування цим правом для осіб, що входять до складу збройних сил і поліції. Ніщо в цій статті не дає права державам, які беруть участь у Конвенції Міжнародної організації праці 1948 року щодо свободи асоціацій і захисту прав на організацію, приймати законодавчі акти на шкоду гарантіям, передбаченим у зазначеній Конвенції, або застосувати закон так, щоб завдавалося шкоди цим гарантіям [9].

У Європейській конвенції з прав людини 4 листопада 1950 р. (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, далі – ЄКПЛ) стаття 11 (за аналогією із Загальною декларацією прав людини 1948 року) одночасно регулює свободу зібрань та об'єднання. У ній сказано, що кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави [10].

Схожий підхід (регулювання на рівні однієї статті права на свободу зібрань і об'єднання) застосовано у Хартії Європейського Союзу про основоположні пра-

ва (Стаття 12 «Свобода зібрань та свобода об'єднання»). Водночас ця стаття не вказує на обмеження цього права, оскільки відповідні питання врегульовані у розділі VII «Загальні положення, що регулюють тлумачення та застосування хартії». Отже, відповідно до ст. 12 Хартії кожна людина має право на свободу мирних зібрань та свободу об'єднань на будь-яких рівнях, зокрема у сфері політичної діяльності, професійних спілок та громадянського суспільства, звідки витікає право кожної людини створювати та приєднуватися до професійних спілок для захисту своїх інтересів. Політичні партії на рівні Союзу сприяють вираженню політичної волі громадян Союзу [11].

Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій у Європі (Прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи, Страсбург, 5 липня 2002 року) охоплюють, з одного боку, більш широке коло об'єднань, ніж ті, що діють у рамках реалізації права на свободу асоціацій. Йдеться про асоціації, благодійні заклади (charities), фонди (foundations, funds), некомерційні корпорації, товариства і довірчу власність в управлінні (trusts). З іншого боку, у цьому документі присутній звужений підхід і термін «неурядові організації» не включає організації, що діють як політичні партії [12].

Велику роль відіграють рекомендації (м'яке право). Так, варто згадати, передусім, Керівні принципи щодо свободи об'єднань ("Guidelines on Freedom of Association") 2015 року Бюро демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ) ОБСЄ та Венеційської комісії [13].

Що стосується політичних партій, то варто відзначити Спільні рекомендації Венеційської комісії та ОБСЄ/БДІПЛ щодо регулювання діяльності політичних партій, ухвалених Венеційською комісією на її 125-му пленарному онлайн-засіданні (11-12 грудня 2020 р., CDL-AD(2020)032-e) [14], Керівні принципи щодо заборони та розпуску політичних партій та подібних заходів, ухвалених Венеційською Комісією на її 41 пленарній сесії (Венеція, 10-11 грудня 1999 року), CDL-INF (2000) [15].

Що ж стосується національного права і регулювання права на свободу об'єднання в конституціях окремих держав, то наведемо деякі приклади. Так, у конституції князівства Андорра праву на об'єднання присвячені ст. 17-18 глави III «Основні права особистості та публічні свободи» розділу II «Права та свободи». Там сказано, що визнається право на об'єднання у законно дозволених цілях. З метою гласності закон засновує Реєстр об'єднань. Визнається право на створення та діяльність професійних, підприємницьких та профспілкових організацій. З урахуванням права на спілкування з міжнародними організаціями, вони повинні бути андоррськими за своїм походженням та характером діяльності, мати властиву їм автономію, поза всякою іноземною організаційною належністю. Їхня діяльність повинна носити демократичний характер. У ст.26 Глави IV окремо йдеться про політичні партії. Андорці мають право вільно створювати політичні партії. Їх функціонування та організаційна структура повинні мати демократичний характер, а діяльність – відповідати закону. Припинення діяльності або їх розпуск може бути приписаний лише судовим органом [16, С. 24-26].

Відповідно до ст. 23 глави «Основні права» Частини 2 «Основні права, громадянські права та соціальні цілі» конституції Швейцарської конфедерації свобода об'єднань гарантується. Кожна особа має право утворювати об'єднання, вступати в об'єднання або належати до них і брати участь у діяльності об'єднань. Ніхто не може бути примушений до вступу в об'єднання або належати до нього. Окремо у ст. 28 проголошується свобода спілок – працівниці і працівники, роботодавці і роботодавці, а також їх організації мають право об'єднуватися для захисту своїх інтересів, утворювати об'єднання та вступати або не вступати до них [17, С. 21-22].

Відповідно до § 13 Конституції Фінляндської республіки кожному гарантується свобода об'єднання. Свобода об'єднання включає право без жодного дозволу засновувати об'єднання чи не входити в об'єднання і брати участь у діяльності об'єднання. Таким же чином гарантується свобода створення професійних спілок та організацій

для захисту інших інтересів. До речі, саме у Фінляндії свобода зібрань і об'єднання згадуються разом. Законом встановлюються більш детальні правила щодо користування свободою зібрань та об'єднання [18, С. 131].

Відповідно до ст. 102 Конституції Латвійської республіки кожен має право вступати в товариства, політичні партії та інші громадські організації [19, С. 33].

Відповідно до ст. 35 Конституції Литовської Республіки громадянам гарантується право на вільне об'єднання в товариства, політичні партії та асоціації, якщо їхні цілі і діяльність не суперечить Конституції і законам. Ніхто не може бути примушений до членства в будь-якому товаристві, політичній партії чи асоціації. Створення і діяльність політичних партій, інших політичних та громадських організацій регламентується законом [20, С. 45].

Відповідно до ст. 48 Конституції Естонії кожен має право вступати в некомерційні товариства та спілки. У партії можуть входити тільки громадяни Естонії. Для створення товариств і спілок, що мають у своєму розпорядженні зброю, а також воєнізованих товариств і спілок, які практикують військову підготовку, необхідно попередній дозвіл, умови і отримання якого встановлюються законом. Забороняються товариства, спілки та партії, мета або діяльність яких спрямована на насильницьку зміну конституційного ладу Естонії або іншим чином вступають в протиріччя із законом, що передбачає кримінальну відповідальність. Тільки суд має право припинити або призупинити діяльність товариства, спілок або партій за вчинення правопорушення, а також накладати на них штраф [21, С. 117].

У Конституції Республіки Болгарія об'єднанням у цілому і партіям, зокрема, присвячені дві статті в Главі першій – «Основні положення» (ст. 11 і 12), а також окрема стаття 44 в Главі 2 «Основні права й обов'язки громадян». Відповідно до ст. 11 Конституції Республіки Болгарія партії сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян. Порядок утворення і припинення існування політичних партій, а також умови їх діяльності регулюються законом. Не можуть бути утворені політичні пар-

тії на етнічній, расовій або релігійній основі, а також партії, метою яких є насильницьке захоплення державної влади. Відповідно до ст. 12 об'єднання громадян служать для задоволення і захисту їх інтересів. Об'єднання громадян, включаючи і профспілкові, не можуть ставити перед собою політичні цілі і займатися політичною діяльністю, що притаманні тільки політичним партіям. Відповідно до ст. 44 громадяни можуть вільно об'єднуватися. Забороняються організації, чия діяльність спрямована проти суверенітету, територіальної цілісності країни і єдності нації, до розпалювання расової, національної, етнічної або релігійної ворожнечі, до порушення прав і свобод громадян, а також організації, які створюють таємні або воєнізовані структури або прагнуть досягти своїх цілей насильницьким шляхом. Закон визначає організації, які підлягають реєстрації, порядок їх діяльності, а також взаємовідносини із державою [22, С. 20-21, 30].

Відповідно до статті 21 Конституції Японії гарантується свобода зібрань і асоціацій, а також слова, друку та будь-які інші форми вираження поглядів. Не допускається жодна цензура, а також порушення таємниці будь-яких засобів зв'язку [23].

У Конституції Грузії згадка про політичні партії міститься у статті 3, яка має назву «Демократія» (Політичні партії беруть участь у формуванні та здійсненні політичної волі народу. Діяльність політичних партій ґрунтується на принципах їхньої свободи, рівності, прозорості та внутрішньопартійної демократії.). Стаття 22 гарантує свободу об'єднань, причому особливо підкреслюється, що ліквідація об'єднання допускається лише за рішенням цього ж об'єднання або суду, у визначених законом випадках та встановленому порядку. Стаття ж 23 окремо регулює питання свободи політичних партій. Підкреслюється право на створення політичних партій належить саме громадянам, у відповідності до органічного закону. Встановлюється, що особи, зараховані до складу Сил оборони чи органів, відповідальних за захист державної чи громадської безпеки, призначені на посаду судді, припиняють членство у політичній партії. У якості обме-

жень, що поширюються на політичні партії, передбачено, що не допускається створення і діяльність політичної партії, яка ставить за мету повалення або насильницьку зміну конституційного ладу Грузії, зазіхання на незалежність країни, порушення її територіальної цілісності або пропаганди війни або насильства, яка займається, розпалюванням національної, етнічної, містечкової, релігійної або соціальної ворожнечі. Не допускається створення політичної партії за територіальною ознакою. Заборона ж політичної партії допускається лише за рішенням Конституційного Суду, у випадках, визначених органічним законом, та у встановленому ним порядку [24].

Висновки

Із зазначеного можна зробити такі висновки. Якщо проаналізувати досвід конституціоналізації права на свободу об'єднання, то бачимо декілька тенденцій (які не є повсюдними, та все ж варті уваги). По-перше, особливо регулювання права на об'єднання в політичні партії, окремо від власне права на об'єднання як такого. По-друге, дуже часто фігурує наголос на демократичній структурі об'єднань (у цілому або лише щодо політичних партій). По-третє, часто особливо підкреслюються ті легітимні цілі, заради яких це право може бути обмежено. По-четверте, свобода об'єднання і свобода зібрань іноді згадуються разом (аналогічний підхід застосовується і у ст. 11 ЄКПЛ), а в деяких випадках також поряд із гарантуванням свободи слова, друку, вираження поглядів. По-п'яте, на рівні конституцій можуть регулюватися питання припинення членства в політичних партіях у зв'язку із перебування на певних посадах. По-шосте, обмеження (заборона) діяльності об'єднань має здійснюватися лише судом.

Література

1. Барабаш Ю., Берченко Г. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії) *Право України*. 2023. № 1. С. 54-75.
2. Varabash Y., Berchenko H. Freedom of Speech under Militant Democracy: The His-

tory of Struggle against Separatism and Communism in Ukraine. *Baltic Journal of European Studies*. 2019. Volume 3. Issue 2. P. 3-24.

3. Слінько Т. М., Кушніренко О. Г. Конституційно-правовий статус об'єднань громадян в Україні: навч. посібник. Харків: Арсіс, 1998. 176 с.

4. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти. Харків: Юрайт, 2014. 208 с.

5. Летнянчин Л. Проблеми конституціоналізації свободи об'єднань в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. №4. С. 65 – 75.

6. Лук'янов Д.В. Політичні партії в системі взаємодії громадянського суспільства та держави (роль та правове регулювання). Харків: Право, 2007. 320 с.

7. Лукаш С.Ю. Природа конституційного права громадян України на об'єднання в політичні партії. *Проблеми законності*. 2001. Вип. 48. С. 17-28.

8. Загальна декларація прав людини (Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року) URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015

9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

10. Європейська конвенція з прав людини 4 листопада 1950 р. (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

11. Charter of Fundamental Rights of the European Union URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

12. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі (прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи 5 липня 2002 року) URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/218940__219005

13. Керівні принципи щодо свободи об'єднань ("Guidelines on Freedom of Association") 2015 року Бюро демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ) ОБСЄ та Венеційської комісії URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/2/233076.pdf>

THE RIGHT TO FREEDOM OF ASSOCIATION: THE MAIN TRENDS OF CONSTITUTIONALIZATION IN FOREIGN COUNTRIES

The article discusses the current trends in the constitutionalization of the right to association in foreign countries. A comparative research method was mainly used to analyze international standards, as well as the provisions of national constitutions in the field of the right to freedom of association. It is substantiated that international standards significantly influenced national regulation and the regularities of regulation of the right to freedom of association in these standards, one way or another, are also manifested at the national constitutional level. It is proved that the right to freedom of association is considered a political right of an individual. At the same time, practice proves that only the right to join political parties can be considered political in the classical sense. Other associations (non-commercial organizations) may tend to exercise personal rights. But the right to join trade unions is inextricably linked with socio-economic rights. As a result of the analysis of the experience of the constitutionalization of the right to freedom of association, several trends (which are not universal, but still worthy of attention) are distinguished. First, special regulation of the right to join political parties, separate from the actual right to join as such. Secondly, there is very often an emphasis on the democratic structure of associations (in general or only in relation to political parties). Thirdly, the legitimate goals for which this right can be limited are often emphasized. Fourth, freedom of association and freedom of assembly are sometimes mentioned together (a similar approach is used in Article 11 of the ECHR), and in some cases also alongside the guarantee of freedom of speech, press, and expression of views. Fifth, at the level of constitutions, issues of termination of membership in political parties due to holding certain positions may be regulated. Sixth, restriction (prohibition) of the activities of associations should be carried out exclusively by the court.

Keywords: *constitution, human rights, right to freedom of association, fundamental rights, political rights, non-governmental organizations, political parties, trade unions, public organizations, democracy.*

14. CDL-AD(2020)032-e. Joint Guidelines of the Venice Commission and OSCE/ODIHR on Political Party Regulation, adopted by the Venice Commission at its 125th Plenary online session (11-12 December 2020) URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2020\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)032-e)

15. CDL-INF(2000)001-e Guidelines on prohibition and dissolution of political parties and analogous measures adopted by the Venice Commission at its 41st plenary session (Venice, 10 – 11 December 1999) URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(2000\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2000)001-e)

16. Конституція Князівства Андорра. *Конституції країн світу. Князівство Андорра, Гібралтар, Князівство Ліхтенштейн, Республіка Сан-Марино*. Київ: ОВК, 2023. С. 17-57.

17. Конституція Швейцарської Конфедерації. *Конституції країн світу: Швейцарська Конфедерація, Королівство Норвегія, Фінляндська Республіка*. Київ: ОВК, 2021. С. 16-93.

18. Конституція Фінляндської Республіки. *Конституції країн світу: Швейцарська Конфедерація, Королівство Норвегія, Фінляндська Республіка*. Київ: ОВК, 2021. С. 125-179.

19. Конституція Латвійської Республіки. *Конституції країн світу: Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка*. Київ: ОВК, 2022, С. 15-34.

20. Конституція Литовської Республіки. *Конституції країн світу: Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка*. Київ: ОВК, 2022, С. 35-100.

21. Конституція Естонської Республіки. *Конституції країн світу: Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка*. Київ: ОВК, 2022. С. 101-160.

22. Конституція Болгарії. *Конституції країн світу: Республіка Болгарія, Румунія, Угорщина, Республіка Хорватія*. Київ: ОВК, 2021. С. 17-67. С. 20-21, 30.

23. The constitution of Japan URL: https://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html

24. Georgia 1995 (rev. 2018) URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Georgia_2018

ВИДИ МАЙНОВИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА ЛИТОВСЬКИМ СТАТУТОМ 1588 РОКУ

КОСТЕНКО Ірина Валентинівна - к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Державного податкового університету

ORCID ID 0000-0002-6974-023X

ФЕДОРЧУК Олег Васильович - к.ю.н., доцент кафедри правових та інформаційних технологій Хмельницького інституту соціальних технологій університету «Україна»

ORCID ID 0000-0001-9057-3133

УДК 343(477)“13/15”

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.28>

У даній статті досліджено характерні риси основних видів майнових злочинів за Литовським Статутом 1588 р. З'ясовано, що у ньому чітко прослідковувалась диференціація майнових злочинів, якими вважалися «наїзд», розбій, грабіж, крадіжка, незаконне привласнення, користування та пошкодження чужого майна, порушення норм, що регулюють майнові взаємовідносини між паном і слугою. Виявлено, що розвиток майнових злочинів став вагомою причиною трансформації покарань за їх вчинення. Стає більш складною система фізичних покарань, з'являється конфіскація майна. Якщо в перших двох статутах метою покарання було відшкодування збитків потерпілому або його родині, відплата злочинцю за його вчинки, попередження злочинності, то у Статуті 1588 р. метою покарання стає захист держави, суспільства і церкви, поповнення державної скарбниці, захист прав шляхти. Встановлено, що Литовський Статут 1588 р. відрізнявся високим рівнем юридичної техніки, у ньому було запроваджено багато правових термінів стосовно майнових злочинів, що вплинуло на подальший розвиток кримінального права України.

Ключові слова: Литовський Статут; крадіжка; розбій; грабіжницький напад; види злочинів; система покарань приватного характеру; публічні покарання; литовсько-польський період; джерела права; поняття злочину

Постановка проблеми

Боротьба зі злочинністю — це споконвічна проблема, яка стоїть перед будь-якою державою і відповідно юридичною наукою.

Злочинність еволюціонує, видозмінюється разом із суспільством, але її основні риси незмінні з давніх часів. Злочини проти власності в усі часи були найбільш розповсюдженими. Ефективна боротьба зі злочинністю вимагає врахування багатьох факторів, у тому числі історичного досвіду. Досвід одного із найбільш досконалого у період Середньовіччя нормативного акту — Литовського Статуту 1588 року був і залишається цікавим для багатьох науковців.

Стан дослідження проблеми

Литовський Статут завжди був у центрі уваги дослідників. У період ХІХ — початку ХХ ст. сформувались дві основні течії: одні вчені (Т. Чацький, С. Лінде, І. Раковецький, В. Маційовський, С. Кутшеба та інші) вважали, що кримінальне право Великого князівства Литовського базувалося на рецепції римського та польського права, а інші ж (М. Владимирський-Буданов, Ф. Леонтович, М. Ясинський, Г. Демченко, О. Малиновський, М. Максимейко) дотримувались погляду, що основою його становлення та розвитку стали давньоруські кримінально-правові норми, у першу чергу, Руська Правда, норми звичаєвого права, судова практика [1, с. 16]. У працях таких науковців, як О.О. Малиновський та І.І. Лаппо, представлені дослідження окремих інститутів Литовського Статуту 1588 р., у тому числі інституту майнових злочинів та покарань за них, а Г.В. Демченко у своїй розробці основну увагу приділив дослідженню інституту по-

карання за нормами трьох редакцій Литовського Статуту, досліджував поняття шкоди.

Цікавою, як видається, є праця вченого української діаспори Я. Падоха [2]. Він доводив спорідненість інститутів злочину в українському кримінальному праві в XI – першій половині XVII ст. Для нашого дослідження цікавим видається аналіз основних понять та інститутів українського кримінального права, у тому числі – і майнових злочинів.

Варто звернути увагу і на фундаментальну багатотомну працю колективу авторів за редакцією С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова «Статути Великого князівства Литовського» (2002 – 2004 рр.). У ній автори не лише надали текст Литовського Статуту 1566 р. та 1588 р. давньоруською та латинською мовами, а й зробили переклад на сучасну українську мову [3].

Вітчизняний учений К. Марисюк у своєму монографічному дослідженні «Майнові покарання в Україні» висвітлив питання майнових покарань, таких як: конфіскація, головщина, майнові штрафи на користь потерпілого й великого князя в українських землях у складі Великого князівства Литовського, які передбачались за вчинення злочинів проти майна [4].

Цікаве дослідження історії кримінального права України X – першої половини XVII ст. було проведено С. В. Кудіним. У ряді статей він проаналізував такі поняття, як кримінальні штрафи і «поток і пограбування», які є особливо цікавими під час розгляду питання щодо системи майнових злочинів [5]. Також важливими є дослідження Т.Ф. Байрак, Ю.С. Копик, Ю.В. Сеньків, Д.І. Любченка, М.І. Колоса, які серед інших аспектів кримінального права аналізують інститут майнових злочинів за Литовським Статутом 1588 року.

Наукова новизна дослідження

Не зважаючи на численні дослідження виникнення і формування інститутів кримінального права у Литовському Статуті 1588 р., майже немає фундаментальних досліджень саме видів майнових злочинів, хоча частина дослідників так чи інакше торкались цього питання.

Мета статті

Метою статті є дослідження майнових злочинів за Литовським Статутом 1588 р., який діяв в українських землях, що перебували у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Задля реалізації мети в роботі поставлені завдання дослідити особливості III редакції Литовського Статуту, історичні умови і потреби його прийняття, значення для подальшого розвитку кримінального права України, надати загальну характеристику, класифікувати майнові злочини та виявити їх особливості.

Виклад основного матеріалу

Злочин – це фундаментальна категорія у кримінальному праві. Історично одним із перших джерел кримінального права Великого князівства Литовського був звичай [6], норми римського, польського, німецького права, Руська Правда і польські судебники. Для розуміння новацій Литовського Статуту 1588 р. потрібно розглянути умови, у яких його було прийнято.

У 1569 р. у Любліні укладено Люблінську унію. Польське королівство і Велике князівство Литовське об'єдналися в єдину державу Річ Посполиту для протистояння зовнішнім загрозам з боку московії, Кримського ханства та Османської імперії. Посилення королівської влади, істотні зміни у суспільних відносинах викликали необхідність прийняття нового кодифікованого акту, який врахував би права і привілеї польської шляхти, а його норми були б чинними на території нової об'єднаної держави Річ Посполита.

Розробка нової, III редакції Литовського Статуту почалась одразу після укладення унії у 1569 р. а підписана вона була королем Речі Посполитої Сигізмундом III 28 січня 1588 р. Найбільшу кількість змін зазнали I-III розділи (державні злочини, військові обов'язки шляхти і норми державного права). Якщо перші два статuti (1529 та 1566 рр.) мали лише рукописні копії, то Литовський Статут 1588 р. було надруковано під наглядом його автору (канцлер Великого князівства Литовського Л. Сапега) у друкарні Мамонічев у Вільнюсі у листопаді 1588 р. давньоруською мовою і декілька разів він

перевідавався. У 1614 р. його було пере-
кладено на польську, а через певний час –
французькою та латинською мовами і вида-
но Варшавською королівською друкарнею.

Він складався з 14 розділів і 488 арти-
кулів, з яких 30 % містили артикули, що
стосувались кримінального права. У роз-
ділі першому сформульовані загальні за-
сади, і з огляду на сучасність – достатньо
демократичні. Так, усі мешканці, незалеж-
но від стану, зобов'язані були вирішувати
свої справи і судитися лише за пра-
вилами Статуту і на тих землях, де «зави-
нили». Привілеї не звільняли винного від
покарання. Родина злочинця не відповіда-
ла за його злочин. Особа, яка здійснювала
наклеп, отримувала те саме покарання, як
і особа, стосовно якої здійснювалися на-
клепницькі дії. Від відповідальності звіль-
нювалися неповнолітні (до 16 р.) і психіч-
но хворі (недоумкуваті). Не дозволялося
притягати до відповідальності без «слуш-
них» доказів вини особи. За представника-
ми всіх станів визнавалося право на необ-
хідну оборону.

Статут мав розгалужену систему пока-
рань. Існувала смертна кара у вигляді ка-
рання на горло або спалення. Травмувальні
покарання передбачали відрубання рук, від-
різання вух і язика. Позбавлення волі здій-
снювалося шляхом утримання засудженого
протягом строку, вказаного у Статуті та ви-
року суду у наземних і підземних частинах
фортець, що належали Великому князю або
королю. До покарань, що супроводжувалося
ганьбою, належало «виволання» (вигнання
засудженого за межі держави) та багато ін-
ших [7, с. 140].

В історії кримінального права поняття
майновий злочин розглядалося по-різному
залежно від соціально-економічних від-
носин, які склалися на певному етапі роз-
витку людства. Майнові злочини є найбільш
поширеними злочинами з прадавніх часів.
У сучасній правовій літературі під правом
власності розуміють передбачене та гаран-
товане законом право конкретного суб'єкта
– власника здійснювати володіння, корис-
тування, розпорядження й інші можливі
правомочності стосовно належного йому
майна на власний розсуд, і з будь-якою ме-

тою, якщо інше не передбачено законом [8,
с. 301].

У Литовському Статуті 1588 р. тракту-
вання майнових прав мало свої особливості,
які визначалися історичними і економічними
умовами того часу. Слід зазначити, що
інститут права власності почав формуватися
ще за часів Київської Русі, зокрема, у Русь-
кій Правді, норми якої продовжували діяти
у Великому князівстві Литовському, а також
перших законодавчих актах цієї держави
– Судебнику Казимира IV 1468 р., Статуті
1529 р. та 1566 р.

Право власності було одним з головних
інститутів законодавства Великого князів-
ства Литовського, особливості розвитку
якого відображали посилення економічної і
політичної ролі дрібної і середньої шляхти
як у литовських, білоруських, так і в укра-
їнських землях [9, с. 77]. Кваліфікуючими
ознаками майнових злочинів Статут 1588 р.
визначав мінімальну вартість викрадених
цінностей, визнання протиправної дії злоч-
ником і повторне протиправне заволодіння
чужим майном.

Усі речі поділялися на рухомі та неру-
хомі. Права власника рухомого майна було
необмеженим. Стосовно нерухомого майна,
то право власності на нього було обмежено
способом його набуття і соціальним стату-
сом власника. Майже всім комплексом прав
на нерухоме майно володіли держава та
магнати. Права дрібної та середньої шляхти
могло бути обмежене феодалом, щодо якого
шляхтич перебував у васальній залежності.
Значно менший обсяг повноважень щодо
власності мали міщани та селяни, а челядь
цих прав узагалі не мала [10, с. 92]. Згідно з
Литовським Статутом суб'єктами права влас-
ності могли бути рід, сім'я та фізична особа.
До об'єктів права власності належали: маєт-
ки, землі, замки, ліси, пущі, невольні люди,
будівлі, доми, ріки, озера, села, знаряддя ви-
робництва та інше [11, с. 97, 103].

Згідно з нормами Статуту 1588 р. майно-
вими злочинами вважалися: розбій, наїзд,
грабїж, крадіжка, незаконне користування і
пошкодження чужого майна. Наслідком цих
діянь було заподіяння майнової шкоди іншій
особі. Способи злочинного діяння могли бути
таємними або відкритими, і полягали у по-

шкодженні або знищенні чужого майна, заволодінні чужим майном («украва», «пограбував»), заподіянні майнової шкоди потерпілому.

Предметом злочинів проти власності було чуже майно, його привласнення чи пошкодження і незаконне використання, а об'єктами – рухоме (домашні речі, свійські тварини, гроші, коштовності та ін.) і нерухоме майно (землі, садиби та інше).

Спробуємо за цим критерієм проаналізувати майнові злочини.

Наїзд («наход») – груповий кінний/піший напад на шляхетські будинки, садиби, церкви та інші місця, призначені для збору або проживання людей, який пов'язаний із пошкодженням або захопленням майна і насиллям над особою. На думку історика А. Блануца, «шляхетський наїзд – це організований представниками панівного стану збройний напад у межах найближчої округи на шляхетське, князівське або монастирське поселення чи володіння з метою пограбування, помсти, а також заволодіння землею, підданими, силового розв'язання майнових суперечок (нерідко між родичами), підризу економічних позицій конкурентів» [12, с. 76-77]. Шляхта таким чином збільшували свої володіння, а іноді просто розважалась. У наїздах брали участь слуги феодалів, родичі і залежні люди.

Якщо Судебник 1468 р. не передбачав конкретного покарання за ці злочини, то вже у Статутах 1529, 1566 рр. за наїзд було передбачено особисті покарання (смертна кара і ув'язнення), майнові штрафи на користь потерпілого, а у Статуті 1588 р. і грошовий штраф на користь Великого князя – «вина».

Подивимося як тогочасна судова практика описує «наїзд».

24 лютого 1563 р. брати Михайло та Кшиштоф Лабунські подали скаргу в суд на Кременецького старосту Миколу Збаразького про те, що він вчиняв наїзди на їхні маєтки та розоряв. Також він наслав озброєний натовп із кількості чоловіків, які спалили двір з усіма будівлями у маєтку братів Лабунських, знищили Микулинську мельницю, а потім спустошили села Микулино й Ісачково. При цьому нападі із названих сіл були

викрадені селяни разом з їхніми сім'ями та майном. Інформація, представлена в скарзі, була засвідчена урядовцем Богданом Гордуновичем [13, с. 43-45].

Розбій – посягання на майно, пов'язане з насиллям над особою («злупив і розбив»). На відміну від наїзду, де домінуючим елементом було насилля над особою, обмеження її прав і свобод, у розбої переважав елемент майнового посягання. Розбій займав друге місце за тяжкістю злочину після вбивства. Статут 1588 р. відносить розбій до категорії тяжких злочинів («речей кривавих»), які підлягали розгляду у гродському суді «по гарячих слідах» і призначення покарання «горлом».

Грабіж – відкритий напад на людей або їхнє житло з метою заволодіння майном. Термін «грабіж» вживався законодавцем у значенні заволодіння майном, однак розрізнявся: правний урядовий грабіж – заволодіння майном на підставі судового рішення; самовільний грабіж – самовільне повернення боргу за майновим зобов'язанням; протиправний грабіж – злочинне посягання на чуже майно. Останній вид грабежу законодавець чітко не розмежовує від розбою, оскільки діяння включає насильницькі дії. Відмінними ознаками вважаються: відсутність заподіяння шкоди здоров'ю та місце вчинення злочину, так як вчинення злочину «на дорозі» виступає обов'язковою ознакою (елементом) для кваліфікації розбою і факультативною – стосовно грабежу. Протиправний грабіж відносився до «речей менших не кривавих» і підлягав покаранню, в основному, у вигляді штрафу.

Крадіжка – це заволодіння чужим майном «зłodійським таємним звичаєм». Об'єктом крадіжки було майно, яке становить предмет безпосереднього і особливо володіння конкретної особи (домашні речі, свійські тварини, продукти, знаряддя праці та ін.) та не входить до складу приватної власності певної особи (наприклад, «скрадення у ставку», «порубка лісу», «потрава сінокосів», ловля бобрів, самовільне полювання на чужих угіддях та ін.).

Крадіжка відносилася до тяжких злочинів і за її вчинення застосовували тілесні покарання або смертну кару. У якості додаткового покарання застосовували компенсацію

матеріальної шкоди. На ступінь вини і покарання за крадіжку впливали наступні обставини: вартість вкраденого майна; суспільна приналежність злодія і власника; рецидив; місце вчинення злочину; вік підозрюваного у крадіжці.

Статут 1588 р. допускав убивство нічного злодія, що таємно проник у будинок, спійманого господарями на місці злочину. Крадіжка казенного майна каралася вигнанням із країни з осліпленням (виколуванням очей) або відрубанням обох рук. За привласнення або пошкодження чужого майна, незаконне користування ним (приблюдної або вкраденої худоби, привласнення речей, втрачених під час пожежі або повені) у Статуті передбачалося покарання як за крадіжку.

До посягань на нерухоме майно належало: знищення межових знаків, затоплення чужого сіна або ставку чи присипання греблі до чужого берега, самовільне засівання зерном чужого поля, насильницьке заволодіння чужим нерухомим майном, відібрання нерухомого майна із застави достроково і без сплати боргу та ін. Якщо шляхтич зіпсував межу володіння іншого шляхтича або спалив її, насильно вирубував тощо, і це було доведено належними доказами, то порушник повинен був заплатити потерпілому «12 рублів грошей». Якщо переорював межу – винний мав оплатити 3 рублі і стільки ж штрафу. Якщо ж суб'єкт вчинення таких протиправних діянь вважав, що кордон або межу було встановлено неправильно, тобто йому у збиток, то він мав заперечувати це в суді, а не допускати насильство. Суворо каралися також інші дії позасудового насильного посягання на приватні відносини, пов'язані із земельним користуванням (Статут 1588 р. (арт. 18, 22, 23, р. 9) [14, с. 81-82].

Судова практика того часу також переважно стосується майнових злочинів (крадіжка бджіл, грошей, збіжжя, великої рогатої худоби) всього того, що становило коштовне майно того часу. Так, 7 лютого 1607 р. у селі Яблонці возному Луцького повіту Григорію Лемешівському свідчив Петро Кукольський про свого брата Івана, що того же року піддані і слуги його дворні Хома і Гаврила Войтишкове, Михалко і Єрмяк по-

крали «...у підданих... Яблонецьких свині, так теж і у підданих...Кукольських Ониська і Терешка – овці трое...». На Житомирському «вряді» Василь Пронкевич Случанин розповідав, що 19 серпня 1586 р. «вся копам Житомирського судили мене з Федором Лукашевичем Случанином про викрадення грошей моїх... кіп п'ятнадцяти і грошей двадцять п'ять в господі його».

На Луцькому уряді Михайло Гуляльницький скаржився на підданих Доросенських «на Андрійка, на Сеня, на Юця, на Мирона, на Остапа а на Ярмолу...їж...о Божім народженню послав служебника свого... Яна Дубровського до Любомля по гроші свої...і де ж той служебник мій Дубровський, взявши од жида ті гроші тридцять кіп грошей, їхав до мене...через Доросин, то пак ті люди Доросинськії...того служебника мого Яна Дубровського розбійним, а злодійським звичаєм забили і на смерть замордували і ті гроші мої тридцять кіп грошей лічби литовської в нього відняли» [14, с. 81-82].

У цілому, можна констатувати, що саме в цей час відбувався розвиток у кримінальному праві України поняття злочинів проти власності. Як зазначає С.В. Кудін, саме в цей час відбуваються значні зрушення у сфері майнових злочинів: відбувається розмежування грабежу і розбою, з'являються норми щодо знищення майна незалежно від форми вини, починає виокремлюватися спосіб знищення майна. Можна констатувати, що в Литовському Статуті відображається процес розвитку термінології кримінального права [15, с. 81-82]. Це можна пояснити розвитком економічних відносин, що вплинуло і на диференціацію господарських, торгівельних відносин, формування різних їх видів. Одночасно з цим стають різними й форми посягання на майнові права особи, заподіяння матеріальної шкоди. Внаслідок цього законодавець вимушений заборонити такі діяння і встановити за їх вчинення кримінальну відповідальність.

Висновки

Отже, у Литовському Статуті 1588 р. чітко прослідковувалась диференціація майнових злочинів. Ними вважалися «наїзд», розбій, грабїж, крадіжка привласнення майна,

незаконне користування та пошкодження чужого майна, порушення постанов, що регулювали взаємовідносини між паном і слугою.

Статутом врегулювалися поняття рецидиву, у ньому містились норми щодо знищення чужого майна залежно від форми вини, виникає розрізнення способу знищення майна, конкретизація розмірів кримінальних штрафів на користь суспільства і держави.

Відбувається трансформація покарань за майнові злочини. Ускладнюється система фізичних покарань, з'являється конфіскація майна. Якщо в перших двох статутах метою покарання було відшкодування збитків потерпілому або його родині, відплата злочинцю за його вчинки, попередження злочинності, то в Статуті 1588 р. метою покарання стає захист держави, суспільства і церкви та поповнення державної скарбниці, захист прав шляхти.

Литовський статут 1588 р. відрізнявся високим рівнем юридичної техніки, у ньому було запроваджено і сформульовано багато правових термінів стосовно майнових злочинів, що вплинуло на розвиток кримінального права України в наступні історичні періоди.

Література

1. Копик Ю. С. Кримінальне право на українських землях у складі Великого князівства Литовського: дис...канд.юрид.наук: 12.00.01. / Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. Львів, 2015. 220 с.

2. Падох Я. Нарис історії українського карного права. Мюнхен : Вид-во «Молоде життя», 1951. 128 с.

3. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. Т. 3 (кн. 1): Статут Великого князівства Литовського 1588 року. 672 с.

4. Марисюк К. Майнові покарання в Україні (911–2001 рр.). Питання кримінально-правової політики. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2012. 335 с.

5. Кудін С. Поняття «поток і пограбування» у кримінальному праві України XI

– першої половини XVII ст.: історично-правовий аналіз. Право України. 2003. №6. С. 132 – 135.

6. Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст. / за ред. І. Усенка. Київ : Наук. думка, 2006. 278 с.

7. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність : дис...д.юрид.наук: 12.00.08. / Національний університет «Острозька академія»; Університет державної фіскальної служби України. Острогор, Ірпінь, 2019. 471 с.

8. Цивільне право України : у 2 кн. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Київ : Юрінком Інтер, 2002. Кн. 1. 864 с.

9. Музиченко П. П. Регулювання права власності та судовий захист майна в українських землях в першій половині XVI ст. *Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. праць Одеської держ. юрид. академії*. Одеса, 1997. Вип. 4. С. 76–81.

10. Майкут Х. В. Цивільне право на українських землях за Литовськими статутами: історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. / Львів. держ. ун-т внутр. Львів, 2009. 218 с.

11. Рубаник В. Є. Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку в період до 1917 року: історико-правове дослідження. Харків : Лега, 2002. 347 с.

12. Блануца А. В. Шляхетські наїзди у Великому князівстві Литовському за матеріалами Литовської метрики першої третини XVI ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту. Істор. науки. 2008. Т. 18. С. 76–77.

13. Архів Південно-Західної Русі, виданий тимчасовою комісією для розбору давніх актів. Київ, 1876. Т. 1. Ч. 6. Акти про економічні та юридичні відносини селян в XVI–XVIII ст. 614 с.

14. Сеньків Ю. В. Поняття та види злочинів у праві Великого князівства Литовського. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 4. С. 77-82.

15. Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у X – першій половині ХУІІ ст.: дис. ... канд.юрид.наук : 12.00.01. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2001. 226 с.

Kostenko I.V., Fedorchuk O.V.
TYPES OF PROPERTY CRIMES
ACCORDING TO THE LITHUANIAN
STATUTE OF 1588

This article examines the characteristic features of the main types of property crimes under the Lithuanian Statute of 1588. This topic is relevant because crimes against property have always been and remain the most widespread, and effective combating of this type of criminal activity requires taking into account historical events. It is proved that after the conclusion of the Union of Lublin and the establishment of the Polish-Lithuanian Commonwealth, there was a need to bring current legislation in line with the new conditions, and a significant place in the third edition of the Lithuanian Statute was given to the provisions relating to the types of property crimes. It is found that its provisions enshrined a specific interpretation of property rights which had its own peculiarities determined by the historical and economic conditions of the time. At that time, the subjects of property rights were the clan, family and individual, and the objects of property encroachments were estates, lands, castles, forests, lands, slaves, buildings, houses, rivers, lakes, villages. Therefore, the Lithuanian Statute of 1588 clearly differentiates property crimes. At the end of the sixteenth century, they

were considered to be “hit-and-run”, robbery, theft, misappropriation of property, illegal use and damage to other people’s property, and violation of the rules of property relations between a master and a servant. The author establishes that at the time of the Lithuanian Statute of 1588, the penalties for property crimes were transformed. The list of physical punishments for property crimes was significantly expanded, and confiscation of property also appeared. It is found that while in the first two statutes the purpose of punishment was to compensate the victim or his family, to retaliate against the offender for the crime, and to prevent crime, in the Lithuanian Statute of 1588 the purpose of punishment is to protect the State, society and the Church, to replenish the State treasury, and to protect the rights of the nobility. It is argued that the Lithuanian Statute of 1588 was characterized by a high level of legal technique, and the legislator introduced many legal terms relating to property crimes, which significantly influenced the further development of criminal law in Ukraine.

Keywords: Lithuanian Statute; theft; robbery; robbery attack; types of crimes; system of private punishment; public punishment; Lithuanian-Polish period; sources of law; concept of crime

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВІЙСЬКОВИХ ЦІЛЯХ

ГОНЧАРУК Дмитро Романович - аспірант ДТЕУ, 1 курс, Міжнародне право
DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.29>

Стаття аналізує застосування технологій штучного інтелекту (ШІ) у військовій сфері, з акцентом на сучасний стан регулювання відповідно до правил ведення війни задля виконання військових цілей. Дослідження охоплює використання ШІ для автоматизації розвідки, навігації автономних літальних апаратів, системи виявлення та відстеження цілей та розробку стратегій ведення бойових дій. Методологія статті базується на основі прикладів застосування штучного інтелекту, реакції міжнародної спільноти, та технологічних ініціативах, що забезпечують перевагу на полі бою. Саме тому стаття акцентує увагу на становленні міжнародних вимог і правил, етичних викликів та потенційних ризиках, пов'язаних із застосуванням ШІ у військовій сфері.

Розвиток технологій створює нові умови для трансформації ідей, концепцій та природу ведення війни. Системи атаки та захисту отримують усе нові інструменти. Спільним новітнім інструментом виступає штучний інтелект (далі – ШІ). Головною особливістю ШІ є швидка еволюція від концепції до технологій, що функціонують у реальних ситуаціях.

ШІ виступає технологією змін, що прогресивно впливає на навколишній світ, у цивільному та військовому житті людини. Ця прогресивна технологія фактично розвиває середовище для створення нових загроз та викликів.

Однією з найбільших загроз є здібності до швидкого аналізу величезних масивів

даних. Дані, що аналізуються, можуть бути як виокремлені в групи чи кластери для виокремлення особливостей та надання аналізу поставленої задачі. Якщо застосувати цю технологію в період військової необхідності, то ШІ може бути використаний для створення нових видів зброї, які є: точними, потужними та автономними, та бути тригером до зростання ризику глобального конфлікту та масового знищення. Якщо застосувати ШІ до інформаційних джерел та засобів масової інформації, то швидкий аналіз даних ШІ можна застосувати для створення нових методів пропаганди та дезінформації, та підриву демократичних інститутів. Чи підвищить це ризик зростання авторитаризму та тоталітаризму?

У зв'язку з вищезазначеним, дослідження видів та загроз застосування ШІ у військових цілях заслуговує уваги. Оскільки кожен з нас має усвідомлювати майбутні перспективи, ризики, загрози, фактори і способи забезпечення себе під час використання ШІ у військовій сфері.

Метою дослідження пропонується вважати аналіз застосування ШІ у військових цілях.

Гіпотеза зосереджена на тому, що просунуті системи штучного інтелекту, що не мають адекватного контролю та регуляцій, можуть створювати значні безпекові ризики, включаючи непередбачуване використання у військових та цивільних сферах. І тільки ефективні стратегії, що включають розробку міжнародних стандартів та

директив з безпеки ШІ, етичні рамки для розробки та застосування ШІ, та активне співробітництво між державними регуляторами, науковими колами та промисловістю – мінімізують ці ризики.

Завдання дослідження полягає у вирішенні наступних питань:

- Проаналізувати сучасний стан розробки та застосування ШІ у військовій сфері;
- Охарактеризувати основні загрози, пов'язані з використанням ШІ у військових цілях;
- Запропонувати заходи для мінімізації потенційних ризиків, пов'язаних з використанням ШІ у військовій сфері.

Станом на сьогодні, військові експерти навчилась адаптуватись до майже будь-яких ситуацій. На жаль, воєнні конфлікти дають дорогі уроки для людства. І саме тому технологічні експерти почали застосовувати штучний інтелект для уникнення технологічної відсталості та здобуття переваги на полі бою. Прикладами можна вважати розвиток: систем управління, зброї, оборонної інфраструктури і т.д. Особливий вплив помітний у створенні нових типів боєприпасів, вибухонебезпечних речовин, керування військовою технікою і т.д. З точки зору ведення війни прогнозується, що саме штучний інтелект має всі можливості стати «гейм ченджером», тобто радикальною силою змінити хід розвитку військової справи для тих, хто нею володіє. [1]

Розробка нових технологій ШІ не стоїть на місці. Однією з провідних компаній, у цьому напрямку є Palantir Technologies. Це американська компанія, розробник програмного забезпечення з аналізу даних. У травні 2023 року Palantir Technologies та Міністерство цифрової трансформації України оголосило про партнерство, яке має на меті використання технологій компанії для підтримки оборони України у війні проти Росії. Особливе значення у партнерстві грає інтеграція систем на основі штучного інтелекту, щоб посилити потенціал країни у сферах від розвідки до військової логістики.

Ефективне впровадження передових технологічних рішень має важливе значен-

ня для зменшення або нівелювання феномену "туману війни", який характеризується невизначеністю та мінливістю інформації, що маскує об'єктивний стан справ на полі бою. Одним із таких рішень є застосування засобів штучного інтелекту (ШІ), зокрема, технологій, розроблених компанією Palantir Technologies, для аналізу даних. Ці технології дозволяють визначити місцезнаходження союзних та ворожих сил, а також вибрати оптимальні типи озброєння для конкретних бойових умов. Крім того, коректне застосування OSINT-методів у поєднанні з ШІ сприяє виявленню військових злочинів. [10]

У контексті розвитку ШІ в Україні слід також згадати компанію Clearview AI, яка спеціалізується на ідентифікації осіб. Clearview AI використовує базу даних, що містить понад 10 мільярдів фотографій з соціальних мереж, для ідентифікації загиблих солдатів. Ця технологія первісно застосовувалася правоохоронними органами США для виявлення злочинців, але за даними BuzzFeed News, з 2020 року компанія планувала розширити свою присутність на 22 міжнародних ринках, у тому числі і в Україні. [11]

Значну дискусію сьогодні викликає автономна зброя, яка може самостійно, на власний «розсуд» виявляти, ідентифікувати, вражати ціль, використовуючи при цьому відповідні датчики і штучний інтелект (наприклад, бойові автономні роботизовані системи, смертоносні автономні засоби, робототехнічні комплекси) [2]

Одним із науковців, який досліджує загрози, пов'язані з ШІ у військовій сфері, є Роберт Олтман, професор факультету штучного інтелекту Університету Карнегі-Меллона. Олтман є автором книги "Штучний інтелект війни: технології, стратегії та етика" (2020), у якій він розглядає потенційні загрози, пов'язані з використанням ШІ у військовій сфері. Олтман вважає, що ШІ має потенціал для створення нових видів зброї, які є більш точними, ефективними та небезпечними, ніж будь-яка зброя, яка існувала раніше. Він також вважає, що ШІ може бути використаний для створення нових методів пропаганди та дезін-

формації, які можуть бути використані для підриву демократичних інститутів. Олтман закликає до міжнародного співробітництва для розробки заходів, які допоможуть мінімізувати потенційні ризики, пов'язані з використанням ШІ у військовій сфері. Він вважає, що такі заходи повинні включати в себе розробку міжнародних норм та правил, які регулюють використання ШІ у військовій сфері, а також розвиток нових технологій, які допоможуть захиститися від зброї, що використовує ШІ.[3]

Проте, хіба технологічний прорив лякає людину? Чи можливо потенціал та непередбачуваність подальшого застосування нової технології? Вважаємо, що безпрецедентне застосування таких технологічних можливостей несе ще і безпрецедентну невідомість впливу ШІ на майбутнє. Саме тому хотілось би підкреслити необхідність дослідження застосування та регулювання ШІ у сферах, що впливають на життя, безпеку та здоров'я людини. Важливо досліджувати: мілітаризацію штучного інтелекту, виклики розвитку військового штучного інтелекту для міжнародного гуманітарного права, міжнародну конкуренцію в дослідженнях ШІ, аналіз здобутків та ризиків штучного інтелекту і т.д.

Людство знає достатньо прикладів технологічних змін у військовій справі, що радикально впливали на конфлікти, такі як винахід: сокири, пороху, вогнепальної зброї, танків, військових літаків, ядерної зброї. Кожен з цих винаходів був під контролем людини. І тільки ШІ, як нова технологія, що застосовується у військовій сфері не підконтрольна людині повністю. Оскільки, наприклад, автономні летальні апарати чи масована дезінформація в інтернеті – не є підконтрольним.

Глобальна гонка технологій на полі штучного інтелекту не тільки призводить до стрімкого розвитку цієї галузі, але й створює потенційні конфлікти, які можуть мати серйозні етичні та правові наслідки. Вважаємо, що Україні та міжнародному співтовариству потрібна стратегія розвитку та застосування штучного інтелекту, яка окреслюватиме не лише шляхи уникнення технологічної залежності від штучного ін-

телекту, а й визначається як фактор сприяння економічному, технологічному та політичному розвитку. Загрози, пов'язані із досягненням поставлених завдань, полягають у потенційній втраті контролю над системами штучного інтелекту, що може порушити принципи конфіденційності та законного використання ШІ. Міжнародне конкурентне протистояння може послужити стимулом для виникнення нових етичних, правових чи військових конфліктів. Важливо відзначити, що громадяни країни, яка прагне мати технологічну перевагу, можуть стати жертвами цього процесу. Здебільшого, лише міжнародне гуманітарне право (МГП) може вплинути на ситуацію до того моменту, коли буде розроблено всеохоплююче регулювання у галузі штучного інтелекту.

Принципи відповідальності, розрізнення та пропорційності МГП повинні бути впроваджені у процесі інтеграції автономних систем наведення в системи управління та військової інфраструктури. Іншими словами, автономні системи наведення не повинні застосовуватися за принципом «один підходить всім», а розробники військових технологій повинні дотримуватися принципів МГП. Автономні системи наведення, які використовуються військовими, повинні дотримуватися принципів, уникаючи стандартизації та враховуючи контекст конкретного конфлікту. Це сприятиме створенню етичного та відповідального підходу до застосування штучного інтелекту в сфері безпеки та оборони. Завдяки цьому можна буде забезпечити не лише захист національних інтересів, але й уникнути потенційних негативних наслідків в глобальному масштабі.

Переходячи від теорії до практики, можемо зазначити, що вже сьогодні загрозу становлять розробки технологій безпілотних літальних апаратів та систем протиповітряної оборони що містять технології штучного інтелекту. Технологічний інтерфейс, який, дозволяє виділити наступні типи взаємозв'язку: «людина як частина циклу», «людина в середині циклу», та «людина поза циклом» роботи зі штучним інтелектом. І як наслідок існує – напівавтоном-

на, контрольовано автономна та автономна летальна зброя.

Аналізуючи потенціальні переваги та ризику застосування штучного інтелекту у військових цілях, потрібно сказати про явну зміну парадигми у військовій діяльності. Штучний інтелект змінює процес проектування зброї, командування та управління, матеріально технічне забезпечення та процес прийняття рішень. На стратегічному рівні штучний інтелект може використовуватись для створення та розповсюдження величезних обсягів неправдивої інформації для захисту чи атаці на супротивника. На тактичному рівні може допомогти операторам для керування безпілотними системами та надавати швидко-го аналізу вхідних даних [8].

Синергетичні впливи штучного інтелекту (ШІ) та автономії у сфері оборони породжують ряд проблем, пов'язаних із використанням автономних систем озброєнь, що базуються на ШІ. Незважаючи на те, що такі системи можуть виявитися ефективнішими, ніж традиційні системи озброєнь, їх використання може призвести до серйозних небезпек, оскільки вони можуть функціонувати без людського контролю.

Ці проблеми викликають загрози, які викликають серйозне занепокоєння не лише серед експертів НАТО, але й у всьому світі. Зокрема, реальні ризики появи летальних автономних систем зі штучним інтелектом на полі бою та їхні можливі наслідки для цивільного населення вимагали перегляду пріоритетів в діяльності Управління Організації Об'єднаних Націй (ООН) з роззброєння (UNODA). Відповідно, зміст діяльності Інституту ООН з дослідження проблем роззброєння (UNIDIR) було адаптовано, а також створено спеціальну Групу урядових експертів з питань летальних автономних систем (GGE LAWS) у межах UNODA.

Штучний інтелект є передовою технологією, яка може радикально змінити сучасний світ, але водночас має потенціал створення нових загроз, зокрема у сфері безпеки. Однією з основних загроз, пов'язаних з ШІ, є його руйнівна потужність, здатність створювати нові види зброї, які є точні-

шими, потужнішими та автономними, ніж будь-яка раніше існуюча зброя. Це може призвести до збільшення ризику глобальних конфліктів та масового знищення. Для протидії цій загрозі необхідно розробляти відповідні системи ШІ для протидії високоінтелектуальній зброї противника, проводити дослідження з безпеки ШІ та розробляти ефективні заходи протидії цим загрозам. З цією метою важливо створити науково-дослідні організації та впровадити відповідні нормативно-правові документи, які регулюють використання ШІ подвійного призначення.

Сьогодні сильні геополітичні гравці, такі як – США, Китай, та Росія ведуть активну роботу над геополітичною перевагою. Особлива робота спрямована на переоснащення військових систем зброєю синхронізованою зі штучним інтелектом. З цього приводу президент Росії В.Путін заявив у 2017р: «Хто стане лідером у розробці штучного інтелекту – стане правителем світу» [4].

У 2017 році Китай оприлюднив свою національну стратегію штучного інтелекту, заявивши, що штучний інтелект є стратегічною можливістю і що Китай прагне домінувати у світі в технологіях ШІ. [5]

21 жовтня 2021 року міністри оборони країн НАТО узгодили першу Стратегію НАТО у сфері штучного інтелекту. У документі описано, як ШІ може бути застосований у сфері оборони та безпеки захищеним і етичним способом. Стратегія встановлює стандарти відповідального використання технологій ШІ відповідно до міжнародного права та цінностей НАТО. У ній також розглядаються загрози, що створюються шляхом використанням ШІ противниками, та способи встановлення надійної співпраці з інноваційною спільнотою в сфері ШІ [9].

30 жовтня 2023 року Білий Дім опублікував інформаційний бюлетень з указом президента Байдена про безпечний, захищений і надійний штучний інтелект. Згідно з цим указом встановлюються нові стандарти безпеки задля конфіденційності, інноваціям та лідерства США у сфері штучного інтелекту у світі [6].

Тому, як ми бачимо, робота з питання регулювання ведеться. На сьогодні актори міжнародного права розробляють юридичний «фреймворк» для застосування ШІ локально та більш глобально. Щоб сприяти глобальному інклюзивному підходу, у жовтні 2023 року Генеральний секретар ООН Антоніо Гутеріш зробив важливий крок у регулюванні штучного інтелекту, а саме: скликав Консультативний орган високого рівня з питань штучного інтелекту за участю багатьох зацікавлених сторін для проведення аналізу та надання рекомендацій щодо міжнародного управління. Отже, і ООН не залишається остороною та розуміє рівень загроз, пов'язаних із ШІ, тому зміцнення взаємовідносин та довіра виступає на противагу конкуренції з питань штучного інтелекту. [7]

Щодо найширших узгоджених документів з регулювання ШІ сьогодні, є Декларація Блетчлі про безпеку штучного інтелекту. У ній 28 країн світу, включаючи Африку, Близький Схід і Азію, а також ЄС, погоджуються з нагальною потребою розуміти потенційні ризики та колективно керувати ними за допомогою нових спільних глобальних зусиль із забезпечення штучного інтелекту. Тому ми можемо висловити надію, що людство має всі шанси уникнути або хоча б радикально зменшити потенційні ризики від застосування штучного інтелекту у військових цілях.

Підводячи підсумки, мусимо сказати, що штучний інтелект є потужним інструментом, який може бути використаний як на благо, так і на шкоду людству. Для того, щоб мінімізувати потенційні ризики, пов'язані з ШІ, необхідно вжити відповідних заходів, зокрема:

- Розробити нові системи ШІ для протидії високоінтелектуальній зброї противника.
- Провести дослідження з безпеки ШІ.
- Розробити нормативно-правові документи, які регулюють використання ШІ подвійного призначення.

Також необхідно усвідомлювати потенційні ризики, пов'язані з синергетичними ефектами ШІ та автономії у військовій

сфері, і вжити заходів для їх мінімізації. Оскільки ШІ та супутні технології можуть бути використані для створення нових загроз. Тому на противагу мають бути технології, які є більш ефективними та складними для захисту. Варто тверезо та відповідально аналізувати роботу над розвитком штучного інтелекту. Та сприяти тому, щоб загрози, пов'язані зі штучним інтелектом, були нівельовані.

Література

1. Forrest Morgan and others, 'Military Applications Of Artificial Intelligence: Ethical Concerns In An Uncertain World' (RAND Corporation 2021) <https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR3139-1.html>
2. Боевые работы: угрозы учтенные или непредвиденные? Индекс безопасности. No 3–4 (118–199). Т. 22. URL: <http://pircenter.org/media/content/files/13/14875332590.pdf>
3. Altman, R. (2020). Artificial Intelligence in War: Technologies, Strategies, and Ethics. Oxford University Press.
4. Vadim Kozyulin, 'Militarization Of AI' [2019] Russian Center for Policy Research <<https://stanleycenter.org/wp-content/uploads/2020/05/MilitarizationofAI-Russia.pdf>> accessed 20 February 2021 Citing President Vladimir Putin (2017)
5. Gregory Allen, 'Understanding China's AI Strategy: Clues To Chinese Strategic Thinking On Artificial Intelligence And National Security. Washington, D.C.: Center For A New American Security February 2019' (2019) 3 SIRIUS citing Maj. Gen. Ding Xiangrong at the Beijing Xiangshan [2018]
6. House, W. (2023, October 30). FACT SHEET: President Biden issues Executive Order on Safe, Secure, and Trustworthy Artificial Intelligence. The White House. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/10/30/fact-sheet-president-biden-issues-executive-order-on-safe-secure-and-trustworthy-artificial-intelligence/>
7. High-Level Advisory Body on Artificial Intelligence | Office of the Secretary-General's Envoy on Technology. (n.d.). <https://www.un.org/techenvoy/ai-advisory-body>

8. Getting To Grips With Military Robotics' (The Economist, 2021) <<https://www.economist.com/special-report/2018/01/25/getting-to-grips-with-military-robotics>> accessed 5 March 2021.

9. Nato. (n.d.). Summary of the NATO Artificial intelligence Strategy. NATO. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_187617.htm

10. Мельник, Т. (2024, January 27). «Ядерна зброя в ІТ». Американський Palantir має контракти з ЦРУ, а з травня допомагає Україні. Наскільки є вирішальною роль штучного інтелекту на війні. <https://forbes.ua/innovations/yaderna-zbroya-v-it-amerikanskiy-palantir-mae-kontrakti-z-tsru-a-z-travnya-dopomagaе-ukraini-naskilki-virishalna-rol-shtuchnogo-intelektu-na-viyni-10032023-12280>

11. Clearview AI's Facial Recognition Platform Achieves Superior Accuracy and Reliability Across All Demographics in NIST Testing. (2021, November 1). www.businesswire.com. <https://www.businesswire.com/news/home/20211101005283/en/Clearview-AI%E2%80%99s-Facial-Recognition-Platform-Achieves-Superior-Accuracy-and-Reliability-Across-All-Demographics-in-NIST-Testing>

SUMMARY

The article analyses the application of artificial intelligence (AI) technologies in the military sphere, with a focus on the current state of regulation in accordance with the rules of warfare to achieve military objectives. The study covers the use of AI for intelligence automation, navigation of autonomous aerial vehicles, target detection and tracking systems, and the development of warfare strategies. The article's methodology is based on examples of AI applications, the international community's reaction, and technological initiatives that provide an advantage on the battlefield. That is why the article focuses on the development of international requirements and rules, ethical challenges and potential risks associated with the use of AI in the military sphere.

[com/news/home/20211101005283/en/Clearview-AI%E2%80%99s-Facial-Recognition-Platform-Achieves-Superior-Accuracy-and-Reliability-Across-All-Demographics-in-NIST-Testing](https://www.businesswire.com/news/home/20211101005283/en/Clearview-AI%E2%80%99s-Facial-Recognition-Platform-Achieves-Superior-Accuracy-and-Reliability-Across-All-Demographics-in-NIST-Testing)

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТУ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ)

ВАСИЛЕНКО Віктор Михайлович - доктор юридичних наук, доцент,
перший проректор Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9313-861X>

E-mail: vasylenko_viktor@ukr.net

МУЗИЧУК Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету
внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8367-2504>

E-mail: o.muzychuk23@gmail.com

НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович - доктор юридичних наук,
доцент, учений секретар секретаріату Вченої ради Харківського національного
університету внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3107-1464>

E-mail: vladon2309@gmail.com

УДК 351.74(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.30>

У статті наголошено на тому, що безпека на автомобільному транспорті загального користування в умовах воєнного стану стає принципово важливим об'єктом нагляду і контролю з огляду на підвищення значущості автомобільних перевезень через відсутність авіаційного сполучення в Україні та зростання пасажиропотоку в умовах війни.

Зазначено, що першою особливістю забезпечення безпеки на автомобільному транспорті загального користування як об'єкту державного нагляду (контролю) виступає тісний взаємозв'язок із забезпеченням національної безпеки держави. Від ефективного державного нагляду (контролю) за станом дорожнього покриття, недопущенням перевищення ваги транспортного засобу, перевезення габаритного вантажу напрямку залежить підтримання обороноздатності держави в умовах російсько-української війни.

Акцентовано увагу на тому, що особливістю безпеки на автомобільному транспорті загального користування є її єдність з енергетичною безпекою держави, адже своєчасне

доставлення палива тісно пов'язане із забезпеченням транспортної безпеки та якістю дорожнього покриття.

Обґрунтовано, що в умовах ринкової економіки фундаментальною особливістю безпеки на автомобільному транспорті загального користування є першочерговість забезпечення фінансової безпеки в ході належного фінансування державних проєктів у сфері транспортної інфраструктури, впровадження міжнародних стандартів закупівель, уніфікації тендерних вимог та забезпечення фінансової прозорості.

Наголошено, що ще однією особливістю безпеки на автомобільному транспорті загального користування є її нерозривний зв'язок з екологічною безпекою. При цьому в контексті екологічної безпеки варто враховувати вплив автомобільного транспорту загального користування на забруднення повітря, викиди парникових газів та рівень шуму в населених пунктах.

Ключові слова: безпека, автомобільний транспорт загального користування, державний нагляд, контроль, особливості.

Постановка проблеми

Сутнісні зміни у технологіях, комерційних структурах і соціальних практиках наразі проникають в автомобільну систему. Ці зміни можуть у своїй сукупності призвести до суттєвої перебудови того, як суспільство заправляє, володіє та використовує свої автомобілі. Однак досягненню сталого переходу автомобільної системи, ймовірно, буде перешкоджати низка інституційних, соціальних і фізичних перешкод, які можуть обмежити розвиток системи [1, с. 493]. Транспорт становить значну загрозу для довгострокового сталого розвитку та є одним із споживачів кінцевої енергії, що швидко зростає, і джерелом викидів парникових газів. Крім того, транспорт значною мірою залежить від нафти, обмеженого ресурсу, який також пов'язаний з геополітичними ризиками для безпеки постачання. Так, загрози глобальному навколишньому середовищу та обмежена доступність ресурсів вимагають більш ретельного вивчення можливих шляхів до побудови сталої транспортної системи [2, с. 607].

Стан дослідження теми

У вітчизняній науковій думці окремим проблемним аспектам державного нагляду та контролю присвячували дослідження такі провідні вітчизняні науковці, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк, В. Т. Білоус, К. Л. Бугайчук, С. С. Вітвіцький, В. М. Гаращук, С. М. Гусаров, О. В. Зайчук, Д. П. Калаянов, С. В. Ківалов, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюк, Р. В. Миронюк, Л. В. Могілевський, О. А. Моргунов, О. М. Рєзнік, О. Ю. Салманова та інші науковці. Водночас автомобільний транспорт постійно вдосконалюється, втілюючи в собі новітні технологічні та цифрові рішення, що актуалізує необхідність подальших наукових пошуків у сфері осмислення всіх нових особливостей забезпечення транспортної безпеки у сучасній державі.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб встановити сутність та особливості забезпечення безпеки на автомобільному транспорті загального користування як об'єкту держав-

ного нагляду (контролю). Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: з'ясувати зміст категорії «об'єкт нагляду (контролю)»; визначити сутність автомобільного транспорту загального користування на основі аналізу основних тенденцій розвитку автомобільної системи; встановити особливості забезпечення безпеки на автомобільному транспорті загального користування як об'єкту державного нагляду (контролю).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому втілений комплексний та міждисциплінарний авторський підхід до виокремлення та подальшого розгляду під новітнім кутом окремих особливостей забезпечення безпеки на автомобільному транспорті загального користування як об'єкту державного нагляду (контролю).

Виклад основного матеріалу

Безпека на автомобільному транспорті загального користування в умовах воєнного стану стає принципово важливим об'єктом нагляду і контролю з огляду на підвищення значущості автомобільних перевезень через відсутність авіаційного сполучення в Україні та зростання пасажиропотоку в умовах війни.

Є. В. Курінний під об'єктом права розуміє «сукупність різноманітних суспільних потреб та інтересів, реалізація яких забезпечується правовою регламентацією і відбувається у форматі відповідних видів владної діяльності» [3, с. 114].

О. М. Тарканій переконаний, що «об'єктами контролю є: місія, цілі й стратегія підприємства, виконання виробничих процесів, діяльність структурних підрозділів та окремих виконавців. Правильний вибір об'єктів контролю становить одну з найважливіших складових процесу розвитку та удосконалення системи управління підприємства» [4].

Сутність автомобільного транспорту загального користування багато в чому походить від основних тенденцій розвитку автомобільної системи.

Аналізуючи зарубіжні дослідження, слід звернути увагу на те, що існує загальний

консенсус щодо того, що володіння приватним автомобілем є значною перешкодою для змін транспортної системи, зокрема щодо травм, простору, забруднювачів повітря або викидів парникових газів. Спостережувані зміни в характеристиках автомобілів також свідчать про те, що система стає менш стійкою, враховуючи тенденції до більших автомобілів із більшою масою та потужністю [5, с. 156].

К. Hosseini та А. Stefanies розглядають сучасну автомобільну систему крізь призму зосередження на інклюзивних стратегіях, таких як підтримка громадського транспорту, спільної мобільності та активних способів пересування, що покликано задовольнити основні потреби людей та урядові кліматичні цілі [6].

Водночас варто звернути увагу на те, що незважаючи на значну шкоду, яку завдають автомобілі, уряди, корпорації та окремі особи продовжують сприяти цьому, розширюючи дороги, виробляючи більші транспортні засоби та субсидуючи паркування, електромобілі та видобуток ресурсів. Науковці виокремлюють такі категорії негативних наслідків використання автомобіля, як насильство, погане здоров'я, соціальна несправедливість і шкода навколишньому середовищу. Науковці звертають увагу на те, що з моменту свого винаходу автомобілі вбили 60–80 мільйонів людей, отримали травми щонайменше 2 мільярди людей. В даний час 1 з 34 смертей спричинена автотранспортом. Автомобілі загострили соціальну нерівність і завдали шкоди екосистемам у кожному глобальному регіоні, включно з віддаленими місцями, вільними від автомобілів. Хоча деякі люди отримують користь від автомобіля, майже всі - незалежно від того, їздять вони чи ні - зазнають від нього шкоди [7].

Очевидно, що розуміння безпеки на автомобільному транспорті загального користування є органічно взаємопов'язаним з розумінням безпеки як такої. Окремі вітчизняні науковці акцентують увагу на тому, що вибір конкретних аспектів безпеки людини та ракурс їх розгляду залежать від системи, до якої входить людина, наприклад, системи «людина - природа», «людина - виробни-

цтво», «людина - техніка», а також соціальної системи «людина - людина», «людина - суспільство», «людина - держава». Науковці виокремлюють три фактори, що визначають безпеку людини: людський фактор, екологічний фактор і фактор безпеки [8, с. 180]. Головним елементом безпеки будь-якої соціальної системи в епоху постмодернізму науковці вважають особистість. У цьому випадку необхідно говорити про цілісність розвитку особистісних сфер як показників стійкості до різноманітних впливів ззовні та власного негативного досвіду в епоху постмодернізму [8, с. 194].

Проте особистість є далеко не єдиним елементом безпеки. Специфічний характер функціонування елементів безпеки передбачає систему особливостей забезпечення безпеки, у тому числі і на автомобільному транспорті загального користування як об'єкті державного нагляду (контролю).

Першою такою особливістю в умовах воєнного стану виступає тісний взаємозв'язок із забезпеченням національної безпеки держави. Є. Гетьман, Є. Кобрусєва та О. Джафарова зазначають, що до основних органів, які забезпечують національну безпеку держави, належать, насамперед, збройні сили країни та всі силові структури держави. Усі вони мають головне завдання, покладене на них державою, – забезпечення високого рівня захисту національних інтересів, у контексті якого створюються належні умови для стабільного розвитку кожної особистості, суспільства та держави [9, с. 177]. Водночас від ефективного державного нагляду (контролю) за станом дорожнього покриття, недопущенням перевищення ваги транспортного засобу, перевезення габаритного вантажу напряму залежить швидке та безпечне доставлення зброї та боєприпасів на передову, своєчасне вивезення поранених військовослужбовців до лікувальних закладів, що є принципово важливим для підтримання обороноздатності держави в умовах російсько-української війни.

Ще однією особливістю безпеки на автомобільному транспорті загального користування як об'єкту державного нагляду (контролю) є її єдність з енергетичною безпекою держави. Подібна залежність

набуває принципової важливості в умовах постійних терористичних обстрілів державою-агресором об'єктів критичної енергетичної інфраструктури України. Окремі вітчизняні дослідники даної проблематики переконані, що питання раціонального використання джерел енергії, підвищення енергоефективності та безпеки є передумовою гармонійного економічного та соціального прогресу країни XXI століття. Забезпечення всіх сфер народного господарства різними видами енергії та палива є одним із найважливіших завдань системи господарювання, економічної політики країни, основною умовою її успішного та гармонійного розвитку. Отже, існує визначення поняття глобальної енергетичної безпеки, яке є комплексним поняттям, що означає не лише надійне забезпечення світової економіки різними видами енергії за помірними цінами з мінімальними втратами для навколишнього середовища, а й безпека світової спільноти та всіх її членів від можливих ризиків і загроз політичній стабільності у світі [10, с. 329-330]. Так, в умовах відсутності авіаційного сполучення в Україні своєчасне доставлення палива тісно пов'язане із забезпеченням транспортної безпеки та якістю дорожнього покриття.

Водночас в умовах ринкової економіки фундаментальною особливістю безпеки на автомобільному транспорті загального користування є першочерговість забезпечення фінансової безпеки як здатності держави адекватно та негайно реагувати на внутрішні та зовнішні негативні фінансові впливи в мирний час та в надзвичайних ситуаціях, зокрема в умовах гібридної війни. Складовими фінансової безпеки держави є банківська, боргова, бюджетна, валютна та грошово-кредитна безпека. Загрозами фінансовій безпеці держав у сучасних умовах є корупція, фінансово-економічна злочинність, гібридна війна, фіскальна децентралізація та відсутність стратегії захисту фінансово-економічних інтересів держави [11, с. 843]. Глибоко переконані, що безпека на автомобільному транспорті загального користування неможлива без належного фінансування

державних проєктів у сфері транспортної інфраструктури, впровадження міжнародних стандартів закупівель, уніфікації тендерних вимог та забезпечення фінансової прозорості.

Не меш важливою особливістю безпеки на автомобільному транспорті загального користування як об'єкту державного нагляду (контролю), що актуалізується у світлі орієнтації на неї міжнародного співтовариства, є нерозривний зв'язок з екологічною безпекою як захистом навколишнього середовища від стрімкої індустріалізації та урбанізації, зростання населення планети, економічного розвитку, зростання потреб людини в природних ресурсах. Сьогодні екологічна безпека є важливою складовою національної безпеки держави як фінансової, військової тощо. Кожна держава згідно з міжнародними документами має суверенне право самостійно визначати та реалізовувати екологічну політику та політику розвитку, а також несе відповідальність за те, щоб діяльність під її юрисдикцією або контролем не завдала шкоди навколишньому середовищу інших держав або територій за межами її юрисдикції [12, с. 804]. Автомобільний транспорт, незважаючи на цілий комплекс суспільно-важливих завдань та функцій у повсякденному житті сучасної людини, не може при цьому становити загрозу для навколишнього середовища. При цьому в контексті екологічної безпеки варто враховувати вплив автомобільного транспорту загального користування на забруднення повітря, викиди парникових газів та рівень шуму в населених пунктах.

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що безпека на автомобільному транспорті загального користування в умовах воєнного стану стає принципово важливим об'єктом нагляду і контролю з огляду на відсутність авіаційного сполучення в Україні та зростання пасажиропотоку в умовах війни.

Специфічний характер функціонування елементів безпеки передбачає систему особливостей забезпечення безпеки, у тому числі і на автомобільному транспорті загаль-

ного користування як об'єкті державного нагляду (контролю).

Першою такою особливістю в умовах воєнного стану виступає тісний взаємозв'язок із забезпеченням національної безпеки держави. Від ефективного державного нагляду (контролю) за станом дорожнього покриття, недопущенням перевищення ваги транспортного засобу, перевезення габаритного вантажу напряму залежить підтримання обороноздатності держави в умовах російсько-української війни.

Ще однією особливістю безпеки на автомобільному транспорті загального користування є її єдність з енергетичною безпекою держави, адже своєчасне доставлення палива тісно пов'язане із забезпеченням транспортної безпеки та якістю дорожнього покриття.

В умовах ринкової економіки фундаментальною особливістю безпеки на автомобільному транспорті загального користування є першочерговість забезпечення фінансової безпеки в ході належного фінансування державних проєктів у сфері транспортної інфраструктури, впровадження міжнародних стандартів закупівель, уніфікації тендерних вимог та забезпечення фінансової прозорості.

Не меш важливою особливістю безпеки на автомобільному транспорті загального користування є її нерозривний зв'язок з екологічною безпекою. При цьому в контексті екологічної безпеки варто враховувати вплив автомобільного транспорту загального користування на забруднення повітря, викиди парникових газів та рівень шуму в населених пунктах.

Література

1. Morton C., Budd T., Harrison G., Mattioli G. Exploring the expectations of transport professionals concerning the future automobile system: Visions, challenges, and transitions. *International Journal of Sustainable Transportation*. 2017. № 11 (7). Pp. 493-506.
2. Turton H. Sustainable global automobile transport in the 21st century: An integrated scenario analysis. *Technological Forecasting and Social Change*. 2006. № 73 (6). Pp. 607-629.
3. Курінний Є. В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2004. 238 с.
4. Тарканій О. М. Об'єкти контрольної діяльності та проблеми їх класифікації. *Ефективна економіка*. 2012. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1671>.
5. Humpe A., Gössling S., Haustein S. Car careers: A socio-psychological evaluation of aspirational automobile ownership. *Transportation Research*. 2022. № 164. Pp. 156-166.
6. Hosseini K., Stefaniec A. A wolf in sheep's clothing: Exposing the structural violence of private electric automobility. *Energy Research & Social Science*. 2023. № 99. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629623001123>.
7. Miner P., Smith B., Jani A., McNeill G., Gathorne-Hardy A. Car harm: A global review of automobility's harm to people and the environment. *Journal of Transport Geography*. 2024. № 115. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0966692324000267>.
8. Lazorko O., Dzhahupov H., Abramciow R., Symonenko S., Hrek O., Kostieva T. The phenomenon of security within the socio-psychological knowledge in the era of post-modernism. *Postmodern openings*. 2022. № 13 (3). Pp. 180-200.
9. Hetman Y., Kobrusieva Y., Dzhafarova O. Administrative and legal regulation of the national security system of Ukraine. *Journal of law and political sciences*. 2022. № 30 (1). Pp. 167-180.
10. Samoilenko V., Kopytsia I., Belevtseva V., Skulysh Y., Shumilo O. Conceptual basis of national energy security against the backdrop of global challenges. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 10 (1). Pp. 329-343.
11. Reznik O., Getmanets O., Kovalchuk A., Nastyuk V., Andriichenko N. Financial security of the state. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 9 (3). Pp. 843-852.
12. Bezpalova O., Onopriienko S., Tarasov S., Zavalna Z., Starynskyi M. State environmental security in national and globalization aspects. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 9 (3). Pp. 797-806.

**THE ESSENCE AND
CHARACTERISTICS OF ENSURING
SAFETY IN PUBLIC ROAD TRANSPORT
AS AN OBJECT OF STATE SUPERVISION
(CONTROL)**

The article emphasizes that the safety of public road transport in the conditions of martial law becomes a fundamentally important object of supervision and control in view of the increase in the importance of road transport due to the lack of air traffic in Ukraine and the growth of passenger traffic in the conditions of war.

It is noted that the first feature of ensuring safety on public road transport as an object of state supervision (control) is a close relationship with ensuring the national security of the state. Maintaining the state's defense capability in the conditions of the Russian-Ukrainian war directly depends on effective state supervision (control) over the condition of the road surface, prevention of exceeding the weight of the vehicle, transportation of oversized cargo.

Attention is focused on the fact that a feature of safety on public road transport is its unity with the energy security of the state, because the timely delivery of fuel is closely related to ensuring transport safety and the quality of the road surface.

It is substantiated that in the conditions of a market economy, the fundamental feature of safety on public road transport is the priority of ensuring financial security in the course of proper financing of state projects in the field of transport infrastructure, implementation of international procurement standards, unification of tender requirements and ensuring financial transparency.

It was emphasized that another feature of safety on public road transport is its inextricable connection with environmental safety. At the same time, in the context of environmental safety, it is worth considering the impact of public road transport on air pollution, greenhouse gas emissions, and the noise level in populated areas.

Key words: security, public road transport, state supervision, control, features.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПІДТРИМКИ ТА РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ВОСКОБОЙНИКОВ Вадим Володимирович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0571-5565>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.31>

У статті виділено коло ключових нормативно-правових актів різної юридичної сили, які в своїй сукупності складають систему правових засад підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану. Надано змістовну характеристику нормативно-правовим актам, норми яких спрямовані на регулювання суспільних відносин у досліджуваній сфері суспільного життя.

Ключові слова: бізнес, підтримка, розвиток, правові засади, правове регулювання, нормативно-правовий акт.

Постановка проблеми

Розвиток бізнесу, як пріоритетне завдання державної економічної політики, завжди займало перше місце з часів розбудови незалежності України. Для забезпечення його розвитку було прийнято численні нормативно-правові акти. Разом із тим анексія Криму, захоплення територій Донецької та Луганської областей й подальше повномасштабне вторгнення спричинили раніше не існуючі важкі наслідки для бізнесу, що вимагають додаткові зусилля з боку держави. А відтак, для того, щоб забезпечити належну підтримку та розвиток бізнесу в умовах воєнного стану, необхідно здійснити комплексні теоретичні дослідження, присвячені характеристиці правових засад здійснення відповідної діяльності.

Стан дослідження

В останні роки проблема підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану не-

одноразово ставала предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: Є.П. Бурий, Г.П. Гончар, К.В. Єфремова, М.М. Іжа, О.Є. Кузьмін, Т.Ю. Мельник, Л.В. Пан, О.З. Уголькова, Д.Р. Чернишевич, С.Ю. Юр'єва та багато інших. Втім, незважаючи на значні теоретичні здобутки, в науковій літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені характеристиці правових засад підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику системі правових засад підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: виділити коло нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на регулювання підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану; надати характеристику системі відповідних правових засад.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у статті дістала подальшого опрацювання характеристика правових засад підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження слід відзначити, що правові засади підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану яв-

ляють собою сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовані на регулювання суспільних відносин у досліджуваній сфері. Керуючись даною логікою першим нормативним документом, якому ми приділимо увагу є – Конституція України. До конституційно-правових норм, які врегульовують питання свободи бізнесу та обов'язків держави щодо її забезпечення, відноситься: ст.3 (Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.); ст.41 (Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.); ст.42 (Право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом. Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.); ст.54 (Гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.); ст. 56. (Право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень) [1]. Слід зазначити, що Конституцією також передбачено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можливість окремих обмежень прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Означене стосується й прав, зазначених ст.ст. 41, 42 та 54 [1]. Разом із цим

мова йде не про заборону, а про тимчасове обмеження реалізації цих прав. Наразі у зв'язку з введенням воєнного стану як цілковито обґрунтованого виклику військово-терористичній загрозі держави-агресора, можемо відслідкувати дії держави, що не лише не обмежують можливості бізнесу, але й створюють умови для його розвитку.

Але для початку слід розглянути ті відображені у законах особливості адміністративно-правового регулювання, що безпосередньо пов'язані із специфікою роботи бізнесу у період дії в Україні воєнного стану. Головним законодавчим актом, який визначає роботу бізнесу в державі, можна вважати Господарський кодекс України. Він встановлює правові основи господарської, у тому числі підприємницької діяльності, яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. Кодекс має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, встановити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами. Держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності. Основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є: державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; технічне регулювання; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій [2]. Перелічене у загальному вигляді відображає форми адміністративно-правового регулювання бізнесу, у тому числі стимулювання його розвитку.

Відповідні норми щодо можливих обмежень містяться й у інших законах, покликані сприяти розвитку бізнесу в Україні. Зокрема, Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері госпо-

дарської діяльності» така політика визначена, як напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України. В умовах воєнного стану регуляторна діяльність здійснюється з урахуванням обмежень прав і свобод людини і громадянина, які в умовах воєнного стану встановлюються відповідно до Конституції України та відповідних спеціальних законів, зокрема Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [3].

Законом України «Про оборону України» затверджено, що підприємства, установи та організації усіх форм власності: виконують державні контракти (договори), укладені за результатами проведення оборонних закупівель, в тому числі проводять наукові дослідження та виконують розробки у сфері оборони, створюють і підтримують у готовності мобілізаційні потужності, зберігають матеріальні цінності мобілізаційного резерву; здійснюють на договірних засадах виробництво і поставки Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, утвореним відповідно до законів України, та правоохоронним органам продукції, виконують інші роботи, надають комунально-побутові та інші послуги, що не передбачені державними контрактами (договорами) з оборонних закупівель; здійснюють згідно із законодавством заходи щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації; забезпечують та беруть участь у здійсненні заходів цивільного захисту [4].

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає такі заходи, які позначаються на діяльності бізнесу: запровадження трудової повинності для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та захисту критичної інфраструктури і не заброньованих за підприємствами, уста-

новами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного стану, та залучати їх в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та захисту критичної інфраструктури і не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки осіб; тощо [5].

Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» визначає правові та організаційні засади функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності і встановлює порядок діяльності дозвільних органів, уповноважених видавати документи дозвільного характеру, та адміністраторів [6]. Норми названого закону діють й під час воєнного стану.

Окрім законів, значна кількість підзаконних нормативно-правових актів спрямовані на стабілізацію та розвиток бізнесу. Насамперед доцільно назвати Концепцію реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року. Її метою є створення нормативно-правової бази та здійснення заходів для впровадження міжнародних стандартів ведення соціально відповідального бізнесу в діяльність суб'єктів господарської діяльності для забезпечення сталого розвитку України та підвищення суспільного добробуту. Концепцією запропоновано запровадження конкурсного відбору, переможцем якого є суб'єкт господарської діяльності з високим рівнем соціальної відповідальності, за визначеними державою критеріями, зокрема в разі: залучення суб'єкта господарської діяльності до реалізації соціальних проектів у сфері захисту прав людини (будівництво житла для внутрішньо переміщених осіб, соціального житла); тощо [7]. Названі Концепцією заходи наразі узгоджуються як із суспільними потребами, обумовленими війною, так і спрямовані на стимулювання розвитку бізнесу за рахунок їх задоволення.

Постановою Кабінету міністрів України «Деякі питання фінансового забезпечення підтримки підприємництва, зокрема сільськогосподарських товаровиробників, в умовах воєнного стану» зазначено спрямувати залишки коштів спеціального фонду державного бюджету, що утворилися станом на 1 січня 2022 р. за рахунок надходжень відповідно до Угоди про позику (Програма «Прискорення приватних інвестицій у сільське господарство») між Україною та міжнародним банком реконструкції та розвитку від 27 серпня 2019 року обліковуються на рахунках, відкритих в акціонерному товаристві «Державний експортно-імпорتنний банк України», за Міністерством аграрної політики та продовольства (апаратом Міністерства аграрної політики та продовольства та Державною службою з питань геодезії, картографії та кадастру) і Міністерством економіки (Державною службою з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів), на програми: «Керівництво та управління у сфері агропромислового комплексу»; «Проведення інвентаризації земель та оновлення картографічної основи Державного земельного кадастру»; «Заходи з будівництва прикордонних інспекційних постів та покращення доступу сільськогосподарських МСП до експортних ринків» [8].

Далі слід вказати Програму релокації підприємств. До програми може долучитися будь-яке підприємство, здійснивши повну або часткову релокацію своїх потужностей. Програма поширюється на регіони, що постраждали від бойових дій. Відновлення економіки держави за рахунок переміщення підприємств з територій, що наближені або знаходяться у зоні бойових дій, в безпечні регіони Західної України. Для цього потрібно подати заявку на переміщення, вказавши спеціалізацію підприємства, кількість працівників, можливості виробництва, потреби у виробничому приміщенні, сировині, розміщенні співробітників, а також спосіб транспортування. Усі заявки розглядаються оперативну [9].

Указом Президента України «Про Всеукраїнську економічну платформу «Зроблено в Україні»» з метою забезпечення ефективного діалогу та об'єднання зусиль влади і бізнесу для подолання викликів та наслідків, спричинених збройною агресією Російської

Федерації проти України, стимулювання ділової активності українських виробників, популяризації та просування українського продукту, покращення інвестиційного клімату, створення економічних умов для відновлення, модернізації і зростання економіки України, заохочення повернення громадян України, які вимушено залишили Батьківщину внаслідок збройної агресії постановлено започаткувати Всеукраїнську економічну платформу «Зроблено в Україні» під патронатом Президента України для постійної комунікації та координації взаємодії державних органів, представників релокованих підприємств, вітчизняного бізнесу (великого, середнього, малого), громадських об'єднань підприємців, іноземних інвесторів, політичних діячів, вчених, експертів [10].

Висновки

Проведений вище аналіз дає змогу говорити про те, що нормативно-правові акти, які регламентують діяльність бізнесу під час воєнного стану, зокрема щодо його стимулювання та розвитку, найбільш доцільно поділити на наступні групи: 1) нормативні документи, що встановлюють певні обмеження та додаткові обов'язки на суб'єктів реалізації бізнесу; 2) нормативно-правові акти, які спрямовані на стимулювання та підтримку розвитку бізнесу без відносно до особливого стану, який діє в країні; 3) правові акти, що містять додаткові заходи із стимулювання та розвитку бізнесу, які діють виключно під час воєнного стану.

У підсумку наукового дослідження, слід зазначити, що правові засади підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану є тим фундаментом, який дозволяє продовжити стабільність його роботу за важких для країни умов. Вони визначаються різними за своєю юридичною силою нормативно-правовими актами. Так, відповідно до Конституції України окремі права, зокрема: право на свободу підприємницької діяльності, недоторканість права власності – можуть бути обмежені. Разом із цим, Конституція встановлює гарантії захисту громадян від свавілля органів державної влади шляхом закріплення обов'язків останніх, у тому числі й щодо підприємців, дія яких не може бути обмежена

у зв'язку з веденням воєнного стану. Закони та підзаконні нормативно-правові акти, що спрямовані на стимулювання розвитку бізнесу в Україні, не лише не втратили своєї чинності, але й були посилені додатковими заходами. Розглядувані правові засади включають основні принципи взаємовідносин держави як суб'єкта забезпечення діяльності бізнесу у воєнний час та підприємців, як тих, що реалізують свою діяльність в межах, встановлених правовими вимогами.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

3. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності. Закон України від 11 вересня 2003 року № 1160-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15/conv#n335>

4. Про оборону України. Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12/conv#n339>

5. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/conv#n5>

6. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності. Закон України від 6 вересня 2005 року. № 2806-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15#Text>

7. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 66-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>

8. Деякі питання фінансового забезпечення підтримки підприємництва, зокрема сільськогосподарських товаровиробників, в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету міністрів України від 12 квітня 2022 р. № 438. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2022-%D0%BF#Text>

9. Програма релокації підприємств. Сайт Міністерства економіки України. URL:

АНОТАЦІЯ

Аргументовано, що нормативно-правові акти, які регламентують діяльність бізнесу під час воєнного стану, зокрема щодо його стимулювання та розвитку, найбільш доцільно поділити на наступні групи: 1) нормативні документи, що встановлюють певні обмеження та додаткові обов'язки на суб'єктів реалізації бізнесу; 2) акти, які спрямовані на стимулювання та підтримку розвитку бізнесу без відносно до особливого стану, який діє в країні; 3) правові акти, що містять додаткові заходи із стимулювання та розвитку бізнесу, які діють виключно під час воєнного стану.

Зазначено, що правові засади підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану є тим фундаментом, який дозволяє продовжити стабільну його роботу за важких для країни умов. Вони визначаються різними за своєю юридичною силою нормативно-правовими актами. Так, відповідно до Конституції України окремі права, зокрема: право на свободу підприємницької діяльності, недоторканість права власності – можуть бути обмежені. Разом із цим, Конституція встановлює гарантії захисту громадян від свавілля органів державної влади шляхом закріплення обов'язків останніх, у тому числі й щодо підприємців, дія яких не може бути обмежена у зв'язку з веденням воєнного стану. В свою чергу закони та підзаконні нормативно-правові акти, що спрямовані на стимулювання розвитку бізнесу в Україні, не лише не втратили своєї чинності, але й були посилені додатковими заходами. Розглядувані правові засади включають основні принципи взаємовідносин держави як суб'єкта забезпечення діяльності бізнесу у воєнний час та підприємців, як тих, що реалізують свою діяльність в межах, встановлених правовими вимогами.

Ключові слова: бізнес, підтримка, розвиток, правові засади, правове регулювання, нормативно-правовий акт.

<https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv>

10. Про Всеукраїнську економічну платформу «Зроблено в Україні». Указ Президента України від 26 січня 2024 р. № 31/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/312024-49569>

SUMMARY

It is argued that the normative legal acts that regulate business activities during martial law, in particular regarding its stimulation and development, are most expediently divided into the following groups: 1) normative documents that establish certain restrictions and additional obligations on the subjects of implementation business; 2) acts that are aimed at stimulating and supporting the development of business without regard to the special situation in force in the country; 3) legal acts containing additional measures for the stimulation and development of business, which are valid only during martial law.

It is noted that the legal basis for business support and development in the conditions of martial law is the foundation that allows it to continue its stable work under difficult conditions for the country. They are determined by legal acts of different legal force. Thus, according to

the Constitution of Ukraine, certain rights, in particular: the right to freedom of entrepreneurial activity, the inviolability of property rights, may be limited. At the same time, the Constitution establishes guarantees for the protection of citizens against the arbitrariness of state authorities by establishing the duties of the latter, including for entrepreneurs, whose actions cannot be limited in connection with the maintenance of martial law. In turn, the laws and by-laws aimed at stimulating business development in Ukraine not only did not lose their validity, but were also strengthened by additional measures. The considered legal principles include the main principles of the relationship between the state as a subject of ensuring business activities in wartime and entrepreneurs as those who carry out their activities within the limits established by legal requirements.

Keywords: business, support, development, legal principles, legal regulation, regulatory act.

ДО ПИТАННЯ ДЕМАРКАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ МИСТЕЦТВА В АВТОРСЬКОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

ЯНІШЕВСЬКА К.Д. - к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумський державний університет

ORCID ID: 0000-0002-3648-5543

МУРАЧ Д.В. - магістрант 1 курс Навчально-науковий інститут права Сумський державний університет

ORCID: 0000-0002-4645-1275

УДК 347.782

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.32>

Стаття присвячена комплексному дослідженню класифікації творів, які захищаються авторським правом, на літературні, мистецькі та наукові. Авторами показано, що згадана класифікація творів за галуззю є доволі умовною та потребує вдосконалення. Визначено ключові логічні проблеми цієї класифікації, зокрема відсутність у чинному законодавстві України достатніх інтенціональних визначень, і, відповідно критеріїв для диференціації творів мистецтва, літератури та науки. Акцентовано увагу на важливості наявності цих критеріїв як необхідної умови для досягнення мети юрисдикції форми захисту авторського права на твір. Паралельно до цього наголошено, що в основі цього становища лежать інші проблеми, такі як фундаментальна проблема демаркації першого порядку, згідно якої наразі в академічній спільноті досі немає жодного консенсуального та когерентного визначення науки, яке б дозволяло відділити її від «не науки». Як наслідок наголошено, що будь-які спроби визначити приналежність твору до певної галузі можуть вважатися помилковими (хибність висновків через хибність засновків). У відповідності до цього було запропоновано застосування певних підходів до визначення науки, які ґрунтуються на прагматичному аргументі, що співвідноситься з утилітарною направленістю всього права як такого. У такий спосіб, а також в результаті компонування закріплених в легальних та доктринальних джерелах ознак мистецтва та мистецького твору, у роботі було надано дефініцію «об'єкта

мистецтва» і культивовано критерії для розмежування об'єктів мистецтва та науки.

Ключові слова: мистецтво, об'єкти мистецтва, твір мистецтва, художній образ, науковий твір, літературний твір, проблема демаркації, право інтелектуальної власності, авторське право, арт-ринок.

Постановка проблеми

Мистецтво відіграє важливу роль в житті кожної окремої людини та суспільства в цілому. Значимість цього інтерсоціального інституту знаходить своє відображення в різних економічних відносинах, що становлять ринок мистецтва. Сам же ринок мистецтва як в Україні так і у світі набуває з кожним роком значного обороту. Це підтверджується численними статистичними звітами та аналітичними довідками: наприклад, звіт Artprice by Artmarket за 2023 рік показує надзвичайне зростання ринку сучасного мистецтва на +2200% з 2000 року [1]. За даними Hiscox Online Art Trade Report 2023, обсяг онлайн-продажів об'єктів мистецтва за 2022 рік оцінюється в 10,8 мільярдів доларів, що на 6% є вищим ніж у 2021 році [2]. У звіті «The Survey Of Global Collecting 2023» by Art Basel & UBS незважаючи на триваючі потрясіння у фінансовому секторі, високу інфляцію, три роки COVID-19 і триваючі наслідки війни в Україні, погляди авторитетних колекціонерів об'єктів мистецтва залишилися надзвичайно позитивними [3]. У звіті Arts Global Market Report 2024 передбачається, що розмір ринку мистецтва зросте до 557,49

мільярди доларів у 2024 році при середньорічному темпі зростання у 6,3%. Загалом експертами очікується, що у 2028 році розмір ринку мистецтва зросте до 707,79 мільярдів доларів [4].

Такий масований приріст арт-ринку зумовив збільшення інтересу та попиту до теми захисту авторського права на результати творчої діяльності. Чинна система правового регулювання захисту авторських прав, яка представлена Конституцією України, Законами України, актами кодифікованого законодавства та іншими джерелами права, визначає конкретні заходи, які може вчинити суб'єкт, чиї права було порушено. Залежно від суб'єктного складу практичне втілення заходів захисту цього права відбувається у 2 формах: юрисдикційній та неюрисдикційній, і в обох випадках воно можливе лише після надання твору об'єктивної форми (ч. 1 ст. 9 ЗУ «Про авторське право і суміжні права»). Постфактум об'єктивація твору здійснюється його ідентифікація та визначається приналежність до певної галузі, а саме науки, літератури і мистецтва. Залежно від приналежності, різняться подальші заходи в межах конкретної форми захисту (до прикладу мистецтвознавча експертиза для творів мистецтва). Відповідно від правильності ідентифікації твору на цьому етапі буде залежати чи буде загалом досягнуто мету судочинства у межах юрисдикційної форми захисту. Умовою ж правильної ідентифікації є наявність термінологічної системи з інтенціональними визначеннями, тобто такими, що задають значення терміну указуючи на ті якості чи атрибути, які цей термін вміщає. Чинне законодавство України не містить інтенціонального визначення твору (об'єкта) мистецтва, що становить перепону для реалізації мети юрисдикційної форми захисту, а саме: відновлення та захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів авторів твору мистецтва.

Стан дослідження проблематики

Стрімкий поступ цифровізації у синергії з глобалізаційними процесами за останні роки обумовили стрімкий приріст інтересу до теми правового регулювання різних аспектів інтелектуальної власності в Україні.

Фактичним проявом цього стало збільшення кількості дослідників, і, відповідно спеціалізованої академічної літератури з цієї та суміжних тематик. Попри це, окремо варто відмітити вчених, що у своїх працях на високому рівні вивчали окремі теоретико-правові аспекти інтелектуальної власності, а саме А. Штефан, О. Орлюк, О. Дрошенко, Н. Кузнецова, О. Кохановська, І. Якубівський, О. Світличний, В. Джунь, А. Кубах, Т. Вахонєва, В. Жаров, Р. Шишка, Т. Гусакова, Н. Мироненко, М. Уткіна, Г. Дорожко, О. Улітіна, Ю. Атаманова, О. Кашинцева, О. Штефан, О. Пономарьова, Л. Работягова, О. Тверезенко, В. Троцька, А. Шабалін, Т. Кобелева, О. Гуменга, О. Харитонова та інші.

З позиції різних академічних дисциплін концепт мистецтва досліджували Л. Ткаченко, О. Семашко, К. Тягло, Є. Корень, Л. Стеценко, Е. Леонтєва, В. Дуденков, Р. Русін, Л. Теліженко, Т. Римоненко, П. Білоус, О. Отич, Л. Міщиха, І. Аршава, Т. Кулешова та інші.

Однак розроблений на сьогодні науковий базис не охоплює проблему класифікації творів авторського права, зокрема демаркацію творів мистецтва, за законодавством України в достатній мірі, що обґрунтовує нагальну потребу в комплексному її дослідженні з подальшим висвітленням суміжних прогалів та генерацією шляхів їх подолання.

У відповідності до цього **метою** статті є дослідження нормативно-правових та теоретичних аспектів, у відповідності з якими здійснюється класифікація творів прав інтелектуальної власності на літературні, наукові та мистецькі, та з'ясування питання демаркації творів мистецтва від літератури та науки.

Виклад основного матеріалу

Мистецтво та його продукти (об'єкти або твори мистецтва) виступають предметом для досліджень різних академічних дисциплін гуманітарного спрямування: в соціології (як дослідження соціокультурного контексту, в якому відбуваються та взаємодіють колективні практики, що стосуються виробництва, розподілу та споживання мистецтва [5]),

психології (як матеріальне відображення психічного стану особи в художніх образах [6]), економіці (як специфічний об'єкт ринкових зносин [7; 8]), філософії (як предмет естетики, що вивчає концепції інтерпретації, представлення, виразу і форми [9]) тощо. В юридичному вимірі (контексті [10]), як влучно вказують П. Рабінович та Т. Дудаш, явища, що позначені термінами, набувають статусу члена правових терміносистем, що надає їм нові функції [11, с. 21]. Такий статус іменується правовим та має різні підходи до розуміння.

В академічній літературі вказується, що системний підхід до визначення поняття «правовий статус» зумовив виникнення у науковій спільноті позиції, згідно якої повній структурі правового статусу виділяється декілька рівнів: загальний та спеціальний [12, с. 44]. Наприклад, С. Шестаков вказує, що загальний правовий статус визначає юридичні властивості, якості, що є характерними для всіх інших статусів. Галузеві правові статуси конкретизують зміст загального статусу щодо конкретних видів правовідносин, які складаються в суспільстві [13, с. 13–14]. Доволі цікаво класифікує правовий статус В. Василенко, котрий разом із загальним правовим статусом виділяє галузевий, міжгалузевий і спеціальний. За означенням науковця, вони співвідносяться із загальним правовим статусом як загальне і особливе [14, с. 38]. Відповідно правовий статус – це унікальні властивості об'єкта, що визначені в нормі права, та надають йому нову функцію. При цьому, юридичний контекст передбачає позаконтекстуальний зміст об'єкту (пропозицію), що має ознаки автономії, тобто універсальне розуміння мистецтва.

У цьому питанні можна погодитися з позицією Д. Фінчмана, що універсальне визначення мистецтва може починатися з ідеї, що мистецтво – це вираження творця, яке покликане передати цінність, емоцію, коментар або передати якість почуття чи ідею спостерігачу. Але попри те, що можна сформулювати більш точні визначення, це не дасть нам приблизного уявлення про те, чим може бути поняття мистецтва для закону [15]. Більше того, юридичний аргумент, що тим чи іншим чином стосується концеп-

ту мистецтва може конструюватися виключно з положень легальних джерел (вимога легітимності засновків) [16], таких як Конституція України, чинні Закони України та підзаконні акти, правові звичаї та максими, судові прецеденти (*iusa novit curia*), а також за умови недостатності і доктринальні джерела, що в сукупності повинні виконувати тільки функцію врегулювання відносин, а не скільки описувати реальний стан речей.

Так, у пункті 12 частини першої статті 1 Закону України «Про культуру» від 14.12.2010 року № 2778-VI поняття «мистецтво» визначено як «творчу художню діяльність у сферах: літератури, архітектури, скульптури, живопису, графіки, декоративно-вжиткового мистецтва, музики, танцю, театру, кіно та інші види діяльності людини, що відображають дійсність у художніх образах» [17]. Вказане визначення є екстенціональним (перелічує сфери мистецтва) з інтенціональним уточненням (ознакою) мистецтва. При цьому, визначення поняття кожної сфери законодавець не надає. Нормативна складова тут оперує багатьма термінами: «літературна діяльність», «театральна діяльність», «музична діяльність» тощо. У чому відмінність між ними і яка їх суть, і, найголовніше – яке спільне дозволило обмежити вказані сфери діяльності в категорії «мистецтво», Закон не роз'яснює, однак така інформація повинна бути, адже, як влучно наголошує А. Штефан в аналогічній ситуації, що «інакше неможливо пояснити причину цього термінологічного розмаїття» [18, С. 18]. Паралельно до цього «інші види діяльності людини, що відображають дійсність у художніх образах» ставляться поруч з «творчою художньою діяльністю», що передбачає необмеженість мистецтва художньою діяльністю, а це, в свою чергу, додає ще більше невизначеності цьому поняттю. Попри це, розбивши наявне визначення на аргументи та виділивши загальні предикати, можна розуміти мистецтво як вид діяльності людини, що відображає дійсність у художніх образах. Вказана єдина ознака не дозволяє точно диференціювати твори мистецтва від інших, наприклад, науки, адже правовий статус об'єкта мистецтва в більш загальному представлені являє собою об'єкт авторсько-

го права, а Верховний Суд у Постанові від 30 січня 2019 року (справа № 569/17272/15-ц) до таких відніс твори в галузі науки, літератури і мистецтва [19]. Практичне втілення цих норм буде неможливим у разі відсутності чіткої різниці між переліченими видами творів (вимога якості закону [20]).

З самого визначення також неможливо зрозуміти що являє собою «об'єкт мистецтва». Більше того чинне національне законодавство України не містить визначення цього терміну, хоча і оперує схожими поняттями: об'єкти монументального мистецтва, об'єкти садово-паркового мистецтва та об'єкт культурної спадщини (ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини» [21]). Та і сам поділ творів на галузі науки, літератури і мистецтва, як влучно вказує А. Штефан, «є доволі умовним і не має практичного значення» [22, с. 8]. Єдиною ознакою об'єкта мистецтва у цьому разі є те, що він «відображає дійсність у художніх образах». Відповідно можна лише припустити, що об'єкт мистецтва – це відображення дійсності в художньому образі. Юридична сутність же «художнього образу» залишається невідомою. Норми законодавства ЄС також не дають можливості чітко вирізнити твори мистецтва від інших. Наприклад, у частині 1 статті 2 Директиви 2001/84/ЄС від 27 вересня 2001 року використовується поняття «оригінальний твір мистецтва», що означає «твори графічного чи пластичного мистецтва, такі як малюнки, колажі, картини, рисунки, гравюри, естампи, літографії, скульптури, гобелени, твори з кераміки та скла і фотографії, за умови, що їх створив сам митець або що вони є копіями, які вважаються оригінальними творами мистецтва» [23]. Відповідно постає необхідність в апеляції до доктринальних джерел.

Так, для позначення причетного до мистецтва об'єкта, використовується термін «мистецький» (або пол. «мистерний») [24, с. 466]. Етимологічно цей термін співзвучний з білоруським «мастацтво», а також вважається запозиченням із старопольського *misterstwo* (*sztuka*, *mistrzostwo*, від *mistrz*). Він також зберігає й своє давнє значення, коли грецьким словом *τέχνη* («техне»), латинським *ars* («арс») та тотожним йому французьким та

англійським *art* («арт»), іспанським та італійським *arte* («арте») позначалися мистецтва, наука, вміння або ремесла, майстерність, вправність [25, с. 109]. Кембриджський словник визначає об'єкт мистецтва (*artwork*) як предмет (*object*), створений митцем (*artist*) [26]. Укладачі «Словника української мови» надають наступне визначення дефініції «мистецтво»: «творче відображення дійсності в художніх образах, творча художня діяльність; досконале вміння в якійсь справі, галузі; майстерність» [27]. Перелічені визначення оперують недостатньою для подальшої екстраполяції в право кількістю предикатів мистецтва, що актуалізує потребу в застосуванні абдуктивної методології для визначення найбільш кращого з епістемологічної точки зору підходу до визначення мистецтва.

Так, спеціалісти з філософії мистецтва вказують, що на сьогодні існує ціла низка підходів до визначення поняття «мистецтва» і, відповідно, його продуктів. Найбільш всеохоплюючим та перспективним на сьогодні є гібридний або диз'юнктивний підхід, в межах якого поєднуються інституційний та естетичний компонент мистецтва [28]. Так, С. Девіс вважає, що «щось є мистецтвом (а), якщо воно проявляє відмінність у вмінні та досягненні реалізації значущих естетичних цілей, або це є його основною, ідентифікаційною функцією, або це внесок у реалізацію його основної, ідентифікаційної функції, або (б) якщо воно входить в мистецький жанр або форму, встановлені та загально визнані в мистецькій традиції, або (в) якщо його майстром/презентером (творцем) воно було задумано як мистецтво і його майстер/презентер (творець) робить все необхідне та відповідне для реалізації цього наміру» [29]. Тобто відношення певного об'єкта до сфери мистецтва виходить із намірів автора, що становлять аксіологічний вимір мистецтва. Але це не дає нам повне розуміння ідентифікуючих ознак об'єкту мистецтва, адже не зрозуміло як відрізнити подібні твори з різними аксіологічними передумовами.

Тут маємо наступне: відповідно до роз'яснень, викладених у пункті 18 постанови Пленуму Верховного Суду «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних

прав» від 04.06.2010 року № 5, авторське право виникає в силу факту створення інтелектуальною творчою працею автора або співавторів твору науки, літератури і мистецтва. Якщо не доведено інше, результат інтелектуальної діяльності (тобто продукт науки) вважається створеним творчою працею [30]. Відповідно демаркацію між наукою як «wisdom» (в тому числі науки мистецтва) та наукою як «science» можна провести завдяки виділенню художнього елементу (образу) в першому та чіткої методології [31] в останньому. Тобто законодавець у цьому разі пішов шляхом заглиблення в сутність твору через призму розуміння діяльності. І дійсно, проблема демаркації першого порядку, тобто відділення наукової діяльності від будь-якої іншої шляхом її дефініції наразі не подолана [32]. Суть цієї проблеми полягає у тому, що в межах застосування логіки предикатів першого порядку неможливо надати когерентне формальне визначення науки, яке буде відділяти її від «не науки». А якщо засновок у вигляді дефініції науки є хибним, значить і висновок про приналежність певного твору до галузі науки у відповідності до цього визначення також буде хибним. У такий спосіб будь-яка спроба віднести той чи інший твір до галузі наукового буде хибною, в тому числі в правовій площині. Таке становище досить обтяжуюче, але не безальтернативне. Так, одним із потенційних рішень є застосування конвенціональних визначень, коли поняття «науки» надають експерти з філософії науки або самі ж науковці. І хоча таке демократичне поняття не буде позбавлено своїх можливих недоліків, воно все ж таки буде задовольняти потреби академічної спільноти в більшій мірі, ніж за інших підходів. Також, гарним варіантом буде застосування абдуктивної методології для визначення найкращого теоретичного концепту науки. Абдуктивна методологія працює наступним чином: дослідник при формулюванні теорії T1 повинен виявити всі епістемічні переваги T1 перед T2 і T3 (у нашому випадку виділити критерії, тобто теоретичні чесноти), щоб потім обґрунтувати, що T1 є найкращим поясненням (концептом) відносно T2 і T3. І тут, враховуючи утилітарний (по своїй суті прагматичний) характер права,

що вказує на пріоритет задоволення якомога більше потреб якомога більшої кількості індивідів як на головну мету правового регулювання, - ключовою чеснотою буде саме консенсуальність прийнятого концепту. На сьогодні консенсуальною ознакою, на яку посилаються більшість спеціалістів при визначенні «науковості» твору є наявність чіткої методології, що передбачає щонайменше верифікацію, фальсифікацію та валідацію результатів дослідження [33]. Множина літературних творів у такому разі може бути представлена одразу в двох площинах: як художній та науковий твір. Влучно з цього приводу висловлюються О. Улітіна та Є. Якуша: «художність та художні образи можуть бути притаманні й літературним творам, якщо вживати цей термін не у значенні, що стосується саме художника як особи, яка створює картини, малюнки тощо» [34, С. 32].

Сам же художній образ є однією з форм відображення реальної дійсності; його специфіка полягає у тому, що, отримуючи нове знання про світ, людина одночасно виробляє і певне ставлення до відображуваного. Таким чином, художній образ як «категорія естетики» є «матеріалізацією образу», а засоби вираження образу різняться залежно від виду мистецтва: художня література послуговується словом, живопис - фарбами, музика - звуками, танок - рухами, архітектура - фігурами та лініями. Таким чином, це образ, створений автором художнього твору з метою відображення й осмислення поточної дійсності, а також створення концептуально нової картини світу [35, с. 50; 36, с. 115]. Логіко-семантичний аналіз вказаних положень дає можливість дійти висновку, що об'єкти мистецтва виключають у своїй множині специфічні об'єкти наукової діяльності та, по своїй суті, являють собою все інше, навіть, ще не визначене у межах закріпленого в нормах права уявлення про мистецтво, його виду зокрема.

До аналогічного висновку можна дійти якщо звернутися до міжнародних джерел права: у пункті другому статті 2 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів термін «літературні і художні твори» охоплює всі твори в галузі літератури, науки і мистецтва, яким би способом і в

якій би формі вони не були виражені, як-то: книги, брошури та інші письмові твори, лекції, звертання, проповіді та інші подібного роду твори; драматичні і музично-драматичні твори; хореографічні твори і пантоміми, музичні твори з текстом або без тексту; кінематографічні твори, до яких прирівнюються твори, виражені способом, аналогічним кінематографії; малюнки, твори живопису, архітектури, скульптури, графіки і літографії; фотографічні твори, до яких прирівнюються твори, виражені способом, аналогічним фотографії; твори прикладного мистецтва; ілюстрації, географічні карти, плани, ескізи і пластичні твори, що відносяться до географії, топографії, архітектури або наукам [37].

Висновки

Отже, зафіксований у чинному законодавстві України поділ творів авторського права на літературні, мистецькі та наукові є досить умовним та має низку логічних протиріч. Сутність протиріч полягає зокрема у відсутності чітких когерентних інтенціональних визначень творів науки, літератури та мистецтва, що дозволяли б легко диференціювати ці галузі, а також ідентифікувати твір у відповідності до його сутнісних ознак як об'єкта однієї зі вказаних галузей. Чинне законодавство України містить лише екстенціонально-інтенціональні визначення мистецтва, що структурно складаються з невичерпного переліку видів мистецтва та інтенціональної ознаки його об'єкта «відображення дійсності в художньому образі». Таке визначення не є достатнім, адже наряду з відсутністю в правовій терміносистемі поняття «художній образ», воно не враховує всіх аспектів мистецтва та може бути обмеженим у змозі пояснити сутність та значення різноманітних творів мистецтва. До прикладу те ж саме поняття «дійсності» може трактуватися по-різному кожним художником чи спостерігачем. Відповідно що для одного може бути дійсністю, для іншого може бути суб'єктивною інтерпретацією. Різниця між ними є предметом для спорів спеціалістів з онтології і до сьогодні (одним і тим же твором мистецтва може бути відображено безліч різних інтерпретацій залежно від досвіду, знань та переконань глядача

чи аудиторії). Також, у визначенні відсутня увага до того, що художній образ може бути не «відображенням дійсності», а скоріше її інтерпретацією. Наряду з цим багато творів мистецтва, особливо сучасного та абстрактного мистецтва, не ставлять перед собою завдання відображати реальність так, як вона є, а намагаються передати емоційний, інтелектуальний або естетичний досвід художника.

Зважаючи на вищезазначене під об'єктом мистецтва пропонуємо розуміти відображення дійсності в художньому образі, що позначає (втілює) певне відношення (ставлення) автора до відображеного. У правовому вимірі об'єкти мистецтва є різновидом об'єктів авторського права, а саме налічують множину, що виключає об'єкти науки. Демаркуючою ж ознакою об'єкта науки у сфері літератури є наявність наукової методології його створення.

Література

1. The 2023 Contemporary Art Market Report Spotlight On Artists Under 40. *Artprice by Artmarket.com*. URL: <https://imgpublic.artprice.com/pdf/the-contemporary-art-market-report-2023.pdf>.
2. Hiscox online art trade report 2023. *Hiscox UK*. URL: <https://www.hiscox.co.uk/sites/default/files/documents/2023-04/Hiscox%20online%20art%20trade%20report%202023.pdf>.
3. The Survey Of Global Collecting 2023: a report published by *Art Basel & UBS*. Prepared by Dr. Clare McAndrew, Arts Economics. URL: <https://theartmarket.artbasel.com/download/The-Art-Basel-and-UBS-Survey-of-Global-Collecting-in-2023.pdf>.
4. Arts Global Market Report 2024. *The Business Research Company*. 2024. 400 p. URL: <https://www.researchandmarkets.com/reports/5939574/arts-global-market-report>.
5. Quemin A. The sociology of art. 2017. DOI: 10.1017/9781316418369.031. URL: https://www.researchgate.net/publication/325959607_The_sociology_of_art.
6. Kamali N., Javdan M. The Relationship between Art and Psychology. *J. Life Sci. Biomed*, № 2(4). 2012. Pp. 129-133. URL: <https://jlsb.science-line.com/attachments/article/16/JLSB-%202012-%20B26%2C%20129-133.pdf>.

7. Frey B.S. What Is the Economics of Art and Culture? *Economics of Art and Culture*. SpringerBriefs in Economics. Springer, Cham. 2019. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-15748-7_1.
8. Cao M., Cras S., Taylor A. Art and Economics Beyond the Market. *American Art*, 2019, № 33 (3). Pp. 20-26. URL: <https://hal.science/hal-03192102/document>.
9. Hospers J. «Philosophy of art». *Encyclopedia Britannica*, 2022. URL: <https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-art>.
10. Barbir L., Goldstein A. The History of Functional Contextualism. 2016. DOI: 10.13140/RG.2.2.23324.08329.
11. Рабінович П.М., Дудаш Т.І. Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національної академії правових наук України*, № 1 (88). 2017. С. 17-29.
12. Батраченко О. В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку : дисертація ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07. Суми: СумДУ, 2017. 218 с.
13. Шестаков С. В. Адміністративно-правовий статус працівника міліції : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 205 с.
14. Василенко В. М. Адміністративно-правовий статус працівників ветеринарної міліції : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Харків, 2009. 184 с.
15. Fincham D. How Law Defines Art. *John Marshall Review of Intellectual Property Law*, 2015. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2520594>.
16. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Аргументи у правовій аргументації: деякі загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. №3. С. 47–68.
17. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI : станом на 21 верес. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 11.03.2024).
18. Штефан А. Якість законодавства у сфері авторського права і суміжних прав з позиції принципу правової визначеності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*, № 6. 2023. С. 13-22. DOI: <https://doi.org/10.33731/62023.293212>.
19. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.01.2019 р. у справі № 569/17272/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80116150>.
20. Яковець І. Якість законодавства у сфері захисту прав інтелектуальної власності: базові підходи до розуміння. *Теорія і практика інтелектуальної власності*, 2023, № 6. С. 5-12. DOI: <https://doi.org/10.33731/62023.293210>.
21. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III : станом на 2 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 01.03.2024).
22. Штефан А. Феномен творчої діяльності в авторському праві. *Теорія і практика інтелектуальної власності*, № 4. 2018. С. 5-13. DOI: <https://doi.org/10.33731/42018.159146>.
23. Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/84/ЄС від 27 вересня 2001 року про право слідування на користь автора оригінального твору мистецтва : Директива Європ. Союзу від 27.09.2001 р. № 2001/84/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-01#Text (дата звернення: 21.03.2024).
24. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 3: Кора–М / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, В. Г. Скляренко, О. Б. Ткаченко; Укладачі: Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, О. С. Мельничук, Г. П. Півторак, А. Д. Пономарів, Н. С. Родзевич, В. Г. Скляренко, І. А. Стоянов, А. М. Шамота. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1989. 553 с. http://history.org.ua/LiberUA/EtSIUkrM_1989/EtSIUkrM_1989.pdf.
25. Садовенко С. М. Особливості художнього процесу перехідної доби ХХ–ХХІ століть: загальнотеоретичні аспекти. *Культура і Сучасність*, № 2. 2012. С. 107-113.
26. «Artwork». Cambridge Dictionary. Cambridge University Press & Assessment 2024. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/artwork#google_vignette.
27. «Мистецтво». Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <https://sum.in.ua/s/Mystectvo>.

28. Adajian T. The Definition of Art. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2022 Edition), Edward N. Zalta (ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/art-definition>.

29. Davies S. Defining Art and Artworlds. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 2015, № 73. Pp. 375-384. DOI: <https://doi.org/10.1111/jaac.12222>.

30. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав : Постанова Верхов. Суду України від 04.06.2010 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10#Text> (дата звернення: 21.03.2024).

31. Wagner W. No one solution to the «new demarcation problem»? : A view from the trenches. *Studies in History and Philosophy of Science*, Vol. 92, 2022. Pp. 177-185. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2022.02.001>.

32. Sfetcu N. Karl Popper's demarcation problem, SetThings (January 24, 2019), MultiMedia Publishing (ed.), DOI: 10.13140/RG.2.2.11481.36967. URL: <https://www.telework.ro/en/karl-poppers-demarcation-problem/>.

33. Hansson S. Science and Pseudo-Science. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/pseudo-science>.

34. Улітіна О., Якуша Є. Твори образотворчого мистецтва за законодавством України, США та ЄС. *Теорія і практика інтелектуальної власності*, № 4. 2022. С. 30-39. DOI: <https://doi.org/10.33731/42022.265854>.

35. Дмитрієва О. В. Образне мислення як педагогічний феномен творчого процесу. *Збірник наукових праць SCIENTIA*, № 2. 2021. С. 50-51. DOI: <https://doi.org/10.36074/scientia-05.11.2021>.

36. Лисенко Є. А. Образ, словесний образ, художній образ : уточнення понять. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика*. Херсон, 2018. № 34. С. 114-116.

37. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів : Конвенція Всесвіт. орг. інтелект. власності від 24.07.1971 р. : станом на 31 трав.

1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text (дата звернення: 15.03.2024).

ON THE ISSUE OF DEMARCATION OF ART OBJECTS IN UKRAINIAN COPYRIGHT

The article is dedicated to a comprehensive examination of the classification of copyrighted works into literary, artistic, and scientific categories. The authors demonstrate that this classification based on fields is somewhat arbitrary and requires refinement. The key logical problems of this classification have been identified, particularly the absence in the current legislation of Ukraine of sufficient intentional definitions for full legal application, and, accordingly, criteria for differentiating works of art, literature, and science. Emphasis is placed on the importance of having these criteria as a necessary condition for achieving the goal of jurisdiction of the form of copyright protection for a work. The authors have conducted a substantive analysis of the legal framework containing basic provisions on art and as a result have determined that currently, the only legal characteristic of an artistic work is that it is a «reflection of reality in an artistic image». However, the essence of an «artistic image» remains unknown, and the mentioned sole characteristic is not sufficient, as it does not take into account all aspects of art. One such aspect is the understanding that a work of art is not so much a reflection of reality as its interpretation. Additionally, it is highlighted that underlying this situation are other issues, such as the fundamental first-order demarcation problem, whereby there is currently no consensus or coherent definition of science within the academic community to distinguish it from «non-science». As a result, any attempts to assign work to a specific domain may be considered flawed (fallacy of conclusions due to fallacy of premises). In line with this, the article proposes the application of specific approaches to defining science based on pragmatic arguments that align with the utilitarian nature of all laws. Thus, by combining characteristics of art and artistic works from legal and doctrinal sources, the paper defines «art object» and formulates criteria for distinguishing between art and science objects.

Keywords: art, art objects, artwork, artistic image, scientific work, literary work, demarcation problem, intellectual property law, copyright, art market

КОНСУЛЬТАЦІЙНО-ДОРАДЧІ ОРГАНИ ПРИ ГЛАВІ ДЕРЖАВИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

ГЕТА Дар'я Сергіївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін, Харківський національний університет внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0002-0570-4846>

УДК 342.3+342.8+321.7+340.134

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.33>

Для побудови демократії в державі в Україні необхідно кодифікувати й модернізувати державні структури. Безумовно, необхідні як комплексні реформи, так і нові методи та способи до розмежування повноважень і регулювання між усіма органами державної влади.

Актуальною і серйозною проблемою сучасної конституційної юриспруденції України є теоретичне обґрунтування статусу і ролі конституційно-дорадчих органів при Президенті України як глави держави в загальній системі органів державної влади. Конституційні норми, що регулюють правовий статус Президента України, в цілому визначають статус і роль Президента України як глави держави.

Конституційні положення, що визначають правовий статус глави держави, допускають широкий спектр тлумачення цих повноважень. Президентська система України має бути не лише гарантом конституційних засад державного ладу, а й невід'ємним органом у системі органів державної влади, гарантом взаємодії з органами місцевого самоврядування.

Україна була президентсько-парламентською республікою, однак у світлі розпочатих конституційних реформ і підготовки до інтеграції держави до Європейського співтовариства Україна перейшла до парламентсько-президентської республіки, вважаючи, що ця політична система довела свою ефективність у більшості європейських країн.

Конституційно-правове регулювання діяльності апарату президента – невід'ємний елемент існування демократичної держави. Ментальні та ситуативні погляди надихають на необхідність систематизації даних, отриманих від діяльності апаратів президентів зарубіжних країн, для інтенсифікації розвитку інституту глави держави.

У статті вивчено питання діяльності та вдосконалення інституту президента. Проаналізовано ефективність роботи апарату глави держави та функцій дорадчих органів у контексті консультативно-дорадчих функцій. Міжнародний досвід – ключ до ефективного застосування знань, умінь і навичок членів апарату президента для ефективної діяльності народного обранця.

У сучасних демократичних політичних системах консультативно-дорадчі органи при главі держави відіграють важливу роль у процесі прийняття політичних рішень. Їх діяльність спрямована на забезпечення глави держави інформацією та експертною оцінкою з актуальних питань суспільного життя, а також на формування та реалізацію державної політики.

Для забезпечення ефективної діяльності президента існує нагальна потреба в запровадженні нового комплексного підходу з вивчення та розвитку консультативних та дорадчих функцій органів при апараті національного лідера.

Ключові слова: інститут президента, міжнародний досвід, глава держави, дорадчі органи, апарат президента.

Вступ

Актуальність теми. Розуміння владних інститутів набуває актуальності в контексті еволюції та трансформації конституційно-правових механізмів, тоді як усі гілки влади та інститут президента перебувають у реформуванні та перевтіленні. Глави держав децентралізують органи публічної влади, залучаються до управління громадянським суспільством. Створюються механізми для проведення радикальних реформ в економічній, соціальній та військовій сферах. Це відбувається на тлі військової агресії, сепаратизму та антитерористичних операцій.

У зв'язку з цим зростає відповідальність державних структур і державних органів, підвищуються вимоги до ефективності роботи державних структур і всієї системи державної влади, в якій інститут президента посідає одне з провідних місць. Згідно зі статтею 106, частиною 1, пунктом 1 статті 102 Конституції України, Президент є главою держави, діє від імені держави, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, гарантує державну незалежність, національну безпеку та правонаступництво держави. Для здійснення своїх повноважень Президент України створює консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України. Згідно зі статтею 107 Конституції України, РНБО України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони; згідно зі статтею 139 Конституції України, при ній також діє Представництво президента України в Автономній Республіці Крим.

Конституційно-правовий інститут – це внутрішньостійка підсистема функціонально відокремлених і взаємопов'язаних правових норм. Це система правових інститутів, великий підрозділ конституційної галузі права, що охоплює не один, а кілька видів правовідносин, однорідних за своїм змістом і за способом правового впливу [1].

Конституційно-правова система – це відносно самостійна сукупність окремих конституційно-правових норм, що регу-

люють певну сферу або групу однорідних суспільних відносин у межах галузей конституційного права. Конституційно-правові системи суттєво різняться за кількістю правових норм і предметом правового регулювання. У сучасній літературі з позицій системного підходу конституційно-правові системи виокремлюють у три види: загальні, основні та первісні[2].

Процес удосконалення чинної конституційно-правової системи як важлива складова частина конституційної реформи на сучасному етапі потребує відповідного теоретико-методологічного забезпечення, що включає ефективний механізм всебічного і повного відтворення в Україні об'єктивно сформованої національної конституційно-правової системи. Підкреслюється важливість виявлення юридичних характеристик конституційно-правової системи України та визначення правових механізмів реалізації функцій відповідних галузевих органів.

Натепер існує близько 45-ти органів при Президентові України. Їх кількість періодично змінюється залежно від потреб Президента України. Оскільки ці органи розв'язують різні завдання і виконують різні функції, то і цілі в них різні, й ці державні органи необхідно чітко класифікувати.

Класифікація установ – це чітко обґрунтований поділ на типи або групи, який відображає різноманіття відносин між установами та встановлює критерії формування установ і ознаки, що визначають типи установ. Класифікація державних установ має наукове і практичне значення, оскільки дає змогу уникнути суб'єктивізму в побудові та функціонуванні державних установ і запобігти непотрібним ускладненням в їхніх організаційних відносинах. Однак натепер не існує універсальної системи класифікації [3]. Відтоді як 1991 року почали створюватися перші допоміжні органи, підпорядковані безпосередньо Президенту України, їх кількість, природно, мала тенденцію до збільшення.

Постійне зростання кількості таких органів та їхніх співробітників створює реальну загрозу поділу ланок, дублювання

функцій, послаблення контролю за їхньою діяльністю і, як наслідок, зниження ефективності роботи як державних органів, так і глави держави. Однак останніми роками процес зростання президентських структур було перервано на тлі адміністративних реформ, що торкнулися всього державного апарату [4]. Було переглянуто систему президентських структур, скорочено кількість співробітників у допоміжних органах. При цьому питання раціоналізації системи допоміжних органів, як і раніше, дуже тісно пов'язане з роботою над науковими програмами, планами і темами.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є поглиблення теоретико-методологічних і прикладних аспектів конституційно-правових засад функціонування координаційних, консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб при Президентові України, пошук організаційно-правових засобів удосконалення їхньої діяльності та їх правового забезпечення.

Для досягнення цієї мети було визначено такі завдання:

- визначити конституційно-правовий характер допоміжних органів, що перебувають у безпосередньому підпорядкуванні Президенту України.

- визначити конституційно-правову характеристику допоміжних органів, безпосередньо підпорядкованих Президенту України, в системі державних установ;

- уточнити критерії класифікації допоміжних органів, безпосередньо підпорядкованих Президенту України;

- провести порівняльно-правовий аналіз допоміжних органів при главах іноземних держав;

- визначити функціональні та нормативно-правові засади діяльності, правовий статус, функції та повноваження допоміжних органів, проаналізувати інституційні, організаційні та правові засади функціонування допоміжних органів безпосередньо при Президентові України;

- узагальнити напрями вдосконалення діяльності допоміжних органів;

- надати рекомендації щодо перспектив розвитку допоміжних органів, раціо-

налізації їх складу та конституційно-правового забезпечення їхньої діяльності.

Об'єктом дослідження є відносини, що реалізуються в процесі здійснення повноважень Президента України в контексті діяльності його допоміжних органів.

Предметом дослідження є конституційно-правові аспекти функціонування допоміжних структур при Президентові України.

Матеріали та методи

Методологічним підґрунтям дослідження є комплекс наукових знань – філософсько-ідеологічні методи, загальнонаукові методи та спеціальнонаукові методи, зокрема історичний метод, що дав змогу вивчити процес формування президентської системи та її допоміжних органів.

Стаття є одним із перших комплексних досліджень конституційно-правових аспектів статусу координаційних, консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів при Президентові України з урахуванням сучасних реалій, оптимізації їх функціонування задля забезпечення діяльності глави держави та підвищення ефективності діяльності цих органів. Метою роботи є пошук шляхів та вдосконалення правового забезпечення цих інститутів.

Результати

Сучасний стан розвитку та функціонування інституту президентства в країнах світу багато в чому залежить від ефективності системи державних інститутів, що створюють умови для ухвалення рішень на вищих рівнях державного управління і гарантують повноцінну реалізацію повноважень глави держави. Адміністративні структури – це спеціально організовані та впорядковані допоміжні органи, за допомогою яких глава держави може успішно реалізовувати президентські повноваження, розв'язувати управлінські задачі та досягати певних цілей у найкоротший термін і з максимальною ефективністю. Водночас сучасні кризові реалії значно розширили сферу діяльності цих дорадчих органів, вивіши її за межі конституційно-правових та адміністративних питань. Сучасна пре-

зидентська адміністрація, що ґрунтується на системному підході, характеризується наявністю безлічі взаємопов'язаних структур і цілісностей (головним чином, цілей і завдань), ключовим елементом яких є допоміжні органи, які, власне, й дають змогу главі держави розв'язувати всі соціальні, політичні та економічні проблеми. Після реорганізації з 24 січня 2005 року по 25 лютого 2010 року цей орган став називатися Адміністрацією Президента України. Сучасний правовий статус Апарату Президента України регулюється Указом Президента України від 2 квітня 2010 року № 504 «Про Положення про Адміністрацію Президента України». Згідно із цим Указом, Апарат Президента України є постійно діючим допоміжним органом, основним завданням якого є організаційне, правове, консультативне, інформаційне, професійне, аналітичне та інше забезпечення реалізації повноважень Президента України, передбачених Конституцією України. Адміністрацію Президента України очолює Голова Адміністрації Президента України, який призначається і звільняється з посади главою держави. Крім того, Голова Адміністрації Президента України керує та координує діяльність штатних і позаштатних радників Президента України. Слід зазначити, що правовий статус Адміністрації Президента України, зокрема її повноваження, визначаються не лише вищезазначеним Указом № 504 від 2 квітня 2010 року [5], а й іншими актами чинного законодавства, як-от: Законом України «Про державну службу», Законом України «Про ревізійну комісію», Законом України «Про фінансові ресурси державних установ» тощо. Основним призначенням Апарату Президента України є стратегічне планування діяльності глави держави та прогнозування основних тенденцій розвитку соціальної, політичної, економічної та культурної сфер суспільства. Завданням цього органу є забезпечення прозорості, публічності та ефективності повноважень Президента України. Згідно з Указом № 504 від 2 квітня 2010 року, до повноважень Адміністрації Президента України належать: аналіз політичних, економічних, со-

ціальних, гуманітарних та інших процесів, що відбуваються в Україні та світі, підготовка пропозицій на розгляд Президента України щодо формування внутрішньої та зовнішньої політики України на основі результатів такого аналізу; підготовка пропозицій щодо управління зовнішньополітичною діяльністю України; забезпечення представлення Президентом України інтересів держави в міжнародних відносинах. Мандат, функції та повноваження Адміністрації Президента України визначають її внутрішню організацію (структуру). Розпочата восени 2010 року за ініціативою Президента України адміністративно-правова реформа, що передбачає оптимізацію системи центральних органів управління, отримала продовження в президентській політиці структурної реформи Адміністрації Президента України. Указом Президента України від 5 квітня 2011 року № 352 «Деякі питання Управління справами Президента України» затверджено граничну чисельність цього органу в кількості 514 осіб та визначено його склад. Адміністрація Президента України є консультативним органом при Президентові, але не єдиним. Повноваження, склад і порядок діяльності консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб, створених Президентом України, а також положення про них, визначаються відповідним указом глави держави. Ці державні органи є різноманітними: їх налічувалося від 20-ти до понад 100 в різний час у період з 1991 по 2012 рік. [6]

У багатьох країнах адміністрація президента є основним допоміжним органом глави держави, від діяльності цього органу багато в чому залежить ефективність реалізації президентських повноважень, а результати роботи адміністрації президента втілюються в правових актах, законодавчих ініціативах, промовах і зверненнях глави держави. Із цієї причини адміністрацію президента іноді порівнюють із вищим органом, мозковим трестом або особистим кабінетом глави держави. Багато вчених схильні ототожнювати європейську та американську традиції створення консультативних органів при президен-

тові, тому першу традиційно називають Офісом президента, а другу – Овальним кабінетом. Історично поява консультативних органів була пов'язана з розвитком конституційно-правових порядків, в яких ключові ролі відводилися президенту, або він опинявся поза традиційним розподілом влади. Це насамперед стосується досвіду США, де існує велика, складна і багатоцільова організація, що підтримує главу держави, – Управління справами президента США. Відправною точкою для її формування стало створення Виконавчого управління Президента (1939 р.), до якого ввійшли апарат Білого дому, Рада національної безпеки, Рада економічних радників, Управління з розроблення політики та апарат віце-президента. Штат Білого дому складається з особистого помічника Президента США, прес-секретаря, помічника зі зв'язків із Конгресом і групами впливу, а також спеціального помічника з внутрішньої і зовнішньої політики. Рада національної безпеки (РНБ) – головний міжвідомчий консультативний і координаційний орган при Президентові США з питань зовнішньої та військової політики, а також національної безпеки. Вона була створена 1947 року відповідно до Закону про національну безпеку. Рада національної безпеки виконує три основні функції: консультування Президента, сприяння довгостроковому плануванню та координація діяльності в галузі національної безпеки. На засідання цих та інших органів регулярно запрошують міністра фінансів, міністра юстиції, міністра торгівлі, представників Економічного консультативного комітету та представників ФБР. Таким чином, у традиціях американської політики Глава Адміністрації Президента США є, по суті, органом виконавчої влади та особистим командним пунктом Президента. Помічники Президента, будучи співробітниками апарату, мають можливість збирати і вивчати політичну інформацію з найрізноманітніших галузей, проводити дослідження і перевірки за дорученням глави держави. Ця організація забезпечує Президента США інформацією, виявляє серйозні проблеми, допомагає в їх розв'язанні, звільняє його

від дрібних обов'язків і організовує його роботу належним чином. Ці організації можна розділити на дві категорії: особисті помічники президента та агентства, які є постійною частиною урядової організації. Деякі з цих органів відіграють важливу роль в організації загальної внутрішньої та зовнішньої політики держави, інші вважаються вищими координаційними центрами в конкретних галузях управління.

Французьке президентство, з іншого боку, було сформовано дещо інакше через історичні та політичні обставини. Ми маємо справу з поняттям «президентський палац», який налічує понад 500 співробітників і ділиться на цивільну та військову гілки. Президентський палац – одна з найвпливовіших інституцій, створених Шарлем де Голлем, незважаючи на те, що він не закріплений ні в Конституції, ні в законі, але він підтримує наміри президента, виконує його обов'язки та вирішує питання державного рівня. Будучи Генеральним секретаріатом, цивільний департамент координує діяльність міністерств і спрямовує політичні дії Президента. До його завдань входить підтримання зв'язку з парламентом, забезпечення відносин із різними службами, керівниками окремих сфер державного та суспільного життя і засобами масової інформації, підготовка проектів рішень глави держави і контроль за їх виконанням. Крім приблизно 200 генеральних секретарів, існує цивільний департамент, в якому працюють приблизно 350 високопосадовців, що займаються церемоніями, фінансами та кадрами, зв'язком, архівами та документами, комп'ютерами, президентським зв'язком, квадрантами, нагородами та покараннями, медичним обслуговуванням, а також службами безпеки та охорони. Оскільки Президент Франції є головнокомандувачем, його супроводжує військовий офіцер, який становить військову складову частину, або особистий штаб (військова комісія). Ця організація була найбільш важлива за часів правління генерала де Голля і не втратила свого значення і дотепер. Крім того, Міжвідомча рада, створена під керівництвом генерала де Голля, відіграє дуже важливу роль в ухваленні президент-

ських рішень та їх реалізації. Це пов'язано з тим, що такі ради дають змогу обходити прем'єр-міністра і працювати безпосередньо з органами, що відповідають за конкретні сфери. Це вкрай важливо в ситуаціях, коли прем'єр-міністр і президент «спі-віснують» із різними політичними силами. Однак в умовах солідарності всередині уряду такі заходи є недостатніми. Загалом, допоміжні органи, що перебувають у безпосередньому підпорядкуванні Президента Франції, справляють значний вплив на вироблення та реалізацію державної політики.

Щодо інших країн Європи, то Раду національної безпеки в Польщі, Консультаційну раду з національної безпеки в Болгарії, Вищу раду оборони в Румунії та Раду національної безпеки і оборони в Україні сформовано за зразком Ради національної безпеки в США. У Польщі Президент затверджує Президентський регламент, призначає та звільняє з посади голову Президентської ради; у Болгарії Президент ухвалює рішення про організацію та порядок роботи Президентської ради та призначає її співробітників; у Хорватії Президенту допомагає виконувати його обов'язки консультативний орган, членів якого призначає та звільняє з посади сам Президент; спеціальні функції тощо виконує Президентська рада. Отже, роль та значення канцелярії президента в здійсненні виконавчих функцій є вельми значними.

Консультаційні та дорадчі органи, що перебувають у безпосередньому підпорядкуванні Президенту України, відіграють важливу роль у формуванні національної політики країни, зокрема в кризові, особливо воєнні, періоди. Координаційні, консультаційні та інші допоміжні органи і служби можуть бути умовно об'єднані терміном «допоміжні структури, безпосередньо підпорядковані Президенту України (допоміжні структури)». Це зумовлено тим, що координаційні, консультаційні та дорадчі функції різноманітних органів і служб спрямовані на організаційне, правове, консультаційне, інформаційне, фахове та аналітичне забезпечення Президента, а діяльність цих органів і служб втілюєть-

ся в конкретній організаційній структурі. Накладення на ці допоміжні структури перелічених вище ознак органів державної влади або державних органів, принаймні двох із них, а саме наявність повноважень і прийняття відповідно до них юридично обов'язкових нормативних та індивідуальних актів, не відповідає їхній конституційно-правовій природі. Таким чином, можна дійти висновку, що державно-правова база щодо статусу допоміжних органів, безпосередньо підпорядкованих Президенту України, свідчить про те, що допоміжні органи є квазідержавними органами, які мають бути об'єднані поняттям «державні органи», що надають організаційні, правові, консультативні, інформаційні, фахові, аналітичні та інші послуги Президенту України. Можна зробити висновок, що сукупність цих допоміжних механізмів становить основу будь-якого конституційно-правового інституту (квазіінституту). Тепер звернемося до характеристики конституційних інститутів у Конституції України. Правова система – це сукупність юридичних норм, які регулюють певне коло однорідних та однаково впорядкованих суспільних відносин і утворюють однорідну групу» [7]. Конституційні інститути різняться за змістом, структурою, методами та цілями правового регулювання. Деякі з них є наднаціональними, охоплюють значне коло суспільних відносин і включають безліч інших інститутів (квазіінститутів). Допоміжний орган, що перебуває в безпосередньому підпорядкуванні Президенту України, виконує такі функції: організаційне управління, адміністрування та інші допоміжні функції, але радники, експерти, консультанти не мають владних повноважень і їхня діяльність регулюється державою для конкретних цілей. Відома вчена класифікує допоміжні механізми при главі держави, незалежно від форми правління, на три основні групи: 1) інститути, що гарантують особистий статус глави держави, основна роль яких полягає в реєстрації, аналізі та класифікації інформації, одержуваної главою держави, а також у складанні проектів різних документів від імені глави держави; 2) органи, що координують ді-

яльність інших державних органів (дають змогу главі держави отримувати альтернативну офіційну інформацію та забезпечують взаємодію з конституційною владою); 3) органи, що представляють главу держави на зовнішньому рівні (до них належать прес-аташе, відділ зі зв'язків із громадськістю та відділ зі зв'язків зі ЗМІ) [8]. Ця класифікація допоміжних органів не є унікальною, проте систематизувати такі органи можна незалежно від форми правління. Наприклад, Апарат Президента України гарантує особистий статус глави держави і водночас координує діяльність інших державних структур. Українські вчені вважають, що впорядкування діяльності допоміжних органів, які перебувають у безпосередньому підпорядкуванні Президенту України, призведе до підвищення ефективності роботи цих органів. Тому пропонуємо таку класифікацію:

1. Постійно діючі консультативно-дорадчі органи – визначаються указами та положеннями Президента України про відповідні повноваження (помилування, громадянство, нагороди тощо).

2. Консультативно-дорадчі органи, створені для розв'язання конкретних завдань, що стоять перед Українською державою і Президентом України. Основна їх роль – координація дій центральних і місцевих органів управління та підготовка пропозицій Президенту України.

3. Консультативно-дорадчі органи, створені для консультацій з Президентом України, наприклад, консультативно-дорадчий орган, створений для проведення консультацій з Президентом України в разі виникнення надзвичайної ситуації в Україні [9].

Органи, підпорядковані главі держави, державними органами, тому, аналізуючи правову природу допоміжних органів при главі держави та враховуючи їхні особливості, він пропонує таку систему організації цих органів: за суб'єктами і повноваженнями, в межах яких вони діють – допоміжні органи із загальними і спеціальними повноваженнями; за сферою діяльності – органи, що діють у сфері оборони й безпеки, виробництва, матеріально-технічного

забезпечення державних органів, взаємного обміну, представлення інтересів різних спільнот тощо; за способом забезпечення діяльності глави держави виокремлюють допоміжні органи, які безпосередньо виконують доручення глави держави, і допоміжні органи, що забезпечують діяльність інших допоміжних органів при главі держави [10]. Допоміжні органи при главі держави на підставі того, що посада президента рф посідає домінуюче становище в системі органів державної влади. Спеціальні допоміжні органи діють під керівництвом глави держави або очолюються призначеною особою, яка сприяє главі держави, і можуть бути класифіковані за такими критеріями: за характером своєї діяльності допоміжні органи можуть бути визначені як загальні або спеціальні органи при главі держави, вони поділяються на координаційні, консультативні та дорадчі; за сферами діяльності допоміжні органи діють у царині безпеки та оборони, державного будівництва, економічного та соціально-культурного будівництва, громадянського суспільства та забезпечення взаємодії глави держави з іншими органами державної влади. Підрозділи структур глави держави як такі, що створюються за суб'єктною та функціональною ознаками. Суб'єктні підрозділи створюються для сприяння главі держави в реалізації його повноважень і є суворо спеціалізованими, а функціональні забезпечують діяльність усього механізму. Зокрема, такі допоміжні структури:

- сфера національної безпеки і оборони України;
- сфера державного управління та місцевого самоврядування;
- сфера економічної політики та соціального партнерства;
- сфера науково-технічної політики ;
- сфера законності та правопорядку;
- сфера розроблення внутрішньої політики.

Діяльність і повноваження допоміжних органів при Президентові України похідні від Президента України. Оскільки діяльність і повноваження допоміжних органів при Президентові України впливають із посади Президента України, класифікація за сферами діяльності Глави держави

Класифікація допоміжних органів при Президентові України

№п/п	Критерій	Характеристика
1	За порядком створення органу	Конституція України передбачає створення Ради національної безпеки і оборони України (стаття 107) та Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим (стаття 139). Усі інші органи, що діють при Президентові України (комісії, комітети, ради, робочі групи тощо), створюються на розсуд Президента України відповідно до указів Президента.[12]
2	За строком дії повноважень	Існує два види допоміжних органів, підпорядкованих безпосередньо Президенту України: постійні, що створюються без визначеного терміну повноважень, і тимчасові, які припиняють свою діяльність після виконання завдань, поставлених перед ними Президентом України.
3	За дорученням апарату Президента	Допоміжні органи при Президентові України із загальними повноваженнями – державні органи, створені для забезпечення реалізації суверенітету Президента [12]. Це державний орган, метою якого є забезпечення діяльності глави держави.
4	За сферами впливу й компетенцією Президента України	<ul style="list-style-type: none"> - у галузі національної незалежності та національної безпеки - у сфері внутрішньої політики - у галузі зовнішньої політики - у галузі економічної політики та соціального партнерства - у галузі державного будівництва - у галузі науково-технічної, освітньої та культурної політики - у галузі правопорядку та законності - у галузі взаємодії глав держав та органів державної влади - у сфері законотворчості - у сфері судової системи України
5	За сферами здійснення обов'язків приданих органів	Адміністрація Президента України, ради, комісії, комітети, координаційні центри, робочі групи, служби, управління [13].
6	За колегіальністю	До допоміжних органів, що перебувають у безпосередньому підпорядкуванні Президенту України, основним завданням яких є забезпечення діяльності Глави держави України, належать посадові особи та державні службовці. До допоміжних органів, підпорядкованих безпосередньо Президенту України, також належать особи, додатковою формою діяльності яких є участь у роботі таких органів [14].
7	За функціоналом обов'язків	Допоміжні структури при Президентові України поділяються на консультативні, дорадчі, координаційні, забезпечувальні та міжвідомчі.

Джерело [16].

України є, по суті, найвдалішою, але все ж неповною [11, 15] (табл.1).

Висновки

Одним із найважливіших елементів державних структур є глава держави. Глава

держави – це особа, яка формально посідає найвище становище в структурі державних інститутів і одночасно виконує функцію представництва держави в цілому. З іншого боку, глава держави вважається одним із вищих органів держави, тому паралель-

но набуває важливості й інститут, що забезпечує діяльність президента.

Інститут глави держави зародився і сформувався в роки становлення сучасної держави. Правовий статус і політичне значення сучасного глави держави залежить від форми правління, прийнятої в тій чи іншій країні. Фактична роль у здійсненні влади також багато в чому залежить від політичної системи, що існує в країні.

Література

1. Данильян О. Г., Петришин О. В. Проблема взаємовпливу правового виховання державотворчого процесу: українські реалії. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 28–39.

2. Очкаляс Д.В. Методологічні аспекти юридичної науки. У: *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права в світлі загальновизнаного принципу верховенства права*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 3–4 жовтня 2019 р. Харків: Право, 2019. С. 337–340.

3. Очкаляс Д.В. Еволюція уявлень про теоретичну юридичну науку. У: *Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Харків, 4–5 грудня 2020 р. Ч. 2. Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2020. С. 10–13.

4. Про Секретаріат Президента України: Указ Президента України від 24 січня 2005 р. № 108. *Офіційний вісник України*. 2005. № 4. Ст. 48.

5. Про Положення про Адміністрацію Президента України: Указ Президента України від 2 квітня 2010 року № 504. *Офіційний вісник України*. 2010. № 25. Ст. 978.

6. Волянська Г. М., Оніщук М. В., Савчин М. В. та ін.; за ред. М. В. Савчина, В. Л. Федоренка. Конституційна конфліктологія (конституційні механізми подолання політичних криз): посібник. К.: Ін-т громадян. суспільства, 2008. С. 114.

7. Чиж І.С. Ера «інформаційного комунізму»: усвідомлення себе чи «непри-

томність духовності»? *Держава і право. Серія «Юридичні науки»*. Київ, 2019. Вип. 84. С. 60-75.

8. «Модернізація України – наш стратегічний вибір». URL: <http://www.president.gov.ua/news/19738.html> (дата звернення: 10.04.2024).

9. Сухонос В.В. Інститут глави держави у конституційному праві : монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. С. 86.

10. Брижко-Запур Н. Я тут. Ми тут. Ми всі – це Україна. Феномен Володимира Зеленського; пер. з польської Н. Чорпіти. Київ: ВЦ «Академія», 2023. 280 с.

11. Місяць війни. Хроніки подій. Промови та звернення Президента Володимира Зеленського; упорядник О. В. Красовицький; художник-оформлювач О. А. Гугалова-Меншова. Харків: Фоліо, 2022. 383 с.

12. Робертс Е. Лідерство в часи війни. Головні уроки від творців історії; пер. з англ. Я. Войтка. Київ: Видавнича група КМ-БУКС, 2021. 216 с.

13. Гудвін Д. К. Лідерство у буремні часи; пер. з англ. К. Смаглій. Харків: Віват, 2021. 592 с.

14. Бабенко К. А. Феномен біцефалізму виконавчої влади в процесі Конституційного розвитку України. URL: <https://baas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/434-fenomen-bitsefalizmu-vikonavchoji-vladi-v-protsesi-konstitutsijnogo-rozvitku-ukrajini.html> (дата звернення: 12.03.2023).

15. Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Р. В. Балабан, С. Г. Брехаря, А. Л. Кияниця, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 352 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Kryzypolitychnoho-rozvytku_monohrafiia-pdf (дата звернення: 12.03.2023).

16. Белов Д.М., Бисага Ю.М. Досвід конституційно-правового регулювання інституту президента в зарубіжних країнах: монографія. Ужгород: Ліра, 2007. 275 с.

Daria Heta

PhD in Law, Associate Professor of the Department of Fundamental and Legal Disciplines, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine, getadarya089@icloud.com, <https://orcid.org/0000-0002-0570-4846>

ADVISORY BODIES TO THE HEAD OF STATE: FOREIGN EXPERIENCE OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION

To build democracy in the state as such, Ukraine needs to codify and modernise state structures. It is clear that both comprehensive reforms and new methods and ways of delineating powers and regulation between all public authorities are needed.

An urgent and serious problem of modern constitutional jurisprudence in Ukraine is the theoretical justification of the status and role of constitutional advisory bodies under the President of Ukraine as the head of state in the overall system of state authorities. The constitutional provisions regulating the legal status of the President of Ukraine define the status and role of the President of Ukraine as the head of state.

The constitutional provisions defining the legal status of the head of state allow for a wide range of interpretations of these powers. The presidential system of Ukraine should be not only a guarantor of the constitutional principles of the state system, but also an integral body in the system of state authorities and a guarantor of interaction with local self-government bodies.

Given the general political trends, Ukraine used to be a presidential-parliamentary republic. However, in the light of the constitutional reforms launched and preparations for

the country's integration into the European Community, Ukraine has moved to a parliamentary-presidential republic, believing that this political system has proven to be effective in most European countries.

Constitutional and legal regulation of the presidential office is an integral element of the existence of a democratic state. Mental and situational views inspire the need to systematize data obtained from the activities of the apparatuses of the presidents of foreign countries, in order to intensify the development of the institution of the head of state. The article examines the issue of activity and improvement of the presidential institute. The effectiveness of the office of the head of state and the functions of advisory bodies in the context of consultation and advisory functions are analyzed. International experience is the key to effective application of knowledge, skills and abilities of members of the presidential staff for the effective work of the people's representative.

In modern democratic political systems, consultative and advisory bodies under the head of state play an important role in the process of making political decisions. Their activities are aimed at providing the head of state with information and expert assessment on current issues of social life, as well as at the formation and implementation of state policy.

To ensure the effective activity of the president, there is an urgent need to introduce a new comprehensive approach to the study and development of consultation and advisory functions of the bodies under the national leader's office.

Keywords: presidential institute, international experience, head of state, advisory bodies, presidential apparatus.

НЕПЕРЕБОРНА СИЛА ТА ФОРС-МАЖОРНІ ОБСТАВИНИ ЯК ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТА СІМЕЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

ГОНЧАРОВ Сергій Ігоревич - аспірант кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.34>

Стаття присвячена аналізу підстав звільнення від цивільно-правової, сімейно-правової відповідальності. Автором досліджуються такі категорії як: непереборна сила, форс-мажор, випадок (казус). Доведено, що помилковим є намагання застосувати війну як форс-мажор для повного звільнення від оплати за договором, тобто з визнанням форс-мажорних обставин, сторони договірних зобов'язань можуть користуватися певними пільгами, але не можуть бути звільнені від виконання основного зобов'язання. Відповідно до зробленого аналізу, запропоновано підстави звільнення від сімейно-правової відповідальності поділити на: 1) підстави, які повністю звільняють від відповідальності (непрацездатність у зв'язку зі станом здоров'я, стан здоров'я інших дітей, яких боржник за законом зобов'язаний утримувати, при доведеності, що визначені особи потребують більшої уваги з боку боржника); 2) підстави, які призупиняють з поважних причин на деякий час настання несприятливих наслідків (призов на військову службу, хвороба боржника (батька), звільнення з роботи тощо). Зазначається, що з покращенням стану здоров'я, матеріального стану боржник (батько) повертається до виконання обов'язків передбачених договором та законом. Таким чином, підстави звільнення від сімейно-правової відповідальності мають самостійний характер, а отже, потребують закріплення їх в Сімейному кодексі України.

Ключові слова: непереборна сила, форс-мажор, випадок (казус), відповідальність, звільнення від відповідальності, цивільне право, сімейне право.

Постановка проблеми

Підставою застосування заходів відповідальності є наявність цивільного правопорушення, представлене в сукупності його елементів – це наявність шкоди (збитків), протиправної поведінки, причинний зв'язок та вина. Перші три умови відносяться до числа об'єктивних, а остання є суб'єктивною умовою. Підставою відповідальності є правопорушення, а для здійснення заходів відповідальності необхідний ряд умов, набір яких для різних заходів різний. Однак наявність повного складу не завжди означає, що неодмінно настане відповідальність. Представляє науковий інтерес проблема підстав звільнення від договірної цивільно-правової та сімейно-правової відповідальності. Підстави звільнення від відповідальності у Сімейному кодексі України (далі – СК України) відсутні. Однак визначене питання можливо розглянути завдяки положенням Цивільному кодексі України (далі – ЦК України). Керуючись демократичними принципами нормативно-правового регулювання економічного обороту, в тому числі принципами справедливості, добросовісності, розумності, а також рівноправності сторін, законодавець встановлює цілий ряд правових норм, що передбачають звільнення зобов'язаних осіб від цивільно-

правової відповідальності. Тому потребує уваги дослідити питання звільнення від цивільно-правової відповідальності та запропонувати положення (підстави) звільнення від сімейно-правової відповідальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Слід відзначити, що піднятої проблемою займаються науковці-цивілісти, серед яких слід виділити Коцюбу К., Конюхова М., Красько І., Надьон В., Продаєвич І., Пучковську І., Савченко В., Тупицьку Є., Тур А. та ін. Також дослідженням піднятої проблеми займаються спеціалісти у галузі сімейного права. Серед яких неодмінно слід згадати Дзеру І., Менджул М., Схаб-Бучинську Т., Яворську О. та ін.

Виклад основного матеріалу

Інститут звільнення від цивільно-правової відповідальності – це сукупність юридичних норм, що регулюють дозвільно-диспозитивним методом відносини, пов'язані з позбавленням учасників економічного обороту від виниклих у них обов'язків по відшкодуванню збитків на основі принципів справедливості, добросовісності, розумності. На думку В. І. Борисової, під підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності слід розуміти обставини, з якими закон або договір пов'язують звільнення особи від застосування до неї санкцій за правопорушення [1, с. 282].

Відповідно до ч. 1 ст. 617 ЦК України визначено, що особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Отже, у ЦК України передбачено два випадки підстав звільнення особи від цивільно-правової відповідальності – це випадок та непереборна сила (форс-мажор). «Форс-мажор» від франц. *force majeure*, від лат. «*vis maior*» – вища сила. Під непереборною силою О. С. Іоффе розумів таке зовнішнє чи внутрішнє ставлення до події, що характеризується шкідливою діяльністю, якій, оскільки вона є надзвичайною за своїм характером, неможливо запобігти господарсько- допустимими

для цієї особи засобами. Таким чином, він об'єднав «випадок» та «непереборну силу» за ознакою відсутності вини правопорушника [2]. Розмежовуючи поняття непереборної сили та форс-мажору, І. Ю. Красько зазначив, що подібно до непереборної сили форс-мажор – це зовнішня стосовно діяльності зобов'язаних за договором сторін обставина, яка не залежить від їхньої волі та бажання. Але форс-мажорні обставини суб'єктивні, бо вони пов'язані з волею людини, групи людей та виникають у результаті їхнього волевиявлення [3, с. 64].

Концепція форс-мажору за українським законодавством – це звільнення не від обов'язку за договором, а звільнення від відповідальності у разі невиконання договору. Тобто форс-мажор може захистити від штрафних санкцій, однак не звільнить від обов'язку такий договір виконати [4]. Після початку повномасштабного вторгнення на територію України Торгово-промислова палата України опублікувала листа від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1, яким засвідчила військову агресію РФ проти України як форс-мажорну обставину [5].

Форс-мажор, як правило, застосовується до не грошових зобов'язань. Це пов'язано з тим, що відсутність необхідних коштів для виконання договору не є випадком непереборної сили в силу закону. *А тому помилковим є намагання застосувати війну як форс-мажор для повного звільнення від оплати за договором, тобто з визнанням форс-мажорних обставин, сторони договірних зобов'язань можуть користуватися певними пільгами, але не можуть бути звільнені від виконання основного зобов'язання.*

Підставами звільнення від застосування заходів відповідальності визнаються юридичні факти, за наявності яких закон пов'язує повне або часткове зняття обов'язків (звільнення) за вчинене правопорушення або встановлення неприпустимості (виняток) реалізації зазначених заходів при відсутності правопорушення. Виходячи з визначення, можна стверджувати, що при звільненні має місце звільнення від виконання обов'язку, зазнавати заходи державно-примусового впливу за вчинене правопорушення, а з виключенням відповідальності

пов'язується неприпустимість цивільно-правової відповідальності. Виявом неоднорідності звільнення від цивільно-правової відповідальності є те, що в першому випадку, правопорушення має місце в діях особи, тоді як у другому – склад правопорушення відсутній.

Ще у римському праві було відзначено, що за невиконання зобов'язання, що послідувало від випадку – *casus* – (непереборної сили), боржник не зобов'язаний був відповідати, крім випадку, якщо неможливість виконання зобов'язання настала з його вини або за допущенні їм прострочення в його виконанні; або, якщо встановлена домовленістю відповідальність боржника і за випадок (непереборну силу) [6, с. 82].

За саксонським уложенням, якщо боржник не виконав у строк зобов'язання, то за прострочення у виконанні зобов'язання він зобов'язаний був відшкодувати довірителю збитки, що сталися від цього. При цьому слід зауважити, що його відповідальність складалася не тільки за неможливість виконання зобов'язання, що настала через його вину, а й настала випадково.

У статті 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» [7] зазначено, що форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами. Ознаками форс-мажорних обставин є наступні елементи: вони не залежать від волі учасників цивільних (господарських) відносин; мають надзвичайний характер; є невідворотними; унеможливають виконання зобов'язань за даних умов здійснення господарської діяльності [8].

Отже, непереборну силу можна визначити як надзвичайна та невідворотна за даних умов подія (повені, землетрус, масові заворушення, війна тощо). Надзвичайність полягає в екстраординарних, незвичайних змінах, що відбуваються в природі та суспільстві, що приводять до змін у суспільних відносинах. Надзвичайність також можна тлумачити й як нетиповість самої обстави-

ни, факти або її наслідки або нехарактерних форм її прояву. Невідворотність характеризується невідконтрольністю людині дії непереборної сили і неможливістю зупинити, ліквідувати ці дії при даних, конкретних умовах. Невідворотність характеризується також тим, що особа не знає про конкретне місце, часу настання обставин непереборної сили, а також про її характер та особливості.

Відповідно до статті 79 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів [9], сторона не несе відповідальності за невиконання будь-якого із своїх зобов'язань, якщо доведе, що воно було викликане перешкодою поза її контролем і що від неї нерозумно було очікувати прийняття до уваги цієї перешкоди під час укладення договору або уникнення чи подолання цієї перешкоди чи її наслідків. Звільнення від відповідальності, передбачене цією статтею, залишається лише на той період, протягом якого існує дана перешкода. Сторона, яка не виконує свого зобов'язання, повинна повідомити іншу сторону про перешкоду і про її вплив на її здатність здійснити виконання. Якщо це повідомлення не отримане іншою стороною протягом розумного строку після того, як про цю перешкоду стало чи повинно було стати відомо не виконуючій свого зобов'язання стороні, ця остання сторона несе відповідальність за збитки, які є результатом того, що таке повідомлення не було отримане.

Під випадком (казусом) розуміється така подія або її результат, яких могло б не бути, але які не були відвернуті відповідальною особою тільки тому, що їх неможливо було передбачити та запобігти через раптовість їх настання. Випадок передбачає суб'єктивну неможливість особи передбачити діяння, попередити його суспільно шкідливі наслідки, що і викликає невиконання або неналежне виконання зобов'язань відповідальною особою [10].

Випадок охоплює й обставини непереборної сили, якщо відповідальність боржника будується на засадах його вини, то він звільняється від відповідальності, якщо буде доведено, що зобов'язання порушено випадково, тобто внаслідок обставин, які не можуть бути кваліфіковані як вина (у

разі неможливості виконання договірних зобов'язань з причин непереборної сили або стихійного лиха). Так, наприклад, якщо батько перестав виконувати обов'язки визначені договором щодо інтересів дітей на підставі прізвища на воєнну службу.

Зазначені теоретичні судження ставлять два важливі питання: як випадок співвідноситься з непереборною силою та про відсутність вини яких осіб повинна йти мова при казусі.

Взаємозв'язок термінів «випадок» та «непереборна сила» бере свій початок в римському приватному праві, в якому розрізняли простий випадок (*casus*) і непереборну силу (*casus maior*) - невідворотний випадок, якому неможливо протистояти (землетрус, зсув землі, обвал, корабельна аварія, напад розбійників, піратів та ворога). В обох ситуаціях мова йшла про відсутність вини боржника: «Випадок є технічним виразом для загибелі або пошкодження речі, що відбулися без вини боржника» [11]. Іншими словами, римські юристи розглядали «випадок» в широкому значенні, що охоплює і непереборну силу, а іноді ці терміни оцінювалися як тотожні: неможливість виконання не з вини боржника припиняє зобов'язання. У цьому випадку вбачають дію непереборної сили ..., тобто, об'єктивних факторів, що не залежать від волі зацікавленої сторони (*casus*) [12]. Однак відсутність вини боржника та невинність боржника (випадок) - це не одне й те ж.

Дійсно, при непереборній силі відсутня вина боржника, але не в такому ж юридичному значенні, як при його невинуватості. Поняття «не залежить від волі особи» охоплює і непереборну силу, і невинуватість. Якщо шкода спричинена у результаті землетрусу, то вина боржника відсутня; якщо шкода настала у результаті поведінки боржника, але він не передбачав можливості її настання та за обставинами справи не повинен був або не міг їх передбачити, то його вина також відсутня.

Однак важливо розрізнити об'єктивно-випадкову непереборну силу та суб'єктивно-випадкову невинуватість.

Непереборна сила причинно не пов'язана з поведінкою боржника. Шко-

да знаходиться в причинно-наслідковому зв'язку з дією непереборної сили (землетрусом), а не з поведінкою боржника. Питання про невинуватість (так само як і про вину) може бути поставлено, якщо шкода знаходиться у причинному зв'язку з поведінкою боржника, хоча і не охоплюється його волею та свідомістю. Іншими словами, при невинуватості саме боржник завдає шкідливі наслідки, але тим не менше не може бути притягнутий до цивільно-правової відповідальності, а отже, й до сімейно-правової відповідальності.

Непереборна сила відноситься до об'єктивної сторони складу правопорушення, а невинуватість – до суб'єктивної. При цьому кваліфікація правопорушення повинна завжди починатися з його об'єктивної сторони. Якщо буде встановлено наявність обставин непереборної сили, то подальша кваліфікація та міркування про вину та про можливу невинність особи алогічні. Хоча й можливо при встановленні факту непереборної сили сказати, що у зв'язку з цим і вина боржника відсутня, але це буде свідчити про надмірності аргументації та не матиме ніякого правового значення. Причому випадок – це не відсутність взагалі будь-чєї вини, а саме винність боржника (конкретного відповідача у процесі). Довести свою невинність – це не означає довести винність іншої особи. Винність іншої особи у заподіянні шкоди означає, що для відповідальності обраний неналежний боржник (відповідач). До питання про невинність боржника слід звертатися тільки коли встановлено, що саме він вчинив протиправну дію, що шкода знаходиться у причинно-наслідковому зв'язку з його поведінкою.

Отже, відсутність вини та невинність – це не одне й те саме. Відсутність вини може свідчити про те, що шкода заподіяна внаслідок обставин непереборної сили, інших обставин, за які ніхто не відповідає.

Проаналізуємо зазначений аспект у площині сімейних правовідносин. На наш погляд, звільнення від сімейно-правової відповідальності також може бути застосовано до правовідносин між колишнім подружжям щодо інтересів дітей. До цих підстав слід віднести наступні:

а) за домовленістю сторін, коли сторони приходять до консенсусу щодо звільнення від відповідальності того з батьків, який проживає окремо і не виконує належним чином покладені обов'язки на користь дитини. Якщо, той з батьків, з яким проживає дитина спокійно відноситься до невиконання обов'язків боржником (батьком), та не звертається до суду за захистом порушених прав дитини. Відповідно це і буде підставою звільнення у досудовому порядку від відповідальності, яка може бути прописана договором або законом;

б) втрата працездатності у зв'язку з 1) пенсійним віком; 2) інвалідністю; 3) хворобою того з осіб, на якого покладено обов'язок щодо розвитку та виховання дитини. Якщо визначена особа пред'явить належним чином оформлені документи щодо своєї непрацездатності і щодо неможливості за станом здоров'я виховувати дитину, визначена категорія осіб, у судовому порядку може бути звільнена від виконання сімейних обов'язків щодо інтересів дитини;

в) якщо боржник (батька, на якого покладено обов'язок утримувати дитину) має інших дітей, які за станом здоров'я потребують більшої уваги з боку батька (наприклад, визнані інвалідами) або батьки боржника (захворіли) та боржник відповідно до свого прибутку не може надавати утримання своїй дитині, з якою не проживає разом;

г) призов на військову службу. На визначений проміжок часу боржник може бути звільнений від відповідальності за зобов'язанням щодо виховання та розвитку дитини. Однак з закінченням військової служби, особа повинна продовжувати виконувати покладені на нього умовами договору обов'язку на користь дитини;

д) інші форс-мажорні обставини, які не дають можливості, у певний проміжок часу, виконувати покладені обов'язки за договором.

Висновки

Підстави звільнення від сімейно-правової відповідальності слід поділити на: 1) підстави, які повністю звільняють від відповідальності (непрацездатність у зв'язку

зі станом здоров'я, стан здоров'я інших дітей, яких боржник за законом зобов'язаний утримувати, і буде визначено, що ці особи потребують більшої уваги з боку боржника); 2) підстави, які призупиняють з поважних причин на деякий час настання несприятливих наслідків (призов на військову службу, хвороба боржника (батька), звільнення з роботи тощо). З покращенням стану здоров'я, матеріального стану боржник (батько) повертається до виконання обов'язків передбачених договором та законом.

Отже, звільнення від сімейно-правової відповідальності тлумачиться у іншій площині ніж звільнення від цивільно-правової відповідальності. Є і спільне, і відмінне. Слід додати, що на законодавчому рівні, повинно бути визначені умови сімейно-правової відповідальності та умови звільнення від сімейно-правової відповідальності. Якщо визначені питання будуть міститися у СК України, то у цьому випадку можна сміливо вести мову про сімейне право як самостійну галузь права.

Література

1. Борисова В. І. Цивільне право України: підр. Т. 1 / За ред. В. І. Борисової, Л. М. Баранової, І. В. Жилінкової та ін. К. : Юрінком Інтер, 2007. 480 с.
2. Иоффе О. С. Обязательственное право. М. : Юрид. лит., 1975. 880 с.
3. Красько І. Ю. Корпоративне право. Вибрані статті. Київ, 2004. С. 64.
4. Війна як форс-мажор – нюанси правозастосування. URL: <https://lcf.ua/thought-leadership/litigation/vijna-yak-fors-mazhor-nyuansi-pravozastosuvannya/>
5. Торгово-промислова палата: лист від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>
6. Калюжний Р. А., Ящуринський Ю. В. Основи римського приватного права: курс лекцій / за ред. Р. А. Калюжний, Ю. В. Ящуринський. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 184 с.
7. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 02.12.1997 р. № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text>

8. Постанова Верховного Суду по справі №904/3886/21 від 25.01.2022 року. URL: [https://verdictum.ligazakon.net/document/102797678?utm_ =](https://verdictum.ligazakon.net/document/102797678?utm_=)

9. Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів: Конвенція ООН від 11.04.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text

10. Тур А. В. Особливості та специфіка обставин, що звільняють від цивільно-правової відповідальності. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/127.pdf

11. Основи римського приватного права: підручн./за ред. В. І. Борисової, Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.

12. Римське приватне право : підручник / відпов. ред. Р. А. Майданик, Є. О. Рябокони. Київ : Алерта, 2023. 386 с.

FORCE MAJEURE AND CIRCUMSTANCES OF FORCE MAJEURE AS A GROUND FOR EXEMPTION FROM CIVIL-LEGAL, FAMILY-LEGAL LIABILITY

The article is devoted to the analysis of grounds for exemption from civil family responsibility. The author considers such categories as: force majeure, force majeure,

incident. Attempts to use war as a force majeure for a complete exemption from payment under the contract have been proven to be erroneous, that is, with the recognition of force majeure circumstances, the parties to the contractual obligations can enjoy certain benefits, but cannot be released from the performance of the main obligation. According to the analysis, it is proposed to divide the grounds for exemption from family legal responsibility into: 1) grounds that completely exempt from responsibility (inability to work due to health, health of other children whom the debtor is obliged to support by law, if it is proven that certain persons need more attention from the debtor); 2) reasons that temporarily suspend the occurrence of adverse consequences for good reasons (conscription for military service, illness of the debtor (father), dismissal from work, etc.). It is noted that with the improvement of the state of health and financial condition, the debtor (father) returns to the performance of the duties stipulated by the contract and the law. Thus, the grounds for exemption from family legal responsibility are of an independent nature, and therefore need to be enshrined in the Family Code of Ukraine.

Key words: force majeure, force majeure, case (case), responsibility, exemption from responsibility, civil law, family law.

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

ШИРКІН Владислав Тимурович - здобувач ступеня доктора філософії в галузі знань «Право»

ORCID 0009-0000-6737-8946

ПІТЕЛЬ Володимир Володимирович - здобувач ступеня доктора філософії в галузі знань «Право»

ORCID 0009-0008-0148-7670

УДК 343.3/.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.35>

У статті розглянуто актуальні питання, що стосуються протидії злочинності в сучасних умовах. У ході дослідження звернута увага на те, що організована злочинність виникає складним причинним комплексом, боротьба з якою буде ефективною лише тоді, коли існуватимуть відповідні умови формування системи заходів (економічних, соціальних, правових, організаційних та ін.), які будуть націлені на блокування, нейтралізацію цих суспільно небезпечних явищ сьогодні на засадах здійснення спеціальної правоохоронної діяльності. Наголошено, що головним центром такої діяльності повинна стати правоохоронна структура, яка здатна оперативної та ефективно реагувати на виклики і загрози, які існують з боку організованої злочинності, у тому числі на транснаціональному рівні.

Зазначається, що питання соціально-правового контролю діяльності транснаціональних злочинних структур прямо залежить від рівня адаптації національного законодавства до змін злочинності і, насамперед, її високоорганізованих форм.

За результатами дослідження акцентовано увагу на тому, що злочинці використовують сучасні технології для вчинення різних видів кримінальних правопорушень. Правоохоронні органи мають бути постійно на крок попереду, щоб ефективно боротися з сучасними викликами та загрозами.

Звертається увага, що подолання злочинності в сучасних умовах стикається з багатьма викликами та проблемами. До

окремих ключових проблем слід віднести стрімкий технологічний розвиток, міжнародний характер злочинності, брак ресурсів у правоохоронних органах, законодавчі проблеми, корупція, низька правова культура громадян, соціальні та економічні фактори, адаптація злочинців до сучасних реалій.

Ключові слова: транснаціональна злочинність, торгівля зброєю, нелегальна міграція, незаконний перетин державного кордону, корупція, інтереси держави, правоохоронні органи, правоохоронні функції

Постановка проблеми

В умовах глобалізації транснаціональна організована злочинність є закономірним результатом розвитку злочинної діяльності в суспільстві, її організованих сфер і являє собою найбільш високолатентну і небезпечну систему організованої злочинної діяльності. Питання соціально-правового контролю діяльності транснаціональних злочинних структур прямо залежать від рівня адаптації національного законодавства до змін злочинності і, насамперед, її високоорганізованих форм. Багато авторів відзначають, що такі зміни в основному стосуються положень про кримінальну відповідальність за участь у діяльності злочинних формувань і питань конфіскації злочинних активів [2, с. 11].

Сьогодні, стрімкий розвиток суспільних правовідносин, демократизація державних інституцій неможлива без наступальної боротьби зі злочинністю у різних її проявах.

Держава в особі компетентних органів визначає правила поведінки, що спрямовані на гарантування безпеки кожній особі, а також встановлення стану захищеності суспільства та держави від різного роду протиправних посягань на охоронювані інтереси. Порушення цих приписів може призвести до завдання непоправної шкоди ефективній діяльності держави у різних її сферах [6, с. 364–365; 7, с. 389].

До повномасштабного вторгнення РФ на територію України у рейтингу злочинності від GI-ТОС Україна займала 34-те місце серед 193-х країн світу та третє у Європі.

Зі світовими кримінальними ринками Україну пов'язують три види діяльності: 1) контрабандні шляхи, що з'єднують Росію та Україну й проходять через окуповані території; 2) світові контрабандні хаби в Одесі та інших портах на Чорному морі; 3) заводи в Україні, на яких виробляються заборонені експортні товари.

Ця інфраструктура підтримувала різні бізнес-моделі для реалізації й транспортування різноманітних продуктів.

Україна була транзитним маршрутом для героїну з Афганістану, доповнюючи маршрути через Балкани й Кавказ. Кокаїн із Латинської Америки йшов Чорним морем. З Миколаєва мафіозі експортували зброю до Азії й Африки.

У 2020-му році Україна стала найбільшим у Європі джерелом незаконного постачання тютюну, посунувши Китай. На підйомі було українське виробництво амфетаміну: закрили 67 злочинних лабораторій – найбільше в історії серед усіх країн [1].

Все зазначене вимагає від правоохоронних органів активізації наступальної боротьби з транснаціональною злочинністю з врахуванням наявних викликів та загроз, які сьогодні мають місце не лише в Україні, а й світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання, які стосуються боротьби зі злочинністю у всіх її проявах стали предметом наукового інтересу таких науковців, як: А. А. Вознюка, Б. М. Головкина, Г. П. Жаровської, Ю. В. Луценка, В. Я. Тація, А. В. Та-

расюка, М. І. Хавронюка, С. О. Харитонова та ін. Отже, боротьба зі злочинністю у різні часи була і залишається гострою проблемою не лише для науковців-криміналістів, а і практиків.

Метою статті є дослідження протидії злочинності у різних сферах суспільних відносин з урахуванням тих викликів та загроз, які сьогодні мають місце в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу

Системна перебудова правоохоронних органів України, створення нових правозастосовних підрозділів, удосконалення існуючих нормативно-правових актів у сфері боротьби з організованою злочинністю, у тому числі транснаціональною, вкотре підтвердила, що така боротьба є глобальною проблемою, яку неможливо вирішити на рівні окремої держави, правоохоронного органу чи нормативно-правового акту [3, с. 61–66; 5, с. 110]. Саме тому протидія злочинності у багатьох країнах світу відіграє вирішальну роль при формуванні безпечної політики у різних сферах державного управління.

Враховуючи те, що організована злочинність виникає складним причинним комплексом, боротьба з нею буде ефективною лише тоді, коли існуватимуть відповідні умови формування системи заходів (економічних, соціальних, правових, організаційних та ін.), які будуть націлені на блокування, нейтралізацію цих небезпечних явищ сьогодення на засадах здійснення спеціальної правоохоронної діяльності. Головним центром такої діяльності повинна стати правоохоронна структура, яка здатна оперативно та ефективно реагувати на виклики і загрози, які існують з боку організованої злочинності, у тому числі на транснаціональному рівні [4, с. 209].

Війна в Україні змінила все, створивши «атмосферу неприпустимого ризику для міжнародного кримінального бізнесу», за даними звіту уряду США. Міжнародний криміналітет зіткнувся в Україні із такими перешкодами як: закриті порти, заміновані території, частина населення пішла за-

хищати країну, комендантська година заважає діяти під покровом ночі. Також воєнна агресія РФ на Україну призвела до того, що велика кількість криміналітету припинила співпрацювати з російськими «колегами» [1].

Коли Україна випала із контрабандних маршрутів, злочинці знайшли інші шляхи постачань. Наприклад, збільшилися потоки героїну та метамфетаміну через кордон Тереччина–Іран.

Литовські прикордонники зафіксували у першому кварталі 2022-го збільшення обсягів незаконного перевезення тютюну в чотири рази порівняно з попереднім роком. Естонські чиновники разом із Європолем у 2023 році затримали 3,5 т латиноамериканського кокаїну на 0,5 млрд євро у порту Мууга.

Блокада українських портів та посилення контролю за західними кордонами вплинули на зростання випадків конфіскації в Росії: збільшилася контрабанда товарів розкоші, особливо дизайнерських.

Наразі для злочинців в Україні з'явилися додаткові можливості заробітку: торгівля зброєю, людський трафікінг та перевезення через кордон ухлянтів від армії.

Так, правоохоронці викрили угруповання, яке на території столиці, Київської та Запорізької областей налагодило збут трофейної і переробленої зброї, вивезеної із зони бойових дій.

Зокрема, поліцейські встановили, що троє фігурантів налагодили канал збуту різноманітної стрілецької зброї та боєприпасів, а також зібраних саморобно зразків зброї зі складових частин та зброї, переробленої на вогнепальну.

У кожного з ділків були свої «ролі» в злочинній групі. Мешканець Київської області здійснював пошук клієнтів через Інтернет та збував зброю. Уродженець Запорізької області безпосередньо збував зброю, у тому числі, перероблену на вогнепальну. А киянин здійснював виготовлення, переробку та реактивацію вогнепальної зброї, а також боєприпасів до неї. Трофейна російська зброя потрапляла до фігурантів під час ведення одним із них

бойових дій та покладених на нього службових завдань.

Двох фігурантів «на гарячому» затримали слідчі ГСУ НПУ та слідчого управління ГУНП у Волинській області в порядку ст. 208 КПК України.

У рамках реалізації матеріалів кримінального провадження, розпочатого за ч. 1 ст. 263 КК України, поліцейські провели обшуки в Києві, Київській та Запорізькій областях.

За адресами проживання, в автотранспорті й місцях зберігання та переробки зброї вилучили: гвинтівки, рушниці, пістолети, складові запчастини до зброї (магазини, рамки, стволи), понад 10 кілограмів пороху, понад півтори тисячі одиниць набоїв різних калібрів, а також гільзи, патрони та кулі. Крім того, вилучено гранати, запали до них, гранатомет з гранатометними пострілами, кейси для зберігання пістолетів.

Фігурантам оголошені підозри за ст. 263 КК України. За незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами їм загрожує до 7 років позбавлення волі [8].

Також контррозвідники СБУ заблокували канал нелегальної міграції іноземців через Україну до Європейського Союзу. За попередніми даними, протиправним механізмом скористалося понад 100 осіб. Як встановила СБУ, організаторами схеми були мешканці Києва та їх іноземні спільники. Вони створили механізм протиправного перебування в Україні вихідців з країн Південної Азії.

Зловмисники створили низку фіктивних фірм та за програмою міжнародного студентського обміну, оформлювали фіктивні запрошення іноземцям нібито на навчання до українських вишів. Але замість навчання, на підставі отриманих запрошень, «студенти» мали можливість виїздити до країн ЄС, використовуючи Україну як перевальний пункт.

За даними слідства, учасники групи діяли по всій території України. Вони зустрічали мігрантів, забезпечували житлом та попередньо легалізували в Україні під фіктивними документами. У подальшому

ділки формували групи та переправляли «студентів» за кордон.

За попередніми оцінками, зловмисники переправили каналом нелегальної міграції понад 100 іноземців. Вартість «послуг» залежала від країни призначення та коливалася від 4 до 8 тис. доларів США. Найбільшим «попитом» серед мігрантів користувалися країни Західної Європи.

У Києві та Київській області проведено низку обшуків, у результаті правоохоронці виявили сформовану групу – 15 осіб, яких готували до переправлення в Європу. Крім того, вилучено фіктивні документи, які використовували для легалізації іноземців, транспортні засоби, за допомогою яких перевозили правопорушників.

У рамках кримінального провадження одному з організаторів повідомлено про підозру за ч. 2 ст. 332 (незаконне переправлення осіб через державний кордон України) КК України [10].

ДБР здійснює постійну та наступальну боротьбу зі злочинністю, так правоохоронці викрили та заблокували масштабну схему ухилення від мобілізації, до якої були залучені посадовці 9 військкоматів, переважно з Київської області та столиці, керівниця військово-лікарської комісії Макарівського району Київщини та спілники з інших регіонів.

За даними слідства, схему організував колишній керівник Київського обласного військового комісаріату, який вийшов на пенсію. Під його контролем інші підозрювані вносили неправдиві дані до військово-облікових документів про зняття чоловіків з обліку нібито за станом здоров'я. Зокрема, вони видавали підроблені довідки військово-лікарської комісії.

Як зазначили правоохоронці, більшість документів оформляли через один із районних територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки Київської області, до схеми також залучили представників ще щонайменше 7 київських районних ТЦК та одного – із Закарпаття.

Учасники схеми надавали чоловікам поради і вказівки щодо місць, порядку та способу перетину державного кордону. Окрім того, фігуранти допомагали з такою неза-

конною діяльністю й у багатьох інших регіонах.

Слідство встановило, що одна частина угруповання відповідала за пошук клієнтів, інша – за незаконне оформлення документів. Представники обох «гілок» для конспірації між собою не перетиналися.

Попередньо, за цією схемою виїхати з України могли понад 100 чоловіків. ДБР удалося задокументувати 40 епізодів отримання грошей. Вартість таких «послуг» становила від 6 до 10 тис. доларів США. Правоохоронці зазначають, що «клієнтами були як учорашині студенти, так і банкіри з дорослими синами».

За місцями роботи в ТЦК та проживання фігурантів у різних областях провели понад 40 обшуків. Працівники ДБР встановлюють точну кількість чоловіків, які оплатили такі «послуги».

За незаконні оборудки організатору схеми та ще шістьом підозрюваним повідомили про підозри за різними частинами ст. 255 та 332 КК України. Їм загрожує до 12 років за ґратами з конфіскацією майна [9].

Як бачимо, не дивлячись на широкомасштабну агресію РФ проти України, постійне залучення правоохоронних органів до виконання завдань з забезпечення стримування та відсічі воєнної агресії РФ проти нашої держави, правоохоронні органи продовжують здійснювати протидію суспільно небезпечним діянням, які посягають на охоронювані інтереси держави.

Висновки

Подолання злочинності в сучасних умовах стикається з багатьма викликами та проблемами. До окремих ключових проблем необхідно віднести такі:

Технологічний розвиток. Злочинці використовують сучасні технології для вчинення різних видів кримінальних правопорушень. Правоохоронні органи мають бути постійно на крок попереду, щоб ефективно боротися з сучасними викликами та загрозами.

Міжнародний характер злочинності. Злочинні організації часто діють на міжнародному рівні, що ускладнює їх пересліду-

вання та виявлення через різні правові та юрисдикційні обмеження.

Брак ресурсів. Багато правоохоронних органів мають обмежені ресурси для боротьби зі злочинністю, особливо з такими складними видами, як організована злочинність.

Законодавчі бар'єри. Закони та правові процедури можуть бути застарілими і не відповідати сучасній злочинності, особливо в цифровому просторі.

Корупція. Корупція серед правоохоронців та інших органів державної влади може перешкоджати ефективному розслідуванню та переслідуванню осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

Освітні прогалини. Громадяни можуть бути недостатньо поінформовані про різні види злочинності та методи захисту від них, особливо в цифровому просторі.

Соціальні та економічні фактори. Бідність, безробіття, нерівність та інші соціальні та економічні фактори можуть сприяти злочинності.

Адаптація злочинців. Злочинці швидко адаптуються до нових реалій сьогодення і постійно розробляють нові схеми та методи вчинення суспільно небезпечних діянь.

Отже, для подолання зазначених проблем необхідно комплексний підхід, який буде гармонійно поєднувати міжнародне співробітництво, включати удосконалення чинного законодавства та підзаконних нормативно-правових актів (які регулюють сферу боротьби зі злочинністю), інвестиції в освіту для підвищення правосвідомості громадян та ряд інших чинників.

Література

1. «Найміцніша кримінальна екосистема Європи». Як війна в Україні вплинула на злочинний світ. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/naumitsnisha-kriminalna-ekosistema-evropi-yak-viyna-vplinula-na-zlochinniy-svit-rozprovidae-the-economist-28042023-13363>.

2. Жаровська Г. П. Перспективні напрями протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2014. № 1. С. 11–16.

3. Луценко Ю. В. Порівняльно-правовий аналіз звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, які посягають на інтереси держави, у зарубіжному кримінальному законодавстві. *Наше право*. 2015. № 1. С. 60–67.

4. Луценко Ю. В. Протидія організованій злочинності та корупції в Україні: окремі теоретичні проблеми. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: зб. тез Міжнарод. наук.-практ. конф. (Львів, 8 лист. 2019 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 208–210.

5. Луценко Ю. В. Участь спеціальних служб іноземних держав у протидії організованій злочинності та корупції на прикладі Італійської Республіки. *Наше право*. 2017. № 4. С. 110–116.

6. Луценко Ю. В., Макаренко Н. К. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, що вчиняють шахрайські та корупційні правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 364–368.

7. Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Актуальні проблеми удосконалення окремих положень кримінального та кримінального процесуального законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 388–391.

8. На території кількох областей правоохоронці перекрили канал збуту трофейної та переробленої зброї. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/na-terytorii-kilko-kh-oblastei-pravookhorontsi-perekryly-kanal-zbutu-trofeinoi-ta-pereroblenoi-zbroi>.

9. Посадовці 9 військкоматів організували масштабну схему ухилення від мобілізації – ДБР. URL: <https://hromadske.ua/posts/posadovci-9-vijskkomativ-organizovali-masshtabnu-shemu-uhilennya-vid-mobilizaciyi-dbr>.

10. СБУ заблокувала потужний канал нелегальної міграції в ЄС через Україну. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zablokuvala-potuzhnyi-kanal-nelegalnoi-mihratsii-v-yes-cherez-ukrainu>.

*Shyrkin Vladyslav – candidate for the degree
of Doctor of Philosophy
in the field of knowledge «Law»*

*Pitel Volodymyr – candidate for the degree of
Doctor of Philosophy
in the field of knowledge «Law»*

**CRIME PREVENTION IN MODERN
CONDITIONS**

The article deals with topical issues related to countering crime in modern conditions. In the course of the study, attention was drawn to the fact that organized crime arises from a complex causal complex, the fight against which will be effective only when there are appropriate conditions for the formation of a system of measures (economic, social, legal, organizational, etc.), which will be aimed at blocking, neutralization of these socially dangerous phenomena of today on the basis of special law enforcement activities. It was emphasized that the main center of such activity should be a law enforcement structure capable of responding quickly and effectively to the challenges and threats that exist from organized crime, including at the transnational level.

It is noted that the issue of socio-legal control of the activities of transnational criminal structures directly depends on the level of adaptation of national legislation to changes in crime and, first of all, its highly organized forms.

According to the results of the study, attention is focused on the fact that criminals use modern technologies to commit various types of criminal offenses. Law enforcement agencies must constantly be one step ahead in order to effectively deal with modern challenges and threats.

Attention is drawn to the fact that overcoming crime in modern conditions faces many challenges and problems. Some key problems include rapid technological development, international nature of crime, lack of resources in law enforcement agencies, legislative problems, corruption, low legal culture of citizens, social and economic factors, adaptation of criminals to modern realities.

Key words: *transnational crime, arms trade, illegal migration, illegal crossing of the state border, corruption, state interests, law enforcement agencies, law enforcement functions*

ГРОШОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ВАЖЛИВА СОЦІАЛЬНА ГАРАНТІЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

ПОДОРОЖНИЙ Євген Юрійович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового та господарського права факультету №2 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1677-1937>

ПОДОРОЖНИЙ Артем Юрійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6649-8978>

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.36>

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення понять «соціальні гарантії військовослужбовців» та «грошове забезпечення військовослужбовців». Акцентовано увагу на тому, фінансове забезпечення є надважливим видом соціальних гарантій військовослужбовців, особливо сьогодні, коли вони кожного дня ризикують своїм життям, захищаючи громадян та територіальну цілісність нашої держави.

Ключові слова: соціальні гарантії, грошове забезпечення, військовослужбовці, грошова виплата.

Постановка проблеми

В умовах сьогодення важливим завданням української держави є створити всі необхідні правові, організаційні та економічні умови для забезпечення гідного рівня життя військовослужбовців, які кожного дня ризикують своїм життям та здоров'ям, боронячи Україну від окупантів – російської федерації. Одним із важливих інструментів, за допомогою якого наша держава має можливість забезпечити військовим рівень життя, який буде відповідати їх внеску у свободу і незалежність нашої країни, – є соціальні гарантії. Останні в свою чергу є різноманітними за своїм характером та змістом, втім найбільш універсаль-

ною гарантією, на нашу думку, є грошове забезпечення військовослужбовців.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із забезпеченням та реалізацією соціальних гарантій військовослужбовців, у своїх наукових працях розглядали: В.І. Алещенко, М.М. Денежкін, В.В. Єфімова, І.Ф. Корж, Л.П. Медвідь, В.Й. Пашинський, Н.І. Чудик-Білоусова та багато інших. Втім, незважаючи на суттєві теоретичні здобутки, в умовах сьогодення, дане питання не втрачає своєї значимості, а особливо актуальним є проблема грошового забезпечення цієї особливої категорії працівників.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику грошовому забезпеченню, як важливій соціальній гарантії військовослужбовців. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття грошове забезпечення; здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке визначає правові засади грошового забезпечення військовослужбовців в Україні.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістала подальшого розвитку характеристика грошового забезпечення як важливої соціальної гарантії службово-трудової діяльності військовослужбовців в Україні.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що взагалі, соціальні гарантії – це сукупність матеріальних і юридичних засобів, які забезпечують реалізацію конституційних соціально-економічних і соціально-політичних прав членів суспільства (умови їх життєдіяльності, реалізацію їх інтересів, різноманітних зв'язків і відносин, функціонування і розвиток суспільної системи загалом) [1, с. 86]. І.Й. Магновський вказує, що соціальні гарантії – це сукупність умов, способів і засобів соціального характеру, які спрямовані на здійснення відповідних соціальних благ особи. Їх забезпечення відбувається через соціальну політику держави [2, с.15]. В.В. Сокурченко, пропонує розглядати соціальні гарантії у широкому та вузькому розумінні. Так, вказує науковець, якщо розглядати сутність категорії «соціальні гарантії» у широкому розумінні, то до її складу мають бути включені абсолютно всі умови та джерела, що забезпечують реалізацію прав людини в існуючій багатоманітності реальних проявів життєдіяльності, гарантованих нормами чинного законодавства. У вузькому розумінні соціальні гарантії – це лише ті законодавчо закріплені конкретні норми, які стосуються вирішення питань соціального забезпечення населення. Соціальні гарантії цього рівня можуть мати такі основні форми: соціальні гарантії, визначені у грошовій формі, які, як правило, регламентують на державному рівні обсяги коштів (доходів), нижче яких населення не повинно отримувати персоніфіковані грошові виплати (наприклад, це стосується законодавчо визначених розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком або тих чи інших видів соціальної допомоги та стипендії); соціальні гарантії, які діють у формі законодавчо за-

кріпленої за особою можливості отримати безоплатну послугу [3, с.56-57].

Таким чином, соціальні гарантії військовослужбовців – це система заходів (економічного, соціального, організаційного характеру, тощо), а також пільг та компенсацій, які надаються особам, які виконують військовий обов'язок або проходять військову службу, з метою забезпечення реалізації їх права на гідний рівень життя. Варто відзначити, що на сьогоднішній день перелік соціальних гарантій військовослужбовців чітко не визначено, ані на законодавчому, ані на науковому рівнях. Втім, ми переконані, що в умовах сьогодення однією із найважливіших соціальних гарантій є грошове забезпечення військовослужбовців. Зазначене пояснюється тим, що саме воно: по-перше, впливає на добробут військових та членів їх сімей; по-друге, прямо впливає на престижність професії військовослужбовця, а також його соціально-економічний статус; по-третє, збільшує привабливість служби у ЗСУ в цілому.

О. В. Удовенко зазначає, що грошове забезпечення певним чином відповідає такій категорії, як заробітна плата, і є таким же видом соціальної гарантії, проте має певні відмінності від заробітної плати: 1) «заробітна плата є родовим поняттям для грошового забезпечення»; 2) «грошове забезпечення військовослужбовців характеризується специфікою власної мети та завдань»; 3) «регулюється нормами спеціального законодавства»; 4) «виплачується особам, які є військовослужбовцями та/або мають право на отримання такого грошового забезпечення»; 5) «переслідує особливу основу та похідну мету. Основна мета: забезпечення задоволення матеріальних та інших особистих потреб, зокрема, в позаслужбовому житті. Похідною метою є стимулювання служби (праці) військовослужбовців»; 6) «виконує спеціальні завдання та функції». Серед завдань грошового забезпечення вчений виокремлює наступні: створення належного рівня соціального захисту військовослужбовця; стимулювання праці; підтримання трудової конкуренції серед військовослужбовців; а

також високого рівня дисципліни; заохочення осіб до вступу на військову службу. До функцій грошового забезпечення вчений відносить, зокрема: відтворювальну, регулюючу; забезпечення матеріального стимулювання; 7) «гарантується державою та встановлюється, виплачується відповідними повноважними суб'єктами»; 6) «залежить від умов військової служби та особливих характеристик військовослужбовця й підлягає індексації»; 7) «є системною категорією, яку складають особливі структурні елементи»; 8) «здійснюється на усталеній періодичній основі [4, с. 23].

О.Ю. Кісіль під грошовим забезпеченням поліцейських пропонує розуміти здійснення грошової винагороди поліцейських у відповідності до законодавчо встановлених структурних складових такого забезпечення з урахуванням обсягів виконаної ними роботи. Грошове забезпечення поліцейських здійснюється з метою надання поліцейському засобів для існування та задоволення життєвих потреб, стимулювання їхньої праці, компенсації в зв'язку із перебуванням поліцейського в особливих службово-трудовах умовах. Від заробітної плати працівника відповідного підприємства, установи, організації, грошове забезпечення поліцейського головним чином відрізняється своєю структурою [5].

Таким чином, грошове забезпечення військовослужбовців – це передбачена нормами чинного законодавства система виплат, що належать військовослужбовцям за виконання ними військового обов'язку. Такі виплати здійснюються у грошовій формі та у такому обсязі, що буде відповідати умовам проходження військової служби, а також забезпечить сталість колективу. Сьогодні, як слушно зазначає М.В. Циганок, грошове забезпечення військовослужбовців з огляду на тривалу загальну мобілізацію і збільшення кількості тих, хто змушений одночасно захищати незалежність держави та дбати про добробут своїх родин є предметом суспільних дискусій. Оскільки грошове забезпечення військовослужбовців має відповідати сучасним реаліям, забезпечувати стабільність, його розміри мають відображати

рівень фізичного і морального навантаження, враховувати ризики й створювати належні матеріальні умови для життя військовослужбовців та членів їх сімей. Водночас гідне грошове забезпечення військовослужбовців неможливе без фундаментального нормативно-правового забезпечення, яке не лише містить відповідні соціальні права, а й забезпечує соціальні гарантії їх реалізації [6].

Держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері праці та соціальної політики, інші центральні органи виконавчої влади відповідно до їх компетенції розробляють та вносять у встановленому порядку пропозиції щодо грошового забезпечення військовослужбовців [7]. До складу грошового забезпечення входять: посадовий оклад, оклад за військовим званням; щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премія); одноразові додаткові види грошового забезпечення [7].

Грошове забезпечення військовослужбовців із числа осіб офіцерського складу, в тому числі слухачів (ад'юнктів, докторантів), рядового, сержантського та старшинського складу (крім військово-службовців строкової служби), включає: посадовий оклад; оклад за військовим званням; надбавку за вислугу років; підвищення посадового окладу під час проходження військової служби на території населених пунктів, яким надано статус гірських, та на острові Зміїний; надбавки за особливості проходження служби, за службу в Силах спеціальних операцій Збройних Сил, кваліфікацію, кваліфікаційну категорію, виконання функцій державного експерта з питань таємниць, роботу в умовах режимних обмежень, безперервний стаж на шифрувальній роботі, почесні та спортивні звання; доплати за науковий ступінь та за вчене звання; премію; морську винаго-

роду, винагороди за стрибки з парашутом, за розшук, піднімання, розмінування та знешкодження вибухових предметів, тралення і знешкодження мін, за водолазні роботи та за бойове чергування; одноразові грошові допомоги після укладення першого контракту, для оздоровлення, для вирішення соціально-побутових питань, у разі звільнення з військової служби; інші виплати, які здійснюються відповідно до чинного законодавства України [8].

В умовах воєнного стану підхід до регулювання грошового забезпечення військовослужбовців було дещо змінено, результатом цього стало прийняття Постанови КМУ «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» від 28 лютого 2022 р. № 168. Серед найбільш важливих положень слід виділити наступне: «військовослужбовцям Збройних Сил, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Головного управління розвідки Міністерства оборони, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Управління державної охорони, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної спеціальної служби транспорту (далі – військовослужбовці), які беруть безпосередню участь у бойових діях або здійсненні заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, перебуваючи безпосередньо в районах їх здійснення, на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, на території між позиціями сил оборони та позиціями військ держави-агресора, щомісяця виплачується додаткова винагорода у розмірі 100 000 гривень в розрахунку на місяць пропорційно часу участі у таких діях та заходах» [9]. Окрім того, у Постанові зазначається, що «військовослужбовцям, які виконують бойові (спеціальні) завдання у складі органу військового управління, штабу угруповання військ (сил) або штабу тактичної групи до пункту управління оперативно-стратегічного угруповання військ включно, а також

у складі командування та штабу військової частини (зведеного підрозділу) (у тому числі поза районами ведення бойових (воєнних) дій), який здійснює оперативне (бойове) управління військовими частинами та підрозділами, що ведуть воєнні (бойові) дії на лінії бойового зіткнення на відстані виконання бойових (спеціальних) завдань військовою частиною (підрозділом, зокрема зведеним) першого ешелону оборони або наступу (контрнаступу, контратаки), виплачується додаткова винагорода у розмірі 50000 гривень в розрахунку на місяць пропорційно часу виконання таких завдань відповідно до умов, визначених Міністерством оборони» [9]. «Військовослужбовцям, які у зв'язку з пораненням (контузією, травмою або каліцтвом), пов'язаним із захистом Батьківщини, визнані військово-лікарською комісією обмежено придатними до військової служби або непридатними до військової служби з переоглядом через 6-12 місяців та зараховані у розпорядження відповідних командирів, протягом двох місяців з дня зарахування у розпорядження (без врахування часу перебування у відпустці та на лікуванні) виплачується грошове забезпечення (без урахування додаткової винагороди) за останньою займаною посадою у повному обсязі. Після перебування у розпорядженні понад два місяці і до закінчення перебування у розпорядженні таким військовослужбовцям щомісяця виплачується оклад за військовим званням, надбавка за вислугу років та додаткова винагорода у розмірі 20100 гривень» [9].

Висновок

Таким чином, грошове забезпечення є надважливим видом соціальних гарантій військовослужбовців, особливо сьогодні, коли вони кожного дня ризикують своїм життям, захищаючи громадян та територіальну цілісність нашої держави. Разом із тим, на сьогоднішній день справедливим буде говорити про те, що механізм реалізації даної гарантії є недосконалим. Зазначене обумовлено: по-перше, фінансово-економічною нестабільністю в країні; по-друге, проблемами організаційного ха-

рактеру, пов'язаними із визначенням того, який саме вид фінансового забезпечення може бути застосовано до військовослужбовців в той чи інший момент несення служби.

Література

1. Баранова Н.П., Новікова Т.В. Соціальні стандарти та гарантії в системі соціальної політики України. Центр перспективних соціальних досліджень. Національна академія наук України. www.cprg.org.ua.

2. Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): автореферат / І.Й. Магновський // Київ: Національна академія внутрішніх справ України. – 2003. – 22 с.

3. Сокурєнко В.В. Роль соціальної справедливості в розбудові правової соціальної держави: Автореф. дис.. канд. юрид. наук: 12.00.12. Київ, 2002. 19 с.

4. Удовєнко О. В. Правове регулювання грошового забезпечення військовослужбовців : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2021. 227 с.

5. Кісіль О.Ю. Особливості правового регулювання соціального забезпечення поліцейських в Україні. Автореф канд юрид наук. 12.00.05 Харків. 2021. 24 с.

6. Циганок В.М. Грошове забезпечення військовослужбовців – один із найважливіших елементів їх матеріального становища та мотивації на службі. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 78: частина 1 URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/08/56-1.pdf>

7. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей / Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/conv#Text>

8. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам. Наказ Міністерства оборони України від 07.06.2018 № 260 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18/conv#Text>

АНОТАЦІЯ

Встановлено, що соціальні гарантії військовослужбовців – це система заходів (економічного, соціального, організаційного характеру, тощо), а також пільг та компенсацій, які надаються особам, що виконують військовий обов'язок або проходять військову службу, з метою забезпечення реалізації їх права на гідний рівень життя.

Відзначено, що на сьогоднішній день перелік соціальних гарантій військовослужбовців чітко не визначено, ані на законодавчому, ані на науковому рівнях. Втім, аргументовано, що в умовах сьогодення однією із найважливіших соціальних гарантій є грошове забезпечення військовослужбовців. Зазначене пояснюється тим, що саме воно: по-перше, впливає на добробут військових та членів їх сімей; по-друге, прямо впливає на престижність професії військовослужбовця, а також його соціально-економічний статус; по-третє, збільшує привабливість служби у ЗСУ в цілому.

Аргументовано, що грошове забезпечення військовослужбовців – це передбачена нормами чинного законодавства система виплат, що належать військовослужбовцям за виконання ними військового обов'язку. Такі виплати здійснюються у грошовій формі та у такому обсязі, що буде відповідати умовам проходження військової служби, а також забезпечить сталість колективу.

Узагальнено, що фінансове забезпечення є надважливим видом соціальних гарантій військовослужбовців, особливо сьогодні, коли вони кожного дня фізичують своїм життям, захищаючи громадян та територіальну цілісність нашої держави. Разом із тим, на сьогоднішній день справедливим буде говорити про те, що механізм реалізації даної гарантії є недосконалим. Зазначене обумовлено: по-перше, фінансово-економічною нестабільністю в країні; по-друге, проблемами організаційного характеру, пов'язаними із визначенням того, який саме вид фінансового забезпечення може бути застосовано до військовослужбовців в той чи інший момент несення служби.

Ключові слова: соціальні гарантії, грошове забезпечення, військовослужбовці, грошова виплата.

9. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану / Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 168 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-п#Text>

SUMMARY

It has been established that the social guarantees for military personnel constitute a system of measures (economic, social, organizational, etc.), as well as privileges and compensations provided to individuals performing military service or undergoing military duty, aimed at ensuring the realization of their right to a decent standard of living. It is noted that as of today, the list of social guarantees for military personnel is not clearly defined, neither at the legislative nor at the scientific levels. However, it is argued that one of the most important social guarantees in today's conditions is the financial support for military personnel. This is explained by the fact that it: firstly, affects the well-being of the military and their families; secondly, directly influences the prestige of the military profession, as well as their socio-economic status; thirdly, enhances the attractiveness of service in the Armed Forces overall.

It is argued that financial support for military personnel is a system of payments provided by the norms of current legislation for the performance of military duty. Such payments are made in monetary form and in such volume as to correspond to the conditions of military service and ensure the stability of the collective.

It is summarized that financial support is a crucial type of social guarantee for military personnel, especially today, when they risk their lives every day defending the citizens and territorial integrity of our state. However, it is fair to say that the mechanism for implementing this guarantee is imperfect. This is due, firstly, to the financial and economic instability in the country; secondly, to organizational problems associated with determining which specific type of financial support can be applied to military personnel at any given moment of service.

Keywords: social guarantees, financial support, military personnel, monetary payment.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ПРАВО.UA

LAW.UA

№ 1, 2024

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Здано до набору 01.03.2024 р.
Підписано до друку 21.03.2024 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 23,71.
Тираж 850. Зам. № 11214.

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
e-mail: posvitdruk@gmail.com